

SZEGE

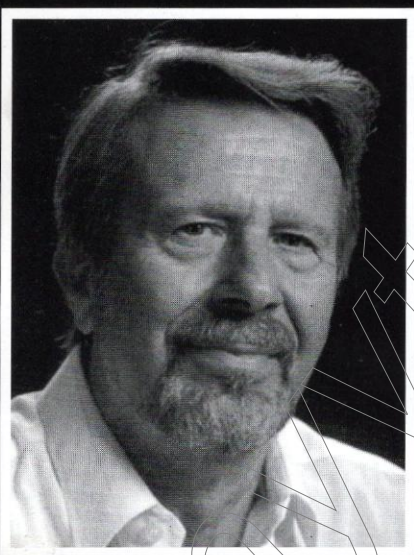
438

A város
folyóirata

15. évfolyam 6-7. szám
2003. június - július

Papp György (1936–)

„...tudatosan törekszem arra, hogy olyan képzőművészeti formanyelvet, jelrendszert alakítsak ki, amely tökéletesen megfelel a nemzeti karakternek. A formanyelv nem jelent mást, mint saját érzéseimnek népi motívumokon keresztül való regisztrálását. Ehhez természetesen megfelelő absztrahálásra és szakmai felkészültségre van szükség. Sokat tanultam az elmúlt években. Tanulmányoztam a magyar balladák és népdalok világát. A népdalok és a balladák önmagukban örök emberi érzéseket fogalmazznak meg, olyanokat, mint például a szerelem, öröm és bánat, és ezeknek adnak adekvát kifejezési formát. Hasonló megoldásokat kívánok követni én is, hozzáteve a ma emberének minden örömét és gondját.”

(Részlet egy interjúból)

Várostarténeti, kulturális
és közéleti magazin
15. évfolyam, 6–7. szám
2003. június–július

SZEGED

Tartalom

- MÚLTUNKBÓL** 3 **Szeged történetnek rövid foglalata** (Az újrafélemelkedés kora, 1686-1849) – *Blazovich László*
- SZEGED EGYETEME** 12 **Egy rendhagyó doktorátus** (Lánczos Kornél disszertációját Einstein kvalifikálta) – *Ronyecz József*
- 16 **„Ami velünk történt“** (A szegedi belklinika emlékező könyve) – *Bóna Endre*
- 18 **„Minden beteggel kedves volt“** (Rusznák István szegedi belgyógyászati klinikája) – *Fázekas Tamás*
- 24 **Két vázlatlap** (Rusznák, Móra, Mórincz) – *Péter László*
- 26 **Alkimisták a Dóm téren** (Ohmann Béla satirikus figurái) – *Hannus István*
- 28 **„Jöjj el szabadság!“** (Emlékezés egy régi tavaszra) – *Bálint László*
- 36 **Az egyetem történelmi küldetése** (Beszélgetés Mészáros Rezső leköszönő rektorral) – *Tandi Lajos*
- 38 **Alakulóban egy működőképes rendszer** (Kerekasztal beszélgetés az egészségügyi centrumról) – *Tandi Lajos*
- 42 **Jövőre megdobban az egyetem szíve** (Épül a tanulmányi és információs központ) – *Kelemen Zoltán Gergely*
- 46 **A város legnagyobb „üzeme“** (Tráser Ferenc gazdasági főigazgató tény-képe) – *Tandi Lajos*
- 47 **Lehetőség és kihívás** (Az egyetem új rektora Szabó Gábor) – *Tráser László*
- ZSIDÓ TANÁCSKOZÁS** 48 **„Ideje van minden dolognak“** (A szegedi nagyzsinagóga felavatásának centenáriuma) – *Markovics Zsolt*
- 49 **Quo vadis?** (Szeged város és zsidósága) – *Lednitzky András*
- 51 **„Van neki egy zsidaja“** (Adalékok a szegedi zsidóság településtörténetéhez) – *Marjanucz László*
- 53 **Jogegyenlősítési kísérlet** (Löw Lipót és Kossuth Lajos vitája) – *Zakar Péter*
- 55 **Cheva Kadisa** (Szent Egylet) szociálpolitikai tevékenysége Szegeden (1787-1918) – *Pál József*
- 59 **„...a repülő madár árnyéka“** (Löwinger Adolf szegedi rabbi emlékezete) – *Hidvégi Máté*
- 63 **A Szeged-kutatás alapos ismerője** (Löw Immanuel a „Szeged és népe“ kéziratáról) – *Lengyel András*
- 65 **Kettős kötés** (Löw Immanuel és Debrecen kapcsolata) – *Gergely Judit*
- 66 **A társadalmi élet motorja** (Polgárosodás Szegeden száz évvel ezelőtt és a zsidóság szerepe) – *Tamasi Mihály*
- 68 **Megújul a zsidó élet** (A neológ zsidóság értékei) – *Benyik György*
- 71 **„Hatalmas fala emelődik Múza-templomának“** (Hont Ferenc szegedi műhelyei) – *Szigeti Lajos Sándor*
- 75 **„Zsidónak nem tekintendő“** (Dettre János – 1886–1944 – idézése) – *Ruszoly József*
- 78 **Isten komédiásai** (Beregi, Sziklai, Bartos) – *Sándor János*
- 81 **Kérdések és válaszok** (Ben S'lomo költeménye a szegedi új zsinagógában) – *Varga László*
- 84 **Aki nyújtotta kezét** (Hamvas Endre csanádi püspök a szegedi zsidóságról) – *Szécsi József*
- 87 **Az ellenállástól az együttműködésig** (Csendőr, rendőr és hivatalnok magatartás-típusok a pécsi és szegedi csendőrkerületben 1944-ben) – *Molnár Judit*
- 90 **Főhajtás** (Az I. és II. világháború szegedi zsidó katona-halottai) – *Kanyó Ferenc*

	91	Hitben és tevékenységben (A háború utáni zsidóélet Szegeden) – <i>Markovics Zsolt</i>
	92	Zsidó diákok a szegedi középiskolákban 1948 előtt (Adalékok a magyar-zsidó „túliskolázás” témájához) – <i>Karády Viktor</i>
	95	„Megszelídítette a fényt” (Müller Miklós spanyol korszaka) – <i>Anderle Adám</i>
	98	Szegedtől a GULAG-ig (Schwarcz Sándor visszaemlékezései) – <i>A. Sajti Enikő</i>
	100	„A világ igaza” (Magyar Pál életútja) – <i>Péter László</i>
	102	Két év Szegeden (Emlékeim a neológ zsidóság egyik központjáról) – <i>Domán István</i>
	103	Fény és árnyék a szegedi zsidóság életében a hetvenes évek elején (Szubjektív emlékezés) – <i>Schöner Alfréd</i>
	104	„Énekeljtek az örökkévalónak új éneket...” (A szegedi új zsinagóga zenei hagyományai) – <i>Kármán György</i>
	106	Zsidóorstalanság (Molnár Judit tanulmányai a magyar holokauszt történetéről) – <i>Miklós Péter</i>
	107	Löw Lipót és Löw Imánuel díjasok
VITAIRAT	108	Egy „Szegedi irodalmi kiskönyvtár” terve (Vitairat) – <i>Lengyel András</i>
MŰVÉSZET	110	Aki tiszta forrásra talált (Gondolatok Papp György művészetéről) – <i>Tandi Lajos</i>
	112	Galambozó harangszó (Dér István nevét vette fel a csanádpalotai iskola) – <i>Szuromi Pál</i>
	114	Jákob lajtorjáján (Kereszty Zsolt kiállításán) – <i>Szuromi Pál</i>
KÖNYVMUSTRA	116	Szülőföldünk történetének kincsestárjai (Szeged és Csongrád megye múzeumainak története) – <i>Nagy István</i>

A címlapon **Papp György Varázsének** című zománcképének részlete. **Részben az egész.** Fotó: **Dömötör Mibály.**

A borító 2. oldalán **Papp György Varázsének** című zománcképe, 3. oldalán **Egy lap Grün Orbán nyomdájából.**

A hátsó borítón **Légből kapott képek – VI.**
– **Enyedi Zoltán** fotósorozata.

A lap a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelenik meg.

SZEGED

a város folyóirata
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: **TANDI LAJOS**

Segédszerkesztő: **Balogh Tamás**

Szerkesztőbizottság: **BENYIK GYÖRGY, GASKO BÉLA, GYÉMANT IVÁN, GYÜDI SÁNDOR, LENGYEL ANDRÁS, KOCZOR GYÖRGY, SÁNDOR JÁNOS, SZUROMI PÁL, ZOMBORI ISTVÁN**

Kiadja a Szeged Ifjúsági Ház

Kulturális, Fejlesztő és Médiaközpont Kht.

6721 Szeged, Felső Tiszapart 2. Telefon: 423-638.

Felelős kiadó: **SZEMENYEI SAROLTA**

Szerkesztőség: 6721 Szeged, Dózsa György utca 2.

Telefon és fax: 62/422-831

Készült a Engi és Kis Bt. nyomdájában

Felelős vezető: **ENGI GÁBOR**

ISSN 0239-1384

Ára 300 Ft

Binder János Fülöp metszete az 1700-as évek végéről

Szeged történetének rövid foglalata

Az újrafelemelkedés kora (1686–1849)

Mivel a 17. század nagy részében a szembenálló két fél, a Török- és Habsburg Birodalom erőegyensúlyba került, jöllehet Szeged és vidéke a török államhoz tartozott, annak erői kénytelen-kelletlen elnézték a másik fél jelenlétét. A kettős hatalom azonban a törvényes keretek fellazulásával és lassú szétmállásával járt, a végtelenségig egyéni, individuális világ alakult ki, amelyben a jogot és a törvényt az erősebb akarata diktálta. A megfogyatkozott lakosságnak ehhez az állapothoz kellett igazodnia, ha élni akart.

A 144 évig tartó török uralom alatt Szeged városa kiesett az európai és magyar település-hálózatból, nem érezkelhette annak hol jótékony, hol negatív határait, balkáni frontier telep lett, amely állapotból hosszú ideig tartó, sok állomással tarkított út vezetett vissza a nyugati városövezetre jellemző helyzet megteremtéséhez. Az új jogi környezet, a gazdálkodás formái és a városi társadalom mentális átalakulása nem kezdődhetett meg közvetlenül a város felszabadulása után, mert a vidék továbbra is a frontvonalban maradt, majd pedig a Rákóczi szabadságharc következett be, amelyek miatt még egy emberöltővel kitolódott a békés fejlődés megindulásának lehetősége. Az országban csökkent, nem katasztrofálisan a lakosságszám, csak nem növekedett a nyugati ütemben. Amíg ott a termelési technikák korszerűsödése nyomán népességrobbanás következett be, addig az Alföldön stagnált, sőt fogyatkozott a lakosságszám, amíg ott kultúrtáj fogadta az arra utazót, itt pusztabirodalmakon haladt át az útja, amíg ott a megszokott kedves városképek fogadták, itt balkáni kinézetű településekre érkezett. Ebből az állapotból emelte fel alföldi társaiéhoz hasonlóan városát mintegy százötven év alatt Szeged lakosságának több generációja.

A vár és város felszabadulása

Szeged visszavétele nemzetközi összefogás eredményeként a török ellen indított visszafoglaló háborúk során következett be. Miután 1683. szeptember 12-én Kahlenbergnél a Bécs felmentésére érkezett német birodalmi és a Sobieski János lengyel király által vezetett felmentő seregek vereséget mértek a Kara Musztafa nagyvezír vezette ostromló törökökre, az őket üldöző szövetségeseik több várat (Visegrád, Veróce) elfoglaltak, de Budát ezúttal sem sikerült bevenniük. A harcok folytatására IX. Ince pápa felhívására 1684. március–áprilisában megalakult a Szent Szövetség a Habsburgok, a lengyel király és Velence részvételével. 1686. június 18-tól szeptember 2-ig tartó ostrom után, amelyben 65 ezer katona, közöttük 15 ezer magyar vett részt a Szent Liga hadseregében, felszabadult Buda. A haditanács a győzedelmes sereg nagyobb részét a dunántúli török várak visszaszerzésére küldte, egy kisebb egységét pedig De la Vergne altábornagy vezetésével Szeged megvételére indított. A magyarok október 3-án és a következő napokon megérkeztek Szeged alá.

A várat — mint előzőleg annyiszor — most sem vették be, átadása másképpen következett be. A Szegednél

állomásozó Ahmed szeredár-pasa a császáriak érkezésének hírére a Tisza bal partjára vonult, és a kezén lévő hajóhídon próbált segítséget nyújtani a városban és várban lévőeknek. Kevés sikerrel, mert a Palánk a hagyományokhoz híven már az első ostrom során elesett. A támadóknak azonban a várba menekülő védők „hátán” nem sikerült a falakon belülré jutniuk, sőt a vezérlő tábornok, De la Vergne a második ágyúlovéstól a vállán súlyos sebet kapva néhány nap múlva belehalt sérüléseibe. A ferencesek templomában helyezték végső nyugalomra. A vezényletet a rangidős tiszt, a skót származású Geogre von Wallis vette át, aki október 13-tól, amint megérkeztek a Szolnokról hozott ágyúgolyók, a vár falainak töretéséhez fogott.

Miközben éppen aknák elhelyezésével próbálkozott, hír érkezett, hogy Zombornál felmentő seregek gyülekeznek. Ekkor, hogy a kétfrontos harcot elkerülje, a Tisza túlsó partján állomásozó Ahmed ellen küldte a Barkóczi Ferenc, Petneházi Dávid, ifj. Bercsényi Miklós és Károlyi István vezette huszárjait, akik a pasát megfutamították, aki Temesvárig vonult vissza. Az időközben Zomborról Zentára húzódott a túlerőben lévő török-tatár felmentő sereg ellen pedig október 19-én Veterani tábornokot küldte, aki előbb a tatárokat, majd pedig a törököket futamította meg kemény csatában. A zsákmányolásba fogott császáriakat Szulejmán nagyvezír tizenkét ezres serege riasztotta meg. Veterani a huszárokat azonnal a török tábori ágyúk ellen küldte, maga pedig felgmával vegyes nyugalommal bevárva a támadókat négy lépésnyi távolságra engedte őket, és csak akkor vezényelt tüzet. Így a rendkívül fegyelmezett laenburgi vétesek majd minden karabély golyója talált. Veterani és gyalogosainak cselekedete hőstett volt.

Közben a török ágyúk is elhallgattak. A török arcvonal megingott, amire a had menekülésbe csapott, és meg sem állt a zentai sáncokig, ameddig a császáriak üldözték őket. A győztesek 20 ágyút, 24 zászlót, 5 janicsár nagydobot, 2 pár kis dobot, 200 bivalyt, 200 tevést és öszvért, 3000 lovat valamint ökrök és juhok sokaságát zsákmányolták. A nagyvezír pedig Zentáról Péterváradra vonta vissza csapatait.

Veterani triumfusát látva és a török visszavonulásról értesülve a várba szorult törökök kitzútták a fehér zászlót, majd tárgyalásokba bocsátkozva megegyeztek a vár átadásának feltételeiben. A védők magukkal vihették fegyvereiket és ingóságait, az ágyúkat, a lőszert az élelmiszert azonban nem. Aki akart, maradhatott. A felek október 22-én kezeseket cseréltek, és a Palánkból a várba vezető hidat császári őrség szállta meg. Mivel a török és délszláv polgári lakosság már október elején a Tiszántúlra menekült, október 23-án 600 védő 200 szekéren távozott a várból a hajóhídon Temesvár felé, és ezzel véget ért a 144 éves török uralom Szegeden. A város megvételeiről nemcsak a környékbeli települések és az ország lakói értesültek, eljutott annak híre a követek jelentései révén a fejedelmi és királyi udvarokba valamint a korabeli röplapok és újságlapok oldalain Európa népeihez.

Török garnizonból császári garnizon

A törökök nem egykönnyen nyugodtak bele fontos hídfőállásuk, Szeged elvesztésébe. Már 1686-ban cserét ajánlottak fel, Pécsét és Szegedet kérték az elszigetelten állt Székesfehérvárért és Egerért. A haditanács az ajánlatot nem fogadta el, amire 1687 márciusában 1200 temesvári török tört Szegedre, de kiszorították őket a Palánkból. Májusban a lippaiak egy élelmiszer szállítmányt fogtak el, de az akción rajtavesztek, júniusban pedig a péterváradiak nyomultak fel Szegedig. A szegedi lakosság nagy része ebben az időben, nem bírva a zaklatást, elmenekült. 1697-ben a temesvári törökök és az oda menekült kurucok a város alá csapva az úton marhákat hajtottak el, és Szentesig törtek előre. A várat és a várost azonban már nem tudták visszavenni.

Mivel Szeged még hosszú ideig, 1715-ig határszéli erősség maradt, a császáriak gondosan ügyeltek rá. Igaz, a várat nem építették újjá, csak a Palánkot erősítették meg, ám kijavították az ostrom pusztításának nyomait. Két újonnan létrehozott határőr kerületet állítottak fel védelmi célokból. A marosi és a tiszai (Titeltől Szegedig) közül az utóbbinak a központja Szeged, a parancsnoka pedig mindig a szegedi kommandáns volt. A szerb határőrök mellett magyar huszárok is szolgáltak a határőr kerületben, amelynek hadereje 4000 főt számlált, és tizenegy sáncban tartott őrséget. A szerb és magyar katonák életmódja hasonlított egymáshoz, a hadiszolgálat mellett földet műveltek és kereskedtek. A magyar milícia parancsnokai között hosszabb időt töltött Szegeden a későbbi kuruc brigadéros, Bottyán János.

A városban a meghatározó tényező a katonai kommandatura volt. A kommandánsok közül Heisler és Mortaigne tábornokokat, akik harc közben estek el, De la Vergne mellé temették az alsóvárosi templomba. Johann Fridrich Globitz két alkalommal, a leghosszabb ideig parancsnokolt a várban.

A töröktől visszafoglalt területeket a bécsi udvar kamarai igazgatás alá helyezte két, a csáktornyai és budai központtal, amelyek kirendeltségüket prefektúrákat állítottak fel 1688-ban. Még ugyanezen évben bíráskodási joggal is ellátták őket. Prefektúrákat állítottak fel Szegeden is a birtokok, vámok és révhelyek továbbá az egyenes adók és a regalék kezelésére valamint a jövedelmek beszedésére. A városban továbbá harmincad hivatal és más szervezetek is működtek. A Bécs központú főhadbiztosságot, amely a hadsereg mozgását szervezte, komisszárius képviselte Szegeden, akit a prefektushoz hasonló tekintélyűnek tartottak. Az Élelmezési Igazgatóság foglalkoztatta a legtöbb embert, 23 főt. Hajózási hivatalt is létesítettek a városban, amint a telekkönyvből kiderül. A hivatalok vezetői és tisztségviselői németekből kerültek ki. A sóhivatalt szintén felállította Szegeden az udvari vezetés. Miután a város elvesztette királyi szabad városi jogállását, amelyet ebben az időben már egységesen szabad királyi város státusának tartottak, a városi vezetésnek nem nyílt lehetősége sorsának szabad intézésére. Bár a hivatalnokok nem éltek vissza hatalmukkal, vaskézrel irányították a várost, és alkalmanként nem haboztak átlépni a fennálló jogszokásokat.

A zentai csata (1697) után erőteljes török támadástól valójában nem kellett tartani. Annál inkább érezte a szegedi kommandáns, Globitz már 1703-tól a kurucok hadmozdulatainak hatását. A Szolnoktól Szegedig terjedő Tisza-szakasz mentén rácai többször összeütközésbe kerültek a kuruc csapatokkal. Sőt számítania kellett a szegedi milícia magyar katonáinak rokonszenvező magatartására az ellenséggel szemben, sőt átállásokra is, amint ezt Kis Miska a később felállított „szegedi sereg” főkapitánya tette.

Az ellenség Szeged alá is hamarosan megérkezett. 1704. április 18-án Andrassy István és Vas Adám ezerekapitánnyal az élet rajtaütöttek Szegeden, és több palánki lakos csatlakozott a gyorsan távozókhöz. Miután a dunántúli elképzelései nem váltak valóra, Rákóczi régi tervét dédelgetve Szeged ellen fordult. Június 29-én indult a dunaföldvár–solti hídfőből, és július 21-én rohanták meg csapatai a Palánkot, amelyet el is foglaltak. Tovább jutni azonban ágyúk és lőszer hiánya miatt nem tudtak. A nem túl erős szegedi vár — mint története során annyiszor — ellenállt a gyengén felszerelt támadóknak, akik kénytelen-kelletlen tovább álltak falai alól. Bár 1706-ban és 1708-ban is érkeztek kuruc csapatok a város alá, a fejedelem nem kísérletezett többet Szeged ostromával. Ugyanakkor sok szegedi, még a ferences barátok is, távoztak a városból. Ők tértek vissza leghamarabb, majd követte őket a Kecskeméten és Gyöngyösön letelepített polgári lakosság egy része. Szegedi egyébként mintegy 500 harcolt a kuruc seregben a szabadságharc alatt.

A Rákóczi-szabadságharc idején a török korhoz hasonló helyzet alakult ki az ellenfelek ütköző zónájában. Mindkettő fél igyekezett a másik területéhez tartozó vidék lakosságát adóztatni és betöréseivel háborgatni. Szeged lakossága kivéve azon időket, amikor a kurucok ostromra készültek, megmenekült az állandó zaklatástól a vár katonáinak védelmében. Sőt a szabadságharc „leszáll ágában” egyre többen tértek vissza az elmenekült lakosok közül. Maga a vár és benne Globitz, majd Herberstein parancsnok a császáriak számára mindvégig biztosította a dunántúli és az erdélyi csapatok közötti összeköttetést, ugyanis a bácskai szerbek területén biztonságban haladhattak, a tiszai átkelést pedig a szegedi vár és katonái tették lehetővé, majd pedig Arad szerb őrsége védte a további haladókat. A város lakói e korban mindenekelőtt a rációk rajtaütéseitől menekültek meg a német parancsnokság védelme alatt.

Szeged a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc Dél-Alföldre és lakosságára nehezedő megpróbáltatásai közepette a környező városokhoz (Hódmezővásárhely, Makó) hasonlóan nem néptelenedett el, amit híven mutatnak a ferences barátok anyakönyvi bejegyzései. Sőt, a szabadságharc tőle távol eső végjátéka idején lakosai már városuk korábbi jogállásának visszaszerzésén gondolkodtak.

A szabad királyi jogállás visszaszerzése

Bár Szeged lakosságának sok nehézséget kellett elviselnie a visszafoglaló háborúk hadjárásai idején és a Rákóczi-szabadságharc alatt, a visszaköltözések és új lakosok érkezése nyomán a tíz legnépesebb magyarországi város: Buda, Debrecen, Selmechánya, Komárom, Győr, Pozsony, Sopron, Kecskemét és Körmöcbánya társaságában találjuk. Mivel népeiségének egy része, az Alsó- és Felsőváros lakóinak nagy száma a középkor óta folyamatosan élt a városban, hamar megindult a küzdelem a régi jogállás visszaszerzéséért. A korabeli Szeged magyar lakossága továbbra is az Alsó- és Felsővárosban élt. Mint ismeretes, a Palánkot szerb és bunyevác népesség, főként katonák lakták, és itt valamint a várban élt a főképp irányító feladatot ellátó német hivatalnok és katona réteg, akiknek számát időnként az ide helyezett német ezredek katonasága gyarapította.

A két tábornok nemcsak az etnikai különbségek osztották meg. A szegedi császári garnizon tisztségviselőinek nem állt érdekében a „paraszt Szeged” (a tanács tagjai közül csak néhányan értettek a betűvetéshez) jogi státusának emelkedése. Aka-ratukat ugyanis amelyet elsősorban a katonai feladatok ellátásának a szükségéi irányítottak, könnyebben tudták érvényre juttatni a jobbágy státusú lakossággal szemben, akik nem hivatkozhattak szabad jogállásukra. A katonái garnizon lakói továbbá bekapcsolódtak az alföldi városok, így Szeged lakói számára a legnagyobb jövedelmet hozó marhatenyésztésbe és kereskedelembe. Ezt inkább a határvidék tagjaiként mint szegedi polgárokként kívánták folytatni. Sajátos, a tudomány által ismert, ám kevésbé hangsúlyozott helyzet állt elő a privilégiumlevél megszerzésének az idejéig. A Palánk és a vár idegen lakossága a tiszai határőr kerülethez, míg a külvárosok magyar lakossága a kamarához tartozott. Adókedvezmény emlegetésével nem egyszer csábította a szegedieket a határőrségbe a kommandáns és a prefektus. Az ország gazdasági helyzetéről itt elég megjegyeznünk ennyit, hogy a 18. század első felében a kivitel 40%-át még mindig az állatok és az állati eredetű cikkek tették ki. Mellettük az exportált gabona 16%-os és a bor 14%-os aránya eltörpült. A két szembenálló fél küzdelmét tehát húsbavágó gazdasági érdekek kísérték mindvégig.

A fent leírt körülmények között nem bizonyult egyszerűnek a szegediek tervének megvalósítása. A jogaik visszaszerzéséért folytatott küzdelem harminc évet vett igénybe. Azzal indult, hogy 1690-ben Zsigmond király 1436. évi kiváltságlevelére hivatkozva kérték, hogy a szegedi katonai hatóságokat tiltsák el a város polgárainak és lakosainak letartóztatásától, szabad város polgárai felett ugyanis csak saját bíróságuk ítélezhetett. 1697-ben a városi tanács székházának építése céljából a kamarai prefektus a Palánkban telket biztosított. 1700 és 1702 között a város tárgyalásokat folytatott az Újszerzeményi Bizottsággal a fegyverválságról. A régi birtokosoknak, akik igazolni tudták birtokjogukat, bizonyos összeget kellett fizetniük birtokaikért az említett címen. Ekkor a bizottság elismerte Tápé és Vártó (Holt-Tisza) birtoklásának jogát, továbbá kilátásba helyezték adóemelés fejében a kiváltságlevél kiadását. Az ügy előre lendülését azonban a Rákóczi-szabadságharc eseményei meggátolták.

A városi tanács 1706 és 1710 között Nagy János ferences guárdiánt több alkalommal Bécsbe küldte az ügy előmozdítása érdekében. Első eredményként a várost 1708-ban meghívták a pozsonyi labanc országgyűlésre, majd a privilégiumlevél tervezetének 1703-ban készült szövegét II. József király 1710. július 30-án megerősítve kiadta. Az oklevelet még ez évben Pest vármegye közgyűlésén kihírdették. Csongrád megyét ugyanis csak 1723-tól szervezték újjá. III. Károly király 1712-ben újra meghívta Szegedet az országgyűlésre, és ott a követek vita után elismerték a város szabad királyi városi jogait: azt hogy a török idők alatt bekövetkezett jogszünetletés ezt nem csorbította. Törvénybe iktatását elfogadták.

A küzdelem tovább folytatódott. Szeged és a határőrök vezetői: Herberstein és Cometh bécsi pártfogókat keresve és beadványok sokaságával próbálták a maguk oldalára állítani az ügygel foglalkozó tisztviselőket és méltóságokat. Végül az 1708 óta többször összehívott országgyűlés a városok erőteljes fellépésükre a 37. tc-ben becikkelyezte az egykori hódoltsági városok Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár és Szeged kiváltságait. A 107. tc-ben pedig a város visszakapta szabad királyi jogállását. Ekkor nyerte el ugyanezt a címet Debrecen és

Szatmárnémeti. Még 1715-ben megindult az új jogállásból következő intézkedések foganatosítása, amely folyamatot a kamarai prefektus, Cometh és az idegen déli szláv és német lakosság igyekezett megakadályozni, de legalábbis lassítani. Végül a helyzeten a hadi helyzet változása hoz döntő fordulatot.

Miután Savoyai Jenő hercegnek, a kiváló katonának és zseniális hadvezérnek szabad elvonulás mellett 1716. október 13-án átadta Temesvárt, a Bánság felszabadult a török uralom alól. Az 1718-ban Pozsaróvácon megkötött békében pedig az egész Bánság a Habsburg Birodalomhoz került. A helyzet változásából következően megszűnt Szeged határszéli helyzete. Kétszáz évre ismét az ország belsejébe került, ami felgyorsította az eseményeket. A katonaság a várba húzódott, és átadták az általuk lefoglalt városi területeket. Joseph Cometh halála után ezt tette a prefektúra is. 1718. január 2-án a tárnoki ítélőszék Szegedet a tárnoki városok sorába iktatta. A folyamat befejezéseként adta ki III. Károly király 1719. május 21-én a privilégiumlevelet. Ma ez a nap Szeged város napja.

A Szeged szabad és királyi város kiváltságai és magyarázatai című oklevél ünnepélyes kiállítású, könyv alakú diploma. Mérete 24x31,5 cm. Külső fedőlapjai lila-bordó bársonykötésűek. A borítót és a belső 13 pergamen ívet, amelyet kétrét hajtvva 26 lappá alakítottak vastag fémszálal aranyozott zsinórköteg fűzi össze. A zsinór kötetből kifutó része tartja a fa tokban lévő kerek, vörös királyi nagypécsetet, amely az oklevelet hitelesíti. A latin nyelvű privilégiumlevél második bal első oldalán helyezték el a város festett címerét, amelyet az okirat az alábbi módon ír le: „függőlegesen ketté osztott katonai pajzs, melynek jobb felén két mezőben két folyó, a Tiszát és a Marost jelképező, fut és folyik le; baloldalon pedig fehér [ezüst] mezőben kiterjesztett szárnyú felezett sas, lábával karmai között aranyozott kormánypálcát tartva, természetihíven előállítva látható, a katonai pajzs környékét körbe átfogó zöld babérból képezett keréken futó körülvételen a következő aranyírású szavak: „Szeged királyi város 1200”, olvashatók, továbbá a [katonai] pajzson fekvő katonai rácsos nyílt sisak, melyen a korona fölött álló fehér [ezüst] bárányt ábrázoló fejedelmi ékítmény van, az oromzatról pedig, vagyis a sisak csúcsáról eminnen fehér [ezüst] és veres, amonnan pedig sárga és kék, pajzs szélein nyugovólág szétterjedő foszlányoktól és rojtokból illően és díszesen kikerekítve...”

Addig az 1469-ben szerzett pecsétet használta a város, amelynek pajzsa álló, kiterjesztett szárnyú sast ábrázol. (Az 1719-es címet a város 1950-ig hivatalosan használta, majd 1990-től lett újra a város címere.) A vele szemkötti oldalon található az intitulatio, az oklevél kiadójának, III. Károly királynak a neve és címeinek felsorolása. Ezután következik az alattvalók Szeged város bírósága, esküdt polgárai, stb. leírása (inscriptio), majd az oklevél elbeszélő része (natio) kiadásának történeti háttérét írja le, és teljes terjedelmében közli azon okleveleket, 13-at, amelyeket a korábbi királyok adtak ki, és Szeged alapvető kiváltságait tartalmazzák. Az 1719. évi díszes privilégiumlevél a birtokok (Tápé és Vártó) valamint a címer leírása kivételével azonos az 1703-ban Budán és Pesten kiadott kiváltságlevéllel.

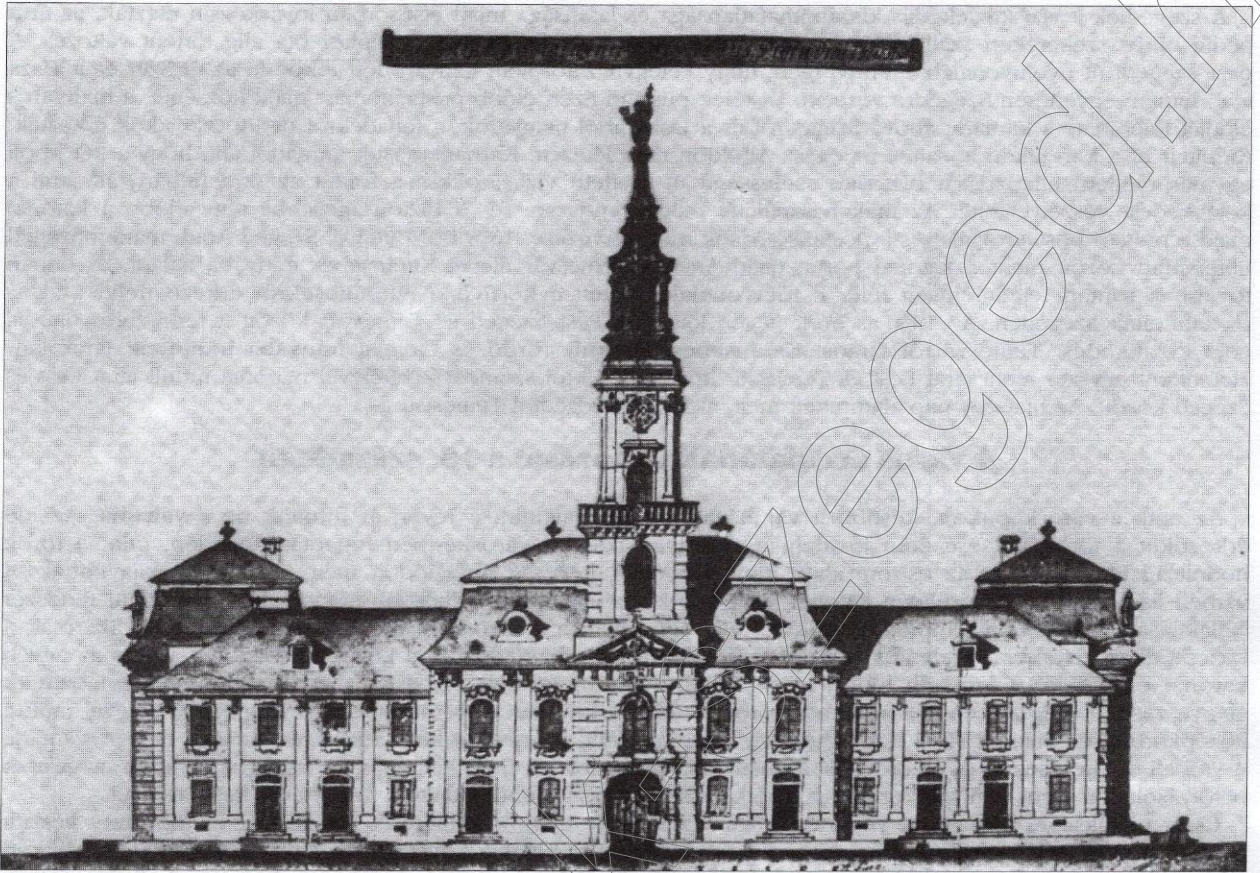
A privilégiumlevél szerint a városi tanács és a polgárok kollektíve nemesnek tekintendők, a bárány- és méhtized és kilenced fizetése alól mentesek, adóikat az országgyűlés határozza meg. A királyi biztos jelenlétében két évenként szabadon választják bírójukat. A plébánost is maguk választják, és az illetékes helyen bemutatják, csak saját bírójuk — senki más nem — ítélkezhetik felettük. Az utód nélkül elhunyt polgárok javai visszaháramolnak a városra. A város rendelkezik a kisebb királyi regálékkal — a bor- és sörmérés, a boltokbeli árusítás, a malmok és a halászat jogának bérbeadásával —, polgárai vám és harmincad fizetése nélkül kereskedhetnek. Birtokai, Tápé, Vártó felett földesúri jogokat élvez. A város szabadon engedélyezheti idegenek beköltözését, és akit óhajt, polgárai sorába fogadhatja. A város mint királyi birtok nem elzálogosítható. Amint a felsorolásból kitűnik, Szeged valóban visszanyerte korábbi kiváltságait, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a központi hatalom sokkal jobban rajta tartotta szemét és kezét a városon, mint a középkorban, még a városi hivatalnokok változásait is jelenteni kellett a kamara illetékes szerveinek.

A privilégiumlevél külön foglalkozik a város pecsétjével, amelynek 1200-as évszámához ildomos az alábbi megjegyzést hozzáfűzni. Mivel az 1469-ben vésetett pecsét köriratán csak annyi szerepel, hogy Szeged város kisebb pecsétje (Sigillum Minus Civitatis Zegediensis), ez nem adott elég nyomatékot kérésüknek. Igaz, hogy az 1691-ben vésetett pecsét köriratában már feltüntették a Liberae Ac Regiae (szabad és királyi) szavakat, a pecsétet „fiatal korára” való tekintettel a bécsi hivatalnokok nem tekintették bizonyító erejűnek. Jogaikat bizonyítandó elődeink ekkor kegyes csaláshoz folyamodtak. 1704-ben „teljesen alkalomszerűen” a szegedi halászok kifogtak a Tiszából egy törött pecsétet, amely „teljesen véletlenül” megfelelt a kívánalmaknak, ugyanis köriratán jól kivehető volt a „Sigillum Regiae ... zgediensis 1200.”, amely már csálhatatlanul bizonyította korábbi jogállásukat, és a kamara hivatalnokai — feltehetően nyomatékos „rábeszélésre” — el is fogadták bizonyító erejét. Egyébként már Reizner János kimutatta korabeli hamisítvány voltát.

A kiváltságlevél, bár nem szerepel benne minden olyan jogterület, amely a korabeli városi élet kereteit meghatározta, mégis olyan alapidokumentum volt, amely alapján szervezhették a városi életet egészen a polgári forradalom idejéig. A benne lefektetett alapelveknek megfelelően szervezték a városi igazgatást és igazságszolgáltatást, alakították ki a piacok és a kereskedelem rendjét. A privilégiumlevél nem tért ki más kiváltságlevelekhez hasonlóan a városi élet számos területére, a céhes viszonyokra, és így tovább. E jogterületeken a szokásjog normái érvényesültek, amelyek az ország városaiban egymáshoz hasonló képet mutattak.

A kiváltságlevélből viszont előtűnik a város társadalmi strukturáltsága, legalábbis jogi értelemben, amely általában összhangban állt a vagyoni tagozódással, de nem minden esetben. A privilégiumlevél ugyanis külön szabályozta a polgárok (civis) a betelepült idegenek (hospites) és a lakók (incolae) jogait. Közülük csak a polgárok élvezték a teljes városi jogot. Ők házzal, földvagyonnal vagy iparos műhellyel rendelkeztek, illetve kereskedelemmel foglalkoztak. A betelepülők egy része polgárjogot szerzett, a lakosok sorából pedig a szolgák és zsellérek kerültek ki. Ekkor Szeged adófizető lakosságának kétharmada polgárjoggal rendelkezett.

Az elkövetkező időkben Szeged polgársága alapvető jogsérelmet nem szenvedett. Az ország hosszútávra kialakított politikai, társadalmi és gazdasági szervezete biztosította a békés életet és a gyarapodás feltételeit, amelyekkel a város lakosai éltek is a régió többi városaival együtt, akik közül Szabadka, Temesvár és Zombor

A Vedres-féle tanácsház főhomlokzata – 1800 körül

városunkhoz hasonlóan a következő években szintén elnyerte a szabad királyi város napját. A békés élet feltételei és a gazdasági konjunktúra meghozta számukra a felemelkedés lehetőségét. A Délvidék és városunk néhány évtized elteltével gazdasági tekintetben felzárkózott az ország más régióhoz.

Út- és forgalmi viszonyok

Mint korábban leírtuk már, Szegedet a vízi és szárazföldi utak találkozásánál létrejött forgalom és piac hozta létre és élte békés és háborús időkben egyaránt. E helyzete a török kort követően sem változott meg. A Maros a középkor óta a só- és fakereskedelem fontos útvonala volt, és az is maradt a vasút megjelenéséig. Nemcsak Erdély, az egész ország gazdasági vérkeringésének fontos útőrerét jelentette. A Tisza pedig a Duna és a Száva vízi útjával kötötte össze Kelet- és Dél-Magyarországot. A folyószabályozásokig vízi közlekedésre használták a Maros fattyúágait, a Szárazeret és az Arankát, valamint a Temest és Begát, magasabb vízállás esetén a Tisza és a Maros mentén kialakult vízivilág tavait és ereit. Vásárhelyről például csónakkal, alkalmanként hajóval lehetett Szegedre járni és vissza. Utazni csónakon és ladikkal lehetett a szállítást hajóval és tutajjal valamint több tutaj összekapcsolásával lápon bonyolították. Románok és rutének ácsolták és kötötték a tutajokat, és vezették le Szegedig vagy tovább. A fenyőfából készült tutajokra került az áru: újabb szálfa, illetve keményfa rakományok, só és cserépedények vagy gyümölcsszállító kosok.

A fahajónak két formáját használták. A 3-4 ezer bécsi mázsa befogadására alkalmas nyitott tetejű luntrát rövidebb utak alkalmával vették igénybe, illetve olyan árut szállítottak velük, amelyeknek nem ártott az eső. A nagyobb 6-8 ezer bécsi mázsa úrtartalmú fedeles vagy tetejes hajókon messzebbre, Pestre vagy Győrbe szállították a gabonát vagy sőt. Berzeviczy Gergely 1797-ben a Tiszán folytatott közlekedésről az alábbiakat írta: „A Tiszán Szolnokig tutajok, azon túl a Dunába való szakadásig nagyobb hajók is járhatnak. Tokajtól fogva oly lassan foly, hogy vize egy óra alatt alig ezer ölet halad, és tóhoz hasonlít. Ezt a lassúságot a csekély esés és az igen nagy kanyarulatok okozzák. A folyó ellenében való hajózáshoz egész Szeged alattig vontató utak léteznek, amelyeken a hajókat részint lovakkal, részint emberekkel húzzák fel. Szeged felett sok helyen a Tisza túlhang a magas partjain, mind a két oldalon náddal benőtt mocsarakat képezvén, melyek a medret is elrejtik. Máramarosból és Beregből sőt és fát szállítanak rajta, azontúl pedig dohányt.”

Berzeviczy leírása a Maros és a mellékfolyók hajózási körülményeit is jellemzi. A közlekedési tempóját mutatja, hogy Győrbe és vissza egy hónap alatt sőt azon túl terjedő időben fordult meg egy hajó az időjárástól és a vontatási viszonyoktól függően. A változás a gőzhajózás beindulásával következett be, és változott meg a közlekedési tempó. A rendszeres gőzhajózás 1846-ban indult a Hermina majd a Pannónia, később az Attila és a Szeged nevű hajókkal. A személyszállítás mellett megindult a teherforgalom. A hajók a királyi dohányt egyenesen Hamburgba szállították.

A szegediek a vízi közlekedés kiszámíthatatlansága és lassúsága miatt elsősorban lovaskocsin utaztak, az árut pedig ökrös szekereken szállították. Az utak állapotában és irányában a középkor óta alig történt változás. A pest–szegedi út nyomvonalában annyi igen, hogy Félegyházától nem kanyarodott többé ki az út Szer és a Tisza felé, hanem egyenesen Szegedre vezetett. Kistelek pusztán ezért előbb postaállomást majd községet, a mai város elődjét telepítette a kamara, ahová Szegedről és a Jászságból magyarok, a felvidékről pedig szlovákok érkeztek. Kiépített út a korszakon át szinte az egész Alföldön nem létezett. Karbantartásuk annyiból állt, hogy a két kocsi egymás melletti elhaladását biztosító szélességű út melletti vizesárokból a földet az útra felhánnyták, ami a közlekedést veszélyeztette. Az utak használatát mégis rendszeressé és biztonságosabbá tette előbb a katonai majd a polgári postaszolgálat és a postaállomások megszervezése. 1699-ből Budáról Szeged–Arad, majd a Szeged–Pétervárad között ment a katonai posta, majd Aradról Temesvár illetve Karánsebes irányába haladt, és onnan tovább a román fejedelemség felé. E főútvonalak mellett a környező településekről érkező helyi utak is összefutottak Szegeden. Az 1830-as évek végén jött létre Pest–Szeged és Temesvár között a rendszeres utazási célú közlekedés. Temesvárról Lugos, Karánsebes, Herkulesfürdő és Orsova irányába indítottak járatokat. Hetenként egyszer ment járat Pest és Temesvár között. 1843-tól szombat kivételével naponta indult járat Pest és Szeged között. Az utat egy nap alatt tették meg, akárcsak Szegedtől Temesvárig.

A város arculatának változásai a 18. században

Az utak a városkapukon, később a vámházak mellett valamint a réven át futottak be a városba. Az ide érkezőket a török kiűzése után jó ideig ugyanolyan balkáni városképpen fogadta Szegeden, mint a török hódoltság idején. A vár az ostrom alatt, mint ismeretes, kevésbé rongálódott meg, a Palánkot kijavították. A várbeli és a rajta kívüli területen katonai jellegű építkezések indultak, később megkezdték a védelmi rendszer átalakítását. Rajtuk és a templomokon kívül alig állt téglaház a városban. Az Alsó- és Felsővárost, akárcsak a középkorban, továbbra is jelentős vizes, mocsaras területek választották el a központi résztől. A vár és az egyéb katonai épületek 19. századi lebontása nyomán valamint a civil lakosság vertfalú és nádtető házáinak elenyészése következtében a korszakból, a felszabadító háborúkat követő emberöltő idejéből jószerével csak a középkorból fennmaradt Havi Boldogasszony templom küld üzenetet a kor városképéről a mai ember számára. A várbeli építkezésekről és az erődítési munkálatokról azonban számot kell adnia a krónikásnak, mert mégiscsak befolyásolták a város mai szerkezetének kialakulását, bár közvetlenül látható nyomot nem hagytak rajta.

Csak a szükséges javításokat végezték a vár visszavétele után, a felmérését elvégezték, és több terv készült megerősítésére és korszerűsítésére, amelyek fennmaradtak, és belőlük következtetni lehet középkori és törökkori állapotára. Szeged első műszaki felmérések szerint készült helyszínrajzát és látképeit a bolognai L. F. Marsigli és munkatársa, F. C. De Beaulincourt készítette. A várfalak, a körbástyák és a tornyok külső képe, a falcsipkézet és a belső épületek jellege a középkori állapotokat mutatják. Marsigli megjelölte a palánkbéli háztömbök és utcák rendszerét, valamint a Szent Demeter templom pontos helyét. A Tisza túlsó oldaláról készült látképre pedig rákerültek a város fontosabb épületei. Mindkét hadmérnök tervet készített a vár és a város erődítésére. Miután a vár ideiglenesen emelt Tisza parti szőrfala 1695-ben a folyóba zuhant, Lambion mérnökkari alezredest bízták meg újabb erődítési tervek kidolgozásával. Az 1697-es tűzvész az egész Palánkot elhamvasztotta, vele az újonnan épült katonai élésházát. A kincstári épületekben keletkezett kárt gyorsan kijavították. Az elvégzett helyreállítási munka eredményét kiválóan mutatja az 1708-as pestis után festetett, és Mariazell-be került kegykép városábrázolása.

A szatmári békekötés után végül Savoyai Jenő herceg mint a bécsi haditanács elnöke rendelte el a vár és város erődrendszerének a megépítését. A nagyszabású tervet De la Croix Paitis mérnök alezredest készítette el, amely magában foglalta a Vauban és Speckle Daniel által kidolgozott erődítési elveket. Az erődítmény a régi várra, a Palánkra, Felsőváros kisebb részére valamint a vártól nyugatra elterülő nagy lakatlan térségre terjedt ki a középkori vár és Palánk területének négyszeresére. Említettük, itt a török korban szőlőskerteket telepítettek. „Az egészében csillag alakú erődítmény külső rézsús falakkal, ötszögű bástyákkal, árkokkal, ravelineekkel, pajzsgátakkal tagolt határa azonos a város későbbi belső karéjának helyével” — írja Nagy Zoltán a város építészettörténetét a monográfiában elkészítő szerző. Az új erődítmény földsáncát és azt körülölelő 19 méter széles és igen mély árkot Savoyaira emlékezve tiszteletből hosszú időn át „Eugenius-ároknak” hívták. Az erődítés rendszere végeredményben a terep mély, vizes részeit és annak partjait követte, és máig meghatározója a belváros szerkezetének. Hozzávetőlegesen nyomvonalán fut ma a Tisza Lajos körút, amelyre tulajdonképpen a Várkör elnevezés illene. A sánc földbástyái hat méter szélességet értek el, mögöttük pedig cölöpkerítés óvta a falakat. A keleti várfal helyére 1714–1716-ban nagyméretű földsáncot emeltek, s előtte mély vizesárkot ástak. Az Alföld legnagyobb katonai építkezését a császári udvar Temesvár mellett — ahol téglá erődítés épült — Szegeden és Aradon folytatta. A török ellen kiépített védelmi rendszerben náluk hatalmasabb lett a Dunára néző hegyet magába foglaló pétervárad erőd.

Az őriásra emelt erődrendszerbe három kapun lehetett bejutni. A déli pétervárad (a mai Kölcsey utca és Kárász utca találkozásánál), a nyugati budai (a Kossuth Lajos sugárút és a Vadász utca találkozásánál), az északi pedig csongrádi (a Juhász Gyula és Szent Miklós utca találkozásánál) kapunak nevezték. A várkapukból a vizesárkon keresztül épített hidakon lehetett kijutni az erődítményből.

A vár visszafoglalását követően mintegy száz évig tartó építkezések során számos katonai rendeltetésű épület emeltek az erődítményen belül. A De La Croix Paitis által tervezett kazamatákból 1716-ig nyolc helyiséget építettek meg, majd 1724-ben a délnyugati körbástya és a nyugati kapu között 14-et, 1739–40-ig pedig szinte az egész kazamata-rendszer elkészült. A keleti oldal kazamatái 1761-ben már álltak, a rájuk épült kortina közepén a három világlású Mária Terézia kapuval, amely ugyancsak készen volt ekkor. Ez utóbbiak őrzik ma, a felújítás után, a 18. századi hatalmas építmény, a vár emlékét.

A vár belső épületei közül az északi kapu előtt álló várkapolna minaretszerű tornyából következően még

Szőlőindás Madonna
– XVIII. sz. közepe

Az egykori Segítő Boldogasszony szoborcsoport –
XVIII. század

törökkori lehetett, az új helyőrségi templomot nem a középkori helyére, hanem a kortina elé építették 1765 és 1775 között. Róla a bontáskor fénykép készült. A várban álltak még a várparancsnok és a térparancsnok háza, a tiszt kaszárnya és az igazgatási épület. A déli kapu közelében emelték a tüzérségi szertárt. Ezen épületekre a klasszicizáló stílus volt jellemző. A váron belül és kívül emelt épületek és egyéb objektumok pontos térbeli elhelyezkedésének a leírását nem lehetséges általában megvalósítani, mert akkor még nem léteztek a helyrajzi számok, az utcák vonalvezetései, és ezért nehéz ráhelyezni őket a mai várostérképre. A vár erődítmény szerepét — nem hárult már rá ilyen szerep — II. József király megszüntette, és 1784-ben a csallóközi Tallósról az országos fenyítőházat telepítette épületeibe. Ettől az időponttól van tehát országos börtön városunkban.

A váron kívül és az erődítményen belül ugyancsak megkezdődtek az építkezések. A Palánkban a vár déli kapujával szemben a város nagyon szerény székházat építhetett, ez az első szegedi ismert városháza. A Budai kapu mellett már 1693-ban kaszárnyát építettek, mellette 1751-ben már látható volt az új városi kaszárnya. Az első élelmezési raktárt (Provianit-Hauss) a Szent Demeter templomtól északra emelték. 1697-ben a tűzvészkor leégett, ám újra építették, és még 1770-ben is állott. A Prófontháznak nevezett épületet, az éléstárat a mai Kossuth Lajos sugárút, a Kálvin tér és a Takaréktár utca által határolt területen építették fel. Két lóhajtású szárazmalmot is építettek, az egyiket a Budai kapu mellett a másikat a mai Arany János és Kazinczy utcák közötti területen.

Az 1708. évi pestisjárvány idején az alsóvárosi ispotály nem bizonyult elégségesnek, amiért is a Palánkon kívül, az Eugenius-árok mellett, a Tisza-parton új katonai kórházat (Xenodochium militare) építettek, amelyet ovális alakú körtöltéssel kerítettek. Négy nagyobb és több kisebb helyiségből állt. 1805-ben itt a franciák elleni háború sebesülteinek egy részét helyezték el. Új kétemeletes katonai kórház épült 1776-ban a Budai kapu közelében a mai Mérey és Tábor utca sarkán. Az 1775–1776-ban a nagy tiszai rondellában megépített vízműből idáig vezették a vizet, amellyel a kiépített vízvezeték a többi katonai épületet is ellátták.

A Latrán tér (amely a várat keletről és nyugatról ölelte) nyugati része Piactér majd Széchenyi tér elnevezést kapott — Tisza felé eső részén építették még a visszafoglalás után a Hajózási Hivatal szerény épületeit és raktárait. A vártól északra, az egykori sóház tájékán a sóhivatal épületét, amely a Maros utcában ma is áll és sópajtákat húztak fel talán a középkori sóelosztó központ helyén.

A Prófontháztól északra lévő erődítmény poligonban helyezték el a lőportornyot, amelyet 1724 táján építettek. A Budai kapu szomszédságában emelték az építési hivatal (Bau-Hof) földszintes épületét, közelében pedig a mérnöki kar orvosának lakását, amely épületek rajzai a 18. század közepi dokumentumokból kerültek elő. A kamarai prefektúra a vár visszavétele után működni kezdett, helyét a Palánk várral szemben lévő Tisza-parti sarkán alakították ki. 1724-ig több alkalommal átalakításokat, nagyobbítást végeztek a Domus Cameralis-on. A

posta épületét a Palánkban lévő Proviand-Haus mellett jelölték meg a korabeli térképek. A bánati harmincad hivatalt Temesvár visszafoglalása után az újszegedi oldalon építették fel, a helyén 1774–1775-ben a vámházat (Banatisches Maut-Haus) jelöli Wettstein térképe, a Reysipt Amt-ot pedig a Palánkban, a kamarai prefektúra épülete mellett.

A katonai és a polgári igazgatás épületeit, a várat, a kaszárnyák, kórházak és hivatalok helyét és képét azért mutattuk be hosszasan, mert egy évszázadon át meghatározták a város arculatát. A katonai garnizon megjelenésükkel híven láttatták az erődítménybe érkezők számára. E félelemmel vegyes tiszteletet keltő építmények szimbolizálták egyúttal az országban berendezkedő új hatalmat. Szeged nem állt ezzel egyedül. A Duna mindkét partján épült komáromi erődrendszer, amely Bécs előterét volt hivatott védeni, valamint az aradi vár a szegedihez hasonló képet mutatott. Bár — mint említettük — jelenlétükkel befolyásolták a későbbi városszerkezet kialakulását. Miután Szeged stratégiai jelentőségét elvesztette, szép lassan feleslegessé váltak, és elbontották a polgárvárosba nem illő épületeket. A későbbi, monarchia kori nagy szegedi laktanya-építkezések mégis azt mutatják — bár első vonalbeli védelmi feladata megszűnt a városnak —, hogy a katonai igazgatásban és szervezésben fontos hely maradt.

A polgári középítkezések a városháza emelésével kezdődtek 1728–29-ben. A mai helyén álló városháza három építési korszakából kettő időszakokra esik. A városháza, a Domus Praetoria épülete a vár nyugati kapujával szemben, katonai épületek között kapott helyet. Emeletes homlokzata észak felé nézett, a keleti a később kialakított piactérre, a majdani Széchenyi térre, hátsó homlokzata a Domus annonaria hátsó homlokzatára. A két épület ezáltal kijelölte a Fekete Sas utca nyomvonalát. A székház maga a kincstári épületekre emlékeztetett, szerényen húzódott meg közöttük.

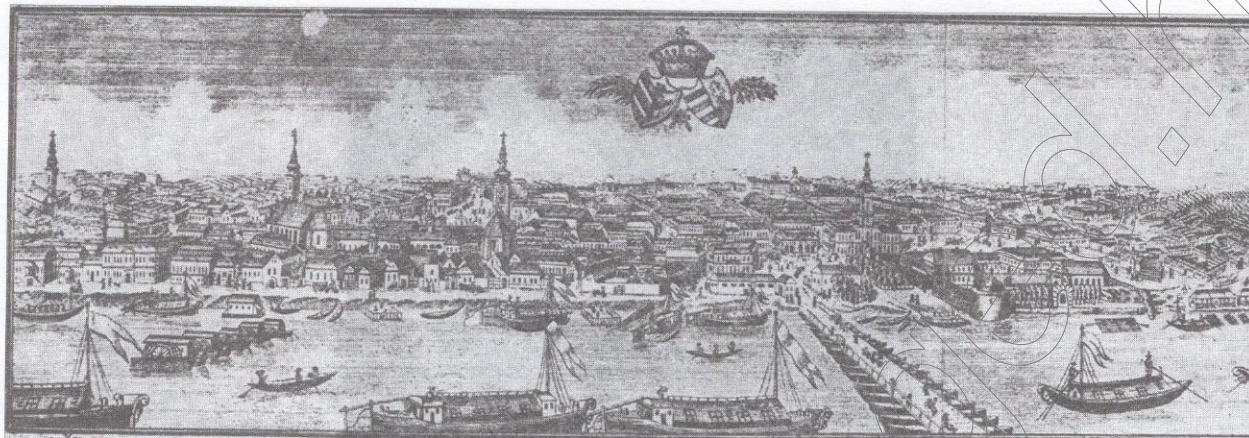
Az új városháza építésére 1799 és 1804 között került sor Vedres István tervei alapján. Az egykori épület hiteles képét egy az 1879. évi árvíz előtti fotó őrizte meg, amely szerint az első városházával szemben az új székház három szakaszra tagozódó főhomlokzata a piactér felé néz. A középső rizalit (a homlokfal síkjából kiugró rész) magasabb és öt tengelyű. A két oldalsó szakasz négy-négy egytengelyű és egyszerűbb kinézetű. A homlokzati főfalra a rizalit szélességében támaszkodik a két szintű és toronysisakkal fedett torony, amelynek ablakai a középső rizalithoz hasonlóak. A déli és északi oldalhomlokzat szintén hármastagolós, a középső szakasz fala a két oldalsóé elé ugrik. Az épületet manzardos tető fedte. A torony körüljáró erkélyét vasrácszatú mellvédek zárják. A felső toronyparkány hajlataiba helyezték a toronyórákat. A torony legtetőjén villámhárító állt.

Az új városháza és főképp körüljárós erkélyű tornya azt jelképezte, hogy a városban már nem a városparancsnokság és a kamara az úr, hanem a város önkormányzata, a nemes tanács. Az épület a századforduló stílusának megfelelően a klasszicizmusba hajló késő barokk ismertető jegyeit viselte magán. Előképe Nagy Zoltán szerint a budavári katonai szertár lehetett, a szegedi városháza pedig a tornyos városháza típusnak első példája Magyarországon, amelyet számos újabb követ, mint például 1811-ben a nagykőrösi, majd tíz évvel később a már lebontott félegyházi. A Vedres-féle városházát, miután a nagyárvíz idején megrongálódott és a Belváros feltöltése miatt mélyre került, Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei alapján eklektikus stílusban építették át.

A Felső- és Alsóvárost 1712-ben árvíz döntötte romba. Felmerült ekkor a város Tisza–Maros szögbe telepítésének ötlete is, azonban végül maradt a helyén. A korszakunkban a már ránk maradt feljegyzések egyébként számos árvíz, tűzvész és járvány pusztítását regisztráltak. Az 1714-től meginduló katonai és kamarai építkezések híre azonban a 18. század során számos iparost, kereskedőt, kétkézi munkást hozott a városba. A lakosság száma száz év alatt megkétszereződött, majd a 19. század első felében újra megduplázódott, és 50 ezer lett. Ezért előbb az erődítményen belül korábban kertnek kiosztott területen majorságokat majd házakat építettek, később pedig utcák alakultak ki. Ugyanekkor a külvárosok lapályos részeinek víztől mentesítésével terjeszkedtek tovább. A három középkori előváros új lakókkal tovább terebélyesedett, és új negyedek születtek: Móraváros és Rókus. A vízés és mély területek azonban megmaradtak. A Búzapiacon, a későbbi Dugonics téren víz állt, akárcsak a későbbi Mars és Szent István tér mély területein, amelyeket és a hozzá hasonlókat elkerülve, kihagyva építkeztek. Mivel a korszak magánépítkezéseinek anyaga vályogföld valamint szalma, nád és vessző volt, ezért máig megmaradt nyomai nincsenek. A polgárházakat csak a 18. század végétől kezdték téglából építeni. Ismereteink csak két fogadó: a Feketesas és Aranysas épületéről vannak, továbbá fennmaradt a középkori eredetű Demján-ház renoválásának emléke 1780-ból. A város térbeli kiterjedését az iratokból felbukkanó új utcanevek mutatják a 18. század idejéből. Kezdetben a templomok újjáépítéséről vagy újak emeléséről, később egyre több középület megjelenéséről tájékozódhatunk. Ne feledjük: ekkor már az ország nyugati és északi részein magánházak és paloták sokasága állt a városokban máig megadva azok belvárosának jellegét.

A városháza jelképezte a várost mint jogi személyiséget, a templom, illetve templomok tornyaikkal a városlakók közösségének hitbeli egységét és annak összetartó erejét szimbolizálta. Bár a reformáció és a vallásháborúk hitbeli építő-romboló időszaka után már más jellegű lett a vallásosság, az egyházak továbbra is keretbe foglalták a kor emberének életét. A templomok pedig a közösség hit- és társadalmi életének adtak helyet. Elhelyezkedésükkel, formájukkal máig meghatározzák a városképet. A 18. század első felében, amint a történelem lehetőséget adott rá, a szegediek, elődeink gondozták, újjáépítették templomaikat, sőt új hajlékokat emeltek Istennek.

A város egyházai közül az alsóvárosi templom 1624 és 1643 között bekövetkezett renoválása után szinte teljesen épen megmaradva vészelte át a háborús időköt. Középkori Havas Boldogasszonyt ábrázoló oltárképe azonban eltűnt. Jelenleg is meglévő, napsugaras, mandorlába foglalt, bal karján a kisdedet tartó madonnát ábrázoló főoltár képéhez legenda kapcsolódik. A török utáni időktől zarándokoltak augusztus 5-én a Havi Boldogasszony búcsúkor a környék lakói a „Napbaöltözött Asszonyhoz”, a szegediek Segítő Boldogasszonyához. A templom másik barokk kégyképe a cz'sthochowai alapján Morvay Antal szegedi festő által 1740-ben készített Fekete Mária. A templom másik barokk berendezése és annak számos ékessége ugyanezen korban készült. Mindössze a

Nemes Szabad Királyi Szeged Városlának Banát felől való Tekintete
 Ueberlicht der königl. Freystadt Szegedin von der Banater Seite.

Szeged látképe 1844-ből. Joó János metszete egy céhlevélről

bejárat fölé emelt barokk karzattal bontották meg a templom gótikus szerkezetét.

A Szent Demeter templom újraépítése 1725-ben kezdődött és megszakításokkal 1751-ig tartott. Valójában egy új templomot emeltek. Minderről Nagy Zoltán az alábbi módon ír: „A középkori templom késő gótikus csarnok hajóját lebontották, s a több korszakban épült hosszú szentélyből alakították ki az új hajót. Ennek a falait mintegy méterrel magasabbra emelték, de meghagyták a külső gótikus támpilléreket. A középkori ablakok helyére azonban újakat állítottak. A hajóban a külső támpilléreknek megfelelő helyeken pillérkötegeket építettek, s így oldalfülkéket alakítottak ki. Új, 15 méter hosszú félköríves szentélyt építettek. Ennek mind a két oldalán egy-egy sekrestyét emeltek. A gótikus torony két traktusa fölé még egy barokk emeletet építettek, s azt sisakkal fedték. A torony alsó traktusával szemben ezzel azonos alakú és méretű helyiséget építettek. Fölöttük épült az ugyancsak új orgonakarzat.” Az új homlokzattal ellátott barokk templom 1925-ig, bontásának befejezéséig szolgált a híveket.

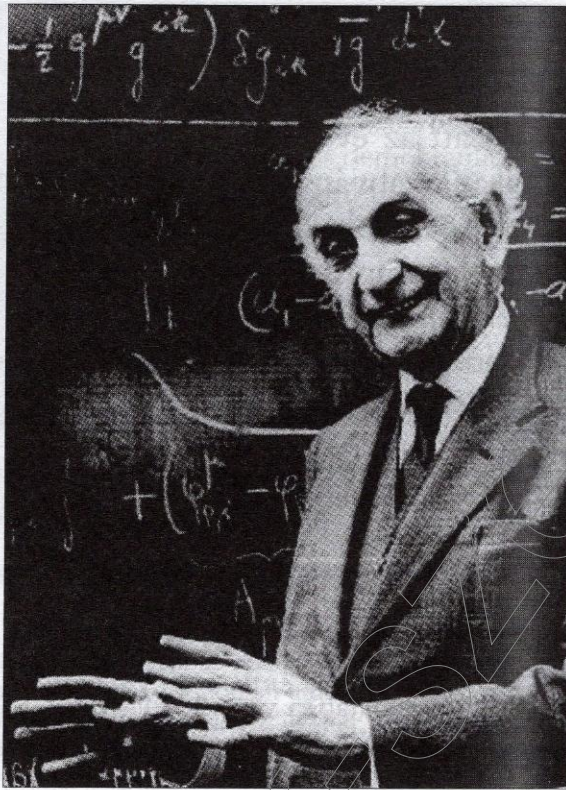
A Szent Demeter templomtól nem messze, a Palánkból kivezető Boldogasszony utca mentén, a mai Hősök kapuja helyén 1738-ban emelték a Szent Rozália kápolnát a pestisjárvány elleni oltalom, illetve a megmenekültek hálaja jegyében. Három kis imaház építését határozták el ekkor. A Rozália kápolna után a rókusi 1739-ben épült fel, a Kálvária téri pedig a 18. század folyamán, amelyet 1968-ban bontottak le. A kápolna építéstörténetének változatosága leírásra méltó. Az egyszerű, díszetlen tetőnyergéből kiemelkedő tornyú épületet az 1879. évi nagyárvíz után bekövetkezett városrekonstrukció idején, 1881-ben lebontották, majd később eklektikus barokk stílusban, a Dömötör templom téren, a korábnál jóval nagyobb méretben építették fel. Az 1920-as években a Fogadalmi templom és a Dóm tér építkezései miatt újra lebontották, és kétszeresére nagyobbítva neobarokk stílusban a Lechner téren újraépítették. A kis kápolna, ma görögkatolikus plébániatemplom szerencsés sorsa szimbóluma a városkép változásai során eltűnő és átalakuló épületeknek.

A középkori Felszeged plébánia temploma, a Szent György templom mostohább sorsra jutott. A Szent Demeter templom felépítése után fogtak hozzá rendbehozatalához. 1776-ban már tornya is állt. Mivel a felsővárosi plébánia jogát az 1789-ben a Belgrádból Szegedre telepedő minoriták kapták, akik időközben a Szent György tér szemben lévő keleti oldalán a középkori domonkos rendi Szent Miklós templom helyén 1754 és 1767 között felépítették az elsőlvel azonos patrociniumú templomukat, a Szent György templomot elhagyták, pusztatemplom lett. 1859-ben a 17x17 m²-es templomhoz egy ugyanolyan méretű épületet építettek, és kétemeletes iskola lett belőle. A tornyos iskolát azonban lebontották, és a helyére 1907-ben kezdték építeni a mai Dózsa György iskola egy emeletes U alakú épületét.

A Szent Miklós templom külső formája a késő barokknak a klasszicista stílusba hajlása jegyében fogant, a belseje viszont barokk ihletésű. A berendezés kiemelkedő alkotása az 1767 körül készült faragott fapadok együttese, amely Stöckerle József testvér irányításával készült, aki az egri, eperjesi, miskolci templomokba hasonló műves alkotásokat készített. Ugyancsak Szent Miklós tiszteletére szentelték fel a palánki templom lebontása után, 1725-ben könnyed késő barokk stílusban épült ortodox szerb templomot. Szerényebb méretei ellenére is sajátos hangulatot adó épülete ma is a Dóm térnek. Ikonosztáza a pravoszláv hagyományok mellett nyugati barokk elemeket őriz. A szegedi azon kevés ortodox templom közé tartozik, amelyek külső formája a nyugati templomépítéssel jegyében született.

A templomokról szólva ide kívánczok a jó száz évvel később, 1838 és 1842 között épített régi zsinagóga épülete, a második zsidótemplomé (az elsőt 1803-ban emelték), amelyek Lipovszky József és Henrik szegedi mesterek alkotása, 1857-ben és a nagyárvíz után végeztek rajta nagyobb felújítást. A templom mind a négy oldala önállóan megtervezett homlokzatú. Rajtuk a klasszicizáló barokk és a tiszta klasszicizmus elemei nyugalmat adó egyéget alkotnak, akárcsak karzattal ellátott háromhajós belső tere. Hajnóczy utcára néző oldalának falán magyar és héber feliratú tábla jelöli az 1879-es árvíz szintjének magasságát.

Blazovich László

Egy rendhagyó doktorátus

Lánosz Kornél disszertációját Einstein kvalifikálta...

Még a múlt század közepe táján diplomáztam a Szegedi Tudományegyetemen (akkor is így nevezték). A középiskolát is itt végeztem, itt érettségiztem. Ezért Szeged ezer szállal kötődik életemhez és azok az emlékek, élmények, amelyek ott akkor, ott mélyen belém ivódtak, máig nem halványulva tűnnek elő egyre vonzóbban. Ezért, ha tehetem, ellátogatok az egyre szépülő városba, ilyenkor végigsétálok a ragyogóan újjávarázsolt Kárász utcán (ahol édesanyám kezét fogva 65 évvel ezelőtt jártam először...), felkeresem a lenyűgöző batású Dóm teret, innen továbbballagok a Hősök Kapujához, hogy tisztelegjek a két világháborúban elesett hősök emléke előtt, Aba Novák Vilmos monumentális szabadtéri freskója alatt. (A két világháborúban öt nagybátyám halt hősi halált a frontokon.)

Ám most nem erről akarok írni, hanem az egyetemről, s főleg egy hozzá kapcsolódó különleges eseményről...

A sors úgy alakította életem, hogy az államvizsgát követően a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanársegédként eltöltött két év és a vásárhelyi gimnáziumban 20 évig tartó tanárkodás után Székesfehérvárra kaptam főiskolai tanár kinevezést. Röviddel Fehérvárra érkezésem után értesültem arról, hogy ott született a világhírű fizikus, matematikus, **Lánosz Kornél**. Róla ugyancsak világhírű néhai matematika professzorom, **Szőkefalvi Nagy Béla** függvénytanai előadásain sokat hallottam, ám meglepődve tapasztaltam, hogy Lánosz Kornélról, a város világhírű szülöttéről a fehérváriak szinte semmit nem tudnak, sőt volt iskolája, a Ciszterci Gimnázium sem tartja nyilván azok között a volt diákok között, akikre méltán lehet büszke az Alma Mater. Így érzem, hogy ez ellen valamit tenni kell. Felkutattam minden felelhető dokumentumot, levéltári anyagot, felvettem a kapcsolatot az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel, ahol főleg **Marx György**, **Kovács István** és **Lovas István** akadémikusok, valamint **Abonyi Iván** kandidátus volt segítségemre. Kaptam Lánosz dokumentumokat (főleg különnyomatokat) a

dublinoi Institute for Advanced Studies-tól, ahol élete vége felé professzor volt, továbbá a North Carolina State University-től, ahová Lánosz, mint vendégprofesszor gyakran ellátogatott, és a frankfurti Johann Wolfgang Goethe Egyetemről is, ahol szintén több éven át professzor volt.

Az így összegyűjtött dokumentumanyagot írásban is feldolgoztam és hamarosan könyv alakban is megjelenik.

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés: mi köze mindehhez Szegednek és főleg a Szegedi Tudományegyetemnek? A válasz igen egyszerű: „csupán” annyi, hogy Lánosz Kornél a Szegedi Tudományegyetemen doktorált 1921-ben, sőt ha ez így igaz, akkor nagy valószínűséggel ő az egyetem első doktora.

A másik ugyancsak jogos kérdés: miért kell erről éppen most írni? Válaszom a következő: most, hogy befejeztem a Lánosz-könyv megírását, ellátogattam Szegedre és felkerestem az egyetem Rektori Hivatalát abból a célból, hogy megtudakoljam, mit tudnak erről az 1921-es eseményről itt Szegeden. A rektor úr az egyetem könyvtárának vezetőjéhez irányított ez ügyben. Kiderült,

hogyan ennek az eseménynek a szegedi egyetemen semmi nyoma sincs. Itt nem is tartják nyilván... Indokolt tehát, hogy kissé részletesebben felvázoljuk Lánzos kapcsolódását a Szegedi Tudományegyetemhez, továbbá röviden áttekintsük a tudósi életútja fontosabb állomásait, eredményeit.

Lánzos Kornél 1893. február 2-án született Székesfehérvárott. Apja dr. Löwy Károly ügyvéd várpalotai, anyja Hanb Adél székesfehérvári lakos 1886. június 29-én kötött házasságot. Anyai nagyanyja Iskola utcái házában született első gyermekként Kornél, majd még további négy testvére: Andor, Anna, György és Gizella, de ők már az akkori Megyeház (ma Szent István) tér 4. sz. házában. Ebben a Megyeház-téri épületben volt a város neves ügyvédjének (egy ideig Szegedi Ügyvédi Kamara elnökének), Löwy Károlynak ügyvédi irodája is.

Az apa 1906. júniusában kérte gyermekei családi nevének „Lánzos“-ra változtatását, melyet az akkori belügyminiszter 1906. június 20-án kelt 76456/IIIc/1906. számú engedélyezett. Lánzos Kornél ezen a néven lett később az egész világon elismert matematikus, fizikus.

Gimnáziumi tanulmányait a székesfehérvári Ciszterci Főgimnáziumban végezte, melynek mindvégig példásan jó tanulója volt, annak ellenére, hogy ebben az időben sokat betegeskedett. ...rettségi után tanulmányait Budapesten a Tudományegyetemen folytatta, ahol a kísérleti fizikát az akkor már világhírű Eötvös Lorándnál, az elméleti fizikát Fröhlich Izidornál hallgatta. Matematikából Beke Manó, Rados Gusztáv és az éppen ebben az időben Kolozsvárról Budapestre kinevezett Fejér Lipót volt a professzora.

Lánzos 23 éves, amikor tanári oklevelét 1916-ban megszerzi. Törékeny alkata mentette meg attól, hogy az első világháborúban katonáskodnia kelljen.

1916-tól 1920-ig a Műegyetemen Tangl Károly tanársegédjeként az volt a feladata, hogy előkészítse a fizika előadások kísérleteit. „Ez volt az egyetlen epizódja életének, amikor kísérleti fizikával foglalkoztam.” – vallotta később.

Valójában érdeklődését már ebben az időben is az elméleti fizika vonzotta. Ezért már hallgató korában átjárt Budára, ahol a Műegyetemen Zemplén Győző nagyszerű elméleti fizikai előadásait hallgatta. Valószínű, az ő hatására viszonylag korán az elméleti fizika bűvkörébe került és – ahogyan emlegette – az „első szerelme” lett és az is maradt egész életén át.

Feltehető, hogy éppen Zemplén-előadások hatására választotta doktori értekezése témájául a Maxwell-féle elektrodinamikát, melyet 1919-ben írt meg a következő címen: Die Funktionentheoretischen Beziehungen der Maxwellschen Aethergleichungen, és alcíme: Ein Beitrag zur Relativitätstheorie – und Elektronentheorie.

Dolgozatában Lánzos Einstein speciális relativitás-elméletének alapján abból indul ki, hogy a tér-idő négydimenziós, az elektrodinamikai térjellemzők ebben a négy dimenziós térben bevezetett koordináták függvényei. Észreveszi, hogy ez a négy változó egy négyösszetevőjű hiperkomplex számmal (kvaternióval) reprezentálható. Értekezésének végső következtetése: az elektromágneses tér Maxwell-egyenletei egy alkalmasan választott kvaterniófüggvény differenciálhatósági feltételeiként jelennek meg. Az elektrodinamikának ez a különlegesség, újszerű tárgyalás módja érthetően nem találkozott főnöke, Tangl Károly, sem Fröhlich Izidor érdeklődésével, akik a klasszikus fizika határain belül ragadtak le életük végéig. Az akkori helyzetre jellemző, hogy az általa nagyra becsült professzora, Eötvös Loránd sem sokra értékelte, pl. az elektromos mező fogalmát, ami a Lánzos disszertáció fő témája volt. Zemplén Győző

az elektrodinamika és általában a modern fizikáért lelkesedő professzor 1916-ban, az első világháború poklában Olaszországban meghalt, így a témához érő szakember nem akadt itthon. Ezért kellett abban az időben nagy magára hagyatottságában külföldi megmérettetést keresnie. Lánzos disszertációjának tervezett szövegét véleménykérőleg elküldte az akkori idők legkiválóbb szakértőinek: Albert Einsteinnek, Max von Lauenek, Max Plancknak és Arnold Sommerfeldnek. Einsteinhez dolgozatát 1919. december 3-án – többek között – a következő szavak kíséretében küldte el:

Nagyméltóságú Professzor Úr!

Nagy tisztelettel ajánlom figyelmébe ezt a dolgozatot. Megkísérlem, hogy az elektronelmélet számára új utat nyissak. Munkám a speciális relativitás elvére épült. Az általános relativitáselmélet megszületése az egész munkát anakronisztikussá teheti. Mégis azt hiszem, hogy az itt képviselt álláspont akkor is méltó a figyelembe, ha 10 éves késéssel. (...)

Kérem, engedje meg, hogy nyomtatásban munkámat Albert Einsteinnek és Max Plancknak a konstruktív spekuláció két nagy zászlóvivőjének ajánljam.

Kiváló tisztelettel:

Kornél (Laewy) Lánzos

Hamarosan (1920. január 22-én) megérkezett Einstein válasza, amelyben többek között ez áll:

Munkáját oly részletességgel olvastam, amit mai túlterbeltségem megengedett. Úgy mondhatom, hogy az derék és eredeti gondolati munka, amelynek alapján Ön méltó a doktori cím viselésére. A nekem szánt megtisztelő ajánlásához szívesen hozzájárulok.

Szívélyesen üdvözlö Önt:

A. E.

Végül is Lánzosnak erre a külföldi „megmérettetésére” nem került sor, mert nagy szerencséjére – éppen ebben az időben nyugatról, a híres Sommerfeld-iskolából hazatért az elméleti fizika legújabb eredményeit ott magába szívó Ortway Rudolf, akit a Kolozsvárról Szegedre menekített, de akkor még Budapesten a Műegyetem égisze alatt alakuló Szegedi Tudományegyetemre neveztek ki professzornak a megalakítandó Elméleti Fizikai Intézetbe.

Ez a váratlan fordulat Lánzos szempontjából éppen jókor következett be, mert a modern fizikában jól tájékozott Ortway személyében értő támogatóra talált immár itthon is, és így doktori disszertációját is nála védte meg 1921-ben.

Erről, a mi szempontunkból most annyira fontos eseményről később Lánzos így vallott:

„Azonkívül kapcsolatba jöttem Ortway Rudolfjal. Talán ma nem nagyon sok ember tudja, hogy Ortwaynak milyen óriási érdemei voltak a magyarfizika fejlesztése körében. Ugyanis ő Sommerfeldnek volt a tanítványa, nagyon jól ismerte nála a modern fizikát. (...) 1921-ben doktoráltam a szegedi egyetemen, akkor ez az egyetem, mint emigráns egyetem volt, tulajdonképpen csak névleg létezett, mert később ment Szegedre, de már úgy hívták, hogy Szegedi Tudományegyetem, úgyhogy én a szegedi egyetem doktorának tartom magam és tartottam magam egész életemben és meg vagyok győződve róla, hogy ez joggal így van.”

A XX. századi magyar történelem szomorú, tragikus, zűrzavaros állapotát tükrözi az a különleges, jogilag is fonák valóság: Lánzos Kornél úgy doktorált a Szegedi Tudományegyetemen, hogy valójában nem is járt Szegeden, csak jóval később 1973-ban, augusztus 23-án, az ott megrendezett Fizikus Vándorgyűlésen.

Doktori disszertációjának megvédése után Németországba megy, 1921 szeptemberétől 1924-ig Freiburgban *Franz Himstedt*-nek tanársegéde. Ettől kezdve gyakori vendége Einsteinnek. Itt fő kutatási területe a gravitáció és a relativitás elmélet. Ebben a témakörben itt tartózkodása alatt 8 dolgozatot publikált. 1922-24 között Lánosz a Német Fizikai Társulat jegyzője volt.

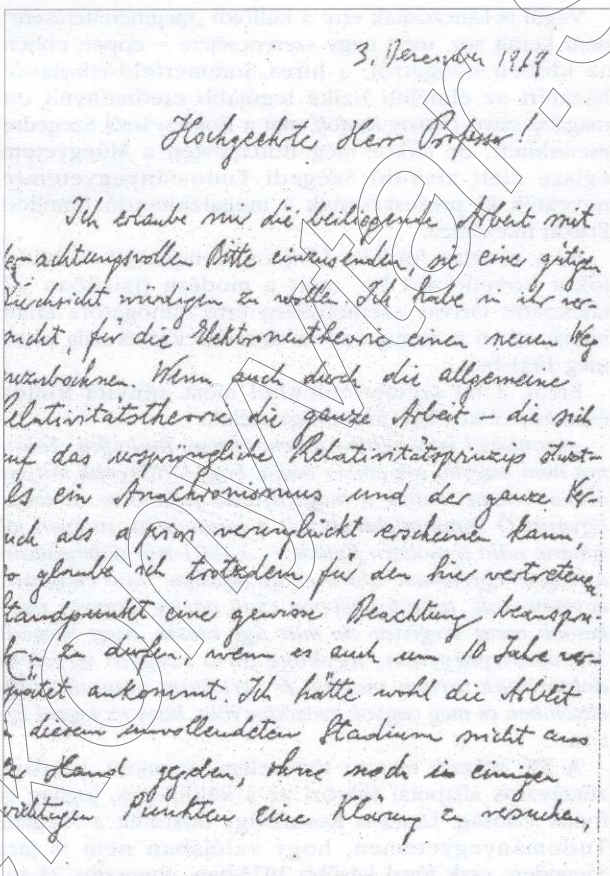
1924 őszén a Frankfurt am Main-i Johann Wolfgang Goethe egyetemen talál új állást az Elméleti Fizikai Tanszéken, ahol *Erwin Madelung* tanársegéde lett. Itt néhány év alatt kiváló matematikai ismeretekre tett szert. Lánosz szempontjából szerencse, hogy matematikai felkészültsége éppen a kvantummechanika megalapozásának időszakára esett. Így vállalkozhatott arra, hogy a Heisenberg-Born-Jordan-féle mátrixmechanikai módszert a szerinte szimpatikusabb integrálegyenletekkel írja le. Ezt a nagyszabású programot dolgozta ki és írta le „Über eine feldmassige Darstellung der neuen Quantenmechanik“ (Az új kvantummechanika mezőszerű leírása) című dolgozatában, amelyet 1925. december 22-én nyújtott be közlés céljából a Zeitschrift für Physik című folyóirathoz. A dátum bizonyító értékű a tekintetben, hogy hónapokkal megelőzve *Erwin Schrödinger* a kvantummechanika alapegyenletének megadásával.

A frankfurti egyetemen eltöltött évek életének legtermékenyebb időszakát jelentették. 1924-től 1931-ig 22 jelentős dolgozatot publikált. 1928-ban Einstein egyik munkatársa, *Jacob Grommer* megbetegedett és *Szilárd Leó* Lánoszt ajánlotta a helyére. Így módon 1928. szeptember 1-jén az Einstein által számára kieszközölt ösztöndíjjal Berlinbe ment, ahol Einstein legközelebbi munkatársaként dolgozott egy évig. Lánosz tehát a tudományos pályafutás csúcspontját jelentő egy évet Berlinben töltötte, minden idők egyik legnagyobb tudósa, gondolkodója mellett.

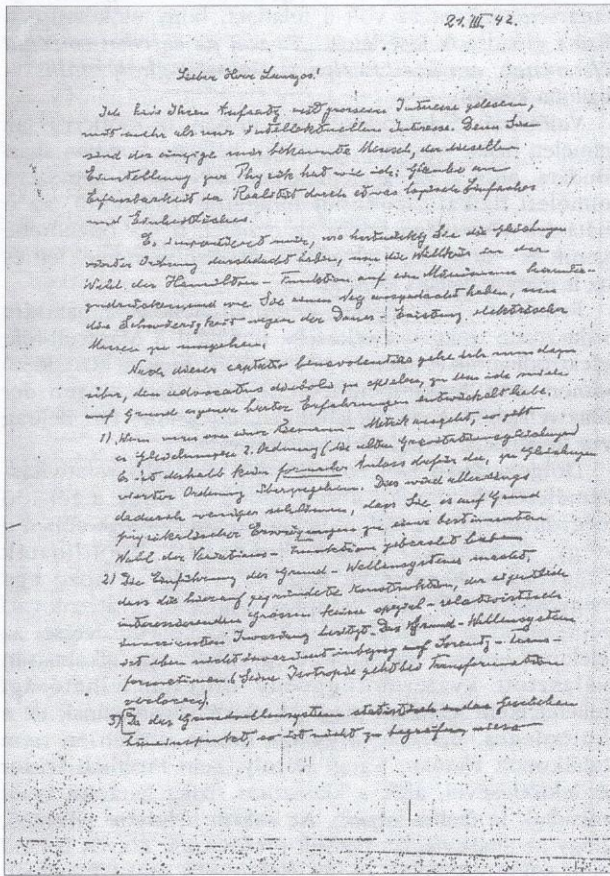
A berlini év elteltével maga Einstein ajánlotta Lánoszt professzori kinevezését a frankfurti egyetemre. 1929-ben tehát Lánosz a frankfurti egyetem professzora lett, ahol elődei között olyan híres Nobel-díjas tudósok dolgoztak, mint *Max von Laue*, *Max Born* *Otto Stern*.

Azonban ebben az időben a helyzet Németországban Lánosz és sok más tudós számára kedvezőtlenül alakult. A náciizmus vészes előretörése miatt helyzetük bizonytalanná vált Németországban. Ezért éppen jókor érkezett számára 1931-ben egy meghívás az Egyesült Államokba, az Indiana állambeli Lafayette város Purdue egyetemére, mint a matematika és fizika professzora. Itt a fizika mellett matematikával is kellett foglalkoznia, ugyanis heti három órában matematikát adott elő, a másik három órában fizikát. A körülmények arra kényszerítették, hogy a matematikán belül annak alkalmazásával, azaz alkalmazott matematikával foglalkozzon. Jellemző, hogy amihez hozzányúlt, azon a területen maradandót alkotott. Ez időtájt pl. a numerikus matematikában a Fourier-együtthatók gyors kiszámítására dolgozott ki egy módszert. Ezt ma Lánosz-féle módszernek nevezik. Jelentős eredményt ért el az ún. FFT algoritmus (FFT: Fast Fourier Transform – azaz gyors Fourier transzformáció) kidolgozásában. Említésre méltó, hogy Lánosznak a numerikus matematikában kidolgozott eljárásai ma már eredményesen alkalmazhatók az elektronikus digitális technikában.

Lánosz 1940-ban végleg távozott a Purdue egyetemtől és alkalmazott matematikus állást vállalt a Boeing-repülőgépgyárban Seattle városban. Itt a mérnökök által felvetett problémákat ő zseniális módon tudta a matematika nyelvére átültetni, így segítette a mérnökök tervező munkáját. Az itt eltöltött viszonylag rövid idő alatt két fontos numerikus matematikai cikke jelent meg. Az ezekben leírt elmélet továbbfejlesztése máig foglalkoztatja a téma szakembereit.

Lánosz Kornél Einsteinhez írott levelének részlete

Einstein válaszlevelének részlete

Lánzos Kornél amerikai éveiben

Lánzos Kornél felújított síremléke a Farkasréti temetőben

1949-től 1952-ig az Amerikai Szabványügyi Hivatal Numerikus Analízis Intézetében vállalt munkát, ahol éppen az általa kidolgozott módszerrel alkalmazták matematika táblázatok készítéséhez.

Az amerikai „felpörgetett” évek után érkezett számára régi jó barátjának, *Erwin Schrödingernek* és az ír Köztársaság elnökének meghívása a dublini Institute for Advanced Studies professzori állására, a neves fizikus, *Wheeler* helyére, aki nyugdíjba vonult. A dublini intézet atmoszférája kiválóan alkalmas volt Lánzos számára, hogy régi kutatási témájához visszatérjen, annak a maga választotta problémának szentelje idejét, melyen több mint fél emberöltőn át fáradhatatlanul dolgozott, nevezetesen a gravitáció, az elektromágnesesség és a hullámmechanika egységes elméletbe ötvözése nagyszabású tervének megoldására, amellyel legkiválóbb kortársai, Einstein, Weyl, Eddington, Schrödinger is próbáltak megbirkózni - kevés sikerrel. Ez az „egyesítési” elmélet foglalkoztatta élete utolsó szakaszában a 80 éves tudóst. És úgy vélte, hogy megtalálta a lehetséges megoldást... Egy ilyen pillanatban érkezett hazulról levél, amelyben az Akadémia és az Eötvös Loránd Fizikai Társaság meghívta magyarországi látogatásra. Ekkor, 1973. augusztus 23-án az Eötvös Társulat vendégeként járt először és utoljára Szegeden Lánzos Kornél még abból az alkalomból is, hogy a Társulat tiszteletbeli tagjává választotta.

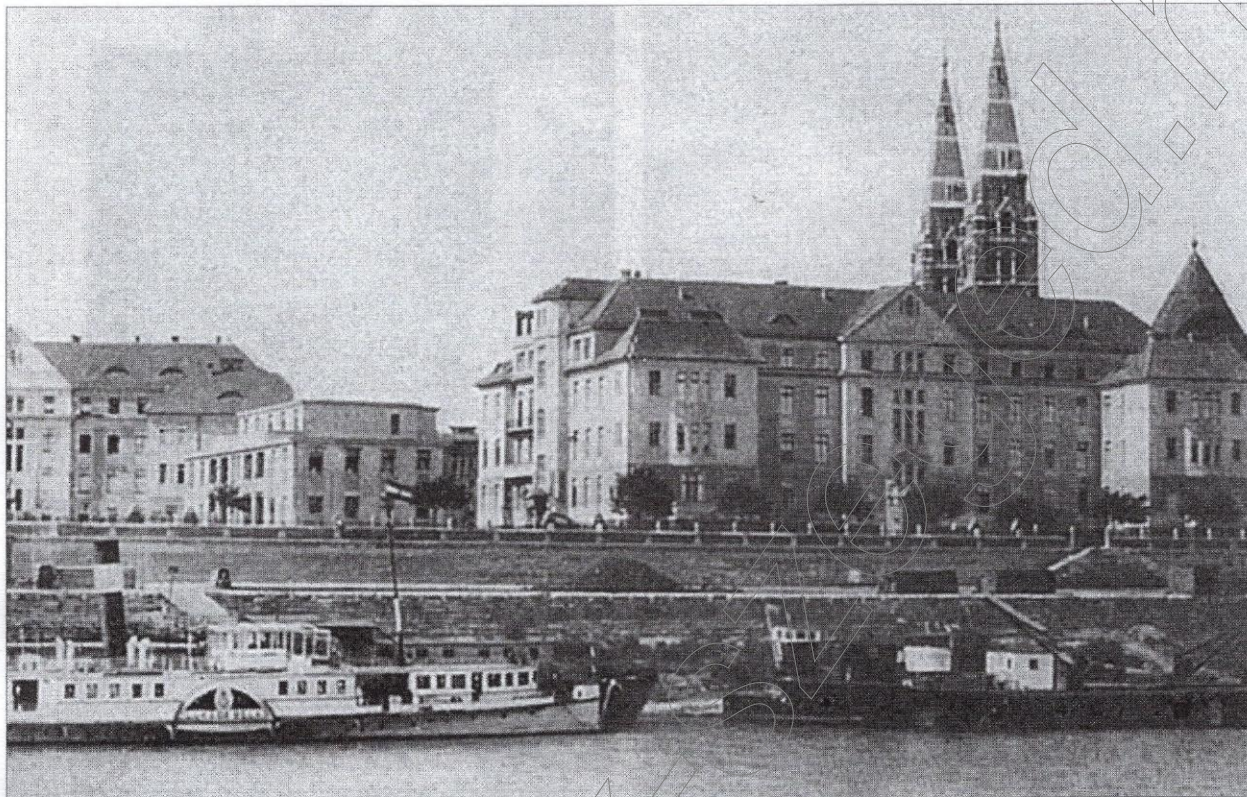
Sajnálatos tény, hogy az akkor már világhírű tudós (négy külföldi egyetem választotta disz doktorává) szegedi jelenlétére az egyetem, ahol, mint már korábban láttuk, doktorált, semmiképpen nem reflektált... (Érdemes lenne megvizsgálni az okát!) Lánzos ebből az alkalomból előadást is tartott 40 éves töprengéseiről, vívódásáról a már említett témakör kapcsán. Jó hangulatban töltötte Szegeden idejét és így is távozott azzal, hogy egy év múlva felkeresi a szegedi egyetemet is. Az Akadémia meghívása ekkor már két hétre szólt. Érkezése másnapjának éjszakáján váratlanul érte a halál. Terve, a

szegedi egyetem meglátogatása ily módon nem valósulhatott meg. Az Eötvös Társulat saját halottjának tekintette. A temetés adminisztrációs munkája közben derült ki, hogy magyar állampolgárságát soha nem adta fel. Ekkor sem, amikor amerikai és akkor sem, amikor ír állampolgár lett.

A Farkasréti Temetőben a Társulat nevében az akkori elnök, Marx György többek között a következő szavakkal búcsúztatta:

„A fizika azon óriásainak volt társa, akiket a tizenkilencedik század szült, akiknek gondolkodásmódját a klasszikus fizika alakította ki, de akik felül tudtak emelkedni a klasszikus örökség intellektuális korlátain és a huszadik században doadalra vitték a még ragyogóbbat: a modern fizikát. A mi szemünkben az intellektuális forradalmi bátorság példaképét nyújtja az óriásoknak eme előttünk járt nemzedéke. (...) Doktori disszertációját Ortvay Rudolfnál védte meg az akkor alakuló szegedi egyetemen, de még Budapesten. (...) 1973-ban az ELFT tiszteletbeli tagjává választotta és előadástartására hívta meg. (...) A szegedi vándorgyűlésen minden idők legsúlyosabb problémájáról beszélt: miért különbözik az elektromágnesesség a gravitációtól. /gy érzem, 40 éves kutatás után végre kezében tartja a megoldás kulcsát. (...) Visszautazott Írországba, de levelei jelezték: ismét Magyarországra készül. Az idei nyár elején újra megérkezett. Eközben érte a 81 éves tudóst a hirtelen halál. (...) Hazája nem kényeztette el, mégis élete alkonyán Magyarországon érezte otthon magát. A földobott kő következettségével szállt messze, emelkedett elmekáprázta magasságokig, hogy ugyanilyen következetességgel térjen vissza oda, ahol az indulásához szükséges energiát magába szívta. Csodálatosan szép az életpálya, alkotása immár az egész emberiségé. Élete azáltal lett még teljesebb, hogy megszentelt baba földben nyugodhat meg most már mindörökre.“

Ronyecz József

„Ami velünk történt”

A szegedi belklinika emlékező könyve

A Szegedi Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának története *Lonovics János Fazekas Tamás, Varró Vince* kiváló orvostudósok szerkesztésében, az Akadémiai Kiadó gondozásában 300 lap, 27 ív terjedelemben, 68 képpel (4 színes) és ábrával, 1000 példányban a napokban jelent meg.

A pécsi I. sz. Belgyógyászati Klinikának 1999-ben, majd a budapesti Szentkirály utca belgyógyászati klinikájának 2000-ben összeállított orvostörténeti kiadványait követi a magas színvonalon, kilenc társszerzővel megírt tanulmánykötet. Háromszázötven évre visszatekintve *Minker Emil* nek a szegedi egyetem elődeinek, Erdély egyetemének történetéről szóló áttekintése nyitja. A Szegedről elszármazott *Rák Kálmán* szerint (A belgyógyászat helye és szerepe a mai medicinában, 1987) az 1982. i wiesbadeni Kongress für Imere Medizin hirdetése a korszakhatár: az ideg-, a gyermek- és a bőrgyógyászat kiválásával a klinikai belgyógyászat ekkor önállósult. Az újjászervezett diszciplinának a gyakorlati gyógyító és tudományos tevékenysége így fölmérhetetlen fejlődést hozott.

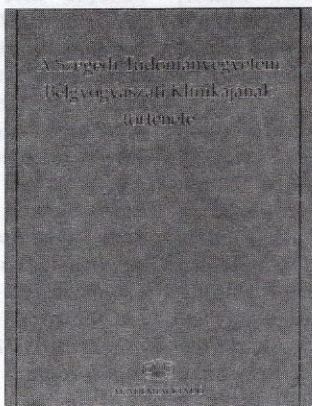
Specializálódásával (biomedicinális-, klinikai kémia, nukleáris medicina, kardiotechnika stb.) csoportdiagnosztákhoz vezetett. A nemzetközi fejlődés színvonalán a hazai belgyógyászat egyidős a 20. századdal.

Az iskolateremtő *Korányi Sándornak* legfőbb törekvései közé tartozott a medicina tudományos színvonalának emelése. Hetven évvel ezelőtt, 1933-ban összegezte orvostörténeti távlatban közel fél évszázad haladását. Hangsúlyozta a

múlt értékeihez való szoros kapcsolódást. A diagnosztikában a hibalehetőségeket az alkati, a megbetegedésekre való hajlam összefüggéseiben kereste. A szerzők nem véletlenül hangsúlyozzák: „*a belklinikánk 80 éves története szorosan kötődik a Korányi iskolához: Hajnal, Rusznyák, Hetényi tudományos és emberi értékeihez*”. Erre utalnak A Rusznyák-klinika, valamint A Hetényi klinika című fejezetek. Bátran mondhatjuk: Korányi szellemi öröksége a 21. század hajnalán egyedül Szegeden él tovább.

A *Jancsó Gábor–Zallár Andor* páros írta *id. Jancsó Miklós* című fejezet a családi hagyománnyal, új dokumentumokkal bővült. Számos pontosított életrajzi adat szól kolozsvári időszakáról. Majd 1921 novemberétől Szeged egyetemének első belgyógyász professzoráról: az intézményének elhelyezésére, gyógyító és publikációs tevékenységére, emberi értékének fölmutatására irányul.

Irodalmi adattár után 1895–1929 közötti szakirodalmi munkássága egészíti ki a bemutatást. *Fazekas Tamás* A Rusznyák klinika című fejezetét *Klebsberg Kunónak* „Szeged jötevőjének” idézetével nyitja. Végigvezeti az olvasót az európai orvosi iskolák 19. századi „ördögi körforgásán”. Bemutatja, hogyan ívelt Rusznyák Istvánnak tudatos pályája a szegedi katedráig. E fejezetben leírtak bizonyítják, iskolateremtő működése áldás volt Szeged egyetemének. A klinika életébe hozott újításai mellett Rusznyák szakmai, kutatói, későbbi politikatörténeti tevékenységébe, ellentmondásos életútjába alig pillantunk bele. Az irodalmi földolgozás bizonyítja:

igényes olvasó az írás minden sorát csillogó gyöngyszemnek érezheti.

Purjesz Béla érájának két fejezetére a kiváló orvostanár, *Tényi Mária* emlékezik. Purjesz is „*id. Jancsó Miklóssal vett búcsút pályájának első állomásával Kolozsvártól 1921-ben*“. 1931-ben lett a belgyógyászati diagnosztikai klinika igazgatója. 1945-47 között, Hetényi Géza Szegedre jöveteléig, új megbízást kapott. Pályaképében életnek, munkásságának, gyógyító tevékenységének főbb mozzanatairól olvassunk. Megismerjük klinikájának „törzsgárdáját“, munkatársait, s végül azt az embertelenséget, amelyet reá rőtt a sors keze. Ránk hagyta szelidségét, jóságát, türelmét és emberszeretetét“.

Varró Vince A Hetényi klinika jellegzetességeit mutatja be. Hetényi korszaka a klinika életének egyik legragyogóbb évtizede. Szegedre érkezése után a „még a második világháborús viszonyokból fakadt kaotikus állapotot“ találta, de néhány év alatt rendbe hozta klinikáját. A „komplex klinika“ elvének érvényesítésére *Petri Gáborral* ér- és szívsebészeti osztályt létesített. Nagyobb súlyt kapott a gasztroenterológia, a diabetológia, majd az endokrin osztály.

A klinika életében számos kompromisszum ellenére az oktatásé volt a hangsúly! Hetényi előadásait élvezettel hallgattuk, jegyzeteltük. Gyakorlatias útmutatásai a belgyógyászat szeretetére serkentettek. A Hetényi tanítványok közül *Kovács Kálmán* nevét említem, az 1950-es évek második felében ugyanis mintegy két éven át szakkörében dolgoztam, és szakdolgozatom belgyógyászati témakörből született. A klinika számos tagja, *Benkő Sándor*, volt a klinika mindenese. A klinika épület „alagsorában“ végzett kísérleteivel a klinikai utódává lett Varró Vince méltán idézi vissza a Hetényi-klinika évtizedét. Emlékét baráti kör is őrzi.

A belklinika ötödik igazgatója 1959-72 között *Julesz Miklós* lett. Időszakát *Julesz János* és *Szarvas Ferenc* méltatja: életútjának, küzdelmeinek, tudományos eredményeinek fölmutatása után a klinikatörténetében vállalt „*a szakágak rendszerében kiemelkedő feladatot*“. Korábbi endokrinológiai kutatását itt folytatta tovább. Mellette bontakozott ki Varró Vincének gasztroenterológiai kutatói és gyógyító tevékenysége, Szarvas Ferencnek az

idült májbetegségekhez társuló betegségek feltárása. A kardiológia és intenzív betegellátás számos formája, a hematológiai osztály létesítése. *Kelemen Endre* vezetésével kezdődik a tromboprotein kutatás. A klinikai immunológia, az izotópdiagnosztika igazgatósága alatt bontakozott ki. 1972-ben, 69. évében, saját klinikáján hunyta le szemét. Könyvek - könyvfejezetek idézik emlékét.

Varró Vince 1971-től a II. sz. belklinikán dolgozott; 1973 januárjában onnan lépett vissza a klinika igazgatói „székébe“. Az ő pályája is megtalálható „*az életút a katedráig*“. Fazekas Tamás szavaival: „*Varró megtanulta Hetényitől, hogy a kibontakozásban senkinek sem szabad az útjába állni.*“ Munkatársaiiban tudatosult, hogy „*a klinikát egy karizmatikus, általános orvosi műveltséggel bíró igazgató vezeti*“.

Varró professzor optimizmusát, munkakedvét, hivatástudatát bizonyítja, hogy „*egész életében előre, fölfelé tekintet*“. 1991-ig a klinika „igazgatói székéből“ irányított munkacsoportok közül főként a gasztroenterológiában elért kísérletei és gyógyító eredményei kimagaslók. Munkatársai közül kilenc egyetemi tanár: ez minősíti kitűnő iskolateremtő munkáját.

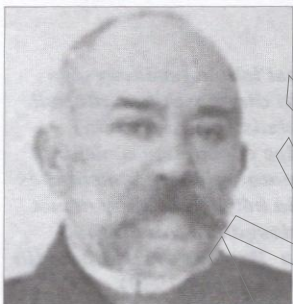
A zárófejezet utódjának, *Lonovics Jánosnak* életútját vázolja föl. 1974-ben itt kezdte pályáját. Igazgatói kinevezése óta tanszékvezetői tevékenységéről ő maga számol be. A klinika személyi állományát bemutatja mind a gyógyító, mind az oktató tevékenységüket, a különféle munkacsoportok tudományos eredményeit.

A klinikán született fontosabb közlemények gazdag jegyzéke a fejezetek végén található. A zárzó összefoglalja a szerkesztők „*a klinika irányzatainak főbb jellegzetességeit*“ meghatározó véleményét.

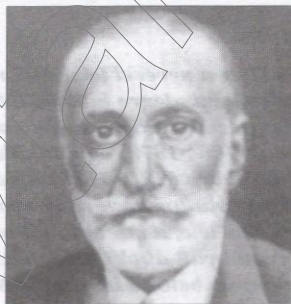
A kötet orvostörténeti és irodalmi értékét *Péter László* lektóri munkája „a nyelvi divatok mellőzésével“ gazdagította.

A Szegedi Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának története 80 év tanulságaival serkentheti a jövő orvosgenerációit. E szép kötésű és gazdag tartalmú kiadványban megtalálják az orvosi hivatás szépségét, az áldozatos munka eredményeit, elismerését.

Bóna Endre

Purjesz Zsigmond

id. Jancsó Miklós

Rusznyák István

Purjesz Béla

Hetényi Géza

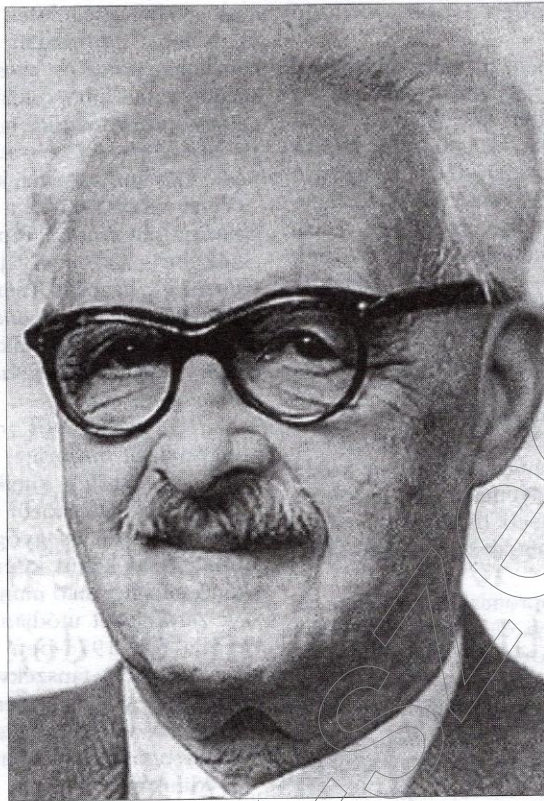
Julesz Miklós

Varró Vince

Lonovics János

„Minden beteggel kedves volt“

Rusznyák István szegedi belgyógyászati klinikája

„Az egyetem lényegéhez tartozik, hogy tanít és kutat.
Egy egyetem, amely nem kutat, csak névleg egyetem,
de tényleg nem az.”

(Klebensberg Kunó: Utolsó akkordok, 1933, 195. l.)

A 19. században Bécsben működő (Skoda, Rokitsansky és Hebra nevével jelzett) orvosi iskola tevékenysége elsősorban a kórbonctani-morfológiai klinikai szemléleten és a mindenre kiterjedő testi diagnosztikán alapult.

Joseph Skoda (1805-1881) tökéletesítette a kopogtatás (perkusszió) és a hallgatódzás (auskultáció) diagnosztikai módszereit és a patológus Karl Rokitsanskyval (1804-1878) együttműködve ellenőrizte a megbalt betegek kórbonctani elváltozásait. A bőrgyógyász Ferdinand Hebra (1816-1880) a dermatológiát kórbonctani és szövettani vizsgálódás tárgyává tette. Az egész évszázad orvostudományára rányomta bélyegét a nagy német patológus, Rudolf Virchow (1821-1902) munkássága és elmélete, a mikroszkópos vizsgálatokon alapuló kórbonctan („sejtkórban”). Ennek az orvosi iskolának hagyományait ápolták idehaza a Purjesz orvosdinasztia képviselői és a szegedi belgyógyászati katedrát először betöltő id. Jancsó Miklós (1868-1930).

E „kórbonctani korszak” ellenpontjaként már a 19. század közepén föltűnt egy új klinikai élettani irányzat, melynek fő propagálói vezető német klinikusok, Karl August Wunderlich (1815-1877), Ludwig Traube (1818-1876) és Adolf Kussmaul (1822-1902) voltak. Képviselői az élettani funkciókat vizsgáló módszereket (lázmérést, gyomorsondázást, vérnyomásmérést) helyezték előtérbe és hangsúlyozták, hogy a betegségeket kórfolyamatokra bontva kell elemezni. Elkezdődött a testnedvek vegyi elemzése („laboratóriumi medicina”). Az élettani-funkcionális szemlélet a klinikai diszciplínák közül a legharmonikusabban a belgyógyászatban jutott érvényre: Németországban Gustav Bergmann (1878-1955), nálunk báró Korányi Sándor (1866-1944) klinikáján képviselték a legmagasabb szinten. Ezek az orvosi iskolák a patomechanizmusok klinikai-élettani elemzését egyre pontosabb módszerekkel és technikákkal folytatták. Korányi fölismerete, hogy bizonyos élettani és kórtani funkciók szorosan kapcsolódnak egymáshoz, s egy részfolyamat hibája egy másiknak a kisiklását idézheti elő (patofiziológiai circulus vitiosus). A kóros részfolyamat kijávitása megszakíthatja az „ördögi körforgást”, és a lefolyást a gyógyulás irányába terelheti. Általában a szervezetben észlelhető kiegyenlítő mechanizmusok támogatására törekedtek, de a 20. század első évtizedeiben már megjelentek a tudományos alapokon nyugvó gyógyítás (kemo- és immunterápia) lehetőségei is. A Korányi Sándor vezette pesti III. sz. belklinikája e racionális, szintetizáló, funkcionális szemléletű belgyógyászat egyik középkelet-európai bástyája és első számú hazai gyógyintézete volt. Ebben a baladó és az idő táji rendkívül modernnek számító szellemi légkörben tanult, munkálkodott és érett belgyógyásszá Rusznyák István.

Rusznayk István életútja a szegedi katedráig

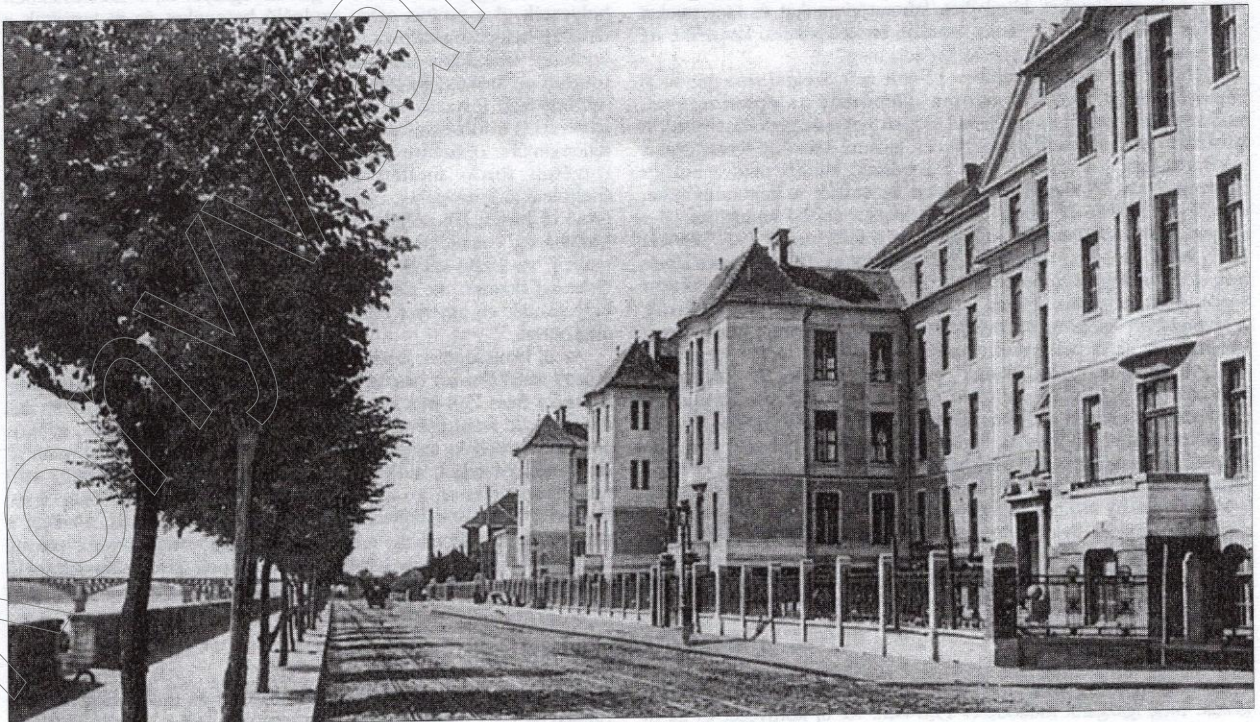
Rusznayk István 1889. január 22-én született Budapesten zsidó értelmiségi családban. Édesapja klasszikus műveltségű, görögül, latinul és németül írn-beszélni tudó ügyvéd volt. Rusznayk már középiskolás diákként szenvedélyes érdeklődéssel mélyedt el a kémiában, s vegyész-analitikai beállítottságának jó hasznát vette később kutatóorvosi munkájában. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultásán végezte (1906-1911), a diplomát 1911-ben kapta meg. Már medikus korában tudatosan készült az orvoskutatói pályára, és a Pertik Ottó (1852-1913), majd Krompecher Ödön (1870-1926) vezette II. sz. kórbonctani intézetben dolgozott. Évtizedekkel később tanítványának, Hollán Zsuzsának (*1920) elmondta, hogy eredetileg kórboncnok akart lenni, s csupán kinevezési mellőzés miatt lett a Korányi Sándor által vezetett III. sz. belgyógyászati klinika gyakornoka. 1912-től szegedi kinevezéséig (1931) megszakításokkal a Korányi-klinikán dolgozott. Az első világháború alatt fertőző osztályon teljesített szolgálatot, a proletárdiktatúra idején pedig a Haller utcai Jaures-laktanya orvosfőnöke volt. A Korányi-iskola másik nagyszerű növendéke, Magyar Imre (1910-1984) a két világháború közötti magyarországi belgyógyászati irányzatokról érkező tanulmányában arról ír, hogy az ifjú Rusznaykot Korányi Sándor saját kezűleg tanította kopogtatni. Rusznayk orvosi látásmódját és egész pályafutását döntően befolyásolta a Korányi mellett eltöltött időszak. A fiatal, ambíciózus orvost magával ragadta a Korányi-klinika haladó légköre és kedvezően befolyásolták kutatási irányai; elsősorban a vesebetegségek és az ödéma keletkezésének okai érdekelték. Eredményeit a magyar orvostudomány akkori orientációjának megfelelően a magyaron kívül elsősorban németül közölte. 1921-ben Hetényi Gézával (1894-1959) közös három laboratórium-diagnosztikai cikke is megjelent. 52 publikáció birtokában terjesztették föl a magántanári címre, ennek nyomán kapta meg 1926-ban a *venia legendi*. Már fiatalon kitűnt jó módorával, elegáns megjelenésével, kiváló előadói képességével és átlagon fölüli diagnosztikai érzékével. Ezekhez a tulajdonságokhoz érthetően nagy magánpraxis társult. 1928-ban a Korányi-klinika második embere, adjunktus lett.

1930. július 19-én elhunyt id. Jancsó Miklós, a szegedi belgyógyászati klinika igazgatója. Az intézet vezetésére hűséges adjunktusát, Purjesz Bélát (1884-1959) kérték és ő megbízottként 1931. július 27-ig irányította az intézetet. A tanszékre hárman pályáztak: a szegedi tanári kartól egyöntetűen támogatott Purjesz Béla, a pesti Herzog-klinika adjunktusa, Boros József (1890-1962) és Rusznayk István. A politikai helyzet a jobboldali beállítottságú Borosnak kedvezett, aki tagadhatatlanul jó képességű, a

hematológiában és kardiológiában különlegesen jártas belgyógyász volt. Amikor Rusznayk a kultuszminisztériumból azt a rossz hírt kapta, hogy Klebelsberg Kunó (1875-1932) vallás- és közoktatásügyi miniszter Borost kívánja kinevezni, arra kérte barátját és közeli munkatársát, Korányi Andrást (1903-1995), járjon közbe nagybátyjánál, a felsőháztag br. Korányi Sándornál, hogy beszéljen Horthy Miklós kormányzóval. A báró, mivel csak így látta biztosítva az édesapjától, Korányi Frigyes-től (1827-1913) létesített orvosi iskola fennmaradását, hajlandó volt Rusznayk protezsztálására. Fölhívta telefonon a kabinetiroda vezetőjét, és kihallgatást kért a kormányzótól, melyet azonnal meg is kapott. Balatonföldvári villájából autón Budapestre hajtatott és személyesen kérte Horthy Miklóst Rusznayk kinevezésére. Ez nem sokkal később meg is történt.

Rusznayk kinevezése kezdetben sem az egyetem, sem a város társadalmi köreiből nem okozott ószatlan örömet, hiszen az orvosi kar régi tanárai és a város polgárai ismerték és nagyra becsülték a kiváló belgyógyász hírében álló, kristálytisza jellemű Purjeszt, s azt szerették volna, ha Jancsó Miklóst ő követi a katedrán. Megoldást az a minisztériumi döntés hozott, hogy Purjesz Béla számára kártyólásképpen önálló belgyógyászati diagnosztikai klinikát hoztak létre a nagy belkliniká-épület mellett elhelyezkedő kisebb, elkülönítő pavilonban.

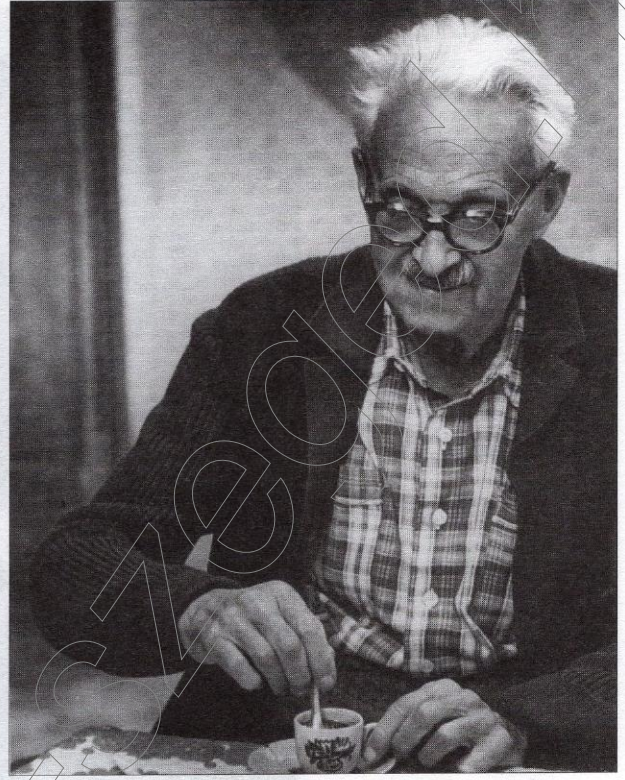
Az egyetem 1931-1932. évi almanachja a két belgyógyászati klinika asszisztenciáját már különválasztva hozta és a tanév végén az orvostanhallgatók tanulmányi értesítőjében a belgyógyászatot előadó tanár rovatában már Rusznayk István neve és aláírása szerepelt. A kinevezés körülményeitől függetlenül 70 évvel később nyugodt szívvel megállapítható, hogy a kormányzó közbeavatkozása ebben az esetben jó irányban érvényesült: a Korányi-iskola tudományos alapokon nyugvó belgyógyászati szemléletét és haladó szellemiségét Szegeden meghonosító, kiemelkedő kutatói és oktatói-előadói képességekkel megáldott Rusznayk szegedi működése (1931-1944) egészében véve gyökeresen átalakította és megújította a szegedi belgyógyászat arculatát. Lenyűgöző orvosi tudása, a természettudományokra és a humaniorákra kiterjedő hatalmas műveltsége, minden új iránti érdeklődése és lebilincselő előadásai egykettőre nagy tekintélyt szereztek számára. Zenészként is tehetséges volt, kitűnően csellózott. Hamar összebarátkozott az „angolfajta gentlemannek” titulált, új professzortípust megtestesítő, vele csaknem egyívású Szent-Györgyi Alberttel (1893-1986), akit Klebelsberg még 1928. október 1-jén nevezett ki az orvosi vegytani intézet élére. Rusznayk helyzete viszonylag gyorsan megszilárdult, kiemelkedő

A Tisza-parti klinikák a 30-as években

**Az MTA elnökeként elhelyezi az SzBK alapkövét
(1968. ápr. 2.)**

**Ruzsnyák István (1884–1974) élete
utolsó éveiben**

országgyűlési (1949-1967) képviselővé választották. 1946-1950 között a Magyar-Szovjet Baráti Társaság elnöke, 1950-tól az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének elnökségi tagja. 1946-tól akadémikus, 1949-1970 között a Magyar Tudományos Akadémia-elnöke, a szocialista tudománypolitika teljhatalmú irányítója. 1949-től 1958-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, kétszeres Kossuth-díjas (1949, 1956). 1959-től haláláig az MTA angol nyelvű orvosi aktájának (Acta Medica Hungarica) főszerkesztője. Egyre szaporodó közeleti és tudománypolitikai elfoglaltságai miatt előbb a medikusképzés, majd a betegellátás is kikerült tevékenységi köréből, de az I. sz. belklinika tudományos munkájának elvi irányítását nyugállományba vonulásáig (1963) megtartotta. Az 1938-ban Bennholddál és Kylinnél közzétett, vérfehérjéjével foglalkozó német nyelvű monográfia nyomvonalán tovább haladva munkatársával folytatta a vízenyő patogenezisére és a nyirokkeringés szerepének tisztázására irányuló kutatásait. 1955-ben jelent meg a nyirokkeringés patofiziológiájával foglalkozó, Földi Mihállyal és Szabó Györggyel közösen írt kézikönyv, amely új megvilágításba helyezte a nyirokkeringés élettani és kórtani jelentőségét, és a nyirokkutatás világmérteű reneszánszához vezetett. A több nyelven (német, orosz, angol, olasz) kiadott, mind a mai napig forrásértékű nagy monográfia szövegét a három szerző vasárnap délelőttöként Ruzsnyák lakásán összegyűlve vitatta meg; a kézirat közös megalkotásához ugyanis Ruzsnyák túlterheltsége ellenére is ragaszkodott. A kísérleti orvostudomány és a funkcionális belgyógyászat nemzetközi hírnő, nagy megbecsülésnek örvendő kutatója volt, számos külföldi akadémia és tudományos társaság tiszteletbeli tagja.

Azt, hogy az 1944-i deportálási kísérlet és a háború után rá lesújtó görögtragédiászerű családi megpróbáltatások milyen mértékben befolyásolták a kiemelkedő szellemi adottságokkal megáldott, iskolateremtő belgyógyász háború utáni pályájának alakulását, nehéz megítélni. Belépett a kommunista pártba, a törvénytelen ségek éveiben pedig a sztálinista rendszer kiszolgálója lett. Rákosi Mátyást okos embernek tartotta, vele személyes kapcsolatot tartott. Az MTA elnökeként 1951-ben sajnálatos módon magára vállalta annak a mesterségesen szított, politikai indíttatású „boszorkánypörnek” a levezetését, amely Sántha Kálmán (1903-1956) debreceni idegsebész professzor ellehetlenítéséhez, akadémiai tagságának és klinikaigazgatói kinevezésének visszavonásához vezetett. Hangadója volt azoknak a politikai élű támadosoknak, amelyek pesti belgyógyász tanártársa, a kommunista rendszerrel szintén nyíltan szembehelezkedő Haynal Imre (1892-1979) ellen irányultak és amelyek a nagy kardiológus professzor 1958. februári kényszernyugdíjazásához vezettek. Ezekre a „hibákra” egyik későbbi írásában a Ruzsnyákok méltató Hollán Zsuzsa is céloz, de azt is leszögezi, hogy „ha nem olyan bölcs, széles látókörű az Akadémia

elnöke, mint Ruzsnyák István, akkor ezekben az időkben ezeknél sokkal súlyosabb hibák történtek volna.”

A magát konszolidálni kívánó Kádár-rendszer 1958 után nagyszabású tudományfejlesztésbe kezdett, mindenekelőtt a természettudományokban. A rendelkezésre álló anyagi források Ruzsnyák jóvoltából elsősorban az egyetemektől független akadémiai intézethálózat fejlesztésére fordítottak. A nevéhez fűződik a hazai kutatóintézeti hálózat koncepciójának fölélesztése: ő rakta le többek között a Szegedi Biológiai Központ (SZBK) alapkövét is 1968. április 2-án. Még korábban, 1960-1964 között Budapesten fölépítette az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetének (KOKI) modern palotáját, világosan látta ugyanis, hogy az egyetemi kutatások mellé módszertanilag korszerűen felszerelt alapkutató intézetet kell teremteni, hogy a hazai biomedicinális kutatás fejlődése lépést tudjon tartani a nemzetköziével. Nem vitatható, hogy a KOKI a magyarországi elméleti orvostudományi kutatás máig első számú műhelye. Miután az I. sz. belklinika éléről nyugállományba vonult (1963), az általa megálmodott és megvalósított intézet első igazgatója lett. 1964. január 19-én jelent meg az Orvosi Hetilap ünnepi különszáma, amelyben Ruzsnyák professzori katedrát elnyert munkatársai és tanítványai köszöntötték dolgozataikkal a 75 esztendősd tudóst. A névsor imponáló: Bálint Péter, Földi Mihály, Gömöri Pál, Hámosi Artur, Julesz Miklós, Karády István, Magyar Imre, Petrányi Gyula és Szenes Tibor.

Ruzsnyák 1970-ben az MTA elnöki tisztségéből is visszavonult, testi ereje meggyengült, látása megromlott, de éleln szelleme egészen haláláig (1974. október 15) jellemezte. Emlékét nem csak a KOKI előcsarnokában 1983. május 3-án fölavatott dombornú őrzi, hanem az a temérdek élenjáró tudományos eredmény is, amelyet az intézet kutatói az elmúlt évtizedekben közzétettek. A VIII. kerületben lévő Szigetvári u. 24. sz. házon emléktáblát helyeztek el, és az utcát is róla nevezték el. Ma azonban újra a Szigetvári nevet viseli.

A magyar orvostörténet-írás adós a Korányi-iskola szellemi örökségét Szegeden fölvirágoztató Ruzsnyák orvosszakmai, kutatói és tudománypolitikai tevékenységének elemző megörökítésével. Ezen írás belgyógyász-kardiológus szerzője erre nem vállalkozhatott. Arra azonban föl hívom a figyelmet, hogy csaknem harminc évvel Ruzsnyák István halála után, az új évezred küszöbén megvannak a föltételei a bizonyos szakaszaiban ellentmondásos életmű gondos számbavételének. Remélem, a szubjektív torzításoktól és ideológiai elfogultságoktól mentes tudománytörténeti mű megjelenésére nem kell sokat várn.

Fazekas Tamás

Rusznyák István

Két vázlatlap

Rusznyák, Móra, Móricz

Rusznyák István (1889-1974) Budapesten született és ott balt meg. Szegeden 1931-től 1945-ig működött. 1911-ben szerzett orvosi diplomát, és a kórhonctani intézetben kezdte orvosi pályáját. Innen került a III. sz. belgyógyászati klinikára. 1926-ban lett a budapesti egyetem magántanára, de csak 1928-ban kapott adjunktusi kinevezést. 1931-ben nevezték ki a szegedi egyetemre nyilvános rendes tanárnak, a belgyógyászati klinika igazgatójának. 1937/38-ban orvoskari dékán, 1938-39-ben prodeán. 1945-ben került a pesti egyetemre. 1949-1970 közt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. A Szegedi Orvostudományi Egyetem 1971-ben díszdoktori címmel tüntette ki.

1.

Amikor Móra Ferenc (1879-1934) betegsége 1933 nyarán súlyossá vált, a családja a már akkor kiváló belgyógyász hírében álló Rusznyák professzorhoz fordult. Augusztus 20-án Rusznyák meg is vizsgálta. A tünet sárgaság volt, de Rusznyák fölismerte mögötte a hasnyálmirigyrákot. Fölküldte betegét Pestre a Grünwald-sanatóriumba a kiváló szakember Winternitz Arnold professzorhoz „epeműtetre“.

Winternitz professzor 30-án az író epevezetékét kiszabadította a daganatból, megszüntette a sárgaság okát. De ez csak tüneti megoldás lehetett. A narkózisból eszméletre térő Mórának egy kis üvegben epeköveket adott, megtévesztésül, mintha ezek lettek volna a sárgaság okozói. De Móra vejével, Vészits Endrével közölte a valódi bajt. Móra barátai nem

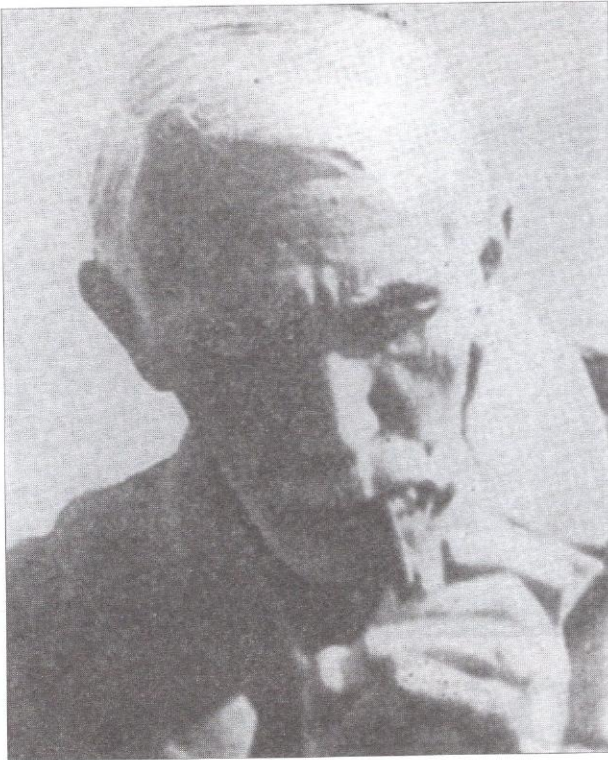
tudták eldönteni, Móra valóban elhitte az epebajt, vagy csak önmagát áltatta vele, netán a családjával és környezetével akarta elhitetni, hogy – hiszi.

A betegség tovább súlyosbodott. 1934. február 6-án, kedden Mórának Glattfelder Gyula csanádi megyés püspök föladta a haldoklók szentségét, közkeletű kifejezés szerint az utolsó kenetet. Éjjel az író elveszítette eszméletét. Szerdán este magához tért, megismerte Rusznyák professzort, makói orvos barátját, Diósszilágyi Sámuel és pesti újságíró kollégáit, Roóz Dezsőt és Lovik Károlyt. Beszélni már nem tudott, csak fáradt tekintete járt nyugtalanul arcról arcra. 11 órakor ismét elveszítette eszméletét, és többé már nem nyerte vissza. 8-án, csütörtökön reggel a szíve is megszűnt dobogni.

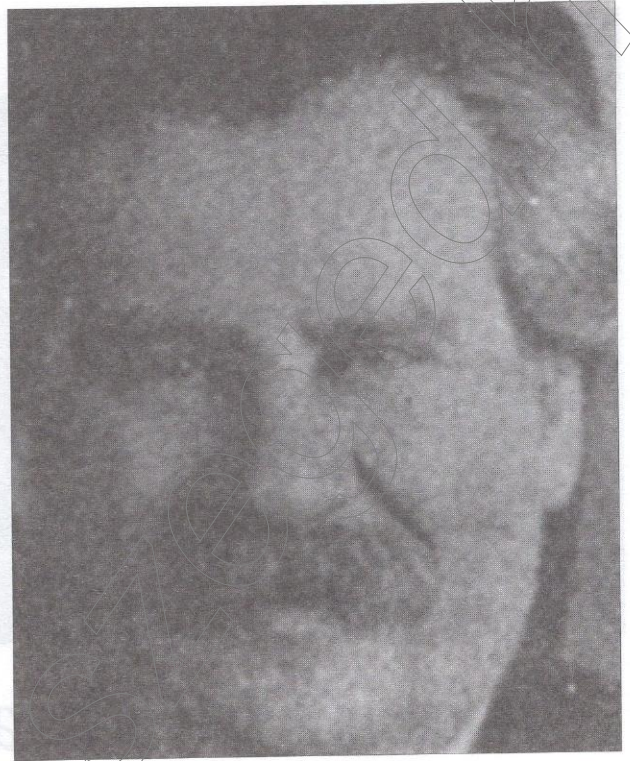
2.

Rusznyák István már előbb, pesti klinikai működése idején beírta nevét a magyar irodalomtörténetbe. 1924-ben, harmincöt évesen, még csak tanársegéd volt a pesti belklinikán. De a tanársegéd akkor nagyobb rang volt, mint manapság. Rusznyák

mint első tanársegéd az adjunktus távollétében Korányinak a helyettese lehetett. Ahogy Móricz Zsigmond (1879-1942) írta klinikai státusáról: „hivatalból, de természeténél fogva is a legokosabb orvos.“

Móra Ferenc

Móricz Zsigmond

Móricz Zsigmondné Holics Janka (1883-1925) zátonyra futott házasságuk huszadik évfordulója, 1925. január 5-e után néhány nappal veronált vett be. Bevitték a Korányi-klinikára. Móricz leírta a párbeszédet, amely Janka betegágyánál zajlott le, amikor az első orvos megjelent nála. Az asszony megkérdezte az orvostól, házas-e; s igenlő válaszára azt felelte:

– Sajnálom a feleségét.

A doktor elképedt. Kérdésére, hogy miért, Janka kegyetlen iróniával felelt:

– Maga itt idegen asszonynak udvarol, ő pedig egyedül otthon.

A „*sajnálom a feleségét*” Móricz szerint akkoriban szállóige lett Pesten.

Másnap, amikor Janka ágyát asszony látogatói, ismerősei, barátai állták körül, azt mondta nekik:

– Hozzassatok egy férfit, hadd utáljam!

Ez meg Osvát Ernő feleségének lett kedvenc mondanója.

„Rusznják doktort nem utálta sem ő, sem a többi beteg – írta Móricz 1925. február 10-i naplójegyzetében. – Minden asszony alig várja a betegágyhoz, ő férfias és csöndes, szép, fekete szemei vannak, halk hangja, s mégis férfi: olyan, mint egy született jó férj, aki férfienergiát rendel alá a nő kegyeire. S mégis azt a hitet kelti, hogy nem lehet vele packázni.”

Rusznják nem csak kiváló belgyógyász volt, hanem remek pszichiáter is. „Jolán nagyon megszerette, s ez az orvos jól tud az asszonyok nyelvén, s a beteg életundorát azzal parírozta ki egyszer, hogy meghívatta magát uzsonnára.”

Janka január végén térhetett haza. A nevezetes, vacsorává nőtt uzsonna február 19-én zajlott le. A Rusznják házaspáron kívül meghívták, szintén feleségstül, Nagy Endrét, Rippl-Rónai Józsefet és Schöpplin Aladárt. Osvátékat is, de ők kimentették magukat.

Rusznják négy szemközt érdeklődött Móricztól Janka állapota felől. Az őszinte diskurzusból kiderült, hogy a napokban Rusznják házassága is hasonló válságon ment át. Móricz naplójegyzeteiben utólrétegzett tüzetességgel jegyezte föl szavait. Ahogy Móricznak az írói munkában, Rusznjáknak orvosi tevékenységében vált időnként terhére a felesége. „Most aztán egyúttal egy feleséget is úgy kiszolgálni, mintha az embernek nem volna semmi más dolga, csak ő, lehetetlen. Ez ember belemegy a házasságba, és nem is álmodja, miről van szó...” Feleségével fiatalon azzal hitegették egymást, majd együtt mennek beteget látogatni. Ez azonban, úgy mond most Rusznják, lehetetlenség. „Ha a feleségem ott van, elveszett a szuggesztivitásom: akkor vagy előtte akarok brillírozni, vagy feszélyez. De nem is lehet: nem őt hívták. Így aztán most is elindultunk hazulról öt órakor, s ideértünk negyednyolckor; nem tudok eléggé bocsánatot kérni érte, de két betegnél kellett közben

lennem, s az alatt az asszony lent várt az autóban. Másképpen nem lehet...”

Rusznjákné már unta a két férfi hosszú suttogását, közéjük állt, mire ők elnémultak. Móricz, hogy ne tűnjék föl a hirtelen elhallgatás, megkérdezte az asszonytól, van-e valami különleges érdeklődése: művészet, tudomány, társadalmi tevékenység...

– A gyerekei – mondta a férje, s otthagytott bennünket.”

Móricz naplóját március 10-én így folytatta:

„Négy asszony ült a feleségem mellett az este. Ripplné, Nagy Endréné, Schöpplinné, Rusznjákné. [Janka] Mind a négynél szebb volt, fiatalabb, kedvesebb, okosabb. Mind a négy mellett jobban meg volnék kötve. Egyik sem értene meg így sem.”

Végig vette vendégeinek feleségét. Csak Rusznjákné jellemzését idézem: „Rusznjákné polgárasszony. Kedvetlen, az urával elégedetlen, erőlesen beszél róla: beszünteti az egész klinikai ügyet. Ti. az ura helyettesíti az adjunktust, aki Amerikában van, [Rusznják] november óta bent lakik az intézetben, csak rendelni jön haza. Ő [Rusznjákné] az anyósánál lakik, zongorája nincs, egyáltalán nehéz a helyzete. Az ura unja, legfőbb gátnak érzi a karrierjének.

Négy asszony: egyik sem boldog. De Nagy Endréné erős, és az urát poráron tartja, s nem törődik annak a fickádozásával. Ripplné gyöngye és megnyugszik. Schöpplinné üres, mint a léggolyó, a férjén lebeg, örül, hogy elválaszthatatlanul rá van kötve. Rusznjákné még nem tudja, hogy veszedelem fenyegeti.”

Nyilván gyors és külső megfigyelés alapján és az őt akkor szinte csótlásra kényszerítő helyzetében elfogult megállapítások ezek. De jellemző Móriczra, a férfi és nő föloldhatatlan ellentmondásának szinte rögeszmés írói ábrázolójára. S talán, minden egyszemélyes ellenére, valamelyest jellemző a megfigyelt házaspárokra is. Lánya, Móricz Virág idézte e naplójegyzeteket apjának hagyatékából *Anyám regénye* (1988) című könyvében. Móriczot szorongatta részint feleségének kétségtelen, „a Holics-vérből” fakadó keménysége, férjének írói munkássága, főként nőalakjainak ábrázolása elleni gyanakvása, részint Móricz testét-lelkét elöntő szenvedélye későbbi második felesége, a szép, de Jankához nem is mérhető intelligenciájú és empátiájú színésznő, Simonyi Mária (1888-1959) iránt.

Nem tudott lemondani az új szerelem ígérteiről.

Janka másodszor is bevette a mérget.

Most nem volt segítség. Már nem jutottak be vele Rusznjákhoz a Korányi-klinikára.

Móricz Zsigmondné Holics Janka 1925. április 2-án itt hagyta férjét és három lányát.

Búcsúlevele bizonyosság rá: nagy lélek volt.

Péter László

Alkimisták a Dóm téren

Ohmann Béla szatirikus figurái

Ha valaki kíváncsiságból, vagy mert ott van dolga, belép a Dóm tér 8 ajtaján (Szerves Kémiai Tanszék, Orvos Vegytani Intézet), az előtérben áthaladva az első lépcsőházi fordulóban egy alkimistával találja szembe magát. Feje fölött ugyanolyan stílusú lámpa lóg, mint az árka-

dok alatt, valamint a kapualjban, és elmélyülten dolgozik a „Végyszerkeverő”.

A bejárati ajtó mellett, kívül az árkádok alatt Szent-Györgyi Albert mellszobra látható (Kalmár Márton alkotása), alatta pedig az American Chemical Society és a Ma-

gyar Kémikusok Egyesülete kétnyelvű bronztablája, amely a kémia történetének egyik mérföldköveként jelöli meg Szent-Györgyi Albertnek a biológiai oxidáció és a C-vitamin izolálása terén végzett munkásságát. Bent az alkímista 45x30 cm-es méretű kerámiája szomszédságában egy márványtábla hirdeti, hogy e házban dolgozott a világhírű biokémikus, amikor 1937-ben megkapta az élet-tani Nobel-díjat. A C-vitamin azonosítása és paprikából való kinyerése még nem itt, hanem a Kálvária téren, a mai Déri Miksa szakközépiskola épületében történt. A Dóm téri épületeket még csak akkor tervezték és készítették, a laboratóriumok tervezésébe a világhírű tudóst is bevonták. Hogy az alkímista kerámiákhoz volt e valami köze, azt nem tudjuk. Ugyanis nemcsak egy alkímistáról van szó. Ha tovább megyünk fölfelé a lépcsőházban, akkor több ilyen kedves figurát is találunk. Előbb a „Mozsaras”, majd az „Alkímista”, végül a „Tudós barát” alakját nézhetjük meg.

Tóth Attila „Szedeg szobrai és muráliái” című művében olvasható a nevük és az, hogy ezeket Ohmann Béla tervezte, a pécsi Zsolnay porcelángyárban készültek és 1931-ben helyezték el őket, míg Szent-Györgyi Albert munkatársaival csak 1935-ben foglalta el a jól felszerelt laboratóriumokat. A négy alaptípusból különböző szín-zéssel további hat kerámia található a Dóm tér 7 (Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszék) lépcsőházában és négy-négy a két tanszék földszinti és első emeleti folyosóján, összesen tehát 18 alkímistával találkozhatunk.

Ohmann Béla (1890-1968) szobrász méltó társa volt Rerrich Bélának (1881-1932), a Dóm tér tervezőjének a szobrászati díszítésben. Az ő alkotása a püspöki szárny Szent Gellért és Szent Imre szobra, valamint a két zászlótartó barát. Az árkádok alatti Nemzeti Emlécsarnok hat, nagyon különböző, de az épület és a tér stílusához, hangulatához kitűnően alkalmazkodó szobrákat is ő készített. Ozorai Pipo hadvezér (Hunyadi János harcostársa) faszobra mellett Mátyás király lovas szobra, Pészl

Frigyes építész és Clark Ádám, a Lánchíd építőjének emléket állító dombormű mind-mind más stílusú. Temesvári Pelbárt szerzetes író domborművének kifejező alapformája egy kettős kereszt, míg a Kőrösi Csoma Sándor emlékmű a szoborcarnok egyik leglátványosabb alkotása, egy jelképes sír az indiai díszítőművészetre jellemző motívumokkal. Az ő alkotása Klebelsberg Kuno síremléke is a Dómban, az altemplomban lévő sír fölött.

Két, Ohmann Béla tervezte, a Zsolnay-gyárban készült kerámia dombormű van az árkádok alatt is, a Dóm tér püspöki szárny felőli sarkában, az Aradi vértanúk felől (Krisztus siratása és Szent Ágoston). Mindkettőt 1930-ban helyezték el.

Visszatérve az alkímistákra, mindegyik típusból egy-egy, azaz négy található a Dóm tér 8 lépcsőházában, és a földszint, valamint az 1. emelet folyosóján. Miután a folyosók nem egyformán oszlanak meg a Szerves és Szervetlen Kémiai tanszékek között, így az alkímisták sem. Több van a szerves kémikusok között. Viszont a Dóm tér 7, a Szervetlen Kémiai Tanszék lépcsőháza magasabb, tetején a Szilárdtest és Radiokémiai Tanszék egyik részlegével (innen lehet felmenni a zenélő órához is), így itt hat kerámiát helyeztek el, „Alkímista” és „Tudós barát” kettő van, természetesen más-más színösszeállításban, más színű a háttér vagy a barát csuhája. Így minden alkímista egyedi alkotás.

Néhány kerámia környezeté jelenleg sajnos nem méltó művészi és kultúrtörténeti értékéhez. Van, ahol valamikor átázott, salétromos fal veszi körül, és van, ahol a helyszüke miatt oda helyezett szekrény takarja el. Jó lenne, ha jobban megbecsülnék őket. A mindennapi, sokszor egyhangú munka mellett felüdülést, esztétikai élményt jelenthet hallgatóknak, oktatóknak egyaránt egy-egy pillantást vetni Ohmann Béla humoros, kicsit szatirikus középkori figuráira, „alkímista elődeinkre”.

Hannus István

„Jöjj el szabadság!”

Emlékezés egy régi tavaszra

1953-ban a fagyoszentek nem hideget, hanem meleget hoztak. Május első hetében az emberek még ballonkabátban, sőt az óvatosabbak felöltőben jártak, mert hűvös szelek fújtak, a déli órákban is foga volt a napnak, tizedike után viszont egycsapásra nyáriásra fordult az idő. A kiskertek kivirultak, a virágba borult gyümölcsfák szomjasan itták a napfényt.

Kora délutánonként a szegedi Tisza-partot vidám diákcsoportok lepték el. Az egyetemi, főiskolai előadások és a sietve bekapott menzai ebéd után, ha nem arra vitt volna is útjuk, rendre kikanyarodtak a Várkert menti sétányra vagy a rakpartra, hogy lubickoljanak egyet a hirtelen jött melegben, és élvezzék az előttük elsuhanó víz derűt árasztó nyugalmát. Rövidebb-hosszabb napfürdőzésre sokan a régi Somogyi-könyvtár (a mai múzeum) lépcsőin telepedtek meg. Mások lefelé indultak, végigsétáltak a klinikaépületek előtt, s néhányan a háborúban elpusztult vasúti híd csonka hídfőjének környékéig is elköszáltak.

A langyossá szelődött esték újszegedi barangolásra csalogatták a szerelmeseket. Itt is, ott is andalgó vagy csókolózva megtorpanó párok. Kontúrjaikat idővel jótékonyan szétoldotta a rájuk boruló sötétség. A természet kibomló pompája életörömet hirdetett, és a fiatalok önfeledten engedték át magukat ennek az érzésnek.

A Sztálin (Tisza Lajos) körüli diákszállótól, az egykori fianancia öreg épületétől nem volt éppen rövid az út a Széchenyi téren, Kárász utcán át a Dugonics térig és tovább, a Petőfi sugárúton az Ady téri egyetemig, de ezekben a napokban, a friss ízű reggeleken, az ott lakó bölcsészhallgatók kisebb-nagyobb falkái felszabadult örömmel trappolták végig a távot, hogy időben odaérjenek a nyolc órákor kezdődő előadásokra. Az sem szegte kedvüket, hogy a közelgő országgyűlési választásokra tekintettel egyre több középületen lengedeztek már a többségükben vörös zászlók, s hogy imitt-amott plakátok és transzparenszek harsogták a Magyar Függetlenségi Népfront választási jelszavait, amelyekből megtudhatta például, aki akarta, hogy „a munkások, dolgozó parasztok, értelmiségiek testvéri egységben építik az új magyar hazát.”

Nem volt meglepő a kép, hiszen az újságok is hetek óta a lelkes készülődés híreivel voltak tele. Másról sem lehetett olvasni, csak a nagyszerű tettekről, a termelés növeléséről, a kiváló kötelességteljesítés példáiról, amelyek mind-mind azt bizonyítják, hogy az ország népe bizalommal és hűséggel tekint vezetőire, s hogy így a választás az kanamunkára mindig kész ellenség feletti diadallá, igazi ünneppé fog magasztosulni.

Vasárnap, 17-én került sor az aktusra. Az ég aznap is tiszta volt, világoskék tengerében csak egy-két felhőpamacs úszkált. A kora reggeli napfény arannyal vonta be a felsőváros omló vakolatú házait, és bemosolygott a diákszálló Tisza felőli ablakain. Ha már egy hete nap mint nap így lett volna, azt lehetett volna hinni, hogy ez is a nagy esemény tiszteletére történik így.

A korán kelők mozgolódására, az udvari körfolyosón végig-csörtető lábak dobajára, ajtócsapódásokra és egy-egy éles kurjantásra, nevetgélésre az északi fekvésű, első emeleti 117-es szoba tizenegy lakója is, köztük jómagam, ébredezni kezdett. Az álmosan félkőnyökre forduló ébredező szeme szegényes környezetre nyílt. Hat feketére festett, emeletes vaságyat, hat ütött-kopott, kétajtós, barna szekrényt látott és a szoba közepén hosszában eredetileg szintén barna, de már csupa folt, egymáshoz tolt fiókos asztalokat székekkel. Az emeletes ágyról lehuppanó kétes tisztaságú hajópadlóra érkezett.

Nem éreztük, hogy bármiben is különleges lenne a nap, amelybe a rutinszerű ágyazással, tisztálkodással, öltözködéssel belefogtunk. Legfeljebb abban különbözött más vasárnapoktól, hogy a reggeli után nem húzódtunk vissza a szobánkba, hanem – hogy túl legyünk rajta – csapatostól átballagtunk a szomszédos Radnóti Gimnáziumban kialakított

szavazóhelyiségbe. Mindnyájan első alkalommal vettünk részt ilyesmiben, hiszen az előző választáskor, 1949-ben még húsz év volt a korhatár, a szavazati jog most illette meg először a tizennyolc éven felülieket.

Egy földszinti, feltehetően az előző napon kiürített osz-tályterembe léptünk. Az egyik fal mellett két, furnélemezből összeeskábált szavazófülke, rajtuk, mintha lepedőből hasítottak volna, megfakult, egykor talán fehér függönyök. A helyiség közepén néhány idősebb házaspár bajlódott a megkapott papírokkal, a bejáratnál szemben vörös draperiával borított asztal, mögötte néhány ülő alak. Először nem is figyeltem rájuk, mert tekintetemet a mögöttük levő falon függő, nagyméretű Rákosi-kép és az alatta olvasható szöveg fogta meg: „Kövessük egy emberként a Magyar Dolgozók Pártját, népünk bölcs vezérért, Rákosi Mátyást!”

A szavazóbiztosokat akkor vettem csak szemügyre, amikor eléjük kerültem. A főnökük az a kefehajú, szögletes állú, középkorú férfi lehetett, aki középen ült. Szürke zakója alatt valamilyen csikos ing sejtett, megjelenésének ünnepelességét egy vastag csomóra kötött, piros nyakkendő kívánja jelezni. A személyi adataim egyeztetése után szürosan rám nézett, üdvözölt mint először szavazó állampolgárt, aztán átadott a mellette ülő, öszes kontyú nőnek, akinek az volt a dolga, hogy a szükséges dokumentumokat a szavazók kezébe nyomja.

Ültek mások is az asztalnál, de azokra már nem figyeltem, a papírjaimmal kezdtem foglalkozni. Miközben ide-oda fordulva tapogattam őket, eszembe ötlött egy vers, néhány nappal azelőtt az Új Hang című irodalmi folyóirat friss számában olvastam. Az az egy-két sor, amely megmaradt bennem, így szólt: „Szemedbe néz s megkérdi majd a nép, a Párt, választásze-e, harcolsz-e értem.” A céduláimból világos volt, legfeljebb azt választhatom meg, hogy balról jobbra vagy jobbról balra hajtogassam-e össze őket borítékolás előtt.

Ezért hát – az üresen ásító szavazófülkékre pillantást sem vetve – társaimmal együtt terepszínű arccal, ahogyan katonavi-selt egyetemisták nevezni szokták a fapofát, bedobtam voksomat a biztosok asztala előtti urnába, miképpen így tettek mindazok, akik velünk egy időben jártak a szavazóhelyiségben.

Nevetségesnek találtam, egyben szégyenletesnek is, hogy így esett meg nagykorúságom első hivatalos aktusa, de amikor kiléptünk az utcára, és belevegyültünk egy, a belváros felé induló népes diákcsoportba, nem osztottam meg gondolataimat a mellettem lépkedőkkel, mert nem mindegyiküket ismertem eléggé.

Az efféle óvatosság akkortájt szinte beépült az emberek személyiségébe. Ez nyilvánvalóan a szellem öncsonkítása volt, ezért talán szégyellni való is, de sok lehetséges kellemetlenséget, sőt csapást elkerülhetővé tett. Szükségét már néhány hetes golyaként, 1951 őszén érezni kezdtem. A diákszállóba való beköltözéskor R., egy nyurga, rokonszenvesnek tűnő, másodéves fiú csapódott hozzánk – feltehetően pártmegbízás alapján, de ezt akkor nem sejtettük –, és igekezett segítségünkre lenni. Ismertette a házirendet, elmagyarázta, mit hol találunk, türelmesen válaszolt a kérdéseinkre, és azt mondta, a továbbiakban is számíthatunk rá. Rövidesen mindennapos látogatója lett szobánknak. Barátságosan kérdezősködött első benyomásainkról, érdeklődési körünkről, családjunkról, közben pedig egyetemi történetekkel szórakoztatott bennünket. Belfentesként beszélt a tanszékek életéről, kifigurázta egyik-másik professzor rigolyáit, dicsért egy-két – szerinte – kiváló előadót. Szívesen hallgattuk. Egy alkalommal az előző tanévről, saját évfolyamáról kezdett beszélni. Elmondta, hogy a társaság komoly, céltudatos gárdává kovácsolódott. A túlnyomó többség tudja, hogy fontos szerep vár rá az életben, tisztában van vele, hogy a tanári hivatás politikai küldetés is. Aztán előadta, hogy sajnos, kivételre is akad példa. Volt köztük egy jó képességű, kitűnő tanulmányi eredményt produkáló parasztyerek, akit év vég felé azzal akart megfizetni a pártszervezet, hogy felveszi tagjai sorába, s ekkor derült ki róla, hogy ellenség.

Képzelték el – emelte fel hangját –, elkezdett házódolni, kifogásokat keresni, hogy így meg úgy, nem elég érett még a párttagsághoz, meg hogy egy ilyen döntő lépés előtt a szülei beleegyezését is ki kellene kérnie és így tovább. Ezzel természetesen le is lepleződött. Nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet helye az egyetemen. És ma már nincs is itt – fejezte be a példabeszédnek is szánt történetet. Amnyit mindenesetre megtanultunk belőle, hogy jó lesz vigyázni, nem lehet tudni, kibem mi lakik. (K. Lajos egyébként egy év múlva visszakerült az egyetemre, és évfolyamunk egyik kiválósága lett. Az elvakult R. akkor ezt még álmában sem gondolta volna. A késlekedve meghozott, viszonylag enyhe ítéletnek az oka: az eltávolítás hivatalos indokaként csak azt tudták előkaparni, hogy a szülők vagyonáról a falu tanácsa nem mindenben hiteles kimutatást küldött be. Azt mégsem írhatták le, hogy azért kell kizárni, mert még a párttagságra is alkalmasnak találtatott!)

Az egyetemi hallgatóság összetétele Szegeden is, másutt is meglehetősen vegyes volt származás, sőt életkor szerint is. A negyvenes évek végétől jelentősen megnőtt a szegényebb sorból jöttek, a kétkezi munkások, parasztek gyermekeinek száma. A rászorulóknak ugyanis a nyomorúságos fizetésekhez képest elfogadható ösztöndíjat, olcsó szállást kaphattak, és így – ha egy-két hazai csomag is segített – fenn tudták tartani magukat. Szép számban voltak köztük olyanok, akiket korábban családjuk nem volt képes taníttatni, s ezért középiskolát sem végeztek. Számukra egy tanfolyam után letett sikeres záróvizsga nyitotta meg az egyetemek kapuit. Őket nevezték szakérettségieseknek.

Az 1949-ben életbe lépett alkotmány Magyarországot népköz-társasággá, a munkások és dolgozó parasztek államává nyilvánította, ahol minden hatalom a népé. Ez ugyan a legkevésbé sem volt így, hiszen a hatalmat egy moszkvai fennhatóság alatt működő klikk bitorolta, de egy ideig azért voltak, nem is kevesen, akik hittek abban, hogy a háború előtti, mereven tagolt társadalom romjain egy igazságosabb világ épül. Ezt az érzést kelthette az ingyenes egészségügyi ellátás széles körre való kiterjesztése, a művelődés eszközeihez való könnyebb hozzájutás (megfizethető színház, mozi, könyv), de mindenekelőtt a közoktatás tömegessé válása és a felemelkedéssel kecsegtető társadalmi mobilitás. Az egyszerű emberek százezrei álltak magukat azzal, hogyha nehéz is az élet, felnövekvő gyermekeiknek bizonyára jobb sorsuk lesz, sok-sok fiatal pedig azt érezte, megnyílt előtte az út, szorgalommal, kitartással bármi lehet belőle.

A hatalomnak, bár erőszakszervezetei kiválóan működtek, szüksége volt jóindulatú, hiszékeny tömegekre is és főleg egy általa kinevelt, elkötelezett (vagy inkább lekötelezett) értelmiségre, hiszen az évekig tartó mindenféle „tisztogatások” sok-sok ezer régi szakembert szorítottak ki az élet minden területéről, pótlásukra égetően szükség volt. A szép ideákra mindig fogékony ifjúság egy része hitt a szocializmus egyenlőséget és emberi kiteljesedést ígérő eszméiben, meg lehetett lovagolni lelkesedését, ki lehetett használni hiszékenységét. Sok fiatal kéretlenül vagy biztatásra belépett a pártba is, az akkori egyetlenbe, a Rákosi vezette Magyar Dolgozók Pártjába. Így lettem én is 1950 decemberében középiskolásként (tizennyolc éves sem voltam még) tagjelölt, bár felemás érzésekkel, mert az elmélet és gyakorlat közti szakadékot már akkor érzékeltem.

Elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az első ötéves terv által diktált eszelős ütemű iparosítás és a mezőgazdaság kirabjása csőd felé viszi az országot, és az elnyomó államgépezet ezzel párhuzamosan fokozódó erőszakossága immár mindenkét egyformán fenyeget.

A leendő értelmiség krémjének szánt munkás- és parasztszármazású egyetemisták otthon a folytonos normaemeléssel kiszipolyozott és a beszolgáltatás egyre növekvő terheitől roskadozó szülőket látták, azt pedig maguk is megtapasztalták, hogy kiemelkedni, érvényesülni csak szolgálékú, elvtelen törtető tudnak. Bennük az újabb és újabb lehangelő tapasztalatok egyre növekvő elkéseredést és kiábrándultságot szültek, köztük nem kevés párttagban is, akik pedig

korábban is szemben álltak a rendszerrel, igazolva látták ellenérzéseiket.

Az igazságot természetesen nem lehetett világgá kiáltani. A félelem légköre rejtőzködést parancsolt. Csak egymást jól ismerő, bizalmas barátok közt volt lehetséges az őszinte szó.

A nyilvánosság előtt egy ma már hihetetlennek tűnő színjáték folyt. Nem csak az egyetemen, az egész társadalomban. Ennek legundorítóbb scénája az igen gyakran összehívott, megrendezett legkülönfélébb gyűléseken játszódott le. A szónokok a nagyszerű eredményekről, a szocializmust sikeresen építő népről áradoztak, szidták a háború tüzeit szító, gaz imperialistákat, meg láncos kutyájukat, Titót, és szinte percenként kötelességüknek érezték, hogy megemlítsék a békétábor bölcs vezetőjét, Sztálint és népünk ugyancsak bölcs vezérét, Rákosi elvtársat. A hallgatóság pedig minden ilyen alkalommal felpattant, és vastaposítva produkálva ütemesen skandálta: „Éljen Rákosi! Éljen a Párt!” Aztán a változatosság kedvéért: „Sztálin, Rákosi! Sztálin, Rákosi!” (Csak mert volna valaki ülve maradni!)

Így zajlottak (sajnos, nem lehet elfelejteni) az egyetemen is az ilyen-olyan kari összejövetelek, DISZ-gyűlések. Zengett a kórus. Persze voltak – hadd folytassam a hasonlatot – szólamvezetők, akik átszellemülten, ragyogó szemmel, szinte ekstázisban üvöltöztek, közben körül-körülpillantva, hogy vajon mindenki látja-e őket, vagy talán hogy szemügyre vegyék, kellően lelkesek-e a többiek, mások csak fegyelmezetten fújták a szólamot, arra azért vigyázva, ki ne üljön arcukra az undor vagy a szégyenkezés.

Ebből a skizofrén helyzetből nem látszott kiút. S hogy ne is próbálja keresni senki, arról „a Párt ökle”, az ÁVH (Államvédelmi Hivatal) és a minden munkahelyet, intézményt átszövő besúgói hálózat gondoskodott. A szegedi bölcsészeti kar sem volt kivétel ez alól. A történelmi szék egyik vakhiű docense, a középkor oktatója még rá is licitált: olyannyira kézben akart tartani minden szálát, hogy személyes felügyelete alá igyekezett vonni a hallgatók összes magánügyét is. Követője, sajnos, akadt az orosz tanszéken is.

A diákszálló egy másik szobájában lakó évfolyamtársunk is egy alattomos besúgó áldozatává vált. Irodalmi ambíciói voltak, a rendszer visszaállásai leleplezésének szándékával regényt tervezett írni. Elkészítette a mű vázlatát, és egy részletet meg is írt. Az illető ezt az anyagot kilopta a fiókjából, és átadta a kari pártbizottságnak. A következmény hosszú hercehurca, meghurcoltatás és végül az egyetemről való kizárás lett.

A helyzetet egy idő után az tetten némileg elviselhetővé, hogy szobátársak, csoporttársak, évfolyamtársak egyre jobban megismertük egymást, s előbb egy-egy megjegyzésből, később már kiadósabb beszélgetésekből megtudhattuk, kik azok, akikről óvakodni kell.

1953. március 5-én meghalt Sztálin. Temetésének időpontjára Magyarországon is egyperces munkaszünetet rendeltek el. A gyászirénák búsan búgtak, az emberek megálltak gépeik mellett. A hírtelenjében összehívott parlament törvényben örökítette meg „a magyar dolgozó nép soha el nem múló háláját Sztálin elvtárs iránt”, és az országban mindenütt gyászüléseken emlékeztek meg az elhunyt hervadhatatlan érdeméről. Az egyetem is gyászolt. Az oktatókat kötelezték, hogy az első, általuk vezetett foglalkozásokon ecseteljék a mindannyiunkat ért veszteségeket, és gyászülést is tartottak. Az auditorium maximumban gyülekező oktatók, hallgatók nesztelenül, szinte lábujjhegyen osonva foglalták el helyüket a padsorokban. Az előadó (talán a kari párttitkár?) elcsúkló hangon emlékezett, a közönség gyászos képet öltve hallgatott. Hogy ki mit érez valójában, azt most sem lehetett leolvasni az arcokról.

A félelem légköre nem oszlott. Egyik szobátársunkat, I. Jósikát egy áprilisi éjszakán vitték el az ÁVH pribékjei. Az álmából felzavart portásra ráparancsoltak, ébressze fel és hívja le azzal, hogy keresik. El nem tudtuk képzelni, miféle ok lehet rá, hogy ezt a csendes, szorgalmas, történelem szakos fiút, aki már csak azért is közel állt hozzám, mert földiek (mindketten bajaik) voltunk, ilyen brutális hirtelenséggel eltűntetik. (Később megtudtam, hogy elhurcolása egy bajai fiatalokat érintő letartóztatási hullám része volt, de azt csak évek múltán, hogy az ellenük lefolytatott perben a népközirtáság megdöntésére irányuló szervezkedés vádjai alapján halálos ítéleteket is hoztak, őt pedig – több, hasonlóan súlyos ítéletet kapott társával együtt – tizenhárom évi börtönbüntetéssel sújtották.)

A kommunista egypártrendszerrel megbékélni nem tudó két tucatnyi ember valóban szervezkedett, Keresztényszocialista Magyar Munkásmozgalomnak nevezték el titkos társaságukat, de a fennálló rend megdöntésére nyilvánvalóan semmi esélyük nem volt, nem jelenthettek veszélyt a diktatórikus hatalmi berendezkedés számára. A bíróságot azonban ez a körülmény a büntetési tételek kiszabásakor a legkevésbé sem érdekelte.)

1953 május elejének krónikájához tartozik, hogy a kari pártszervezet makulátlan hírem és kitűnő tanulmányi eredményem alapján úgy döntött, hogy tagjelöltből rendes taggá minősít. Ezzel egy rendetlenséget akart megszüntetni, a tagjelöltség ugyanis a bevett szokás szerint általában hat hónapig tartott, én pedig már majdnem két és fél éve leledzettem ebben a státuszban. (A városi pártbizottság váratlanul, de nagy megkönnyebbülésemre a határozatot származásomra hivatkozva nem fogadta el – kiskoromban meghalt apám a Horthy-érában rendőr volt –, felvételemet elutasította, és tagjelöltségemet is megszüntette.)

Megkönnyebbültem mert az volt, hogy úgy szabadultam meg a párttól, hogy abból semmi hátrányom nem származott. A kizárás ugyanis általában súlyos következményekkel járt. Ha valakiről kiderítették, hogy nem méltó a párttagságra, mert például egyben-másban nem ért egyet az éppen aktuális irányvonallal, netán őszinte véleményt kockáztatott meg az ország valódi helyzetét illetően, arra egyszerűen rásütötték, hogy áruló, sőt minden bizonnyal befurakodott ellenség. (A legfelsőbb szinteken elegendő volt az is, ha Rákosi kijelentette, hogy nem bízik az illetőben.) Az MDP úgy viselkedett, mint egykor az inkvizíció. Aki eretneknek minősült, azt átadta a „világi” bíróságnak, amely aztán megtalálta az indokot a példás ítélethez. A pártból kizártak útja kevés kivétellel a börtönbe vezetett.

Ilyen kivétel volt Halász professzor, a jeles germanista és irodalomtörténész, akinek kizárására éppen velem egy időben került sor. A vád az volt ellene, hogy elvesztette párttagsági könyvét. A piros könyvecskét, amelyre minden pártagnak úgy kell vigyázni, mint a szemé fényére. Fejére olvasták, hogy már másodszor követte el ezt a gyalázatot. Előzőleg is bejelentett ugyanis egy ilyen sajnálatos malórt, de akkor – aligha arra számított – megbocsátottak neki. Ezek után volt mersze még egyszer „elhagyni” az élcsapathoz tartozás becses szimbólumát. A számonkérés során szánta-bánta joggal kárhozzátatható gondatlanságát, de minden bizonnyal elégedetten vette tudomásul az ezúttal végre meghozott, kizárásról szóló verdiktet. Sikertől úgy hátat fordítania a pártnak, mintha voltaképpen nem is azt akarná tenni.

Mindketten úgy kerültünk tehát kívülre, hogy elkötelezett hívó voltunkat senki sem vonhatta kétségbe. (Később egy szűk társaságban a professzor úr cinkosan rám nevetett és azt mondta: „Látja, így lettünk párton kívüli bolsevikok.”)

Az ötvenes évek első felében az, hogy valaki önszántából kilépjen a pártból, természetesen azt, kijelentve, hogy már nem tud azonosulni politikájával, vagy hogy meggondolta magát, egyszerűen elképzelhetetlen volt. Ezért aztán a gátlástalan karrieristákkal, dörgölődő számítókkal, félelemből belépőkkel időközben óriásivá duzzadt pártban egyre többen voltak olyan emberek, akik egykor őszinte hittel csatlakoztak a kommunistákhoz, de miután kiábrándultak, sem tudtak szabadulni, lévethetetlen püpként cipelték párttagságukat. A kérdés tehát, hogy kiben mi lakik, ezzel még tovább bonyolódott.

A szavazóhelyiségből kiszabadult diákcsoport, miután elhaladt a Stefánián békésen üldögélő Lenin és a mellette magasodó Sztálin szoborképzése mellett, lassan osztódni kezdett. Először azok váltak ki, akik a leányszállóhoz igyekeztek, a legrövidebb út az Oskola utcán át vezetett a Hősök kapujáig, egypáran a Vörösmarty utcáról egy fagyfaltra a Z. Nagy felé fordultak (az államosítás után is mindenki csak így emlegette a cukrászdát), mi, többiek, néhány szobatársam meg én a Széchenyi tér platánsorai közt a Kárász utca felé mentünk tovább.

A kellemes délelőtt sok embert csalt ki a térré. A korzó naposabb padjain beszélgető vagy újságot olvasó nyugdíjasforma öregek és fiatal párok sütéreztek, a széles járdák mentén három-négy fős sétálókat, meg-megálló társaságok tereferáltak.

– Arra mérget vehet, szakikám, hogy legalább két góllal rájuk verünk – csata meg fülünket egy mondat. A magabiztos kijelentés egy alacsony, vékony emberkétől származott, aki a nagyobb nyomaték kedvéért, megorpanásra kényszerítve, karon is ragadta mellette haladó, idősebb társát.

– Adja a kaporszakállul, hogy magának legyen igazza – szólalt meg az. – De azért azt se felejtse el, hogy utoljára csak valamikor a háború előtt sikerült megvernünk az olaszokat.

A hallottak minket is ráhangoltak a témára, a délutáni olasz–magyar futballmeccs esélyeinek látogatására.

– Igaza van az ürgének, biztos, hogy győzünk – nyilatkoztatta ki Cs. Sanyi, aki maga is lelkes focista volt. – A mi csatársorunk a legjobb a világon.

– De ha ilyen jók a fiúk, akkor a múltkor miért csináltak 1:1-et az osztrákok ellen? – aggodalmaskodott K. Gyurka.

A bolondozásra mindig kész T. Feri élénk pattant, és Szepesi hangját utánozva, a tempót és a hangerőt egyre fokozva, hadarni kezdte:

– Zakariás kiteszi Czibornak, Czibor kivár, most elhúzza a védő mellett, előterfőr, beível, a labda száll, száll a tizenegyes pont felé, Kocsis rábólint ... Gól! Gól!

Vagy figyeljétek csak, emelte fel mindkét karját teátrálisan, egy másik variáció:

– Bocsik emelgeti a labdát, körbefordul, fölpillant, hosszan előredítja a bőrt, Hidegkúti leveszi, hajszálpontos passz Puskáshoz, aki ... egy csel, még egy, már a tizenhatosnál jár, gyérünk Öcsi, ballal ló ... és gól, gól, gól!

Az attrakció után megperdült, kezét dús üstökéhez emelintve tisztelgett, és egy gyors balra át után eliramodott a posta felé. H. Béla és én a Klauzál térnél hagytuk el a többieket, akik éppen a csapatösszeállításról kezdtek vitatkozni. A kérdés az volt, hogy a kezdő tizenegyben vajon Palotás vagy Hidegkúti lesz-e a center.

Rákosi, „Sztálin legjobb tanítványa” és társai mindenben szolgálai követték a szovjet mintát. Átvették a monolitikus hatalmi berendezkedést, az államvezetés diktatórikus módszereit, szinte a teljes intézményi struktúrát, a hagyományoknak fittyet hányva szovjet típusú címet és alkotmányt kényszerítettek az országra, és minden külsőségben is, ilyen volt például a katonai egyenruha, a „nagy testvér” utánozták. Az egyéni szabadság eltiprása a nemzeti érzés semmibevételével párosult. Minderre gusztagustalan ráadás volt az eszményivé átfestett „szovjet ember” dicsőítése.

A nemzeti önbecsülés érzésének kiélésére ezekben az években csak a sportesemények adtak lehetőséget. A nemzetközi labdarúgómérkőzések előtt felhangzó Himnusz ünnepi hangulatot teremtet. Ezt máskor átélni nemigen volt mód, mert bár a hivatalos ünnepélyek is általában a Himnusszal kezdődtek, de utána, kötelezően, a szovjet himnusz következett, nehogy elfelejtse valaki is, ki itt az úr. A meccsek előtt viszont azt lehetett érezni, hogy miértünk szól a nemzeti ima, most mi vagyunk fontosak, és megmutathatjuk végre, mit tudunk. Ez a teljes azonosulás a pályára lépő sportolókkal ma már furcsának tűnik, de akkor a lefojtott nemzeti érzés megnyilvánulása volt. A gólok, a győzelmek a mi sikereink, a mi győzelmeink voltak, és a közös, nemzeti büszkeséget táplálták, mégpedig nem is kevésé, hiszen a magyar válogatott 1950 óta veretlen volt.

1952-ben az olimpiai játékokat is ezzel az izgatott beleéléssel, azonosulással követte végig az ország lakossága, és a tizenhat arany-, a tíz ezüst- és tizenhat bronzéremet ujjongva ünnepelte.

A helsinki olimpia idején katonák voltunk. A katonai kiképzés ugyanis az ötvenes évek első felében az egyetemi oktatás szerves része volt. A hallgatóknak (a lányoknak is) tanulmányaik során mindvégig heti három órában részt kellett venniük a Honvédelem megnevezésű tantárgy foglalkozásain. Ez voltaképpen katonai alapképzés volt, az oktatást a minden egyetemen megszervezett katonai tanszék tisztjei végezték. Fegyverismeretet (alkatrészek, szétszedés, összeszerelés), a térképen való eligazodást, tájolást, végyvédelmi tudnivalókat, egyszóval minden tücsköt-bokrot tanulnunk kellett, amiről a tanterv készítői feltételezték, hogy nélkülözhetetlenek egy majdnai tartalékos tiszt számára. (De akkor a lányoknak vajon miért volt kötelező?) Az elméleti oktatást nyáron egy hónap gyakorlat egészítette ki, amikor is angyalbörbe, vagyis hát lovaglónadrágféle orosz bugyogóba és gimnasztyorkába bújtatva táborba szálltunk. Először éppen 1952-ben.

Táborunk a Bükk-vidéken, egy-akkor még igencsak szegényes falucska, Nagyvisnyó közelében volt. Sátrink egy fás fennsíkon álltak, másdásra a völgyben kanyargó patakhoz kellett leereszkednünk, az ebédlőt, egy nyitott, az esőtől valamiféle tetővel védett tákolmányt (benne gyaloglatlan deszkákából ácsolt, hosszú asztalok hasonló padokkal) a másik völgyben érthetők el. Elhelyezésünk úgy volt kitalálva, hogy már a napi gyakorlatozás előtt kétszer meg kelljen másznunk a hegyet. Az egyetemi zászlóalj tisztikara az egy-két éve berukkolt, iskolázatlan káderekből verbuválódott. Ostobaságuk és a talán ebből is fakadó pókhendiségük évekre muníciót adott a katonai élményeinket felidéző tréfamestereknek.

A harcászati gyakorlatok során alaposan megfuttattak bennünket, az izzadósabbak gimnasztyorkájának hónaljútja kifehéredett a kicsapódó sőtől, de bőven adódtak vidám pillanatok is. Amikor például éles lövészetben a le-föl sétálókat politikai tiszt azt hajtogatta mögöttünk, hogy „úgy llójenek az elvtársak, mintha az imperialisták szívére céloznának”, mi meg hasonlóan fekve, a háborúból visszamaradt, hosszú puskákat („dióverőket”) markolászva rázkódtunk a visszafojtott röhögéstől, vagy amikor a szomszéd század parancsnoka, a bugrisok közt legbugrisabb, egyik kipellengérezett társunkat szívdva odáig jutott az öngerjesztésben, hogy sapkáját a földhöz csapva ordította:

– Maga szar! Kettéharpom!

Az olimpia friss hírei ebédidőben vagy egy-egy délutáni pihenőben a fákra szerelt hangszórókból értek el bennünket, és a rádió esti összefoglalóit mindig meg tudtuk hallgatni. Egy-egy magyar siker hírére diadalittas kurjantásoktól zengett az erdő, és megilletődve, boldogan hallgattuk a győztest ünneplő Himnuszot.

1953. május 17-ének legfontosabb országos eseménye nem a választás volt, hiába folyt körülötte az óriási csinnadratta, hanem az olasz–magyar futballmérkőzés, az Európa Kupa egyik sorsdöntő összecsapása. Szeged is, de férfi lakossága mindenképpen, a délutánra készült. Az ebéd utáni órákban elnéptelenedtek az utcák, mindenki igyekezett rádióközelségbe jutni. Voltak, akik otthon várták a közvetítést, mások kocsmába, cukrászdába ültek be, mert tudták, hogy ott is felhangosítják majd az adást. Amikor végre a nem sokkal előbb felavatott, pompás római stadionban megszólalt Szepesi György, a kitűnő sportriporter, akinek híre, rangja együtt nőtt a legendás futballistákéval, az emberek elnémultak és feszült figyelemmel lesték szavait.

Néhány barátommal a Hági sörözőjében hallgattuk a közvetítést. Szepesi pergő mondatai mozzanatról mozzanatra követték az eseményeket. Egy-egy akció felfokozott tempójú előadását az asztaloknál ülő társaságok izgatott morája kísérte. Azután jöttek a gólok, a felszabadulás és az eufória. Puskás két és Hidegkúti egy góljával 3:0 lett a végeredmény. Nekünk ez négy pohár sört jelentett, egyet még a meccs előtt megittunk, és egyet-egyet a gólok feletti örömeinkben. Így aztán két ókból is vidám hangulatban sétáltunk haza.

Vacsora után a szobatársakkal még meghánytuk-vetettük a magyar futball ragyogó helyzetét, s miután megegyeztünk abban, hogy csakis a mi csapatunk nyerheti meg az Európa Kupát, elégedetten tértünk nyugovóra.

Akkor nem sejtettem, hogy az a nap nem szégyenletes első szavazásom, nem is a diadalmamot hozó futballgyőzelem miatt marad számomra örökre emlékezetes, hanem azért, mert egy barátom, csoporttársam, F. Bandi aznap este vetett véget életének.

Hétfőn az egyetem Ady téri masszív épületömbjében újra kezdődött a hétköznapi nyüzsgés. A folyosókon, tantermekben nyárisan öltözött, beszélgető lányok, fiúk várták az órakezdést. Csoportunk a Neveléstudományi Intézet szemináriumi szobájában gyülekezett. A szorgalmi időszakból még két hetünk hátra volt ugyan, de a nevelélméleti szeminárium már ezen a napon lezárult. Tettamanti professzor most is, mind mindig, pontosan érkezett. Harsány „jó reggelt, kedveseim” kiáltással nyolc órakereszt megjelent az ajtóban, majd kövérkés alkatát és korát meghazudtoló fürgeséggel (hetven felé járt) előrenyomult, s elfoglalta helyét az asztalfőn. Tettát, magunk közt így hívtuk, mindnyájan kedveltük. Az első félévben tartott előadásaiért nem volt okunk rajongani, egy átkozottul unalmas szovjet pedagógiai munkán alapultak ugyanis, de a szemináriumi foglalkozásokon, amelyeket nagy kedvvel egész évben ő vezetett, jól éreztük magunkat. A feldolgozandó témákkal kapcsolatban kialakult, általa inspirált, közvetlen hangú beszélgetések során inkább tűnt bölcs öregembernek, mint a marxista pedagógia apostolának. Szeretük közvetlenségét, elfogadtuk szókimondó kedélyességét. (Tudtuk róla, hogy a makoí gimnáziumban József Attilának is tanára volt.)

Miután elhelyezkedett, derűsen végignézett a csoporton, és belefogott szemináriumi tevékenységünk értékelésébe. Bevezetésül elmondta, hogy már az első félévben megkedvelt bennünket, mert érdeklődőnek, értelmesnek mutatkoztunk, ezért is tartotta meg a csoportot a tanév végéig, azután személyre szóló bírálatot mondott valamennyiünk évközi szerepléséről. Közben viseltes, szürke zakójának szivarzsebéből elővette töltőtollát, és sorra aláírta eléje feltornyozott indexeinket. Az egyetlen hiányzó, F. András munkáját is értékelte. Dícsérte példás aktivitásáért, okos hozzászólásaiért.

– Majd referáljanak neki – mondta, miközben az ő leckeönyvébe is beírta a „megfelelt” minősítést. (Nem tudtuk, hogy ez a beszámoló örökre elmarad, mert csoporttársunk nincs már az élők sorában.)

A Neveléstudományi Intézetből „hazaindultunk” a második emeleti Irodalomtörténeti Intézetbe. Behúzódtunk az egyik szemináriumi terembe, amelyet lyukas óráinkban csoportszobának sajátítottunk ki, sőt olvasgatva, jegyzeteinket bújva, beszélgetve gyakran ott töltöttük a délutánokat is.

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az ötvenes évek első felében – a többi szakot megszüntetve – mindössze három területen folyt képzés: a magyar, történelem és orosz szakon, évfolyamonként háromszor 40-45 hallgatóval. 1951-től egy ideig a kétszakos képzés is szűnhetett. Akik az előző évben kétszakosként kezdték tanulmányaikat, egyik szakjukat leadni kényszerültek, az újonnan jötteknek pedig a felvételi vizsgán kellett nyilatkozniuk, hogy a jelentkezéskor megjelölt kettő közül melyik szakot választják. Ez a helyzet nem sokáig tartott ugyan, az 1953-ban egyszakosként felvettek egy év múlva már kétszakosként folytatták az egyetemet, de amíg fennállt, pregnánsan elkülönülő csoportokra tagolta a hallgatótságot, amelynek tagjai legfeljebb a marxizmus-leninizmus és a pedagógia előadásokon találkoztak egymással, szorosabb kapcsolatba esetleg a diákszállóban kerülhettek.

Ez a fajta zártság azt is jelentette, hogy a három szak hallgatói három markánsan különböző környezetben éltek egyetemi éveik alatt. Az a visszataszító, sunyi alakoszkodásra kényszerítő politikai légkör, amely nyomásztóan nehezedett az egész társadalomra és az egyetemi nyilvánosságra is, karunkon legkevésbé a Nyelvészeti és az Irodalomtörténeti Intézetben volt érezhető. Nem véletlenül. Az ott tanító egyetemi tanárok közül hárman, Mészöly Gedeon, Klemm Antal és Koltay-Kastner Jenő korábban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai voltak, de az 1949-es úgynevezett újjászerveződéskor mint politikailag megbízhatatlanokat eltávolították őket a tudós testületből, s csak elvitathatatlan szaktekintélyük miatt tarthatták meg egyetemi katedrájukat. (Klemm professzor annak ellenére is, hogy bencés szerzetes volt.) Rajtuk kívül Halász Elődnek és Baróti Dezsőnek volt egyetemi tanári címe. Az előbbiről, amint az előzőekben jeleztem, már akkor sejteni lehetett, hogyan vélekedik a rendszerről, az utóbbiról ez csak 1956-ban derült ki, de akkor olyan egyértelműen nyilvánította ki, hogy száműzték is miatta az egyetemről.

Nem csak a politizáló magatartás, annak összes formalitása is elkerülte intézeteinket. Míg az orosz és történelem szakon diákok és tanárok közti szinte kötelező volt az elvtárs megszólítás, nálunk csak egy-egy frissen bekerült, idősebb adjunktus élt vele, ők is talán csak azért, mert az urazást nem merték vállalni. A tanárokat természetesen professzor úrnak szólítottuk, a fiatalabb adjunktusokkal és a tanársegédekkel tegeződtünk, ezért egyik viszonylatban sem jutott észbe senkinek, hogy minket „leelvtársazzon”. (Elég volt belőle a marxista és a katonai tanszéken, meg a tanulmányi osztályon.)

Legidősebb tanárunk Mészöly professzor volt, aki azonban hetvenen túl is fiatalos hévvel őrizte, védte szellemi szuverenitását. Örök vitában állt a nyelvtudomány nagymoguljaival. Előadásait gyakran azzal kezdte, hogy felvázolta az adott témával kapcsolatos, a pesti egyetemen kialakított elméletet, majd csendesen megjegyezte, szemüvege mögött ilyenkor huncutul megvillant a szeme, hogy ezt mondják a nyelvészek. Utána részletesen kifejtette érvekkel jól körülbástyázott ellenérvelényét. Megtanultuk tőle, hogy pusztán a tekintélynek sosem szabad behódolni, mindig a tényekre és a bizonyítás tudományos hitelére kell figyelni.

A professzor úr szerette a fiatalokat, gyakran és szívesen el is beszélgetett hallgatóival. Nem személyes élményünk volt, másoktól hallottuk, hogy egy ilyen beszélgetés során szóba került József Attila és Horger Antal nevezetesebb afférja. (Köztudott, hogy a Tiszta szívvel című vers miatt felháborodott nyelvészprofesszor tanúk jelenlétében, teátrálisan kinyilatkoztatta, hogy aki ilyeneket ír, arra nem lehet rábízni az ifjúság nevelését, ezért meg fogja akadályozni, hogy József Attila tanári képesítést szerezzen.) Gida bácsi, aki szintén tanította a fiatal költőt, sőt gyakran elbeszélgetett vele verseiről is, állítólag elmesélte, hogy az eset után beszélt Attilával, és azt tanácsolta neki, ne vegye szívére a dolgot, Horger korábban egy másik hallgatóra is hasonló dörgedellel rontott rá, mert meglátta kezében a francia kommunista párt újságját, de aztán teljesen meglepedeztetett róla, nem lett folytatása az ügynek. Így lesz ez ebben az esetben is. (Mint ismeretes, József Attila nem tudta megemészteni a megaláztatást, a következő évben a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait.)

Klemm professzor, madárcsontú, beesett mellű, apró termetű ember, magányos, kopott remeteként szobájába zárkózva könyvei között élt. Olykor szinte szánakozva néztük, amint cúgos cipőjében, amit alig takart az ódivatú, fekete nadrág, szorosan összegombolt mellényben, kabátkában, fején az ott felejtett barna kucsmával végigvákodott előtűnk a meleg

folyosón. (1953-ban hetven éves volt.) Halkan elrebegett előadásaira alig-alig figyeltünk, de vizsgáira kristálytisza logikával megírt jegyzeteiből és könyveiből jól fel tudunk készülni.

Koltay-Kastner Jenővel, a romanisztika kiváló tudósával azért kerülhettünk kapcsolatba, mert a nyugati nyelvek tanszékeit, így az övét, az olaszt is megszüntették, s így a mi időkben a régi magyar irodalom és a középkori világirodalom történetének oktatójaként volt kénytelen tevékenykedni. Bámultuk széleskörű tárgyismeretét és talán még inkább példátlan precizitását. Egy megjegyzése maradóan hatással volt rám, talán mert személy szerint nekem szólt. Előzménye az volt, hogy egy szeminárium előadásomra, nyilván lustaságból, nem készültem fel a kellő alaposan, így a dolgozatomnak csak egy részét írtam meg, a folytatást rögtönözve és természetesen akadozva adtam elő. Bírálattában többek közt ezt mondta: „Akkor is végig kell gondolni és le kell írni, amit mondani akarunk, ha majd szabadelőadást tartunk is belőle. Én mindig ezt teszem.” (Bevallom, habár mindig büntudattal, sokszor mégsem a bölcs tanács szerint cselekedtem.)

Ebben a környezetben éltünk, itt ismerkedtünk - ki-ki igyekezete és képességei szerint - az irodalom- és nyelvtudománnyal. Mivel egyszakosok voltunk ("befelé az idejünkbe!") az elvégzendő anyagot meglehetősen bőre szabták, három féléven át a finnt, egy szemeszterben a mordvin nyelvet is tanulnunk kellett, az előirt irodalmi olvasmányok száma pedig óriási volt, de többségünk szívesen birkózott a feladatokkal, sőt néhányan tudományos diákkori munkát is végeztek. Az kevésbé tetszett, hogy három évig az orosz is kötelező volt. Mi a középiskolában még nem találkoztunk vele.

F. Bandi halálának híre déltájban ért el hozzánk. Megtudtuk, hogy előző este a Rókus vasútállomás és a Tolbucin (ma Kálvária) sugárút közti pályaszakaszon keresztbe feküdt a síneken, úgy várta be a közeledő vonatot, és az halálra gázolta. Percekig mozdulni sem tudunk a döbbenettől, de aztán feltört belőlünk a kérdés: Miért? Miféle gondolat vezeti azt, aki ilyen szörnyű véget szán magának? És egyáltalán: Hogy lehet az, hogy aki még tegnapelőtt is itt járt-kelt köztünk, egyszerűen nincs többé?

Kis idő múlva megkezdődött a találgatás is. Valaki megjegyezte, hogy az utóbbi időben Bandit szerelmi bánat keserítette. Az az elsőéves lány, akinek udvarolt, a félévi vizsgák után váratlanul átkérte magát a pesti egyetemre. Egy másik azt idézte fel, hogy a kiránduláskor (csoportunk május 9-én tett látogatást a pesti bölcsészeti karon) látta őket az egyetem folyosóján, s egy idő után Judit, így hívták a kislányt, megperdült és otthagya Bandit. Annak magam is tanúja voltam, mennyire letörtén, magába roskadva ült a vonaton a visszaút alatt.

Délután egy leány csoporttársunk hozott újabb hírt. A lányszállóban lakott, és ebéd után beszélt Judit volt szobatársaival. Kérdőzködésére elmondták, hogy nem sokat tudnak, de a lány elejtett szavaiból annyit kihámozni véltek, hogy a szakítás azért történt, mert Bandi olyasmit vallott be neki, ami megrémítette. Hogy voltaképpen mit, arról nem beszélt, de egyszer kicsúszott a száján, hogy valami ávós ügy ez, és hogy nem akar bűnrészes lenni, nem akar belekeveredni semmibe, inkább elmege Szegedről.

Másnap egy szegedi fiú, Bandi gimnáziumi osztálytársa mesélte, hogy a végzetes nap délutánját együtt töltötték. A csodálatos idő egy kellemes fürdésre, napozásra sokakat kivonzott a SZUE-ba. Régi barátokból ott verődött össze egy kis társaság, és amikor megjelent, Bandi is hozzájuk csatlakozott. Leült közéjük, de a társalgásban nem vett részt. Félig lehunytt szemmel, úgy tűnt, a napsütést élvezi. Egyszer-egyszer velük együtt megfürdött, úszott egyet, aztán hat óra tájt hirtelen felállt, búcsúzásul feléjük intett, és az öltözőbe indult. Akkor látták utoljára. Két óra múlva halott volt.

Elmondta azt is, hogy ők, régi barátok nem hiszik, hogy egyedül a szerelmi bánat vitte Bandit a vonat kerekei alá, más okot is sejtene az öngyilkosság mögött. 1952-ben történt, hogy a volt piarista gimnázium néhány tanárát és több egykori diákjukat egy éjjel elvitték az ávosok. Valami olyasmit lehetett tudni, hogy egy-két paptanárt az államosítás után is kapcsolatot tartott volt növendékeivel, és ez vezetett letartóztatásukhoz. Hallomásból azt is tudták, hogy a találkozókön néhányszor Bandi is részt vett. Úgy gondolják, mondta, hogy halálához valahogyan ennek is köze van.

Két nappal a tragédia után ennyit lehetett tudni, azaz voltaképpen semmit. Valamelyikünk meg is jegyezte:

- Majdnem két éve itt élünk egymás mellett, és szinte nem is ismerjük egymást.

Ez ugyan túlzás volt, de mint minden túlzásban, volt benne igazság. El is gondolkodtatott. Vajon én, aki barátjának tartottam magam, mennyire ismertem Bandit?

A beiratkozáskor találkoztunk először. Mint afféle elfogódott, félnék vidéki, tétován mozogtam az impozáns egyetemi épületben, ahol előzőleg csak egyszer jártam, a felvételi vizsga napján, akkor is csak egyik szögletében. A tanulmányi osztályon azt mondták, keressük meg neyünket a kifüggesztett csoportbeosztáson és menjünk a megjelölt terembe. Csak némi kóválygás után jutottam a hely közepébe, de ott végre segítséget kaptam, egy vékony, hullámos hajú, szemüveges fiú megmutatta, melyik szoba felé induljak. Amikor leendő csoportunk minden tagja előkerült, ő is belépett, bemutatkozott („F. András vagyok”), közölte, hogy őt bízták meg csoportunk vezetésével, azután szétosztotta magával hozott lecke-könyveinket. Irányításával mindjárt bele is írtuk a szükséges adatokat. Diktálta a tárgyak és tanáruk nevét, mindegyik mellé a heti óraszámot, s amikor végeztünk, ismertette az órarendet, és elmagyarázta, hol lesznek az előadások. Bámultuk könnyedségét és magabiztos felépését.

Hamar kiderült, hogy magabiztossága nem szorítkozik az ügyintézésre. Már az első szemináriumi foglalkozásokon bátran megszólalt, nyoma sem volt benne elfogódottságnak.

Egy hónap múlva olvasottságából is ízelítőt kaptam. Sótér István professzor, a pesti egyetem tanára, aki Bevezetés az irodalomtudományba címmel egy félév stúdiumot tartott évfolyamunknak, néhányunkat behívott a szobájába, és tüzetesen kifaggatott bennünket, vajon mit ismerünk a világirodalomból. Bandi tájékozottsága imponáló volt. Hosszasan sorolta a német, angol, orosz, francia írók regényeit (régieket és újabbakat), amelyeket gimnazista korában olvasott. A professzor úr kérdéseire, hogy mi ragadta meg egyik vagy másik műben, mit tart benne leginkább figyelemreméltónak, habozás nélkül adott kerek válaszokat.

A félévet kitűnő eredménnyel zárta (mint ahogyan a következő kettőt is, ami még megadatott neki), szinte könnyed eleganciával szerzte a jeleket. Hamar megtudtuk róla, hogy verseket ír, de kezdetben nem szívesen mutatta azokat.

Közelebbi kapcsolatba a tanév vége felé kerültem vele. Egy-egy lyukas órán jókat beszélgettünk. A téma rendszerint az irodalom volt. Nem az, amiről éppen tanultunk, hanem leginkább a 20. századi magyar költészet: Ady, Tóth Árpád, Juhász Gyula versei.

A második év elején egy hosszabb Tisza-parti sétán más is szóba került. Előbb a Déry-regényről, a Felet második kötetéről beszélgettünk. Egyetértettünk abban, hogy Révai - a párt akkori fő ideológusa, irodalmi kérdésekben élet-halál ura - túl szigorú ítéletet mondott róla. Azután valahogyan filozófiai, világnézeti kérdésekig is eljutottunk. Az eszmecsere során kijelentettem, hogy marxista vagyok (akkor még - talán szociális érzékenységem miatt - szerettem annak tudni magam, bár igazán alapos elméleti ismereteim nem voltak), de hozzátettem, a magam számára is váratlan nyíltsággal, hogy amit nálunk a szocializmus építésének mondanak, azt az öreg alighanem a fejét csóválva nézné.

Az előadásokon ezután gyakran egymás mellé ültünk, és ha unalmasnak találtuk, jegyzetelés helyett egymással levelezgettünk. Előfordult, hogy elem toltta egy-egy újabb versét, és a véleményemet kérte. Ez történt egy november végi nevelésméleti előadáson is. A vers József Attila halálának tizenötödik évfordulójára készült. Közvetlen hangon, a költőt mintegy megszólítva foglalta össze tragikus sorsát, magányra ítéltségét, amely elkerülhetetlenül vezetett oda, hogy – amint az utolsó sor mondja – „átölelted a hideg sínvásat”. Tetszett a vers, de elsősorban a megformálás módja, a ritmusa, rímekre figyeltem, és örömmel vettem tudomásul, hogy mellé jegyzett észrevételeim egy részét elfogadva módosított a szövegen. (Nem sejtettem, hogy amikor ezt a verset írta, valószínűleg már saját végzetének balsejtelme gyötörte.)

Viselkedésében nem lehetett érezni változást. Judit távozása miatti fájdalma sem látszott. Sőt, mintha kereste volna az alkalmat a tréfálkozásra. Óráközi szünetekben oda-odacsapódott egy-egy társasághoz, és valamilyen megjegyzéssel igyekezett derűt fakasztani.

Az irodalomtörténeti szemináriumokon korábban is gyakran voltunk vitapartnerek, de a második félév első hónapjaiban szándékosan mókát csináltunk „összecsapásainkból”. Bosszantott ugyanis bennünket, hogy a szemináriumot vezető S. adjunktus – persze lehet, hogy csak azért, mert senkit sem akart megbántani – a megbeszélést összefoglaló fejtegetéseiben rendszerint addig csűrte-csavarta a szót, míg végül mindenkinek igazat adott. Mi nem tapintatosnak, hanem határozatlannak tartottuk ezt a magatartást. Vitáinkban ekkoriban – előzőleg megállapodva – két, egymással szöges ellentétben álló vélemény hangoztattunk nagy makacsul, és magunkban jót kuncogtunk, amikor S. – tartva magát szokásához – mindenáron megpróbálta összeegyeztetni az összeegyeztethetetlen.

A május elsejei felvonulás a szokásos módon kezdődött. Reggel az egyetem előtt sorokba verődünk, a hallgatók elől, az oktatók mögöttünk (szegény Klemm professzor hosszú, fekete télikabátban, szótlanul, fázósan toporgott a többiek közt), aztán megindultunk a Partizán utcán az Április 4. útja (a mai Boldogasszony sugárút) felé. Ott már meg-megálltunk, hogy a rendezők utasításai szerint helyet adjunk más menetelő csoportoknak, így még egy jó fél órába telt, mire elvergődünk a Dóm térhez vezető Beloiannisz-kapu közelébe, ahol újra csak várunk kellett, míg meg nem kaptuk a jelet a továbbhaladásra. (A régi május elsejéknél nemcsak az emelvényen integető nagyságok előtti elvonulás volt megalázó, hanem ez a gyakran órákig tartó tipródás is.)

A sorok szétiláldódtak. Bandi, aki eddig némán menetelt mellettem, odafordult hozzám:

– Gyerünk egy kicsit félre, mondani szeretnék valamit.

A közeli árkád alá húzódtunk. Szokatlan volt a viselkedése. Arca mefev volt, szeme meg-megrebbent szemüvege alatt. Idegesen körülnézett, mielőtt megszólalt:

– Csak azt akarom mondani, hogy behívtak és felöled is kérdezősködtek – sügta, és rövid szünet után hozzátette:

– Nem mondtam semmi rosszat rólad.

Egy szóval sem említette, hogy kik és hova hívták be, de rögtön az ÁVH jutott eszembe, és megrémültem: Már engem is figyelnek?

– Mit is mondhattál volna? – vágtam vissza szinte ellenségesen, de eszembe villant Tisza-parti beszélgetésünk, és éreztem, hogy a torkom összeszorul.

Leszegezett fejét felemelte, rám nézett, és lassan annyit mondott:

– Csak azért mondtam, ...hogy tudd... és hogy vigyázz.

Nyugtalanúságomat palástolva színészkedni kezdtem:

– Jó, ha majd lesz okom rá, vigyázni fogok.

Több szó erről nem esett köztünk. Sem akkor, sem azután a tizenegynéhány nap alatt, amíg még életben volt.

Ismertem-e hát F. Bandi barátomat? Igen is, nem is.

Tudtam, hogy köztünk ő a letehetségesebb. Nem hivalkodott tudásával, de szerette megmutatni. Érdeklődése széleskörű volt, szelleme minden kihívásra friss. Szerette és kitűnően ismerte a magyar költészetet. Leginkább a Nyugat első nemzedékének hangulataira rezonált. („Jött már az alkony s mi néztük, a völgyet mint lepi esteli bú. Kedves, arcod lágy sziluettje mért volt oly szomorú?”) Jó néhány versét ismertem, érettségük, formai kiforrottságuk egy leendő jeles költőt sejtetett. Néhány verse, könyvismertetése megjelent nyomtatásban is. Ezekkel sosem kérkedett, ellenkezőleg, meg sem említette őket. Társaságban általában visszafogott volt, de ezt sosem fölülnyes zárkózottságnak éreztük. Ennek tudtam be azt is, hogy magánéletéről, legbensőbb gondolatairól még a ritka, pajtásias közvetlenségű purparlék során sem ejtett szót.

Mégsem ismertem igazán, hiszen volt az életének egy addig mindannyiunk előtt rejtve maradt terepuma, amellyel csak most, halála után két nappal szembesültem. A gimnáziumi társak emlékezése, Judit elejtett megjegyzése és az én május elsejei emlékem hirtelen összefüggő láncolatá rendeződött előttem, és háttérben felsejlett a szörnyű folyamat, amely önként vállalt halálához vezetett. A pianisták elleni vizsgálatban feltehetően gyanúsítottként hallgatták ki, később talán – így próbáltam rekonstruálni a borzalmat – terhelő tanúként próbálták használni a nemi. (Nem tudni, és több mint ötven év után érdektelen is lenne megtudni, természet most hozzá az akkor elgondoltakhoz, hogy kicsikartak-e belőle olyan vallomást, amelyet a letartóztatottak ellen fordíthattak.) Az biztos, hogy fenyegették, meggyötörték, és a szolgálatukba akarták kényszeríteni. A módszereket, ha akkor kevés szó esett is róluk, ismertük, könnyű volt elképzelni a jelenetet: „Nem akarsz börtönbe kerülni? Az egyetemen akarsz maradni? Jól teszed, hiszen tehetséges vagy, még bármi lehet belőled, de viszonzásul elvárjuk, hogy figyelj és mindenről informálj minket. Milyen a hangulat? Ki mit mond? Előfordul-e a hallgatók körében a pártot és államrendünket bíráló megjegyzés?”

Az ekkor kezdődő vesszűfutas részleteiről fogalmunk sem lehetett. Hogy írt-e jelentéseket, nem tudjuk. Azt sem, hogyha igen, mi lehetett bennük. Tény viszont, hogy minket, akik közvetlen környezetében éltünk, sosem ért vád elejtett szavaink miatt. Néha talán úgy próbált kitörni a kelepcéből, hogy elégedetlen „gazdái” előtt másképpen igyekezett bizonygatni megbízhatóságát. Költői ügyességét kihasználva 11952 végén például Amerika új elnöke címmel verset írt, amelyben – követve az USA-ellenes pártvonalat – „gyilkos” bírálatot fogalmazott meg az emberikai viszonyokról. Meg is jelent a Tiszatájban! (Cizellált rímpárok, a mimelt indulat hibátlanul kidolgozva, a háttérben pedig valószínűleg szégyenkezés és önvád a lealacsonyító szerepjátszás miatt.)

Az embertelen gépezet felőrölte, megroppantotta önbecsülését, kétségbeesésbe hajszolta, elvette tőle szerelmét is (ki merné kárhóztatni a lányt, amiért megrettent, s elhúzódtott tőle?), és eljött a pillanat, amikor nem bírta tovább.

Gyönyörűek májusban a temetők. A téli álom után ilyenkorra megelevenednek az örökzöldek, a fenyők selymes, új hajtásokat növelnek, a sírokat borító csillagmoha már apró, fehér virágokat bont, mindenfelé árvácskák és sokvirágú kankalinok vidám színei, és mintha a napfénytől csillogó gránitoszlopok is a megújuló életet ünnepeleik. Ilyen volt a szegedi belvárosi temető is azon a napon. A ravatalozó előtt gyülekezünk. Évfolyamtársak, felsőévesek, néhány oktató és ismeretlen fiatalok, sötét ruhás, idősebb férfiak, asszonyaik virágcsokorral. A helyiséget a rokonság töltötte meg. Egy idő

Tóth Antal: Lenin–Sztálin

múlva feltűnt a koporsó, négy kopottas gyászhuszár hozta, egyik oldalán a név, a másikon: Élt 20 évet. Utána a kisírt szemű szülők és a hozzátartozók könnyező csoportja. A kint várakozók lassú léptekkel csatlakoztak a szótlan menethez, amely a déli kerítés melletti mauzóleumsor közelében, a frissen ásott sírgödör körül állapotodott meg.

A halottvivők rutinos mozdulatokkal leeresztették a koporsót a mélybe. A szerencsétlen édesanya felzokogott:

– Pici fiam! Te, kis vőlegény, jaj, miért hagytál el minket?

A lezuhanó föld súlyos dobbanására eléredt a könnyem. A pap ismétlődő, monoton imái a belenyugvás évezredes parancsát súlykolták („legyen meg a Te akaratod”), engem pedig egyre inkább a tehetetlen tiltakozás dühe kerített hatalmába. Vitakozva a pappal, a világgal és saját elgyengüléssel, trágár cáromkodásokat mormoltam magamban. A körülöttem állók többsége a csalódott szerelmezt gyászolta, akit az önpusztító elkeseredés a felnőttkor kezdetén, értelmetlenül a halálba sodort. Én tudtam, és talán néhányan rajtam kívül is, hogy a gyilkos rendszer áldozatát temetjük.

Amikor a déli melegben a temető kijárata felé tartottunk, Tettamanti professzor mellénk lépett és megkérdezte:

– Nem gondoltak arra, fiúk, hogy az évfolyam nevében valakinek szólnia kellett volna a sírnál?

– Nem tudtunk volna mit mondani, professzor úr – válaszoltam halkán.

A nyár bizonyos változásokat hozott. Az új miniszterelnök Nagy Imre feloszlatta az internálótáborokat, megszüntette a kitelepítést, enyhítette a parasztság adóterheit, eltörölte a kulákklistát, de a párt vezetője első titkárként továbbra is Rákosi volt, és megmaradt, működött az Államvédelmi Hivatal is. Az „új szakaszt” meghirdető Nagy Imre reményt keltő szándékai egyfelől, másrészt a félelemkeltés bevált módszereit változatlanul alkalmazó elnyomó apparátus. Ez az ellentmondás felszította az ellenállást az országban. Az új tanévben az egyetemen is egyre többen akadtak, akik nyíltan kimondták, amit addig csak gondolni mertek.

Valamikor 1954 elején hírt vettük, hogy a tanulmányi osztály feltűnően érdeklődik a templomba járók után. Figyel és szimatoltat.

– Ha megfigyelnek, hát tegyék! – döntöttük el H. Béla barátommal, s bár gyerekkorunk óta nem voltunk templomban, néhány vasárnapon elmentünk a Dómba nagymise idején, felmentünk az orgona előtti karzatra, odasorakoztunk az alkalmi kórushoz, és együtt dúdoltunk a többiekkel a számunkra ismeretlen egyházi énekeket. Merészség vagy csak kivagyiság volt-e, ki tudná azt ma már megmondani? Egy biztos, ellenérzésünk kimutatásának vágya munkált bennünk.

Ugyanezt a jó barátomat, gyakorlott szavaló volt, ugyanabban az évben felkérték, mondjon verset a felszabadulás ünnepnapján. Az egyetem központi ünnepélyének szervezői késésben voltak, kapkodva állították össze a műsort, be kellett érniük kész anyaggal.

– Tudok egy József Attila-verset. A Levegőt megfelel?

– Persze, csak gyere és mondd el, H. elvtárs – így a válasz. (Aligha tudták, mire mondanak igent.)

H. Béla természetesen nem csak egy József Attila-verset tudott, és választása nem véletlenül esett erre.

Az Egyetem Dugonics téri központjában tartott ünnepély résztvevői nemsokára meghallhatták a félelmetesen aktuális paraszat: „Óh, én nem így képzeltem el a rendet” és a vers imádságosan szép befejezését: „Jöjj el, szabadság! Te szülsz nekem rendet...”

Bálint László

Az egyetem történelmi küldetése

Beszélgetés Mészáros Rezső leköszönő rektorral

**– Kilenc esztendő – de ha a dékáni éveket is ide számítjuk akkor tizenkettő –, hosszú vezetői periódus egy tudós, egyetemi oktató életében. Különösen az, ha olyan időszakot ölel át, melynek meghatározója a hazai rendszerváltozás, a felsőoktatás átfogó reformja, a hallgatói létszám megsokszorozódása és az egyetemi integráció. S ehhez Szeged viszonylatában még hozzátehetjük: a Klebelsberg óta elindított legjelentősebb egyetemi be-
rubázás, a Tanulmányi és Információs Központ építése. Milyen érzésekkel, tanulságokkal csomagol az a Mészáros Rezső, aki első, rektorként tett interjújában azt nyilatkozta, hogy ez egyetem a minőség műhelye?**

– Engem, mióta egyetemi oktató, majd egyetemi vezető vagyok, egy dolog érdekelt: az egyetem történelmi küldetése. Az immáron klasszikus egyetemi feladat, hogy az universitas a rábizott fiatal elmék csiszolatlan gyémántjaiból értékes ékköveket csiszoljon. Az egymást váltó generációk feladata mindig is az volt, hogy az egyetemeken, főiskolákon, a felsőoktatásban, a jövő számára készítsen fel a mindig újabb és újabb kihívásokra megfelelő szakmai válaszokat és erkölcsi példákat adó értelmiségi nemzedékeket. Az egyetemek csak úgy maradhattak fenn, csak úgy teljesíthették az évszázadokon át történelmi küldetésüket, hogy ezt felismerték, szolgálták és fejlesztették. S bár sokszor nagy volt a kísértés, de sohasem lettek a napi politika szolgálóleányai. Én is ilyen vértében tudtam tizenkét éven át állni a vártán. Ebből az alapállásból tudtam hitelesen befolyásolni, alakítani városi, egyetemi és országos szinten is bizonyos oktatási és tudományos szemléletet. Az oktatók és kutatók legnemesebb feladata és felelőssége, hogy a rájuk bízott fiatalokból értelmesen gondolkodó, környezetére is hatást gyakorló, progresszív, de nem szélsőséges, aktív embereket neveljenek. Ez csak magas szintű szakmai tudással és emberi példamutatással lehetséges. Az egyetem minősége mindenekelőtt professzorai emberi szakmai színvonalától függ. A professzori kar minden fontos mutatót magába foglalja – a tudományos színvonalat, az oktatás minőségét, a gyógyítás elismertségét, az oktatói kar és asszisztencia értékeit. Ebben a mondatban benne rejlik a professzori kar hatalmas történelmi felelőssége és az is, hogy az egyetemi teljesítmények műhelyei a tanszékek.

– Sajátosan magyar tapasztalat, hogy minden politikai kurzusváltás megrázkódtatásokkal jár az oktatásban, egészségügyben, költségvetési szemléletben. Nem is beszélve Szegedről, mely az egyetlen olyan nagyváros, ahol minden választás után új politikai színezetű városvezetés foglalta el a székhelyt. Azt is gyakorta tapasztalhatjuk, hogy a politika túl mélyen ássa be magát olyan területeken, ahol nemigen lenne helye: kultúra, művészetek, oktatás, egészségügy stb. Hogyan vészelted át ezeket a kurzusváltásokat?

– Mondok egy különös dátumot: 1994. november 7-e óta vagyok egyetemi rektor.

Ez a dátum nem azért emlékezetes, amiért sokaknak, hanem azért, mert ez Rezső napja. S a Bokros-csomag megszorító intézkedéseinek, a világbanki feltételek szigorításainak évada. Lehetett volna több alkalom is arra – s volt erre kísérlet –, hogy az aktuálpolitika beóvataskodjon az egyetem falai közé. De amikor látták a következetességet, azt, hogy az egyetem vezetése távol tartja magát a napi politikai viharoktól, az aktuális küzdelmektől – visszavonulót fújtak. A legszélsőségesebb pártok sem kerestek fogást, nem akartak erőszakosan beavatkozni az egyetem mindennapi életébe. Itt nem akartak pártrendezvényeket tartani, miközben Göncz Árpád

köztársasági elnök hatszor, Mádl Ferenc pedig eddig kétszer tisztelte meg egyetemünket. Az a tapasztalat, hogy a továbbélés, a hitelesség egyetlen esélye a következetesség. Talán érdekes lehet, hogy a kísérések és kísérletek erőteljesebbek voltak belülről, az egyetem falai közül. A nagypolitika szereplői jobban érzékelték a kivülmaradás méltóságát, mint az egyetemen belüli és a városi politikai erők. A rektori konferencia elnökeként is ezt a szemléletet képviseltem és igyekeztem erősíteni, ezt tisztelte a nagypolitika és így a szegedi tudományegyetemet soha nem érte sérelem.

– Rektorságod mégis legfontosabb, valóban történelmi jelentőségű változása az integráció. Hogyan értékelhető az elmúlt három és fél év, milyen tapasztalatok birtokába jutottatok, s milyen kondíciókkal adható át az immár egységes Szegedi tudományegyetem az új vezetésnek?

– A kilencvenes évek közepén elkerülhetlenné vált a felsőoktatás modernizációja. Ez a váltás sok előkészítő munkát igényelt, sokféle érdeket kellett egyeztetni, figyelembe véve a hazai megszorító intézkedéseket és a világbanki elvárásokat. Úgy gondolom, a döntés helyes volt. A magyar felsőoktatási rendszer európai pályára állt. Szegednek ez még inkább különös jelentőséget biztosított, hiszen ekkor született meg a könyvtár és információs központ terve, mely hosszú távon európai színvonalon elégti majd ki a hallgatói igényeket, s itt, a határ mentén a határon túli magyar fiataloknak is vonzó lehetőséget teremt. Megvalósulni látszik, amit Szent-Györgyi Albert 1941-es székfoglalójában említett: Szeged valóban a régió szellemi központja lehet. Az elmúlt három és fél év még túl kevés idő ahhoz, hogy számottevő eredményekről számolhassunk be. Ahhoz viszont elegendő, hogy az első tapasztalatokat megfogalmazzuk. A Szegedi Universitas Szövetség jó előiskolája volt az integrációnak, úgy lehetett bizonyos dolgokat közösen működtetni, hogy az intézmények megőrizték önállóságukat. Ilyen közösen végzett munka lett a gazdaságirányítás, a nyelvi képzés, a testnevelés és sport, valamint a kollégiumi hálózat egységesítése. A 2000-ben megalakult Szegedi Tudományegyetem tehát már ezekre a tapasztalatokra építhetett, s az első három év alapján kije-

Fotó: Veréb Simon

lenthetem, hogy igyekeztünk megismerni egymást, nincsenek egymással szembeni hátsó gondolataink, megtanultuk mit jelent ebben a konstellációban az empátia, a tolerancia, a konszenzus. Néha nekem szegezték a kérdést: nem túl lassú ez az integrációs folyamat? Erre én meggyőződéssel válaszolom, hogy az egyetem nem gyár, nem termelőüzem, itt emberekkel van dolgunk, személyiségekkel, itt nem lehet kísérletezni, tervgazdálkodást folytatni. Az egyetem 11 kára az érdekek sokféleségét reprezentálja. Az érdekharmónizációt a SZAB titkáráként olyan kiváló személyiségek mellett tanultam, mint Grasselly Gyula és Telegdy Gyula. Nem úgy lettem rektor, hogy a professzorkart a telefonkönyvből ismertem. S ez óriási előnyt jelentett számomra.

– Az integráció több mint három és fél éve alatt milyen változások születtek?

– Mindenekelőtt a finanszírozás meglehetősen bonyolult rendszerében történtek változások. A rendszer a hallgatót finanszírozza, megveszik a rektori hivatal és a gazdasági igazgatás szolgáltatásait. Ennek pozitív oldala, hogy egyértelmű a képlet. Labilis pontja, hogy gyengül a rektori pozíció, a döntési mechanizmus manipulálható. Az egyetemi tanácsban az egyetemi egységek vezetői ülnek, akik sajátos kisközösségi érdekeket képviselnek. Ez nem EU-kompatibilis rendszer. Sokaknak nincs érdemi beleszólása a döntési folyamatokba, olyanoknak, akik az egyetem életében jelentős szerepet játszanak. Másoknak viszont túlsúlyos döntési pozíciójuk van. Nem jó az egyetemi tanács struktúrája. Ez a döntési mechanizmus nehezen képes stratégiai feladatokat megvalósítani, gyakorta önmaga ellenében dönt. A valós döntési helyzethez arra van szükség, hogy az egyetemi rendszer ne legyen alulfinanszírozott. Nem tudok egyetérteni az egyetemek túlzott piacosításával, különösen azzal nem, hogy tudós professzorokat kényszerítsünk arra, hogy pénzügyekkel foglalkozzanak. Ha ez a koncepció erősödik, új struktúrát kell kialakítani. A szervezeti átalakítások után három és fél évvel ideje lenne országosan összegezni a tapasztalatokat, mert fennáll a veszélye annak a jó magyar szokásnak, hogy elkezdünk

egy folyamatot, ám annak egyes fontos szakaszainál nem állunk meg értékelni, hanem csak rohanunk az egyre ismeretlenebbbe. Tovább érnénk, ha a fontolva haladást választanánk, lassabban bár, de megfontolt lépésként építenénk a felsőoktatást. Mert ez nem politikai kurzusok rövidtávú érdeket szolgálja, hanem a távlatos jövőnk záloga.

– Politikai retorikában évek óta vezető szólam Szeged eurórégiós szerepe. Ugyanakkor mind több nehezséget látunk-tapasztalunk. Az viszont mind egyértelműbb, hogy ebben a reményeink szerint fölgyorsuló folyamatban az egyetemnek úttörő szerepe van. Mi az esélye annak, hogy Szeged a következő évtizedben valóban a régió szellemi központja legyen?

– Ennek reális esélye van. Ezt rektorként éppúgy megerősíthetem, mint a társadalmi földrajztudósként. Szeged máris márkanév a világban bizonyos területeken. Olyan tudományágakra gondolok, mint a matematika, a biológia, a fizika, a gyógyszerkutatás, de az én szakterületem, a társadalomföldrajz is. Célunk, hogy a Szegedi Tudományegyetem kiharcolja, bebizonyítsa, hogy méltó versenytársa Cambrige-nek és Oxfordnak, a Humboldtnak és sorolhatnám. Minden diplomának konvertibilisnek kell lennie, s akkor a márkanév mögött márka is lesz. Az integrációban rejő nagy esély, hogy a szélesebb körű tanszéki együttműködések közös pályázatokra adnak lehetőséget, s ez nagyobb anyagi, szakmai és erkölcsi tőkét hoz az egyetemnek. Ez számunkra azért is kiemelten fontos, mert a társadalom gyengülő gazdasági helyzetében felértékelődnek a földrajzi pontok. Most is fontos a helyi gazdasági szférával való kapcsolatok erősítése, de az egyetem magas színvonalú tudományos és oktatási tevékenysége is segítheti a város vonzerejét, regionális központ szerepének tartalmi erősítését. A földrajzi fekvés pedig nagy lehetőséget hordoz az eurórégiós kapcsolatok erősítéséhez, az egyetem együttműködésének gyarapításához az újvidéki és temesvári egyetemmel.

– Válaszodban fölmerült, ha érintőlegesen is, a várossal való együttműködés. Ez a kapcsolat – vagy

Éppen ennek hiánya – évtizedek óta vitatéma. Hogyan, miként közelíthető ez a probléma?

– Három szikár adatot mondok. Szegeden ma 25 ezer diák tanul a felsőoktatásban, 6700-an vannak az egyetem alkalmazásában és 32 milliárdos az egyetem éves költségvetése. Ezeket a tévyszámokat egyetlen városvezetés sem hagyhatja figyelmen kívül. Nem, is hagyta. Lippai Pál, Szalay István, Bartha László és Botka László egyaránt sokat tett város és az egyetem kapcsolatainak tisztázása, gazdagítása, egyértelművé tétele érdekében. Ez az együttműködés meglehetősen sokrétű, hiszen a városfejlesztési tervekben az egyetem-gyarapítás kérdései meghatározóak, a telekproblémák megoldásában értő fülekre találtunk, a kölcsönösen előnyös telekcserék mindkét fél érdekeit szolgálták, a kongresszusi központ könyvtárunkhoz való integrálása logikus és kölcsönösen előnyös döntésként értékelhető és sorolhatnám. Ilyen az elmúlt tizenhárom évet jellemző együttműködésre eddig sohasem volt példa. Előírt, hogy nem elszigetelt campusként fejlesztjük a szegedi egyetemet, hanem a város különböző pontjain létesített karok és tanszékek hálózatában. Ennek nyomán biztosítható, hogy az egyetemi ifjúság a nap minden szakában részese legyen a város életének. Ha kiköltözünk a volt szovjet laktanya hatalmas anyagi erőfeszítésekkel megvalósuló campuszába, Szeged sokat veszített volna hangulatából, városképező meghatározó lényegéből, fiatalos arculatából. A tervek szerint Szeged belvárosa egyszerre egyetemi város is lesz, mely kiemelt vonzerőt jelent a leendő hallgatóknak itthon és külföldön egyaránt.

– Két dolgot még kötelességszerűen meg kell kérdeznem. Alattomos betegség támadott meg másfél éve. Fölépültél, hatalmas akaratereővel, kollegiális segítséggel meggyógyultál és tovább vezetted az egyetemet, s végeztél tudományos munkád is. Először a betegséggel való közdelemről szeretnék hallani.

– Gyógyulásom az isteni gondviselésnek köszönhető.

de valószínű annak is van némi hozadéka, hogy génjeimben örököltem valamiféle ellenálló képességet és hosszú ideig kézilabdáztam is, megalapozva ezzel kitartásomat. Sokat köszönhetek a klinika orvosainak, a rehabilitációt végző szakembereknek, családomnak és kollégáimnak, tanítványaimnak, barátaimnak, akik szurkoltak gyógyulásomért. Szeretem a kihívásokat, még az ilyen váratlan és emberpróbáló terheléseket is. Azt hiszem, betegségem alapvetően nem hátráltatta az egyetem folyamatos munkáját, s gyógyulásom után még hasznos tagja lehettem annak a folyamatnak, mely reményeim szerint megújulva és új lendülettel, fiatalos ambíciókkal folytatódhat.

– A tudományos munkát sem banyagoltad el, a társadalomföldrajz újabb és újabb kérdéseire igyekeztél válaszokat adni. Legújabb tanulmányköteted a kibernetika és a társadalmi földrajz, a virtuális földrajztudomány kérdéseit feszegeti. Hogyan kerültél kapcsolatba ezzel a friss tudományággal, s rektori megbízatásod lejártával milyen feladatok várnak a tudomány terepein?

– Amikor 1976-ban a földrajzi tanszékre kerültem, részint Krajkó Gyula professzornak köszönhettem, hogy engedett saját kutatási területet választanom, ez pedig a földrajz és a társadalom kapcsolata volt. Másrészt Egyedi György, az MTA Földrajzi Kutató Intézetének vezetője inspirált újabb és újabb kérdések megválaszolására. Szerencsés kézzel és jó időben nyúltam a társadalmi kérdések és a földrajz interdiszciplináris problémáihoz, s ezzel foglalkozom lassan három évtizede. Augusztus elsejétől némileg változik életem, otthonról reggelente elindulva éppen ellenkező irányt kell vennem. Szerettem itt, jó kollégáim voltak, más-ként nem is valószínű volt volna meg azok az eredmények, amelyek elvitathatatlanok. Várnak vissza a tanszékre, s én szívósen megyek. Feladatot ad a SZAB, számít rám a rektori konferencia, gyakrabban találkozhatom a hallgatókkal, s tudományos munkából sem szűkölködöm.

Tandi Lajos

Alakulóban egy működőképes rendszer

Kerekasztal-beszélgetés az egészségügyi centrumról

Három és fél éve, amikor az egyetemi integrációra rákerült a pecsét, talán legnehezebb helyzetben az akkori orvosegyetemi karok kerültek. Nem csupán azért, mert létszámban és forrásaiban is a legnagyobb szervezet volt, de funkcióját tekintve egy önálló egyetemből mégiscsak egy egyetemi kar lett. Nem is beszélve arról, hogy a megalakult Szegedi Tudományegyetemen belül az oktatás és kutatás mellett harmadik fő feladatát, a gyógyítást is – más felüyeleti szervek és források mellett – eredményesen el kellett látnia. Ezekről a kérdésekről beszélgettem az egyetem három vezető professzorával, dr. Dobozi Attilával, aki július 31-ig a Centrum elnöki posztját látta el, dr. Lonovics Jánossal, aki az Orvos Kar dékánja volt, s augusztus 1-től a Centrum elnöke és dr. Benedek Györggyel, aki a tudományos rektorhelyettes teendőit augusztus 1-től a dékáni posztra cserélte.

– Azt hiszem, kevés olyan változás volt a nagybíró szegedi orvoslás történetében, mint a három évvel ezelőtti, amikor a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem részévé vált egy nagyobb szervezetnek, a Szegedi Tudományegyetemnek. Az integráció veszteségeinek érzik magukat vagy megbékélve a döntéssel az új helyzetben megtalálták helyüket, feladataikat, presztízsiüket?

D. A.: Az elmúlt időszak az integráció tanulásának három éve volt. A Szegedi Tudományegyetem része lett, mint Orvos Kar, a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem. Új közszolgálati feladatot és struktúrát jelentett az átszervezés, s nem véletlen, hogy az Egyetemen belül létrejött a Szent-Györgyi Albert Orvos- és Gyógyszerésztudományi Centrum, hiszen a mi feladataink szélesebb körűek más karokénál. Egyik legfontosabb feladatunk a területi betegellátás, amit az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium felügyel, az Országos Egészségbiztosítási Pénztár bevételeivel gazdálkodik. Amikor az integráció létrejött, alapvető feladatunknak tekintettük, hogy működőképes rendszert hozzunk létre. Olyan többágú struktúrát, amelynek minden ága életképes, fejlődőképes, minőséget jelentő. Nem volt könnyű dolog, hiszen az oktatási és tudományos kutatási, szakképzési és továbbképzési munkánk az Egyetemhez köti az Orvos Kart, a gyógyítás-betegellátás pedig az egészségügyi minisztériumhoz, illetve annak háttérintézményeihez. Sem a teljes elkülönülés, sem a teljes önállóság nem vezethet eredményre. A mostani, immáron működőképes állapot fokozatosan alakult ki, tisztázódtak a jog- és hatáskörök, megszűntek a gazdálkodás anomáliái és sorolhatnám.

L. J.: Őszintén látni kell, gyengültünk az elmúlt három évben. Szembe kellett néznünk és megoldást kellett találnunk az érdekkülönbségekre. Az általános orvosi, a gyógyszerésztudományi és a leendő fogorvosi karnak érdekszövetséget kell kötni, ez az egészségügyi szakma létkérdése. A „váltást” meg-sínylette az orvosi kar, mely az integráció legnagyobb veszteseként élte meg az elmúlt éveket. A hosszú évtizedek alatt megszokott és jól működő struktúrát egy teljesen új működési és gazdálkodási forma váltotta fel, a korábbi önállóság kényszerű fel-

adásának elfogadása mellett szubordinációs struktúrában kellett megtanulnunk, hogyan kell egy jogelőd egyetem helyett egy kart működtetni. A három év talán legnagyobb eredményének könyvelhető el, hogy sikerült megőrizni mind az akadémiai, mind a betegellátó szféra vonatkozásában azokat az értékeket, amelyeket a SZOTE felhalmozott. A legnagyobb hozama viszont az a felismerés volt, hogy a kar túlságosan nagy és komplex struktúra ahhoz, hogy egy-személyi dékáni vezetés mellett elég hatékonyan lehessen irányítani és fejleszteni. Hosszú viták során jutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy szükségszerű az akadémiai funkciót és a betegellátás menedzsmentjét szétválasztani úgy, hogy ugyanakkor meg-őrizzük a kar egységét.

D. A.: Természetesen ehhez sok tárgyalásra, elemzésre és meggyőző munkára volt szükség. Akadtak személyes ellentétek, belejátszottak érzelmi motívumok, presztízsharcok. Végül is az érintettek bevonásával létrejött a két szféra funkcionális szétválasztása, melynek nem titkolt célja az is volt, hogy az ország minden egyetemét felügyelő Oktatási Minisztérium mellett nyithassunk az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium – a korábbi természetes tulajdonos – felé is. Erre azért is volt nagy szükség, hiszen a Centrum gazdálkodásának ötven százalékát a betegellátás ellentételezéséből fedezi, pályázatainak nagy részét az egészségügy finanszírozza, s tudományos és kutató munkájának jelentős része is ehhez a szférához köthető. A Centrum, mint önálló jogi személyiség immáron tízmilliárd forint saját bevétellel is gazdálkodik.

B. Gy.: Ezzel a természetes szétválással, munkamegosztással tisztább viszonyok teremődtek, s az úgynevezett akadémiai funkció is szervezesebben integrálható a Szegedi Tudományegyetem egészébe. Az én hitvallásom Humboldt-tól való, s így szól: Az egyetemek feladata a tudomány szolgálata – kutatás és oktatás révén. Mint eddigi oktatási rektorhelyettes ezt az elvet igyekeztem segíteni, összefogni és menedzselni az egész egyetemi tudományos tevékenységet. Magam is részese vagyok ennek a munkának kutatóként, intézetvezetőként és rektorhelyettesként, tehát a kutatás minden szintjéről vannak személyes tapasztalataim. Sajnos, a mai struktúrában és viszonyok között inkább hivatalt látok el, mint jó értelem-

ben véve hatalmat gyakorlok. Meggyőződésem, hogy a Szegedi Tudományegyetem, s benne az Orvos Kar állja az összehasonlítást az országos statisztikában. A harmadik-nyegyedik hely a mienk. Csak néhány adat. A Szegedi tudományegyetemen 16 akadémikus dolgozik, a tudomány doktorainak száma 120, kandidátus 303, PhD-s 215. Legtöbb akadémikus a Természettudomány Karon (10) dolgozik, második helyen az Orvosi Kar (5), a nagydoktorok számát tekintve döntetlen az állás, minkét karon negyvenketten vannak. Ami a Kutatás-Fejlesztés pályázati pénzalapjait illeti, 523 pályázatunk 766 millió forintot hozott az egyetemnek. Az OTKA pályázatok országos összehasonlításában az Eötvös Loránd és a Műegyetem után harmadik helyen állunk több mint 300 millió forinttal. Ami a jövőt illeti megjegyzem, hogy két területen várható jelentős előrelépés. Egyik az interdiszciplinális, a karok közötti, innovatív aktivitást fölmutató kutatómunka, a másik a piacorientáció. Azaz figyelni kell a társadalmi mozgásokra, elvárásokra, igényekre, s a megfelelő kutatási irányokat be kell kapcsolni az állami és EU-s pénzekkel is támogatott, versenyszférában is megméréndő tudományos munkába. Ez szinte természetes folyamat, ma hosszan sorolhatnám azokat a projekteket, melyek teszem azt a TTK, a BTK és a jogi kar együttműködésével folynak, vagy a bőrklinika és TTK között például a fényterápia terén zajlik.

- A váltás időszakát éljük. Új személyi konstellációban, új egyetemi vezetéssel kezdődik szeptemberben a tanév, majd az új költségvetési időszak. Kinek milyen tervei, elképzelései vannak a jövőt illetően?

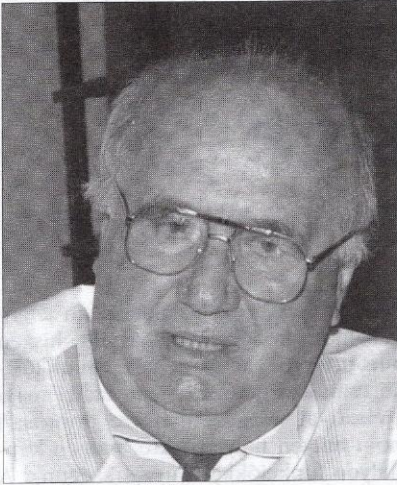
L. J.: Pályázatomban, melyet a Szegedi Tudományegyetem Orvos- és Gyógyszerésztudományi Centruma elnöki tisztségének betöltésre benyújtot-

tam, világosan fogalmaztam. Építve az egyetem és az orvostudomány közel évszázados szegedi eredményeire, arra a szerepre, melyet a város, a régió az ország tudományos életében, gyógyító munkájában és a nemzetközi porondon játszott, folytatni kötelesség. Felismerve a mai rendszer ellentmondásait és nehézségeit, erősíteni szeretném a funkcionális ket-tősséget. Azt tudniillik, hogy a dékán vezetésével történne a kar akadémiai tevékenységének irányítása (ezáltal a kar az egyetem többi karához hasonló tevékenységet folytatna), a centrum elnökének vezetésével valósulna meg a betegellátás szakmai és menedzsment tevékenységének irányítása. A kar természetes egység marad, csupán a fentebb említett feladatok hatékonyabb működtetése érdekében történne a két funkció „szoros perszónalunióban” megvalósuló működtetése. A kar vezetője a dékán, aki az oktatási források felett diszponál és főleg az Oktatási Minisztériumnál képviseli a kar érdekeit, a centrum-elnök a felelős a betegellátási források menedzseléséért és a főleg az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztériummal való kapcsolattartásért.

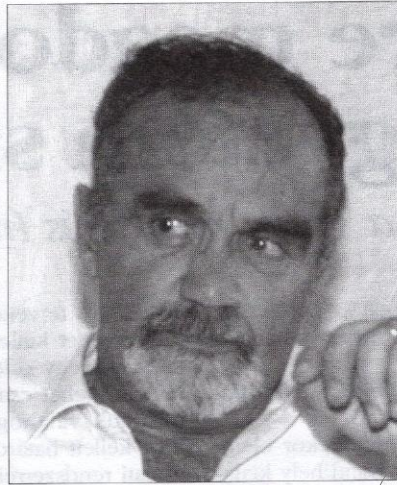
B. Gy.: Ami a jövőt, s benne az én dékáni működésemet illeti pályázatomban is megfogalmaztam -, építkezni szeretnék, hiszen van mire. A szegedi orvosképzés a város tudományosságának egyik legrégebbi, emberi és anyagi vonatkozásában is vitathatatlanul legértékesebb területe. Olyan neveket említhetek elődeim között, mint Szent-Györgyi Albert, Janesó Miklós, Hetényi Géza, Korpássy Béla. A kar erősségéhez tartozik az is, hogy a magyar történelem sajátos viszonyai között az orvosi pálya, és ezen belül az orvosképzés hosszú időre megőrizte presztízsét, orvosai és kutatói viszonylag hamar jutottak nyugati képzésekhez. Elsősorban ennek köszönhető, hogy ma is kiválóan képzett, nemzetközileg elismert

Benedek György, Dobozy Attila és Lonovics János a szerkesztővel

Dobozy Attila

Benedek György

Lonovics János

orvos- és kutatógárdával rendelkezünk. A nemzetközi rangot elsősorban a kar kutatóinak tudományos munkája fémjelzi. Munkánk legnagyobb elismeréseként könyvelhetjük el, hogy az Universitas Press Képzési és Tudományos Ügynökség 2002-ben készített presztízs-rangsorában a szegedi orvos-diploma került az első helyre. Mindezek alapján a szegedi orvoskarnak jó esélye van arra, hogy a konszolidáció után az Európai Unió klasszikus, sikeres orvoskarnak egyikévé váljon.

L. J.: Az első és legfőbb feladat a Centrum demokratikus működésének biztosítása. A Szervezeti és Működési Szabályzatban egyértelműen megfogalmaztuk a Centrum szövetségi jellegét, amelynek keretében az alkotó karok teljes önállóságuk megtartásával valósíthatják meg érdekérvényesítő tevékenységüket. A szövetségi jelleg felfogható egy olyan egyetemen belül érvényesülő valódi integrációs törekvésnek, amely követésre méltó a többi centrum számára is. Ugyanakkor a Centrum jelenti azt a keretet, amelyen belül az orvoskar modernizálhatja a betegellátással kapcsolatos gazdálkodási rendszerét úgy, hogy nem zavarja az alkotó karok gazdálkodási tevékenységét és szubordinációban marad az egyetem gazdálkodási rendszerével. A betegellátással kapcsolatos tevékenység irányítása olyan szakmai feladat, amely csak hatékony gazdálkodási menedzsmentben valósulhat meg. A szakmai feladat során fenn kell tartani és tovább kell fejleszteni azt a kiemelkedő klinikai betegellátási tevékenységet, amely egyrészt háttérrel biztosít a graduális orvostudomány, valamint a posztgraduális szakképzés és a folyamatos továbbképzés számára. Másrészt, mint a progresszív betegellátás csúcsa, regionális egészségügyi központtá teheti a klinikákat. Az egyetemi klinikák betegellátó tevékenysége sajátosan különbözik az ügynevezett közoktatási tevékenységtől. Az egyetemi klinikák egyrészt a hazai humán erőforrás (orvos, egészségügyi diplomás és szakdolgozó) képzés oktató egységei, a posztgraduális szakképzés és a folyamatos továbbképzés koordinálói, a progresszív betegellátás csúcsát jelentő intézmények, amelyek a betegellátás teljes spektrumát művelik, felelősek az orvostudományban elért eredmények megszületéséért is. Mindezen tevékenység az elméleti intézetek munkájához hasonlóan csak magasan kvalifikált, a

klinikai és olykor az alap kutatásban is járatos klinikusok tevékenysége révén valósulhat meg. Ezen komplex tevékenységben az akadémiai elemek és a gyakorlati klinikai megvalósítás elemei sajátosan ötvöződnek, melyek miatt szükséges ezen tevékenységben a dékáni és a centrum elnöki irányító funkció együttes érvényesítése.

– Végezetül megkérdézem, milyen elképzelések vannak a Várossal való együttműködés erősítésére, a kapcsolatok szorosabbá fűzésére. Egyáltalán, fontosnak tartják-e, hogy az egyetemnek, s ezen belül az orvoskarnak tartalmas, eredményeket fölmutatni képes kontaktusa legyen azzal a várossal, mely otthont ad a felsőoktatás szereplőinek?

B. Gy.: A kar kapcsolatai sokrétűek és sokszínűek. Nem elszigetelten élünk, hanem az egyetem, a város, a régió, az ország és nemzetközi környezet viszonyrendszerében. Mindenekelőtt meg kell találnunk helyünket az egyetem rendszerében. A kar és Szeged városa között az elmúlt években határozottan javult a kapcsolat. Ez elsősorban az egészségügyi együttműködésre vonatkozik, de erőfeszítéseket kell tenni, hogy karunk minél nagyobb mértékben vegyen részt a város tudományos, kulturális és gazdasági életében. A regionális kapcsolatokban is számítunk a város segítségére. Az országos szerep inkább szakmai, tudományos, mint ahogy ez jellemzi nemzetközi részvételünket is.

D. A.: Szegedinek lenni orvosként, kutatóként, egyetemi vezetőként is megtisztelő státusz. Itt olyan szellemi potenciál halmozódott föl az elmúlt nyolcvan évben, amire mindannyian büszkék lehetünk. Elődeink, és nyomunkban a mai generációk is értékrendeket teremtettek, presztízst építettek, olyan iskolateremtő személyiségek dolgoztak az egyetemen, akiknek hatása térben és időben, generációkon és földrajzi távolságokon is megismertette Szeged nevét. Ez hatalmas erő, olyan szellemi muníció, melyekkel nekünk és az utánunk jövő generációknak is felelősen kell sáfárkodni.

Tandi Lajos

Jövőre megdobbban az egyetem szíve

Féldőben az épülő a Tanulmányi és Információs Központ

Mader Béla az Egyetemi Könyvtár igazgatója körülvevőti az olvasót a Tanulmányi és Információs Központban, és beszél az új és a régi könyvtárról.

– Mikor született meg az Ady téri beruházás ötlete?

– A szegedi felsőoktatási szövetség létrejöttkor elemi erővel jelentkezett az igény egy olyan központi hely kialakítására, amelyet fölföldön az egyetem szívének neveznek. Ez a szív nem a régi, klasszikus értelemben vett könyvtár, ahol néhány tudós elmélyülten és csöndben dolgozik. Ez egy olyan intézmény, ahol a tanulás, kutatás és az információszerzés minden lehetőségét megkapja a hallgató, oktató és kutató, s amely kényelmes és megfelelő körülményeket teremt a mindennapi munkához. Kell egy olyan hely, amely a látogató munkájának színtere, ahol megtalálja azokat a forrásokat, amelyek tanulmányaihoz, kutatásaihoz szükségesek, egy hely, amely minden modern eszközzel, a létező legjobb technikai felszereltséggel van ellátva. Ezen a területen nem lehet lemaradni, kifogásokat keresni, hiszen óhatatlanul benne vagyunk egy információs világháramban, amelynek irányát föltétlenül követnünk kell. A felsőoktatási szövetség, és majd a későbbi integrált egyetem vezetői előtt ez világos volt. Amikor kiderült, hogy egyetem fejlesztésre pályázatokat lehet beadni, az egyetem pályázatának ez volt a leghangsúlyosabb része. A másik két terület a kollégiumi férőhelyek bővítése, valamint a Sport- és Rakreációs Központ kialakítása volt, de kétségkívül összegre és nagyságrendre a könyvtár volt a leghangsúlyosabb. Úgy indult, hogy a Világbank fogja finanszírozni és tulajdonképpen ebből az időszakból ered az általam nagyon szerencsétlennek tartott Tanulmányi és Információs Központ elnevezés is. Lényegében ez a név okozza azt a problémát, hogy az egyetemen és a városban belül is igen különböző elképzelések vannak arról, hogy mi is lesz ebben az épületben. Az összes variációt inkább nem mesélném el, de legutóbb például azt hallatom, hogy a városban többen hiszik, hogy a Városi Képtár is itt kap majd helyet.

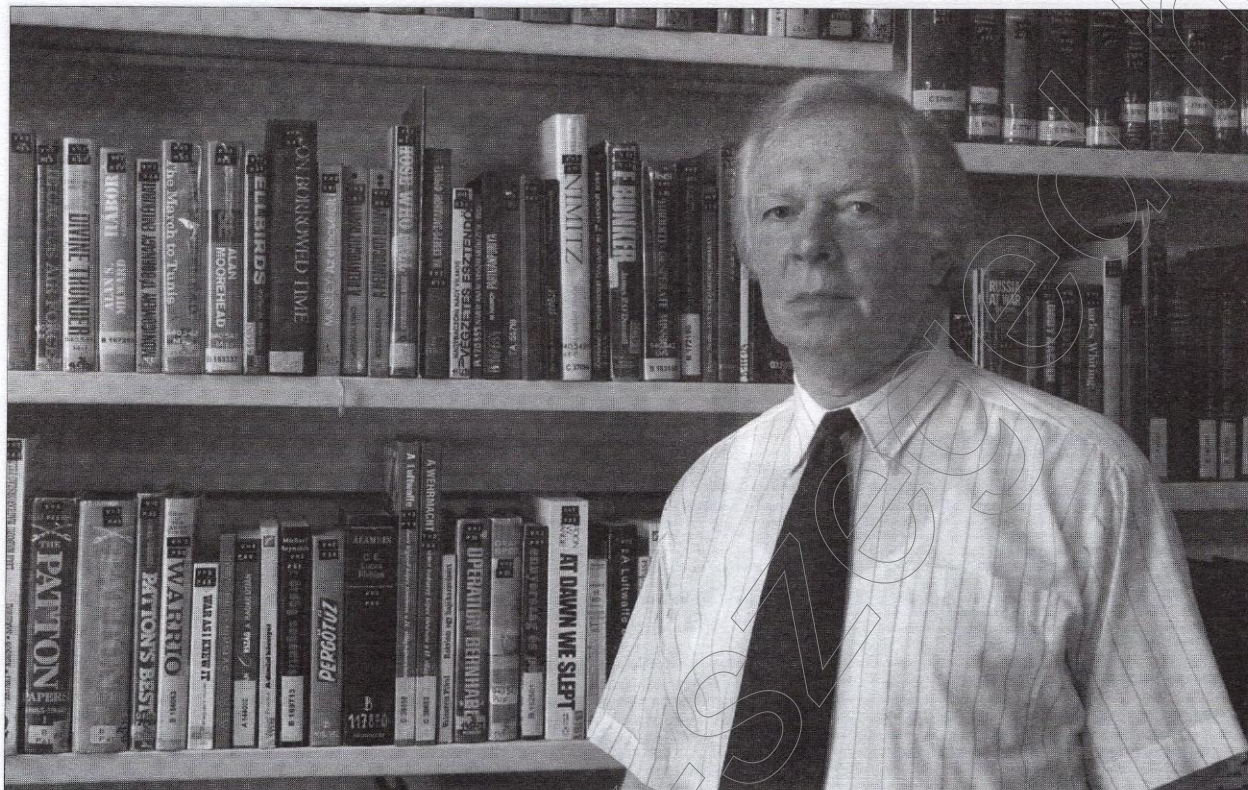
– Milyen szempontokat tartottak szem előtt a könyvtár tervezésekor?

– Modern könyvtárat akartunk létrehozni, ami hasonlóan a mostanában épült külföldi társaihoz számos olyan elemet tartalmaz, amely kiegészíti a könyvtári funkciókat. A kezdetektől fogva terveztük, hogy az épületkomplexumban legyen olyan nagy terem, ahol lehet ünnepeket, doktoravatásokat, nagy létszámú előadásokat tartani. Ezen túl szerepelt a tervekben még három-négy kisebb terem ahol lehetőség nyílik szemináriumok megrendezésére, órák megtartására is. Miután az egyetem része a konzervatórium, adódott az igény, hogy a nagy terem alkalmas legyen hangversenyek megrendezésére is. A konferencia központtá kijelölésed ötlet magja tehát az indulástól szerepelt a tervek között. A tervezés folyamatában az első lassítást az okozta, hogy a világbanki kölcsönt a kormányváltást követően a saját hazai erős beruházás elképzelése váltotta föl. További lassulást okozott, hogy a tervezés korai szakaszához képest merőben új szempontok is fölmerültek, például az Egyetemi Számítógéppont idehelyezése. Ezek logikus fölvetések, csak miattuk jelentősen át kellett

alakítani a terveket. Az elképzelések kialakításában jelentős szerepet kellett vállalnom kollégáimmal együtt, hiszen ha valaki egy célépületet tervez, az alapelvek kimunkálását nem lehet csupán csak az építésre bízni, utána majd belakjuk valahogy jelszóval. Négyzetméterre pontosan meg kellett határoznom milyen helyiségekre, milyen kapcsolati rendszerrel, milyen funkciókkal van szükségünk. A modern könyvtár egy nagyüzem, évente több tízezer dokumentum érkezik, ezeket valahol fogadni kell, föl kell dolgozni, egy részük megy a raktárba, más részük az olvasó terekbe, a kótszetbe. Másfelől a fölhasználók számára is meg kell teremteni a lehetőséget, hogy a lehető legegyszerűbben férhessenek hozzá a szükséges anyagokhoz, információkhoz. Az épületnek flexibilisnek kell lennie, a régi olvasótermek helyett, ahol a falak behatárolják a lehetőségeket, inkább nagy tereket kell kialakítani. Az igények változásával, elképzelhető, hogy több könyvet vagy éppen több számítógépet kell elhelyeznünk az adott területen. A számítógéppont megjelenésével és a konferencia központ kibővülésével át kellett gondolni a funkciókat. A tervekben a legnagyobb változás akkor következett be, amikor a városrészben megnyert egy pályázatot konferencia központ építésére. A Széchenyi tervből származó források nem voltak elegendők egy önálló komplexum építésére, de a Gazdasági és az Oktatási Minisztérium, valamint a város háromoldalú megállapodása lehetővé tette, hogy a 892 millió forintot az Ady téri épület konferenciák céljára szolgáló részeinek kibővítésére használják. Természetesen apróbb módosítások az utolsó pillanatig előfordulnak, hiszen fölmerülhet egy-egy jobb részötlet, de lényegében a konstrukció már nem változik. Már most felmerülnek bizonyos kérdések, hiszen számos problémát fölvet az épület komplexum üzemeltetése, amelynek több gazdája van. A Tanulmányi és Információs Központ akkor működtethető jól és gazdaságosan, ha bizonyos egységeket nem üzemeltetünk párhuzamosan. A legegyszerűbb példa, ha belépünk az épület előcsarnokába, rögtön balra találunk egy hatalmas méretű ruhatárt és csomagmegőrzőt. Világos, hogy ez a ruhatár egyaránt ruhatára a konferencia központnak és a könyvtárnak, hogy ennek költségeit, hogy osztja el a két intézmény, azt pontosan ki kell dolgozni.

– Most, hogy képzeletben beléptünk az épületbe, hogyan tovább?

– Az, aki a konferencia központba igyekszik, balra fordulva el is éri a célját, hiszen egymás fölött sorakoznak a különböző szekció termek, előadótermek és a nagy terem. Itt található a zsbongók, ahol az előadások szünetében pihenhetnek a résztvevők, ezek mind a nagy közös előtérre nyílnak. Lesz egy jelentős kiállítási felület, ami szintén közös a könyvtárral, hiszen a könyvtárnak is vannak kiállításai és a konferenciák poszterszekciójának is helyet biztosítunk ezzel. Ez a rész lényegében függetlenül működhet a könyvtártól és remélem a zajviszonyok is olyanok lesznek, hogy nem fogják zavarni a könyvtárat használókat. Bejöttünk az előcsarnokba és miután visszatértünk ide a ruhatárból, a könyvtárba lépés előtt jobbra akár be is térhetünk a hatalmas kávézóba és büfébe. Ezt a vendéglátó részt úgy alakítjuk ki, hogy ha a könyvtár vagy a konfe-

renca központ zárva van valamilyen okból, például késő este, akkor is meg lehessen közelíteni. Ha mégsem a büfét választjuk, akkor az előcsarnokból szemben egy biztonsággi kapurendszeren keresztül léphetünk be a könyvtárba. Rögtön ide a be- és kijáráthoz helyezzük el balra a köleszőt, amit úgy alakítunk ki, hogy aki csak könyvet hoz vissza, annak be se kell jönni, csak egy pulton keresztül beadja a könyveket. A későbbiekben ezt szeretnénk automatával megoldani, csak jelen pillanatban ez olyan drága, hogy nem lehetett betervezni. A kölcsönző mellett található a lépcsőház, de egyelőre maradjunk a földszinten. Szemben egy hatalmas átriumba érkezünk be. Gyönyörű látvány tárul a hallgató szeme elé: egy több emelet magasságú, üvegtetővel fedett tér, amelyben néhány üveg híd köti össze a két szárnyat. A könyvtár az épület jobb és baloldali részében helyezkedik el, bizonyos funkciókat úgy lehet megközelíteni, hogy ezeken a hidakon átmegy az ember az udvar fölött. Magán az udvaron lesznek székek, fotelok, aki pihenni, vagy éppen olvasni szeretne, az le tudjon ülni. Lesznek füves területek, sőt még fák is, és ha minden jól meg, és nem spórolják le a különböző nyírbálások során, akkor egy kis medence is. Jobb és baloldalt könyvtári termek lesznek, az udvar meghosszabbításában jobb felé lesz egy nyitott részen az általános tájékoztató. Ha valaki bejön és lexikonokból kíváncsi valamilyen adatra, az itt találhatja majd meg, amit keres. Egy ideig még itt lesznek a könyvtár klasszikus katalógusai is, tekintettel arra, hogy az egymillió állományunknak nem egészen kétharmada található számítógépen, és a bejövő kisebb könyvtárak állományának jelentős része az induláskor még nem lesz elektronikusan földolgozva. Ebben a nyitott részben lesz egy általános folyóirat-olvasó is, ahol a napi- és hetilapokat, általános tudományos folyóiratokat, közlönyöket szeretnénk elhelyezni.

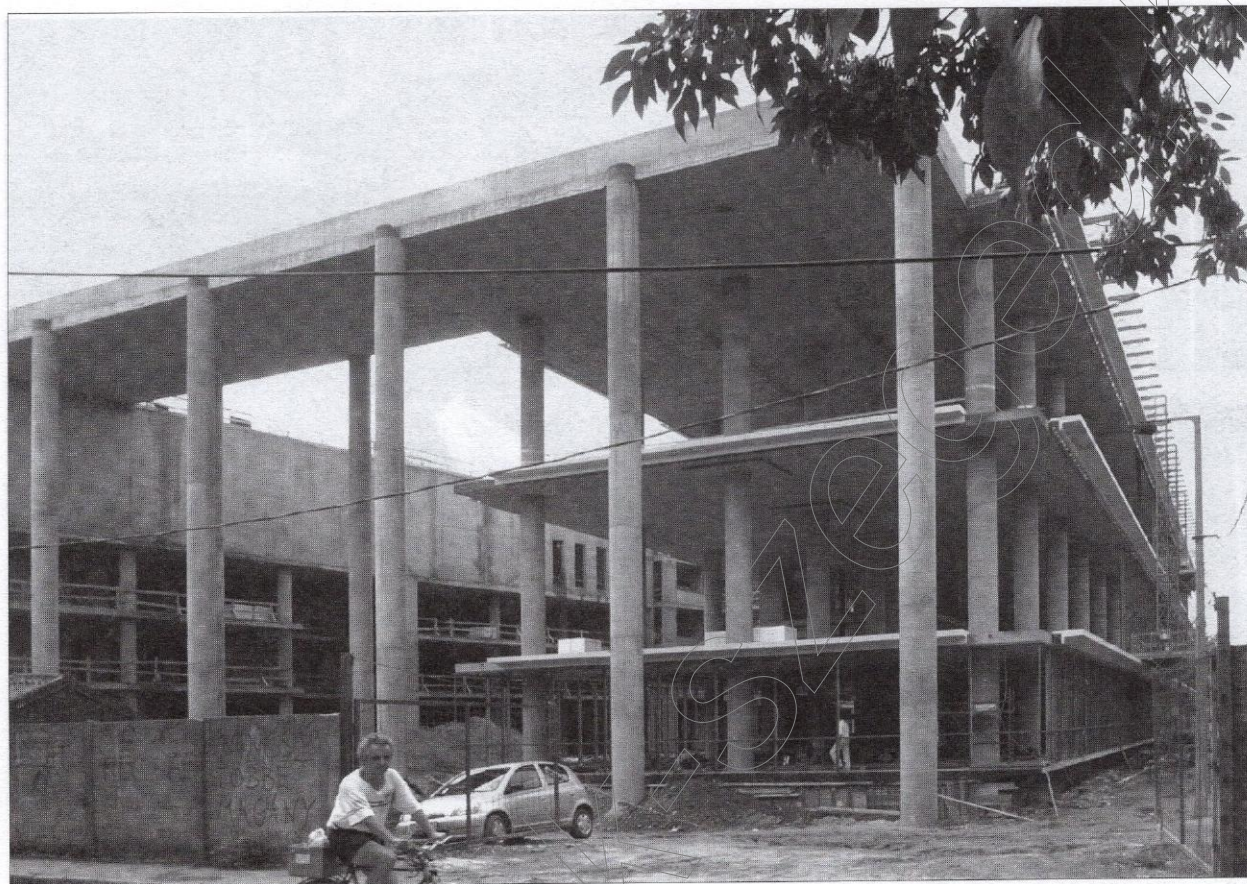
Szintén még földszinten kapnak helyet a különgyűjtemények. Ezt a könyvtári szakfogalmat olyan gyűjteményekre használjuk, amelyeket valamilyen okból a többi könyvtől, folyóirattól külön kell kezelni. Ilyen ok lehet, ha valaki több tízezer kötetes gyűjteményét azzal a feltétellel adja a könyvtárnak, hogy mással nem lehet ösz-

szekeverni. Ilyen jelentős gyűjtemény lesz a magyar őstörténeti, orientalisztikai, altajisztikai gyűjtemény. Ennek egy része jelenleg is a könyvtárban van, másik harmada a BTK-n található. Harmadik harmada remélem minél később kerül ide, hiszen egy Amerikában élő professzor ajánlotta föl halála után. Itt lesz négy darab hűsz személyes elektronikus oktatóterem, amely a hallgatókat és az oktatókat az új könyvtár használatába igyekszik majd bevezetni. Azt tanítjuk majd, hogyan kell azt a rendkívül sok elektronikus lehetőséget használni, melyek nagy része már most adott, de kevesen használják, mert nem tudnak róla. Itt lehet majd tartani olyan szemináriumokat alkalomadtán, amelyek olyan anyagokra épülnek, amelyek nagyon erős számítógépes háttérrel igényelnek. A földszinten baloldalt helyezkedik el egységes tömbben az Egyetemi Számítóközpont, kiválóan elszeparálva a könyvtártól.

– Menjünk föl az emeletre!

– A kölcsönző mögött található a lépcsőház, ott lehet fölmenni az olvasói terekbe. Ha fölértünk, az üveghidakon keresztül mehetünk át a jobb oldalra, a bölcsészkar felőli olvasó terekbe. Az egész épület kialakítása során nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy a mozgásukban akadályoztatott emberek isz mindent meg tudjanak közelíteni. Azok számára, akik nem tudnak lépcsőn járni, készült a panoráma lift, amely minden felszinten megáll.

Az olvasói terek egymás fölött találhatók, két 1600-1700 m²-es terület, a majdnem hatméteres belmagasság egy részén további 600 m²-es galériákkal kettéosztva. A mostani rendszerhez képest a legnagyobb változás, hogy a jelenlegi porosz stílusú rendszer helyett sokkal szabadabb módon működik majd a könyvtár. Ma az egymillió dokumentumból körülbelül harmincezer példány található az olvasótermekben, az összes többi raktárakban van. Itt viszont nemcsak a klasszikus olvasótermi köteteket helyeznénk el a polcokon, hanem ezzel együtt különböző jelölésekkel azt az anyagot is, ami kölcsönözhető. Ez majd nagyban megkönnyíti a hallgatók munkáját, hiszen nem kell megrendelőket írniuk, várniuk a könyvekre, amíg a raktárból fölkerülnek. Elég fölmenniük az olvasói terekbe, ahol sok-sok kis szakkönyvtár lesz egymás mellett. Az egyes tudo-

mányterületek nem elválasztva találhatók majd meg egymástól, hanem gyakorlatilag egymás után, de szakterületenként mégis különválasztva. Öt nagy egységet különítünk el: általános- és társadalomtudomány, magyar és idegen nyelvek és irodalom, történelem, valamint az élő- és élettelen természettudomány. Ez a jelenlegi méretekhez képest óriási terület, mert azt szeretnénk, hogy a hallgatónak helye és lehetősége is legyen használni a könyvtárat. Jöjjön be, keresse meg a könyvet, és szakítva a jelenlegi szokással, hogy a megkeresett könyvet csak kikölcsönzi és hazaviszi, az érdemi munkát is el tudja végezni nálunk. Ehhez minden feltételt igyekszünk biztosítani, a klasszikus olvasótermi rendszeren túl olyan helyeket alakítunk ki, ahova el lehet vonulni, és akár számítógéppel és könyvekkel lehet dolgozni, tanulni. Külföldi könyvtárakban járva sok mindent tapasztal az ember, azt is, ami, jó és azt is, ami nagyon el van rontva. Nagy hibája sok új nyugati könyvtárnak, hogy telerakták az olvasó termeiket számítógéppel, ami látványnak szép, de a klaviatúrák és a ventilátorok állandó zaja nagyon sok embert zavar. Éppen ezért ezekben a terekben ugyan lesznek számítógépek (összességükben számuk a kétszázat közelíti majd), de meghatározott helyeken, főleg a bejárati részeknél. A hallgató nemcsak a könyvek kikeresésére, vagy a számtalan elektronikus dokumentum olvasására használja a számítógépet, hanem arra is, hogy levelezzen vagy előállítsa a dolgozatát, amit majd le akar menteni, ki akar nyomtatni. Éppen ezért a baloldalon, ha visszamegy a hidakon a hallgató, talál két egyenként 400 m²-es nagy teret, amelyekben az alsó részen lesz több mint kétszáz darab számítógép. Fölöttük található majd az egyéni és csoportos tanulás terének elnevezett helyek, ahol szintén nem lesznek könyvek, de lesznek paravánok és lesznek asztalok. Ha jön egy tízfős társaság és meg akarnak beszélni valamit, akkor megtehetik, de ha éppen szemináriumot akarnak tartani, akkor a paravánokkal kialakíthatnak egy kis területet és erre is lehetőség lesz. Terveink szerint összesen

négyszáz számítógéppel indulnánk, és remélem marad pénz szerverekre, szoftver upgradere is. Ezek mögött a területek mögött lesznek a klasszikus raktárak, az anyag lesz ott, ami kevésbé használatos.

– Szépek ezek a terek, de az igazi munka a beköltözéssel kezdődik.

– Az mindenki előtt világos, hogy olyan szolgáltatást kell produkálnunk, ami egyértelművé teszi, hogy érdemes volt befektetni ezt a hatalmas összeget. Már az is nagy előrelépés lesz, hogy pusztán az átköltözéssel tér és lehetőség nyílik a munkára. A feladatok két részre oszthatók: az egyik, ami az egyetemi könyvtártól függ, a másik, ami tőlünk független. Ami rajtunk áll, azt próbáljuk megtenni. Jelenleg mechanikusan van elhelyezve szinte a teljes könyvtári állomány, ez azt jelenti, hogy egy fizika könyv mellett, nyugodtan lehet egy verseskötet. Semmi más nem kell csinálni, mint hogy átvenni a fizikakönyvet a fizikához, a verseskötetet pedig a szépirodalomhoz. Persze ehhez pontosan föl kell mérni a teljes állományt és a számítógépes rendszerbe is be kell vinni, hogy ezentúl nem ezen a helyen található meg a könyv, hanem a másokon. Ehhez ki kellett fundálni egy rendszert, ami a tudományok fölépítésén alapul, ami még kifejező, de azért gyorsan megérthető. Csak egy példa: van egy történelmi szakkönyvtár, van az Egyetemi Könyvtárnak egy jelentős történelmi anyaga, és van a főiskolán az adott tanszéki könyvtár. Ha ezeket a könyveket együttesen kezeljük, és az egyik helyen van három, a másikon öt példány, akkor fontos, hogy a létrejövő állomány minden kötetén ugyanaz a besorolás szerepeljen. Miközben hosszú előkészítő munka után sem világos, hogy egyáltalán ki költözik be. Ezt a kérdést nem lehet sem parancssal, sem mechanikusan eldönteni, nem lehet azt mondani, hogy mindenki költözzön be, hiszen számos esetben ez nagyobb kárt okozna, mint hasznot.

– Hogyan lehet dűlőre jutni ebben a kérdésben?

– Jelen pillanatban százötven könyvtár van az egyete-

men. Mindenkinek magának kell döntenie. Az egyetem egy értelmes részből álló szervezet, és nagyon sokan fölismerték a változás előnyeit. Természetesen ott vannak a kérdőjelek is. Vannak, akik úgy gondolkodnak, hogy a könyvek ott vannak mellettem húsz méterre egy szobában, könnyen, és gyorsan elérhetem őket. Igaz, hogy a hallgató nem férhet hozzá, mert a tanszéki könyvtár csak pl. heti három órában van nyitva. Gyakran pályázatokon az egyetem azért esik el támogatásoktól, mert nem tudja biztosítani, hogy a dokumentumokhoz a hallgatók is hozzáférhessenek. Ugyanakkor világos, hogy a speciális eseteket szem előtt kell tartani. Egy klinikai könyvtárból a napi használatban lévő szakkönyveket, folyóiratokat célszerűen elhozni, az ott dolgozó orvosok gyógyító munkájuk szünetében igénylik azt kutatásaikhoz közvetlen közelben. Ugyanakkor azoknak a könyvtáraknak, amelyek elsősorban hallgatók tömegigényeinek ellátására szolgálnak, be kellene költözniük. A szakmai szempontokat el tudom mondani, de a döntés az egyetem és az egységek vezetőin áll. Ezeket a döntéseket azonban már meg kellett volna tenni, hiszen a halogatás veszélyezteti a sikeres beköltözést.

– Milyen ma a könyvtár kibasznltsága?

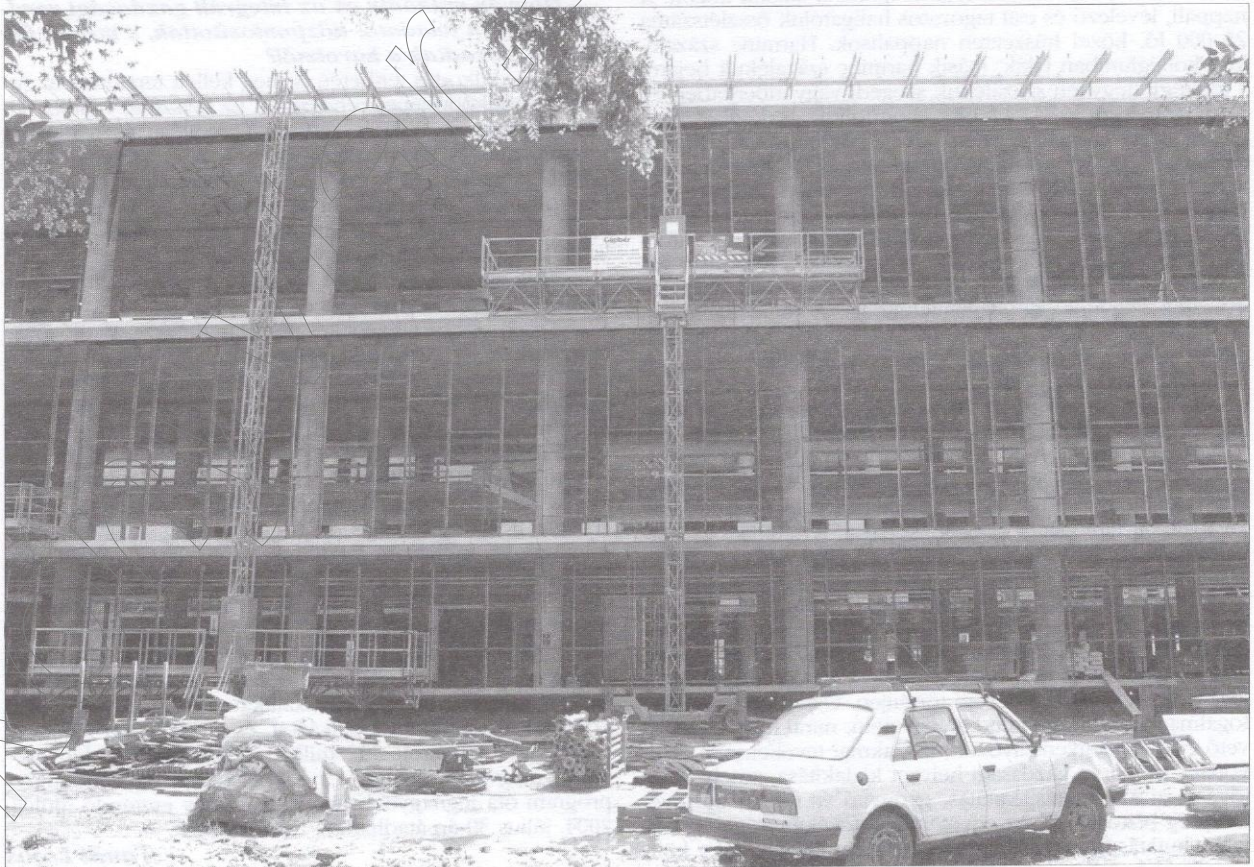
– Kollégámmal együtt az az örömünk, ha a könyvtár láthatóan azt teszi, amiért van. Az Egyetemi Könyvtárnak országos és nemzetközi szinten nagyon jó híre van, számos munkatársam nemzetközileg is meghatározó szakember a maga könyvtártudományi szakterületén, különösen informatikai téren. Mi voltunk az elsők a számítógépesítés területén, és jelenleg is nekünk van a legnagyobb számítógépes katalógusunk. Különböző módokon és forrásokból háromezer szakfolyóiratot tudunk máris elektronikus romában elérhetővé tenni. A dolgok természetéből következően ezek nagy része nem magyar nyelvű forrás. A hallgatók – annak ellenére, hogy nem rossz a nyelvi kultúrájuk – nincsenek arra készítve, hogy külföldi folyóiratok segítségével oldják meg feladataikat. A könyvtár jelenleg szinte

mindig a legnagyobb fordulaton működik, ez azért rossz, mert nyilván sok embert megakadályoz abban, hogy bétérjen a könyvtárba. Az Egyetemi Könyvtár hazánkban az egyetlen, amely pontos kimutatást vezet napi látogatóiról. A kétszázhusz férőhelyen ma naponta 1000-1500 ember fordul meg. Azt várjuk, hogy az új helyen sokkal jobb körülmények között napi három-négyezer látogatónk lesz. A tizenöt ezres nappali hallgatói létszámot figyelembe véve ez egy reális becslés.

– Mennyi időt vesz igénybe az átköltözés?

– Az egyetemi év 2004-ben is szeptember közepén kezdődik, az előző vizsgaidőszak pedig júniusban ér véget. Így van szűk három hónapunk, hogy berendezkedjünk. Ez valóban egy óriási logisztikai feladat, de vannak profi költöztető cégek, akikkel hamarosan föl kell venni a kapcsolatot. Súlyos gond, hogy aranis forrást kell találni, hogy a külső raktárakban ilyen-olyan gombák által megtámasztott könyveket fertőzöltsünk. Szintén kérdéseket vett föl, hogy a könyvtár jelenlegi létszámát a napi feladatok ellátására tervezték, már a költözés előkészítésével kapcsolatos munkákra sem elegendő. Munkatársaim között nagyon kevesen vannak, akik napi nyolc órát dolgoznának. Ha valaki nem hivatalnokként tekint munkájára, hanem valóban a feladatot akarja elvégezni, gyorsan rájön, hogy erre ennyi idő nem elég. A lényegesen nagyobb épületet, a plusz szolgáltatásokat ekkora létszám már nem fogja tudni ellátni. Elég csak arra gondolnunk, hogy a hallgatói terminálok száma a tízszeresére növekszik. A tisztességes működtetéshez legalább plusz negyven fő kellene. Külső könyvtárak beolvasásával személyzet is érkezik az Egyetemi Könyvtárhoz, csak nem biztos, hogy olyan fölkészültégű, amilyenre ott szükség van. Ez egy borzasztó nehéz helyzet, de nem lehet kifogásokat keresni, hiszen 2004. szeptember 15-én, a nyitáskor a hallgató és az oktató nem a kifogásokra, hanem a könyvtárra lesz kíváncsi.

Kelemen Zoltán Gergely

A város legnagyobb „üzeme”

Tráser Ferenc gazdasági főigazgató tény-képe

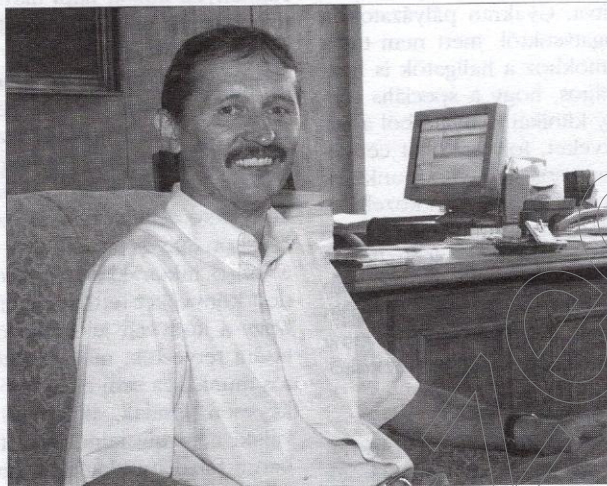
Dr. Tráser Ferenczel a Szegedi Tudományegyetem gazdasági és műszaki főigazgatójával leülni egy nyugodt félóra szinte képzelenség. Hosszas egyeztetések és módosítások után végre találkozhattunk, de egy sürgős telefonhívás – szerencsére a beszélgetés vége felé – újból elszóltította. Ám ha belegondolunk, hogy a főigazgató a város legnagyobb „üzemének” működéséért felel, ezen nincs mit csodálkozni.

– Mindenekelőtt arra kérem, jellemezze, milyen helyet foglal el Szeged életében az immáron 11 karral bíró, integrált, egészséges felsőoktatási szervezet.

– Néhány jellemző számadat bizonyára jól érzékelteti, milyen jelentős tényező az egyetem a város életében. Épületei a városkép meghatározói, karbantartásuk hangulatjavító tényező, s a szerencsés döntéseknek megfelelően ezek az objektumok a város különböző pontjain, főleg a belvárosban azt is jelentik, hogy az ott megforduló hallgatók ezrei is részei a város mindennapi életének. Hatalmas gazdasági erőt képviselünk, éves költségvetése a SZTE-nek 40 milliárd forint. Azt sem nehéz érzékeltetni, hogy az egyetem a város legnagyobb munkáltatója és fogyasztója. A közalkalmazottak száma 7000, melléjük számoljuk azt a 4000 óraadót, aki rendszeresen megfordul falaink között. A nappali, levelező és esti tagozatos hallgatóink összlétszáma 25 000 fő, közel húszezren nappalisok. Harminc százalékuk kollégiumban lakik, másik harminc százalékuk bejáró, s mintegy negyven százaléku szegedi vagy albérletben él. Nagy fogyasztók is vagyunk, gondoljuk csak el milyen mennyiségű gáza, villanra, vízre, közműrendszerre van szüksége egy ilyen hatalmas rendszernek. A klinikák számára például önálló kutatókénytelen fűtatni. De a fogyasztás túllép az egyetem keretein, hiszen az a közel negyvenezer hallgató, oktató és alkalmazott ebben a városban lakik, közlekedik, étkezik, szórakozik – részese a város mindennapi életének. Ugyanakkor nemcsak nagyfogyasztók vagyunk, de szolgáltatók is. A régió egészségügyi szolgáltatása, a progresszív betegellátás hatalmas feladatot jelent a klinikákon, s a klinikák adják az ügyeletek felét is.

– Érdekel, hogy az említett negyven milliárdos költségvetési összeg milyen elemekből tevődik össze?

– Nézzük vázlatosan, 2002-ről volt 4 milliárdnyi maradványunk, az Országos Egészségbiztosítási Pénztár betegellátási támogatása 12 milliárd, az Oktatási Minisztérium által jóváhagyott támogatási összeg (képzési, fenntartási és normatív) mintegy 16 milliárd, a hallgatói juttatásokra (ösztöndíjak, támogatások) közel 2,5 milliárd forint és számolunk még pályázatokból, költségtérítésekből mintegy 6 milliárdra. Ezekkel az összegekkel nekünk egy éven át jól kell sáfárkodni, hogy minden zökkenőmentesen, eredményesen és az egyetem minden hallgatójának, oktatójának és alkalmazottjának megelégedésére történjen. Összességében úgy fogalmazhatok, hogy mind az egyetem, mind a karok alapvető célja a kiegyensúlyozott, a szakmai tevékenység színvonalát megőrző gazdasági helyzet kialakítása, amely lehetővé teszi az oktatás, kutatás, gyógyító és megelőző tevékenység biztosítását. Az egyetem alaptevékenységei az oktatás, kutatás, gyógyítás, amelyek fedezetül szolgál a költ-

ségvetési támogatás, a normatív kutatástámogatás és az Országos Egészségbiztosítási Pénztártól kapott bevétel. A többletfeladatok vállalásából származó bevételekről és a pályázati forrásokról készített kari terveze- tekből állt össze az egyetemi szintű bevételi tervszám. Az egyetem biztonságos gazdálkodása úgy érhető el, ha a források egyaránt szolgálják a működés és fenntartás finanszírozását. Az egyetem garانتálja minden közalkalmazottat éves bérkifizetésnek biztonságát azzal, hogy közalkalmazotti jogviszony létesítése csak tartós

bevétel terhére történhet. A többletfeladatok vállalásából származó bevételek közül a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok pénzeiből is az egyetemet megillető bevétel 15 százaléka vonható el egyetemi célra, ebből 13 százalék a kari részi, két százalék központi kezelési költség. Az OTKA szerződések esetében kialakult gyakorlatnak megfelelően a 13 százalékos rezi költség a kar, a 2 százalék kezelési költség a beszámolót készítő szervezet bevétele azon karok esetében, akik számára az OTKA pályázat adminisztrációs feladatait a Gazdasági és Műszaki Főigazgatóság munkatársai végzik. Minden szolgáltató egység tevékenységét mérhetővé kell tenni költségterv készítésével, egyben biztosítani a működéshez szükséges finanszírozási háttérrel.

– Hogyan működik ez az integrált gazdasági rendszer? Milyen feladatot központosítottak, s milyen feladatok maradtak a karoknál?

– A gazdálkodás területén is meg kellett teremteni az integráció működőképes rendszerét. Ez kétszintű munkát jelent, egyrészt a centális, egységes szemlélet és felelősség szintjét, másrészt a mindennapi bonyolítás szintjét. Központilag egy kézben van a főkönyvi könyvelés, a pénzügyi bonyolítás, a keretgazdálkodás, valamint a bér- és munkaügy. A gazdálkodás mindennapi feladatai viszont decentralizáltak, azokat az önálló egységek végzik.

– Még nem beszélünk az egyetemi beruházásokról, felújításokról, tervekről.

– A beruházási összegeket nem tartalmazza az előzőekben említett egyetemi költségvetés. Néhány nagyberuházásunk rendkívül fontos, ilyen volt a Patológiai Intézet építése, melynek egy milliárdos költségét az Egészségügyi Minisztérium biztosította, mi műszaki és pénzügyi bonyolítók voltunk. Az Oktatási és az Egészségügyi Minisztérium közös, mintegy 1,2 milliárdos beruházása keretében folyik az Orvos Kar udvari rekonstrukciója, mindenekelőtt a hő- és energia központ felújítás. Itt jegyzem meg, hogy az idén mintegy 3,5 milliárdot fordítunk az épületek felújítására. Természetesen legnagyobb és legszebb feladatunk a kiemelt állami nagyberuházásként megvalósuló könyvtár és informatikai központ építése. Az Ady téren már szerkezetkész az impozáns épület. Az összeg 90 százalékát az Oktatási Minisztérium (ezt a több mint 8 milliárdot a Kincstár kezeli) adta, 10 százalékát a Szeged város által kongresszusi központra pályázott, és a Gazdasági Minisztérium által biztosított 892 millió egészségi ki. Minden esélyünk megvan arra, hogy a Klebelsberg-i egyetemépítési program óta legnagyobb létesítményt egy esztendő múlva, 2004. július 30-án átadhassuk használoinak.

Tandi Lajos

Lehetőség és kihívás

Az egyetem új rektora Szabó Gábor

– Jelenleg azt is mondhatnám, hogy mélyebben ismerkedek az Egyetemmel, így többek között azokat a dokumentumokat tanulmányozom, amelyek ennek a hatalmas intézménynek a működését biztosítják – kezdte beszélgetésünket Szabó Gábor professzor, a Szegedi Tudományegyetem megválasztott rektora. – Az elmúlt 3 évben az Egyetemi Tanács több mint 50 határozatot hozott, s bár én a Tanács tagjaként jelen voltam ezeken az üléseken, most mégis más szemmel, ha szabad így mondanom, a gazda tekintetével tanulmányozom át újból ezeket a határozatokat. Ismerkedem a karok

munkájával, személyi összetételével, kutatási programjaikkal, és folytatom eddigi jó szokásomat: beszélgetek. Most már azonban célirányosabban, érdeklődöm a karok, az egyetem egészének helyzetéről, közéletéről. Érdekel az egyetem a padlástól a pincéig bezárólag, mindent szeretnék tudni, ami fontos. Nyitó sajtótájékoztatómon már említettem: szeretném hasznosítani mindazt, amit pályázó-társaim a pályázataikban leírtak, megvalósításra javasoltak az egyetemen. Ezek figyelembevételével több koncepcionális dolgozatot is elkészíték, így az egyetem stratégiájáról, a bolognai folyamatról, az önálló fogorvosi és műszaki karról, az élthosszig tartó tanulás és az elektronikus univerzitás jövőképeiről, az egyetem tudományos és művészeti alkotó tevékenységéről, a hallgatói életkeretek formálásáról, egyetemünk külső és belső szolgáltatásairól. Szeretnék azután egy tervezett lenni az asztalra arról, hogyan képzem el a felelős intézmény-irányítóként az egyes területek vezetőinek munkáját. Teszem ezt annál is inkább, mert tisztából adódóan felelős leszek az akadémiai és az adminisztratív menedzsment munkájának irányításáért. Egyszóval leírom, hogy a vezetők együttműködését, partnerségét a gyakorlati életben hogyan kívánom segíteni, ösztönözni.

– Az egyetem rektorának erősítenie kell az egyetemi integrációt. Miképpen kíván ezen az úton továbbhaladni?

– Pályázatomban is hangsúlyoztam, hogy az integráció első szakasza az elmúlt három évvel lezárult. Ez volt az erőgyűjtés és a szervezet-átalakítás folyamata, melynek eredményeként stabilan működik a Gazdasági-műszaki Főigazgatóság, megszerveztük az Idegen nyelvű Rektorátust, a Testnevelési Központot, és több más központi egységet is kialakítottunk. Elsősorban a gazdálkodás és az intézmény-adminisztráció területén jöttek létre jól működő szervezetek. Főhatóságaink véleménye és a személyes tapasztalatom is az, hogy eredményes, sőt példászerű integrációs folyamat zajlott le Szegeden 2000 és 2003 között. Az Állami Számvevőszék megvizsgálta a Magyarországon megvalósult egyetemi integrációkat, és a szegediek munkájáról nagyon elismerő véleményt alkottak. Gazdasági helyzetünk stabil, és ez a körülmény is kiváló feltételeket teremt a magas szintű oktató-kutató munkához. Rendkívül fontosnak tartom, hogy egyetemünk hallgatóknak nyújtott szolgáltatásai is meghaladják a hazai átlagot. Kiemelt fontosságot tulajdonítok annak a ténynek is, hogy bár az idén országosan mintegy nyolcezer fővel csökkent a hallgatói jelentkezők száma, Szegeden még mindig növekvő érdeklődést tapasztalunk a képzéseink iránt. Ez egyértelműen a Szegedi Tudományegyetem sikere, és mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy az ország diák-közvéleménye továbbra is úgy gondolja: érdemes a Szegedi Tudományegyetemre jönni.

– Ma még csak sejtethető, mit is jelent hazánk európai uniós csatlakozása. Mennyire érződik majd a változás az egyetem életében?

– Az április 12-i ügyszavazás eredménye nagyon bölcs döntés volt. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás számunkra lehetőség és kihívás is egyben. Természetesen ma még inkább csak a feladatainkat látjuk, azt a versenyhelyeztetet elemezzük, amelybe szükségképpen bekerül majd egyetemünk, hallgatói, kutatói és oktatási vonatkozásban egyaránt. Ahhoz, hogy az új körülmények között eredményesek legyünk,

föl kell vennünk az átalakulásnak azt a ritmusát, amely egy modern, sok szempontból versenyképes, európai egyetemet a 21. század elején jellemez. Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy egy ilyen nagy méretű, nagy múltú intézménynek van egy sajátos önmozgása, amelyet fölösleges, meggondolatlan irányváltási kísérletekkel kár lenne megzavarni. Olyan módon kell alkalmazkodnunk az európai intézményekkel szemben támasztott követelményekhez, hogy az minél kevesebb kárt okozzon, így nem veszélyeztethetjük az egyetem munkahelymegtartó-képességét, kialakult jó hírünket és vonzerőnkét. Ezzel együtt kétségtelen, hogy meg kell hoznunk bizonyos fontos döntéseket, amelyek sokakat érintenek, például a korábban is többször emlegetett párhuzamosságok ügyében. De bizonyos vagyok abban, hogy ezeket a kérdéseket közmegegyezéssel le tudjuk zárni.

– Tervezi-e Rektor úr jobban megismertetni a város közvéleményével ennek a hatalmas óceánjárónak a benső életét? Javítanak-e a „piáron”?

– Igen, szeretnénk. A város és az egyetem kapcsolatainak javítása, bővítése persze nem csak ebből áll. Meggyőződésem, hogy a szegedi szolgáltatók, gazdasági társaságok, intézmények éppen olyan fontos szereplők ebben a kapcsolatban, mint az önkormányzat. A kérdés az, mit tud hozzátenni ennek a határon átnyúló régióknak a tudásközpontja, a Szegedi Tudományegyetem, ehhez a kapcsolatrendszerhez, amelynek már hagyományai vannak. Álláspontom szerint szolgáltatásainkkal fogunk hozzájárulni a város nevének, hírének öregbítéséhez. Ezzel segíthetjük a térség tökevonzó-képességének, kulturális központ, tudásközpont szerepének erősítését. Elég csak azokra a kulturális „gyöngyszemekre” gondolni, amelyet a Zeneművészeti Főiskolai Karunk, továbbá a Bölcsészettudományi Karunk jelent. Talán fölös szeméremből nem beszélünk ezekről eleget, pedig a város közéletében egyetemünk alkotói fontos szereplők. A külföldön járó szegedi professzorok, kutató tudósok is követelnek, hírnök-nevünk öregbítői, akik mindannyian ezt a tudásközpontot szolgálják. Prózai, de fontos törekvésünk a város és az egyetem viszonyában, hogy mielőbb egyezzen meg a két fél az ingatlanserék ügyében. Az is fontos, hogy segítsen a város az egyetemen folyó kutatások gyakorlati kötődéseinek elmélyítésében, hasznosításában, mert az innováció-transzferre országos pályázatokon jelentős támogatást lehet elnyerni. Ezt nevezik gyakorlati, tartalmi tudományos munkának, aminek egyre nagyobb jövője ígérkezik. Ezzel együtt tudatában vagyunk annak, hogy a Szegedi Tudományegyetem meghatározó tudományos profilja az alapkutatás, és ez nem változik a jövőben sem.

Tráser László

* 2003. augusztus 1-jén dr. Szabó Gábor ünnepélyes keretek között átvette hivatalát.

„...ideje van minden dolognak”

A szegei nagyzsinaogó felavatásának centenáriumára

„Mindennek megvan a kora, és ideje van minden dolognak az ég alatt. Ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak; ideje van az ültetésnek és ideje az ültetés kiszakításának. Ideje van a megölésnek és ideje a gyógyításnak; Ideje a lebontásnak és ideje az építésnek.” Kohelet 3. fejezetének első mondatait idéztük. Ünnepi alkalomra gyűltünk össze, hiszen Zsinagógánk 100 éves jubileumát ünnepli. Idő, amely számunkra ebben a megszentelt órában szívünkbe és lelkünkbe örömet hoz. Ez a zsinagóga az elmúlt 100 év alatt sok mindent megélt. A békés aranykort, majd az üldözterést és a fájdalmat, az ürességet, a visszatérő lelkek minden bánatát és örömét. Mit jelent hát számunkra a zsinagóga?

„Má jáár milválév aj Bét Hámikdás milválév” Az erdő káprázatos színpompájához minden emberi fantáziát megszegyenyítő művészi alkotáshoz hasonló. Az ókor zsidósága nemcsak örítte, de teremtette is a hagyományt. Egészséges életösztone tiszta formákat keresett vallásos áhitata kifejezésére. Talán ez az időszak a zsidó művészet kezdete. A zsinagóga ezen felül legfontosabb és legjellemzőbb épületigény, amelyben minden kor a maga anyagi lehetőségeit, gazdagságát, szellemét, mondanivalóinak szépségideálját beleépítette. Számunkra azonban mást is jelent a zsinagóga.

„Hásém máon átá hájtá lány élu boté könoszjot” Az Agada 2. képével a zsinagóga erődhöz hasonló.

Imaház és törvényszék, székház és iskola. Ahogy a XII. század óta nevezik: Scola Judeorum, Judenschule. Nemcsak a szépséget és az erdő színpompáját fejezi ki, hanem azt a bizonytalanságot is amelyben őseink éltek: Mikor kell elhagyni otthonukat, mikor kell lemondaniuk mindarról amit építettek, hogy új hazában, új otthonban, életüket megmentve mindent előről kezdjenek.

„Bét Hámikdás sel málá mőkáven köneged Bét Hámikdás sel málá” Az Agada 3. képével az Égi Szentély a földi mintájára épül. A XVII–XVIII. Századig a templomok építése a német stílust követte. Majd jött egy nagy gondolkodó, aki szellemében, zsenialitásban új irányt jelölt ki közösségünk számára. Ez a klasszicizmus, mely magában rejtette a hagyományainkhoz való ragaszkodás művészi irányvonalát. Zsinagógánk minden pontja Löw szellemét, tudását, és egyetemességét bizonyítja: A zsinagógai évet szimbolizáló ablakfestménysor az ókori keletre utal. A frigyszekrény nílusi sítinfa borítása Mózes frigyládájára, Jáchin és Boáz oszlopai a salomoni szentélyre, a hanukai menóra liliomdíszre a makkabeusokra, a tóraolvasó dallam nignunjai a magyar zsidó zenei hagyományokra, betűillusztrációi az akkori felfogás szerinti legrégebbnek tekintett bibliai kézíratra a Leningrádi Kódexre, a kupola a mohamedán területek hagyományaira, a papi szék csúcsíve Prágára a Löwök székhelyére, a frigyszekrény belseje a modernai templomra, felirata a szegei árvízre, az ablakfestés gazdag flórautalása Löw szaktudására enged következtetni. Ez által Zsinagógánk az egyetemességet is jelképezi. Majd jött egy kor, amikor elmondhattuk Rabbi Gerson szavaival:

„Vö én siur rák há torá há zot” – „Nem maradt más nekünk, mint Tóránk-Templomunk.”

A zsinagógáról azt is mondja az Agada: „Mé élu hájá nivne ... háávánim háju purchot vö olot móácámim” – „Magától épült s a kövek kirajzottak és felemelkedtek”

A zsinagóga ez is, az élet szimbóluma. Ha van kellő lelki erőnk, akaratunk és elhivatottságunk talán a kövek újból kirajzanak és felemelkednek, hogy étellel töltsek meg e zsinagóga falait. Ezekkel a gondolatokkal köszöntjük a mai szombatot és imádkozunk a Mindenhatóhoz, a Világ Alkotójához. Aldjon és őrizzen meg a Mindenható! Sugároztassa felénk arcának mennyei jóságát, adjon közösségünknek, országunk zsidóságának békét és fejlődést! Amen!

Markovics Zsolt
szegei főrabbi

*A 2003. május 18–19-én tartott jubileumi tudományos konferencia előadásainak szerkesztett változatai

Quo vadis?

Szeged városa és zsidósága

II. József türelmi rendelete közeledtével az első Szegeden tartósan megtelepedett zsidó Pollák Mihály volt, aki 1781-ben költözött ide. Erről egy 1792-ből fennmaradt zsidó összeírás tartalmaz adatot. 1786-ban a Helytartótanács engedélyezte zsidók lakhatását polgárjog nélkül szabad királyi városokban. 1786-87-ben már 25 család lehetett fel a városban 136 főnyi népességgel. A közösség életéről 1788-ból való feljegyzés maradt fenn, amely bírót, két esküdt, két pénztáros, két templomszolga megválasztását tartalmazza. 1789-90-ben már rabbi is van Szegeden. A Szegedi Zsidó Hitközség első szervezeti és működési szabályzata 1791-ben készül el, amelyet 1801-ben újítanak meg. A közösség első zsinagógáját 1800-1803 között építi meg, aminek helyére a gyarapodó létszám készítésére 1840-43 között egy 400 férfi és 260 nő számára megfelelő újklasszicista építményt emel a korábbi telek egy másik pontján. A zsinagóga ezt követően közel fél évszázadig funkcionál, legjelentősebb korszakát Lőw Lipót rabbinikus irányításával élve 1850-től. A ma régi zsinagógaként ismert építményt Lipowszky Henrik és József tervezte, felavatására 1843. május 19-én került sor. 1861-ben Kreminger Antal prépost kezdeményezi zsidók választását a város képviselőtestületébe, ami kevéssel később meg is történik. A zsidók száma Szegeden a század fordulójára 5863 főre emelkedett.

Az újabb templom megépítésére az 1890-es évek második felében született kezdeményezés alapján kerül sor. Az új zsinagógát és hitközségi székházat Baumhorn Lipót tervezhette meg, aki erre a megbízást egy 1897-es pályázat alapján nyerte el. Az építő munka 1900 augusztusában indult és 1902 októberére fejeződött be. A környezeti munka folytatódott a tavasz beálltával. A felavatás a régi zsinagóga avatási időpontjához igazodva 1903. május 19-én volt. A zsinagóga és a hitközségi székház nem választható el. Mindkét színpompás építmény, a monumentalitás a szegedi hitközség egykori erejét mutatja. A történet egy olyan fénykort reprezentál, amely a tisztai árvíz pusztításai nyomán újjáépített Szegedhez, majd az iparosodás, a kereskedelem fejlődéséhez kapcsolódik. A szegedi zsidóság életének legszebb időszaka volt ez a korszak, amely a 20-as évek második feléig tartott, vonzerőt gyakorolva a távolról ide települők számára is. 1910-ben 6907, 1920-ban 6954, 1927-ben közel 8000 zsidó lakosa volt a városnak. Az itt élőknek, nemcsak városi szinten, de a hazai zsidóságon belül is kiemelkedően magas volt a műveltség megszerzésére való hajlama.

A zsidóság Szegednek mindig sokat adott. Ha az építészetéről beszélünk, említhetjük a Kiss Dávid-palotát, az Eisenstadter-házat, a Vajda-házat, a Lechner Ödön tervezte Milkó-palotát, Rósa Izso bérházát, a Brinz-palotát, a Széchenyi téri Rosznitz-házat, a Déli-palotát, a Bartók téri Goldsmiedt-házat, de folytathatnánk a sort a Klauzál téri Lengyel-palotával és a többi szegedi reprezentáns építménnyel. Olyan építészek hagytak nyomot a városban, mint Baumhorn Lipót, Hajós Alfréd, Pogány Móric, beszélhetünk Heller Ödön, a Glatterek, Vadász Endre, Békefi

György festők, grafikusok soráról, a Tardos-Taussig családról, hagyatékáról. Nem kell, azt hiszem, szólnunk a Városháza mennyezetfreskójáról (Vajda Zsigmond), a Színház négy mennyezetképéről (Kern Hermann Ármin). Nem hiszem, hogy némán elmehe-tünk a szeged iparát alapozók, a Pick család, a város által megfúratott gyógyhatású kutat elsőként bérlő Patzauer Dezső – aki egyébként az Anna vizet és kutat leányáról nevezte el –, a Grüner, Varga, Pollák kötélygyárak, a Várad, a Danner, a Wiesner, a Beregi, a Fenyő cégek tulajdonosai mellett. Sokuk ősei hant-ját rejti a hatalmas zsidó temető, vagy másokét, akik örök mementóként szerepelnek a Zsinagóga emléksarnokában emelt száraz tényeket felsoroló, csupán neveket tartalmazó ártatlanul elpusztítottak emléktábláján. Szinte kívülről lehet sorolni a kiváló tudósokat, orvosokat, akik beírták nevüket a város és a Szegedi Egyetem történetébe (Dr. Erdélyi, Dr. Purjesz, Dr. Riesz, Dr. Rusznyák, stb.)

S bekövetkezett a tragédia, amely kezdődött a gazdasági világválsággal, az antiszemitizmus erősödésével, folytatódott a zsidótörvényekkel. Nem kímélték a hősök emlékét. Az I. világháború zsidó áldozatainak – a zsidó temető síremlékei között emelt emlékműve az órájuk emlékező felavató megtámadtatásával járt. Megkezdődött a szegedi gazdasági elit első soraiban szerepet játszó zsidók kiszorítása a közéletből, a gazdasági, társadalmi és szellemi szférából, a közhivatalokból, kamarákból. Létrehozták a munkaszolgálatos rendeletet, a behívottak közül az első már 1941-ben áldozattá vált, de követte őket a többi, a Donnál 287-en, végül 612 munkaszolgálatos áldozat. Életbe lépett a sárga csillag viseléséről szóló rendelet, a helyhez kötés, majd a gettózás. A Szegedi Zsidó Tanács által kimutatott zsidónak minősített 3827 főből 3095 személyt szállítottak a gyűjtőtáborba. Az eltérés az internáltakat, az utóbbi negyedévben elhaltakat, az időközben külföldi állampolgárságot nyerteket, a kivételezetteket és a vegyes házasságok által mentesítetteket tartalmazza. Egyébként a szegedi gettóba 8617 főt koncentráltak. És aztán elindultak a vonatok, az első Auschwitzba 3199 fővel, a második és harmadik az ausztriai Strasshofba 5739 fővel. A marhavagonokba helyenként 90 főt is bezsúfoltak. A téglagyári gettó kiürült, megtörtént Szeged városának zsidómentesítése.

A felszabadulás után a deportáltak közül majdnem 1500-an tértek vissza. Szeged városa a II. világháborúban 5452 főt veszített a legutóbbi adatok szerint. Ennyi volt a halálos áldozatok száma. Közülük a zsidóságot 612 munkaszolgálatos hősi halott és 2091 holokauszt áldozat képviselte. Az 1941. évi 4161 fős népszámlálási lélekszámhoz képest tragikus a veszteség, szinte egy család sincs, amely áldozat nélkül megmaradt volna. A felszabadulás után visszatértek egy része megkezdte élete újjáépítését. A mártírok emléksarnokát 1947-ben avatták fel. A Soá után minden év júniusában együtt emlékezünk veszteségeinkről, a közösség közösen is gyászol. A város életébe is visszaintegrálódott a zsidóság. Aztán jöttek az államosítások, a kommunizmus éve. 1949-

re már ismét jelentős veszteségeket könyvelhetett el a közösség, többen távoztak az USA-ba, Izraelbe, Ausztráliába, Kanadába, Svédországba, Svájcba s Budapestre, elveszendő a nagyváros rengetegébe. Fokozatosan csökkent a vallási aktivitás, lelassult a kulturális élet, majd jött 1956, amely további csökkenést jelentett a közösség soraiban. Ekkor már alig 750-800 fő zsidó élt a városban, s ismét félszázan távoztak. A 60-as, 70-es évek tovább csökkentették a hitélet megnyilvánulási formáit. Az egyházakkal, vallással szembeni előítélet, gyanú visszaretentette az embereket. Ekkor már az 50 iskolaköteles gyerek közül alig 30-35-öt irattak be Talmud Tórára. A járulékfizetés bevallók száma is csökkent. Rabbik voltak, az istentiszteleteket továbbra is megtartották, de már a félelem lengte körül azokat. Beszúgókat alkalmaztak, majd a 60-as évek második felében cionista összeesküvés vádjával megpróbálták felszámolni a vallásos rendezvényeken túli zsidó kulturális és közösségi életet. A szeretetotthon azonban továbbra is működött, a kóser kihordásos étkeztetés is szolgálta az idős, egyedül maradt hittestvéreket. Az épületek – zsinagógák, székház, szeretetotthon, temető – állaga tovább romlott támogatások hiányában. Ekkor már a hajdan volt iskola, árvaház, diákotthon és több létesítmény állami tulajdonban funkcionált, - igaz, a csökkenő lélekszám fenntartásukra lehetőséget nem is nagyon adhatott volna. 1979-től kisebb-nagyobb felújítási munkák folytak az új zsinagógában, de ezek igazi eredményt nem hoztak. Elsősorban a látható külsőségek profilozása folyt. A rendszerváltást követően feléledt a vallási és kulturális élet, de később állandó rabbi, vallási vezető hiányában ez az 1990-es évek második feléig elhalványult. A kulturális programokat a 90-es évek elején alakult „Zsinagógáért Alapítvány” biztosította koncertjeivel.

1996-tól ismét feléledt a zsidó vallási, kulturális közélet. Az idősebb vezetést egy középkorostálya tartozó értelmiségi gárda egészítette ki, amely előbb a kulturális programokat, majd egy „Hagyomány Szociális Alapítvány” létrehozásával a szociális munkát állította helyre, míg nem a századfordulóra állandó rabbi biztosítását követően a vallási életet is helyreállította. Ma a közösségnek Szeged város közel 500-520 zsidó származású polgárából több mint 300-an adófizető tagjai a hitközségnek. Az alapítványokkal együttműködve, adománygyűjtéssel, pályázatok útján elősegítették 1996-97-ben a szociális otthon alapvető problémái megoldását, ideiglenes akkreditációját, az Új Zsinagóga orgonájának megújulását, a székház dísztermének eredeti állapotban történő felújítását, új ifjúsági klubot hoztak létre, s gondoskodtak a temető kerítése elkészítéséről, az 55000 négyzetméteres temető helyreállításáról. Ismét működik ifjúsági csoport, nőtagozat, kultúrkör, időslátogató hálózat, nyelvtanfolyam a székházban, a rabbi irányításával két Talmud Tóra csoport funkcionál, volt esküvő és barmicva a közösségben. Havonta több alkalommal szerveződik irodalmi és zenei program, amely látogatói között a 20-as évekhez hasonlóan a város legszélesebb köre fellelhető. Vannak partnerek, szimpatizánsok, működik keresztény-zsidó társaság, segítjük az Izrael Állammal való együttműködést célul tűző Magyar-Izraeli Baráti Társaság programjait.

Folyamatban van az Új Zsinagóga átfogó rekonstrukciója a Magyar Állam segítségével. Ennek

keretében elkészült a kupola felújítása, folyik a tetőszerkezet átépítése, eredeti díszítésének visszahelyezése. A Szegedi Zsidó Hitközség beilleszkedett ismét és elnyerte korábbi helyét a város vallási közösségei körében.

Sokszor felvetődik a kérdés, hogy kik a zsidók, nép, nemzetiség, vallás? Kik a magyar zsidók? Vagy kik a zsidó magyarok? Sok kutató is keresi erre a választ, de a legteljesebbet a múlt adja, Lőw Lipót és Lőw Immanuel tanításai, útmutatásai, a szegedi zsidók asszimiláltságának mértéke, helyenként integrálódása, a befogadók és a befogadottak közti viszony, a szegedi zsidók elfogadottsága és cselekedetei a városért. Ez mind meghatározó és ez a történelem. Egyébként a magyarországi zsidóság a holokausztot, majd később a rendszerváltást követően történelmi vallásként (felekezatként) definiáltta magát.

Szegeden 2003-ban több ünnepet ültünk. Az első közösségi választási forma 1788-hoz tapad az írásos nyomok alapján. Ez 215 év. A Régi Zsinagóga felavatásának időpontja 1843. május 19. Ez 160 év. Az Új Zsinagóga átadása időpontja 1903. május 19. Megemlékezünk elődeinkről, múltunkról, kultúránkról, hagyományainkról. Ünnepelünk. Figyelmeztetünk a múlt tapasztalataiból a jelenen át a jövőnek. Ezt a célt szolgálja vallási, kulturális és tudományos konferenciánk, annak ezen széles kört felölelő előadásai.

Quo vadis, szegedi zsidóság? Csökkenő számmal, de él, a holokausztot túlélők fogynak, egyre kevesebben vannak, akik a tízes, húszas, harmincas évek életéről taníthatnak, de a reneszánszra még van lehetőség. És akik megmaradtak, akik ápolják ezen ősi vallást és őrzik a jövőnek, építményeivel egyetemben, még szolgálnak. Ebben partner a többi vallás és közössége, a város polgársága, közvéleménye, elnyomva a még néha burkoltan előbukkanó, ennek ellentmondó jelenségeket, megnyilvánulásokat.

A megemlékezés nem szakad meg, hisz 2004 is jelentős események hordozója: *1854. január 20-án, 150 éve született Lőw Immanuel, „a földkerekség legtudósabb rabbija”, a magyar nyelvű zsinagógai szónoklat művésze, írója és irodalmára, a nemzetközi hírű botanikus, „Fauna der Juden” és a „Mineralien der Juden” szerzője, mely évfordulóról reményeink szerint a várossal együtt emlékezünk meg. 1944. júniusában (25-én, 27-én és 28-án), 60 éve indultak el az első halálvonatok Szegedről Auschwitzba, illetve robotra a munkatáborokba. Erről emlékeznünk kötelességünk, hisz a veszteség nemcsak a közösségé, hanem a városé is, mely összes hősi halottainak 50%-át hittársainkban áldozta. Reméljük, hogy végre ismét lesz nagy elődeinknek, Lőw Lipótnak, Lőw Immanuelnek jelképes emléke is, hisz volt idő, mikor Szeged városa ezt formailag is megadta a hagyatékunknak. Bízunk benne, hogy a szegedi, idén 100 éves, más épületekhez képest hírnevesebb zsinagóga is elnyeri a város vezetésének méltánylását díszkilágításra, s a Magyar Állam az eddigiekhez hasonlóan műkincsének tekintve támogatja rekonstrukcióját. S végül az emlékezés, a hagyaték értékelése természetessé teszi a befogadó városban és polgárságában az oly hanyatttört sorsú, jelenleg történelmi vallási közösségként, felekezatként élő hitsorsosaink közös akarását és célját.*

Lednitzky András

„Van neki egy zsidaja“

Adalékok a szegedi zsidóság településtörténetéhez

A zsidók magyarországi általános jogi helyzetéről elmondhatjuk, hogy letelepedésüket a szabad királyi városba törvény nem tiltotta. Beköltözésüket ezen királyi jószágokba inkább a városok privilégiumai gátolták, melyek a hatóságok belátására bízták, hogy kiket fogadnak be lakosul. III. Károly Szegednek kiadott szabadalomlevelében pontosan ugyanaz a jog rejlett. Azaz a város vezetése mérlegelhetette, hogy kiket enged be, illetve kiknek a letelepedési kérelmét utasítja el. Ebben a helyzetben sokat számított az, hogy milyen volt az adott település közszelleme, a döntéshozó hatalmakra mekkora nyomás nehezedett a lakosság részéről negatív vagy esetleg pozitív értelemben. A privilégium alkalmazása tehát elsősorban a helyi viszonyoktól, a városi polgárság érdekeitől és türelmétől függött. Viszont, ha valakinek megengedték a betelepülést, akkor a biztonságát is garantálták. A Helytartótanács 1735-ben elrendelte a zsidók vagyoni összeírását. Körrendeletre olyan „schemat“ mellékelte, melyben a mintának kitöltött rovatokon keresztül szemlélte, pl. az adófizetés helyi regisztrálását. Ebből meg tudhatjuk, hogy a vidéki zsidó sokkal többet fizetett védő urának, akinek a kúriájában tartózkodott ténylegesen, mint örökös urának, azaz földesurának. A házárnak teljesített járandóságok különböző kötelezettségeket foglaltak magukba: készpénz-fizetés és természetbeni hozzájárulást (fűszerek, bors, gyömbér, cukor, dohány és más aprócikkek) védő urának háztartásához. E rovatos lap éles fényt vet a házi zsidó és pártfogója közötti viszonyra: az anyagi szolgáltatásokért cserében a zsidó privát védelemben részesült a földesúr vagy más hatalmasságokkal szemben. A régi iratokban gyakran előforduló kifejezésnek: „van neki egy zsidaja“, a főnti viszony tartalma adta az értékét. III. Károly privilégium-levelének a zsidókra vonatkozó rendelkezéseit is e szempontból kell értékelni: a befogadott zsidók nem másnak, mint Szeged város védnökségének voltak alárendelve. Vagyis Szegeden, de általában a szabad királyi városokban házi zsidók nem fordultak elő, külön védő uruk nem volt, mert a jurisdictiót és a patronátust is ugyanaz a testület gyakorolta.

Levéltári források arról tanúskodnak, hogy II. József uralkodása előtt Szegeden alig laktak zsidók. Egy 1768-as tanácsi jelentés azzal indokolta a zsidók összeírásának elmaradását, hogy nem volt kit összeírni, ugyanis senki nem lakott a városban e vallás képviselői közül. Mégsem állítható biztosan az izraelita lakosság teljes hiánya a XVIII. századi Szegeden. Közvetett bizonyítékok vannak arra nézve, hogy jelen kellett lenniük a város társadalmában, különben nem született volna rájuk vonatkozó tanácsi határozat. Az 1723-tól vezetett tanácsi jegyzőkönyv tartalmazza a zsidó eskümintát. Akkoriban a város valamennyi tisztviselőjének saját hivatalára formulázott esküt kellett letennie megválasztása

alkalmával. Ezekben az eskümintákban a vezető hivatalnokok és az alacsonyabb posztot betöltő városi alkalmazottak (csöszök, gulyások, csikósok) szakmai költségeit sorolták fel apró részletességgel. A zsidóknak előírt szöveg lényegében egy, a keresztények vádjával szembeni védekezést szolgáló vallási eskü, mely Istenre való hivatkozással erősítette meg ártatlanságukat. Számunkra ez azt jelenti, hogy ha Szegednek nem is volt állandó zsidó lakossága, de kereskedelmi ügyletek lebonyolítása céljából hosszabb-rövidebb időre tartózkodási engedélyt nyertek. Nagy valószínűséggel a vásárok jelentették azt az alkalmat, amikor a zsidók nagyobb számban jelentek meg a városban, s a keresztény partnerral történt gyakori érintkezés és élénk üzleti forgalom kapcsán peres ügyek is keletkeztek. Ekkor vált szükségessé a zsidóknak saját esküjük szerint való fölesketése. Ez tehát közvetett utalás a jelenlétükre. Viszont nincs nyoma annak, hogy hatóság a zsidóknak lakossági jogot adott volna. Ugyanebben az időben - vagyis a XVIII. század első harmadában nagy arányokat öltött a külföldiek bevándorlása, amit a források alapján jól lehet rekonstruálni. Görög és rác letelepedők mellett jöttek németek az impérium apró fejedelemségeiből, majd Morva és Csehország-i lakosok. Demográfiailag figyelemre méltó, hogy a jövevények számban túlszárnyalták a magyar törzslakosságot, és nemcsak lakossági de polgári jogokat is nyertek. Az impopulatio tényei épp a lakosítás és polgárosítási iratokkal dokumentálhatók, de nincs bennük szó a zsidók hasonló törekvéseiről. Az ismereteink szerint első megtelepedési kísérlet 1714-ben történt, amikor Koste Poppe szegedi görög kereskedő a Palánkban levő lakását és boltját minden felszereléssel együtt bérbe adta Moyses Izsáknak három évre évi 36 Ft-ért. A polgárjogot nyert szerb és görög tulajdonosok szívesen adták bérbe javaikat zsidóknak, mert a katonai hatóság szavatolta a szerződéses kapcsolat jogszerűségét és gazdasági kiaknázását. Változott viszont a helyzet a városi jogok visszaszerzése után. Moyses Izsák adásvétele úgy eshetett meg, hogy Szeged, de különösen a Palánk akkoriban katonai területnek számított, s a városparancsnok Szeged határőr és nem polgári jellege mellett kardoskodott. A helyi miliciát beköltöző idege-nekből, főleg rácokból töltötte fel. Cserébe a katonai szolgálatért fundusukat (telkeket) juttatott a milícia leendő tagjainak. A bérbe adó görög tulajdonos és a bérlő között létrejött szerződés Ernest Herberstein városparancsnok erősítette meg, ami alátámasztja a gyanút, hogy a városba telepedett Moyses Izsák azért nyithatott boltot, sőt nyerhetett fundust a Palánkban, mert a telekosztás a miliciába belépők között bevett gyakorlata volt a katonai adminisztrációnak.

Egy, ekkor másik ügyben Bécsben járt szegedi küldöttség a konkrét esettel kapcsolatban azt a tanácsot kapta a bécsi hivatalnokoktól: azon

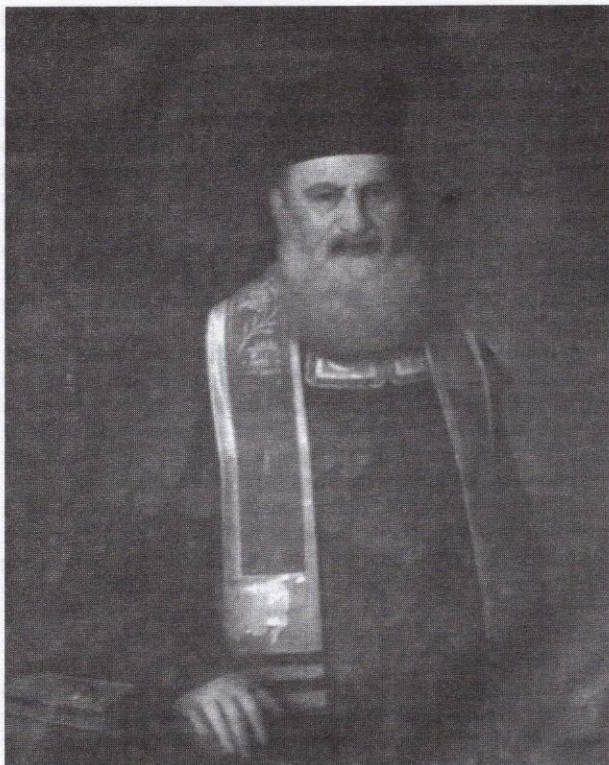
munkálkodjanak csak, hogy „a zsidó fundusra ne kaphasson“, mert ha telket szerez „lészen dolgunk meddig ki űzhetjük“. Nem sokkal a szabad királyi státusz visszaszerzése után a tanács a város elhagyására kényszerítette Moyses Izákot.

József-ig nem is nagyon változott a helyzet, a zsidókat csak a nyilvános vásárok idején engedték be a városba kereskedni. Lipót 1690-es szabadalomlevele évi két sokadalmat engedélyezett Szent György, illetve Szent Mihály napjához kapcsolódva. Károly ezeket az alkalmakat további kettővel növelte 1720-ban, amikor engedélyezte a Domokos és András napi vásárt. Ez a négy esemény tette lehetővé a környékbéli és távolabbi zsidók számára, hogy törvényesen tartózkodjanak Szegeden kereskedelmi vállalkozás céljából. A helyzet akkor változott, mikor a Helytartótanács 1786-ban engedélyezte: polgárjog nélkül is lakhassanak zsidók a szabad királyi városokban. Szeged nem gördített akadályokat a zsidók beköltözése elé, ezért ők, ha nyíltan nem is, de hallgatag lakossági jogot nyertek. Ezt az állapotot szentesítette az 1790: 38. tc. ott, ahol a tényleges befogadás és letelepedés megtörtént, vagyis a már itt élő zsidók számára szabaddá, legálissá vált a letelepedés. Ugyanakkor Debrecen tovább élhetett privilégiumaival, mert ott nem történt meg a zsidók sem hallgatolagos, sem nyílt lakosítása 1786 után.

Azért tekintjük 1786-ot a szegedi zsidóság letelepülése kezdetének, mert attól kezdve folyamatos és állandó a beköltözés, a családok száma gyorsan növekszik. Az 1828/29. évi schematismus az izraeliták lélekszámát 759-re tette. 1844-től rendszeresen vezették a hitközség anyakönyveit. 1849-ig 566 gyermek születését jegyezték be. Egy évre 59,3 születés jutott, amiből arra következtethetünk, hogy Szeged akkori zsidó népessége kb. 1300 főt tett ki. Az 1852-es schematismus szerint már 2709 főnyi zsidóság élt a városban, ami a korábbiakhoz képest is jelentős növekedés, és különösen számottevő a 78 fős evangélikus és 55 lelkes református közösséghez képest.

Regionális eredetük vizsgálata részben megmagyarázza számuk hirtelen földuzzadását. A Szegedhez közel eső településekről (pl. Algyő, Dorozsma, Újszeged) 24,6, a szomszédos vármegyékből (Bács, Csanád, Csongrád, Torontál) 19,3, s a Duna-Tisza közéről 21% érkezett 1785-1825 között. Az összes betelepült 64,9 %-a tehát Szeged környékéről jött, ami megerősíti azon feltételezésünket, hogy a város élénk gazdasági élete maga köré gyűjtötte az alkalmas pillanatra váró zsidóságot, mely folyamatos utánpótlást biztosított Szeged izraelita népességének gyarapodásához.

Löw Lipót

Kossuth Lajos

Jogegyenlősítési kísérlet

Löw Lipót és Kossuth Lajos vitája

A reformkori magyar liberális ellenzék célul tűzte a felekezetek teljes egyenjogúságának kivívását, s ezzel a katolikus állami-vallás maradványainak felszámolását. Ez a törekvés a polgári jogegyenlőség bevezetéséért folytatott küzdelem szükségszerű következménye volt. A magyar liberálisok felvették programjukba a zsidóság egyenjogúsítását is, remélve, hogy az ennek hatására meginduló asszimiláció a magyarság létszámát gyarapítja. Ebben a politikai helyzetben robbant ki a tudós főrabbi, Löw Lipót és Kossuth Lajos vitája.

Kétségtelen, hogy a fiatal Kossuth még az „éhségmentő intézetekről” 1828-ban írt értekezésében a kocsmáros zsidóban vélte megtalálni az iszákosság terjedésének egyik okát. Ez azonban inkább azt bizonyítja, milyen messze került a reformkori politikus az öröklött előítéletektől. Szemléletének alakulása a hazai szabadelvű ellenzék nézeteivel volt összhangban, amely már az 1839/40-es országgyűlésen kísérletet tett a hazai zsidóság jogegyenlősítésére. A kísérlet a felsőtábla egy részének és a bécsi udvar ellenállásán ugyan megbukott, de Kossuth indokoltan tartotta egykori szűkebb pátriájának, Zemplén megyének a megrovását, amikor az — a törvényhozás határozatával szemben — újra megszorításokat vezetett be a zsidók kereskedelmi tevékenységével kapcsolatban. Kossuth 1844-ben, szerkesztőként is leszögezte, hogy hitkülönbségek miatt nem szabad polgártársaink egy részét a jogokból kizárni. Ugyanakkor Kossuth megkülönböztette a zsidó emancipáció politikai és szociális oldalát. Lapjában, a Pesti Hírlapban, 1844. március 14-én kifejtette, hogy a zsidóknak olyan erős támogatóra lenne szükségük, mint amilyen erős támogatóra lettek a protestánsok az angolokban. Május 5-én pedig Fábíán Gábor akadémikus vezércikkében arról írt, hogy a megyei képviselők többsége pártolja ugyan az emancipációt, de velük szemben „roppant ellenzék, mondhatni, egy egész nép áll szemközt”. Az emancipáció körüli vitákat az ótestamentumi időkől származó „zsidó természet”-re vezette vissza, amelyet az emancipáció hívei az egyen-

jogúsítás kimondásával akartak megváltoztatni. Az egyenjogúsítás alapfeltételeként a keresztények és zsidók közötti házasság engedélyezését határozta meg.

Kossuth Fábíán Gábor vezércikkéhez egy viszonylag hosszú szerkesztői jegyzetet fűzött. Ebben leszögezte, hogy az emancipáció akadályait a zsidóságnak is kötelessége elhárítani. Felszólította a zsidóságot, hogy az emancipáció mielőbbi bevezése érdekében egy szanhedrin összehívásával reformálja meg vallását a kor igényei szerint. Kossuth ezt követően négy pontban összegezte álláspontját. Leszögezte, hogy pusztán hitkülönbség miatt nem lehet valakit kizárni a politikai jogok élvezetéből. Másodsor megkülönböztette a zsidó emancipáció politikai és szociális részét. Harmadszor azt írta, hogy a politikai emancipáció ideje elérkezett, noha a kérdés ezáltal nincs bevégezve. Negyedszer pedig úgy vélte, „hogy minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcsatlenségéből ellenhozatik, erőten, gyöngé, szeretetlen”. A vallási reform szükségességét azzal támasztotta alá, hogy Mózes vallása egyúttal valóságos „theocratiai országlási rendszer”, ami a társadalomtól való elkülönülésben ölt testet. A vallásos dogmákat tehát szét kell választani a „vallásos szabály színébe öltöztetett politikai institutio”-tól.

A politikai emancipációval tehát Kossuth szerint még nem éret a folyamat, azt a társadalmi összeolvadásnak kell követnie. Ezért sürgette Kossuth a hazai zsidóságot, hogy törekedjék a különállás minden olyan részletét felszámolni, ami az összeolvadás akadályául szolgálhat.

Ugyanakkor Kossuth szerkesztőségi megjegyzései nyugtalanságot váltottak ki a hazai zsidóság felvilágosultabb, emancipációért küzdő rétegeiben. A Kunewalder testvérek 1844. május 14-én levelet írtak Kossuthnak, amelyben részint örömkönnel adtak kifejezést Kossuth szerkesztőségi megjegyzéseinek humánus, a hazai lakosság valamennyi osztályára egyaránt sugárzó jóindulatáért, másrészt viszont nyugtalanságuknak adtak hangot azért, mert Kossuth megítélésük szerint — a zsidóság emancipációját a

vallási reformtól tette függővé. Ezáltal, véleményük szerint, a szerkesztő nem támogatja háromszázezer, zömében magyarországi születésű ember polgári megváltását. Befejezésül kérték Kossuthot, hogy lapjában kivonatossan ismertesse Löw Lipót rabbinak „Zur Emanzipationsfrage” c. munkáját.

Pesti Hírlap

Kossuth tevékenységének megítélése a reformokra hajló zsidóság körében sem volt teljesen egyöntetű. Einhorn Ignác, 1848/49-ben a pesti reformközség rabbija, 1851-ben, Lipcsében megjelentetett munkájában (Die Revolution und die Juden in Ungarn) úgy ítélte meg, hogy a liberálisok az egységes alapelvek dacára két pártra oszlottak. Az egyik „teljes lélekkel akarja az emancipációt”, a másik „vagy nem képes egészen elszakadni veleszületett és elsajátított előítéleteitől, vagy az egész ügyet jelentéktelennek tartja ahhoz, hogy érte komoly harcot vállaljon elvi ellenfeivel”. Einhorn a középnemességet és a Pesti Hírlapot egyértelműen a zsidó emancipáció következetes harcosai közé sorolta.

Löw Lipót, akkor még nagykanizsai főrabbi, a Pesti Hírlap 1844. június 2-i számában nyílt levélben válaszolt Fábrián Gábor, illetve Kossuth véleményére. Fábrián Gábor cikkében elsősorban azt kifogásolta, hogy a szerző szerint az emancipáció hívei is erkölcstelen fajnak tartják a zsidóságot. Kossuth-tal vitatkozva pedig rámutatott, hogy a zsidóság nem különös nép, továbbá úgy vélte, hogy Mózes polgári organizmusa már rég halott. Ahol a zsidókat emancipálták — folytatta —, ott méltók voltak az emancipációra, végül pedig a korszerű rabbiképzés beindítása érdekében egy szeminárium felállítását javasolta, amely javaslatot Kossuth is támogatandónak ítélte. A vita ugyanakkor nem jutott nyugvó pontra. Kossuth némileg bosszúsán jegyezte meg: „Nagyon különös, hogy egy ily tudós fő, mint a fentebbi sorok írója [Löw Lipót] sem képes valódi értelmét felfogni az általunk írottaknak. Hiszen nem polgári jogok akadályáról szólottunk mi, sőt tisztán, világosan kimondók, hogy a politikai emancipáció ideje elérkezett; hanem mondók, hogy az emancipáció csak akkor lesz tökéletes, ha a szociális is emancipáltatandak, s ennek akadályai vannak vallásukban; ezeket kell, hogy ők maguk elhárítsák.”

Kossuth meglehetősen világos álláspontja dacára makacsul tartja magát, egyes történetírók között az a vélekedés, hogy Kossuth nem támogatta feltétel nélkül a zsidóság emancipációját. Ezért most kénytelenek vagyunk egy rövid historiográfiai kitérőt tenni. Bernstein Béla rabbi híressé vált, és 1998-ban immáron harmadik kiadásban megjelent munkájában (A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók) elemezte a Löw-Kossuth vitát. Meg állapította, hogy már az 1843/44-es országgyűlésen „többséget nyer azon ferde álláspont, miszerint a zsidók polgárosítása függ az ő vallási reformjuktól. Kossuth, ki talán személyesen nem volt ellene a zsidók egyenjogúsításának, bár nem szállott síkra érdekében a nála megszokott hévvel, szintén e hibába esik.

1844. május 13-án vezércikkében foglalkozik a Pesti Hírlapban ez ügygel, és kijelenti, hogy a politikai emancipáció ideje elérkezett ugyan, de kimondása előtt a zsidóknak egybehívandó szinhedrion által vallásukat reformálni kell.” Bernstein elmen állításait Löw egyik munkájára alapozta, miközben emulasztotta fellapozni a Pesti Hírlap vonatkozó számait. 1844. május 13-án ugyanis nem jelent meg a Pesti Hírlap, Kossuth pedig nem vezércikkben foglalkozott a kérdéssel, hanem szerkesztői jegyzetben, Rádásul az emancipáció kimondásához nem szabta feltételül a szinhedrion összehívását. Az egész vitára mi sem jellemzőbb, minthogy egyes történészek egy nem létező lapszám nem létező vezércikkre alapozták állításaikat, Kossuth tehát a zsidó vallás reformját nem az emancipáció feltételül szabta, hanem annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az emancipációs folyamat, amelyet a zsidóság egyenjogúságát kimondó törvénnyel haladék nélkül mozgásba kell hozni, a zsidó vallás reformjával fogja elérni tulajdonképpeni célját. Kossuth tehát az érdekegyesítés szemszögéből ítélte meg a zsidóság helyzetét is: elvileg ellenezte a vallásos alapon gyakorolt hátrányos megkülönböztetést, és ezen elvi álláspontját az általa szerkesztett lapban kifejezésre is juttatta. Ugyanakkor nem

osztotta azoknak a politikusoknak a nézeteit, akik szerint az emancipációs törvény elfogadásával az emancipációs folyamat befejeztné tekinthető.

Válaszfelirati beszéd

Az ellenzéki nyilatkozat Kossuth által 1847 júniusában készített tervezete, illetve annak végleges változata is, több más pont mellett, a vallási kérdés liberális szellemében történő bevezését is sürgette. 1847. november 22-én, az országgyűlés kerületi ülésén tartott válaszfelirati beszédében ugyanakkor csak érintőlegesen foglalkozott vallási kérdésekkel: követelte, hogy a vallás-, illetve a váltótörvényeket a határvidéken is foganatosítsák. Ugyanezt mondta ki a Kossuth által még novemberben szerkesztett felirati javaslat is.

A honosítási törvény vitája során, 1847. december 11-én, Kossuth arra kényszerült, hogy részletesebben is kifejtsen egyházpolitikai elveit. Forgách Agoston gróf, Pozsonyi kanonok ugyanis a honosítási törvény vitájában a bevett felekezetekhez tartozást is szerette volna a feltételek közé bevenni. Ekkor kért szót Kossuth, hogy tisztázza ezzel kapcsolatos álláspontját.

„Habár nem vagyok barátja annak — mondotta —, hogy a politikai jogok valláshoz köthessenek, hogy attól legyenek föltételezve, melyik templomban imádja valaki a mindenség istenét, mégis ám álljanak fel efféle megszorítások némi specialitásokra, de vannak általános jogok, melyeknek gyakorolhatása nem lehet feltételezve a bevett vallásoktól.”

„Polgári bűn”

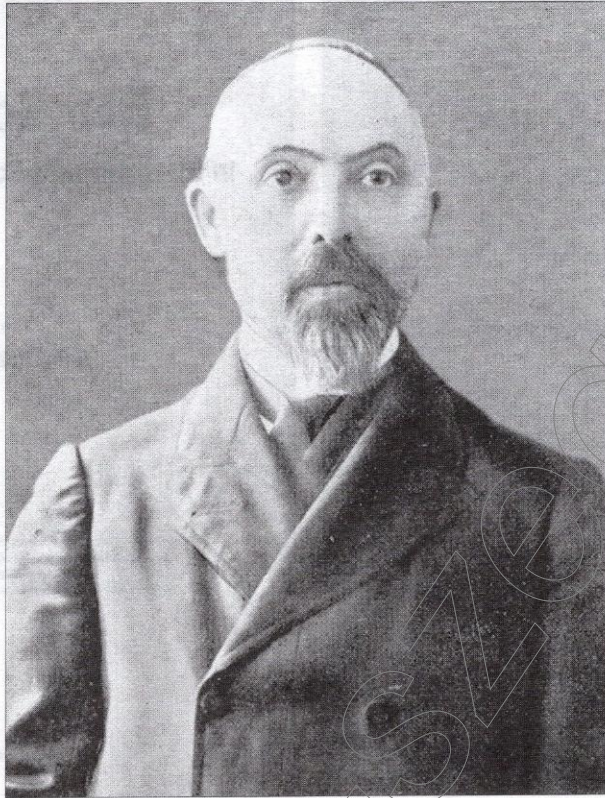
Nehezebben értelmezhető Kossuth beszédének további részlete, amely a zsidósággal foglalkozik. Kossuth itt sajnálatát fejezte ki, „hogy a közvélemény az újabb időkben olyan irányt vett, miszerint az e vallást követő népfaj számos söpredékének vétke miatt a méltányosság megtagadatik azoktól is, kik ezen ellenszenvre nem érdemesek, és ez ellenszenv annyira vitetik, hogy p.o. Pesten Kunewalder méltatlannak találta politikai jogokra csak azért, mert Máramarosban, vagy Pozsonyban söpredék zsidótömeg van. Egyhamar nem fogjuk megóvni a hazát ezen söpredék-nép bűneitől, de ennek súlyát nem akarom érzékeltetni azon műveltebbekkel, kik között és mi közöttünk más különbséget nem ismerek, mint hogy más templomban imádjuk a mindenható.”

Kiket illetett Kossuth ezzel a rendkívül negatív minősítéssel? A Kossuth-Löw vita tükrében, illetve a Kunewalderre tett célzást figyelembe véve, e kérdésekre nem nehéz válaszolni. Kossuth az emancipációt, és ezzel együtt a reménybeli asszimilációt is elutasító, általa műveletlennek tartott zsidó rétegeket minősítette így, hiszen ők is akadályt gördítettek az érdekegyesítés programjának megvalósítása elé, és ezzel — Kossuth szerint — „polgári bűn”-t követtek el. A zsidó vallás reformja tehát a szociális gátak lebontása miatt volt fontos. Ugyanakkor az is lényeges, hogy a vallásreformot Kossuth nemcsak a zsidóságtól, hanem például a katolikusoktól is megkövetelte. A késői jozefinizmus és a korabeli magyar liberálisok ugyanis az adott felekezetek hitelveinek tiszteletben tartása mellett az egyházi struktúrák reformját, végső esetben akár az állam beavatkozását is szükségesnek tartották az adott felekezetek esetében.

A Löw-Kossuth vita a politikai küzdelem azonos oldalán álló szövetségeseik között kirobbant polémia volt. A legfontosabb kérdésben, az emancipációs törvény elfogadásában a vitázó felek között nem volt nézeteltérés. A diskurzus lényege: szabott-e Kossuth feltételeket az emancipáció elfogadása kapcsán? A magyar liberálisok vezetője ezt kifejezetten tagadta, de a korabeli felvilágosult zsidó rétegek néhány képviselője, és nyomukban számos történész is, ilyen feltételként értelmezte a vallásreform, illetve a szociális emancipáció követelését. Kossuth az érdekegyesítési politika és a késői jozefinizmus szellemében követelte a vallásreformot, ami — más felekezetek ide illő példának figyelembevételével — nem feltételt, hanem a liberális magyar állam megszervezésének az optimális állapotát jelentette. Olyan politikai rendszer képe lebegett Kossuth szemei előtt, amelyben a különböző felekezetek egyházi nem képezhetik a konzervatív, feudális politikai erők menedékhelyét.

Ebbe a rendszerbe szerette volna beilleszteni a zsidóságot is.

Zakar Péter

Löwinger Adolf

„...a repülő madár árnyéka”

Löwinger Adolf szegedi rabbi emlékezete

Löw Lipót 1875. október 13-án bekövetkezett halála után a szegedi rabbi hivatala betöltetlen maradt. A legfontosabb teendőket, beleértve a bitoktatást is, az elhunyt fia, Löw Immanuel látta el, míg vissza nem utazott Berlinbe, hogy tanulmányait befejezze. 1876. április 23 – 1877. július 31. között, ideiglenes minőségben, helyettes rabbi besorolásban, a breslaui szemináriumban felavatott Bacher Vilmos töltötte be a szegedi rabbi állást. E funkciótól akkor vált meg, amikor meghívták a megnyíló budapesti rabbiképző professzorának. (Az intézet rektora Bloch Mózes volt, Bacher mellett a másik professzor a szintén breslaui végzettségű Kaufmann Dávid.)

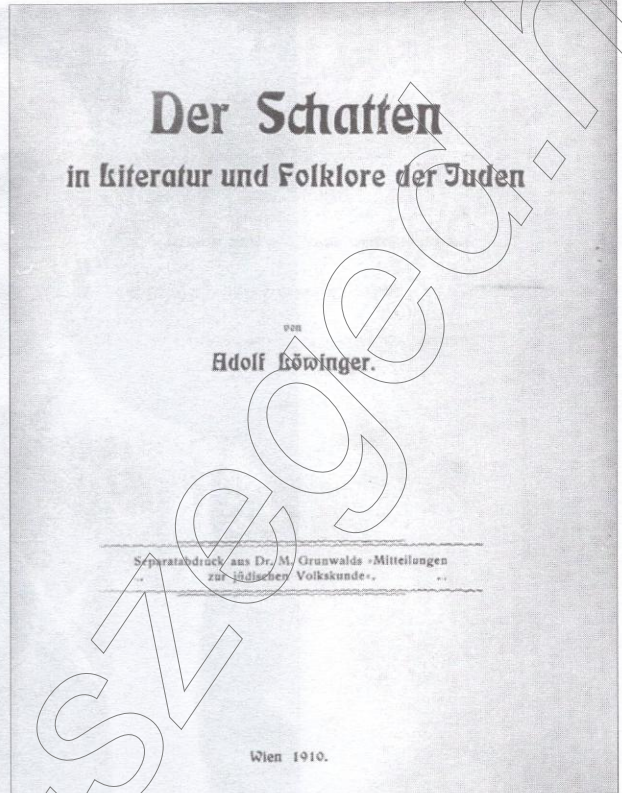
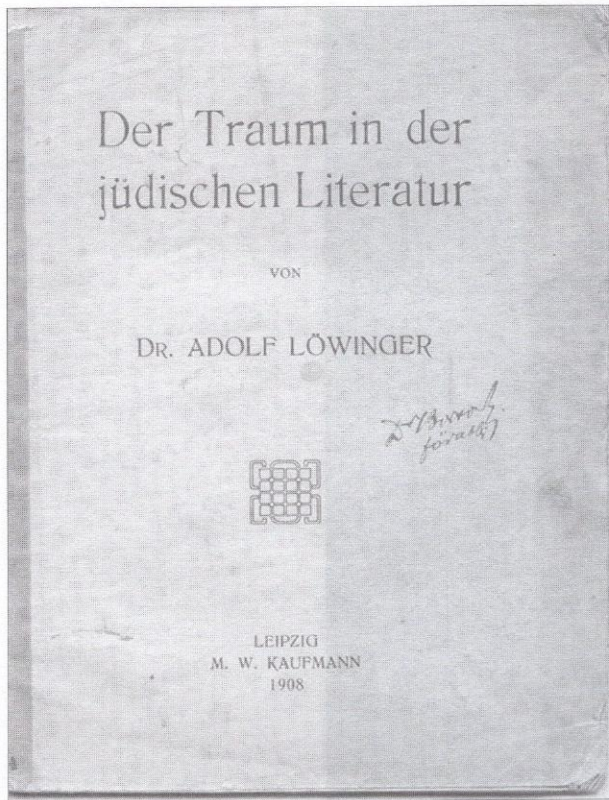
Löw Immanuelnek a hitközség fenntartotta az állást. A rabbi funkciókat közel egy éven át az egyik hitközségi ülnök (dájján), Bak József Lázár látta el. Löw Immanuelt 1878. szeptember 8-iki hatállyal nevezték ki a szegedi hitközségre rabbinak, 1881. augusztus 14-én véglegesített főrabbinak. Löw tudományos munkavégzését megkönnyítendő, 1894-ben a község létrehozott egy főrabbi-helyettesi állást, amelyet 1894 – 1897 között a Rovácsvágáson 1859-ben született, és Budapesten 1894-ben rabbírává avatott Friedmann Dávid töltött be. Utóda Löwinger Adolf lett. (Friedmann 1898-tól 1940-ben bekövetkezett haláláig zsolnai főrabbinaként működött.)

Löwinger Adolf a Nyitra megyei Tormoson születik 1864. december 20-án. Szülei szándéka, hogy fiúk rabbi legyen. A Felvidék nevezetesen vallásos intézményeiben: a vágselyei, majd a pozsonyi jesivában tanul. Kiválóan tud héberül, jártas az exegézisben és a kabbalisztikában is. 1887 – 1897 között a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hallgatója. 1896-ban a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán doktori fokozatot szerez. Értekezése (R. Elazar Kalir) a piijút-irodalom mesterének életét és művészetét elemzi. 1898. február 15-én rabbírává avatják. Löw Immanuel elhívja Szegedre. Löwinger 1898-tól szegedi főrabbi-helyettesként, majd 1906-tól kezdve haláláig a szegedi hitközség nagygyűlése által megerősített rabbinaként dolgozik.

Legfontosabb feladata a már akkoriban is világtekintélynek örvendő Löw Immanuel tehermentesítése. Szerénysége és vállalkozási felkészültsége alkalmassá teszik erre. A világhírű főrabbi mellett Löwinger a hétköznapi, a kisemberek lelki-

pásztor. Zsidók és keresztények egyaránt „kispap”-nak nevezik a termetre is kicsiny és sokat betegeskedő rabbit. (Az 1927. évi Adar hetedik beszédeiben maga Löw is így nevezte: „Szegeden [elhúnyt] a mi kedves kispapunk...”.) Korabeli forrás mint a gyászolók különös képességű vigasztalóját említi. Említik még szerénységét, lelkiismeretességét, a kicsiny dolgokkal szemben is megnyilvánuló hűségét, „sziporkázó, sokszor kesernyés humorát”.

„Beszédeiből kiérzett az aggodalom az elesett ember jövőjéért, részvét az özvegy, az árva, a sorssújtotta ember iránt. Különösen az elesett rétegek problémáinak megértése hangzott gyakran ajkáról. [...] Jobban szerette a sokszor megadást kívánó békességet. Ezért találja a sorssal való küzdelmet rettenetesnek, míg a becsületes, verejtékes munka árán szerzett kenyeret édesnek. [...] Visszatérően hallatja a nyomornak sóhaját, a fájdalom jajszavát, s szól a díszes paloták és szerény kunyhók ellentétéről. [...] Noha képzettsége nagy hit-

község önálló vezetésére is képesítene, megelégszik a második hellyel élete végéig, hogy nagy mester irányítása mellett tudományosan mélyebben búvárkodhasson, meg azért is, mert tudja, hogy az ő munkálkodásának jellegére is szükség van s azt nélküle nem éreznék meg.” (Schindler). A hitoktatás teljes ellátásával, és a pasztorációs munka egy részének elvégzésével Löwinger valóban segíti mesterét. 1903 után egyedül irányítja a régi zsinagóga liturgikus életét. (Löv fogsága idején, 1920-21 között, tizenhárom hónapon át a hitközség lelkészi ügyeit Löwinger egyedül viszi.) Az idő múlásával egyre több tudományos feladatot kap. Löv bevezeti a zsidó néprajz kutatásába, Löwingerből nemzetközi ismertségű szakembert nevel. Sokat foglalkoztatja a Löv Immanuel mellett igazi tudóssá váló Löwingert a bécsi zsidóság történetirója, Max Grunwald rabbi, a zsidó néprajztudomány megalapítója. Grunwald folyóiratának, a *Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde*-nek Löwinger állandó szerzői közé tartozik. Itt jelennek meg máig páratlan folklorisztikus dolgozatai. Grunwald, 1946-ban megjelent önéletrajzában, munkatársai közül a legnagyobb szeretettel Löwinger emlegeti. Löv Lipót munkássága folytatójának mondja. Igaza volt. Löwingerrel is feltételezik egymást: istenhit és tudomány. Bármilyen témával foglalkozik, álomlátás, álomfejtés, jobbra-balra, ég, forgószél, szemmelverés, Leviatán, árnyék, démonok, varázslatos gyógyítás, az emlékezet rejtelmes fokozása, a látás javítása, központi problémája a lélek halhatatlansága, a feltámadás és a túlvilág kérdése. Löv Lipótról is, akiről többször ír, legfontosabb mondanivalója: erős volt a hite. Megjelent dolgozatainak száma 41. Scheiber Sándornak megvoltak. Gyűjteményes kiadásuk nemzetközi érdeklődést hozna. Tudomásunk van még 63 darab beszédkeziratról az 1950-ben a Rabbiképző Intézetbe szállított könyvei között.

Szerették. Hívei is, Löv is, mindenki, akivel kapcsolatba került. Legjobb barátja Wellesz Gyula főrabbi, a korszak egyik kimagasló hebraistája volt, akit a Bacher halálával megüresedett professzori helyre az akkori párizsi főrabbi Maurice Liber is javasolt. (Wellesz, Löwingerhez hasonló, visszahúzódo természetű, elhárította a kinevezést.)

1926 tavaszán a szegedi hitközség egy harmadik rabbi állás létrehozásának gondolatával foglalkozott. A posztra Löv jó barátja, Heller Bernát, az akkor még seminarista Frenkel Jenőt javasolta. Frenkel kérdésére, hogy milyen fogadtatásra és bánásmódra számíthat majd közvetlen feletteséről, Heller Bernát azt válaszolta, hogy Löwinger „természete hasonló a mi Edelsteinünkéhez”. (Edelstein Bertalan budai

főrabbi derús lelkéről, a csalódásokon szelíd humorral túllépni tudásáról volt híres.)

Löwinger a gyengeséget tartotta az egyik legtisztelhetőbb értéknek. A zsidóság lényegét is ebben, a Mindenhatónak tetsző törekvésében látta. „Izraelnek gyenge voltánál fogva jutott a feladat az emberiség gondolkodásának átalakítására, s az erkölcsi élet terjesztésére” – mondta egyik prédikációjában (1905).

Betegsége pontos diagnózisát nem ismerjük. *Az Országos Egyetértés* nekrológia Löwinger évek óta tartó asztmáját említi, amelyet többszöri meráni (Dél-Tirol) tartózkodással is kezelnek. Ötvenkilencedik születésnapján végrendeletet ír. Azt kívánja, hogy ellefelejsék. Végső napjaiban mestere főművének (*Die Flora der Juden*) 84-edik nyomdai ívét korigálja. „Szorgos, aprózó figyelemmel, megbízható szakértelemmel” (Löv). Megsejti halálát. Utolsó találkozásukkor, hogy felesége ne értse, héberül szól Löwhöz. A Számok Könyve 24,14-et idézi. *Én, ime elmegyek, begyűjtem népembe.* 1926. október 13-án, szerdán reggel 8 órakor hal meg. Másnap délután temetik az Újzsinagóga előcsarnokából. Sirja a szegedi zsidó temető rabbi parcellájában található. (Édesapja a Szentföldön nyugszik.) Családjáról gondoskodott a hitközség: özvegyének, „nyug- és kegydíj” címén, 1928. december 1-étől havi 400 pengőt engedélyeztek. Egyetlen gyermeke, Mihály, hematólogus lett. Scheiber világhírűnek mondta. Élete delén hunyt el.

Löwinger Adolf emlékét mestere mélyebb megértése okán is idéztük. Hiszen Löwinger tehetsége Löv mellett és Löv hatására teljesedett. Kettejük kapcsolata a bibliai képet juttatja eszünkbe: *A megtört nádszálat nem törí össze...*

Löwinger Adolf végrendelete

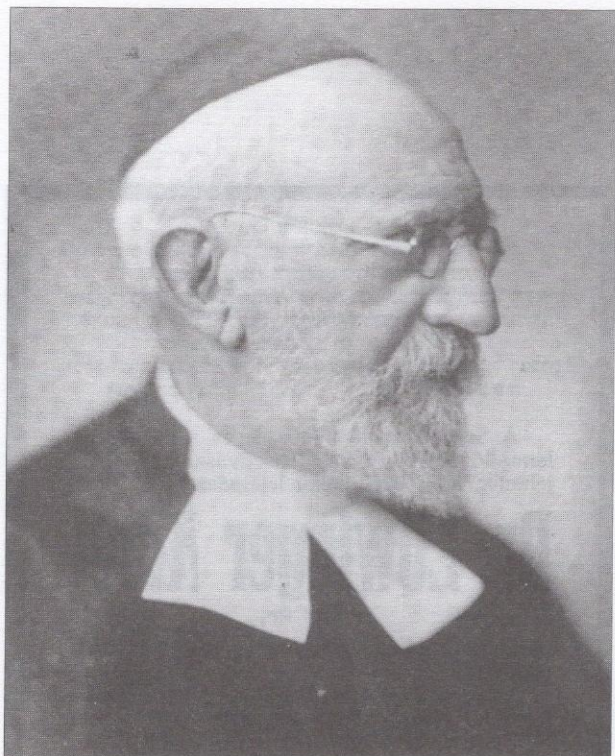
(A szerző tulajdonában lévő fénymásolat olvasata)

Végső akaratom

„Árnyék a mi napjaink a földön.” „De nem a fának, se nem a falnak, hanem a repülő madárnak árnyéka.”

Azért mindig időszerű, hogy az ember intézkedéseit megtegye, mielőtt az óra üt, nehogy az utolsó pillanatban sietségben valamit itt hagyjon, amit magával kellene vinnie, vagy pedig valamit magával vigyen, amit itt kellene hagynia.

A vallás törvénye szerint a halott kívánsága teljesítendő. Ennek alapján én a tek. eljáráságot és a vezető köröket alázattal kérem, hogy a következő kérésemet figyelembe venni méltóztassanak:

Löw Immanuel a 1920-as években

Wellesz Gyula

Bekövetkezett halálom után a szokásos mosás és öltöztetés elvégeztetvén, gyalultatlan koporsóban vigyének ki csendben, kíséret nélkül a cinterembe. A temetésre kitűzött időben minden szertartás mellőzésével – senki ne szónokoljon, ne énekeljen és ne imádkozzék, a cidduk haddint kivéve, ha aznap mondják – vigyének a sírhoz, amely a rendes chevra-tagok sorában jelöltessék ki. Bármily tiszteletbeli vagy díszsír ellen tiltakozom. Elejétől végig kizárólag a chevra fizetett emberei foglalkozzanak velem. Síromra ne ültessenek virágot és sír-emléket a családom állítson, de az csak egy márványtábla legyen, amelyen a nevem álljon, semmi más.

Rekviemet ne tartson senki és az Adar hetedikéi vagy mazkir ünnepély alkalmával nevem ne forduljon elő. Sem jegyzőkönyvben, márványtáblán vagy alapítványban nem óhajtok megörökíttetni.

Megjegyzem, hogy ez intézkedésem nem akar vád vagy megbántás lenni, csupán az életben követett elvemet óhajtom folytatni.

Családom jó barátaim figyelmébe ajánlom. Támogassák tanácsal és útbaigazítással, nehogy szükségét szenvedjenek.

A jó Isten áldja meg a község apraját-nagyját!

Dr. Löwinger Adolf

1923 szeptember 22-edikén megkértem Dr. Katona Dávid hitközségi és Fuchs Vilmos szentegyleti titkár urakat, hogy felsorolt kívánságaim betartásáról gondoskodjanak, mert tapasztaltam, hogy ilyen természetű végső akaratot nem mindig szoktak respektálni.

Szeged 923 december 20.

Dr.
Löwinger Adolf

Löwinger Adolf irodalmi munkásságának bibliográfiája
(Scheiber, 1956 alapján, kiegészítéssel)

1896

R. Elazar Kalir. Bp. 1896. pp. 31.

1897

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat díszülése. *Magyar Zsidó Szemle* XIV. 1897. 10-13.

1898

Brill Azriel. *Magyar Zsidó Szemle* XVI. 1899. 272-278.

1899

Egy akadémiai emlékbeszédről. *Egyenlőség* XVIII. 1899. No.6.

1903

Búcsú a régi zsinagógától. *Magyar Zsinagóga* IV. 1903. 258-262.

1904

Búcsú a régi templomtól. A Szegedi Zsidó Hitközség jelentése az 1903. évről. Szeged, 1904. 10-11.

„Zsidó prepotencia”. *Egyenlőség* XXIII. 1904. No. 1.

Egy tankönyvről (Varga Ottó: Világtörténet a középiskolák számára). *Egyenlőség* XXIII. 1904. Nos. 20-21.

A Livjathan. *Magyar Zsidó Szemle* XXI. 1904. 374-382.

1905

Isten tíz ruhája. In: Emlékkönyv Bloch Mózes tiszteletére. Bp., 1905. 8-12.

1907

Beszéd Klein Salamon koporsójánál. *Izraelita Tanügyi Értesítő* XXXII. 1907. 278.

1908

Der Traum in der jüdischen Literatur. *Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde* XI. 1908. 25-34., 56-78. (lönálló kiadványként] Leipzig, 1908. pp. 35.)

1909

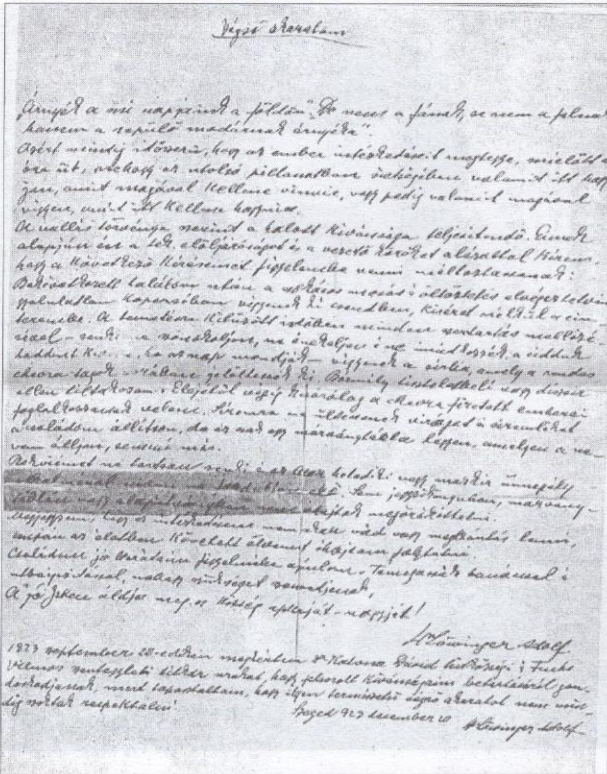
Magyar Zsidó Szemle 1908. Nr. 4. *Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde* XII. 1909. 127.

A zsidók istenéről. *Egyenlőség* XXVIII. 1909. No. 44.

1910

Der Schatten in Literatur und Folklore der Juden. *Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde* XIII. 1910. 1-5., 41-57. (lönálló kiadványként] Wien, 1910. pp. 26.)

Verzeichnis der Bibelstellen in A. Geigers Schriften. Abraham Geiger, Leben und Lebenswerk von Ludwig Geiger. Berlin, 1910. 471-491.

Löwinger Adolf saját kezűleg írt végrendelete

אלון בכות
 עם שבק חיים לכל חי הריב החכם הגאון הנודע לשם
 אברהם מנשה הלוי המכונה דוד לעווינגער
 החברה קדישא מעדה ועדת ישראל מסענעד עשו הכבוד האחרון
 להמנוח בראו לו ינקברו במעלה הקברים אצל השר הגדול
 הרב הגאון הדמעתאק הנודע Lipót Löw
 ובלע המות לעצמ ימותה די המעז מעל כל פנים. חבל על דאברין
 זכר צדיק לברכה ת נ צ ב ה

A Szegedi zsidó hitközség és a kebelében
 fennálló jótékony egyesületek gyászban borulva
 jelentik, hogy szelidélkü lelkipásztoruk

Dr. Löwinger Adolf
 rabbi úr,
 pásztorkodásának 28-ik évében folyó hó 13-án
 elhunyt.
 Végnyugalomra az új zsinagógából kísértük
 folyó hó 14-én délután félnégykor.
 Szeged, 1926. okt. 13.

Löw Lipót (1811. V. 22-1875. X. 13). Szombat I. 1910. No. 6.
 A zsidó irodalom története (Kecskeméti Ármin dr.). Szombat I. 1910. No. 12.
 Wellesz Gyula dr. Szombat I. 1910. No. 15.

1911

Löw Lipót emlékezete. Szegedi Zsidó Népiskola Értesítője 1910-1911. Szeged, 1911. 5-8.
 Löw Lipót. Magyar Zsidó Almanach I. Bp., 1911. 149-151.
 Löw Lipót emlékezete. Egyenlőség XXX. 1911. No. 24.

1912

Die Himmel in nachbiblischer Auffassung. Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde XV. 1912. 12-37.
 Dr. J. Preuss: Biblisch-talmudische Medizin. Hebraisches Register. [kézirat gyanánt] (h. n., é. n.) pp. 20.
 The memory of Leopold Loew. Dedicatory Sermon. In: William N. Loew: Leopold Loew. A biography. New York, 1912. 71-75.
 Várhelyi Rózsa Izsó dr. Egyenlőség XXXI. 1912. No. 23.

1914

Löw Imánuel (1854. I. 20.-1914. I. 20.). Magyar Izrael VII. 1914. 45-48.
 A szegedi zsidó hitközség története. Mult és Jövő IV. 1914. 32-38.
 Asszonyorsok. Várhelyi Júlia novellái. Szeged, 1914. Mult és Jövő IV. 1914. 347-348.

1916

Rechts und Links in Bibel und Tradition der Juden. Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde XIX. 1916. 1-70.

1917

Levél egy halotthoz. Egyenlőség XXXVI. 1917. No. 24.

1918

A pápa. Zsidó Szemle XIV. 1919. No. 3.

1920

Kötelező hitoktatás. Zsidó szemle XIV. 1919. No. 7.
 Die Wiener Geserah (S. Krauss). Egyenlőség XXXIX. 1920. No. 44.

1921

Löw Imánuel. Egyenlőség XL. 1921. No. 1.

1923

Die Auferstehung in der jüdischen Tradition. Jahrbuch für Jüdischen Volkskunde. I. Berlin-Wien, 1923. 23-122 (önálló kiadványként) 1923. pp. 106).

1925

Der Windgeist Keteb. Jahrbuch für Jüdische Volkskunde. II. Berlin-Wien, 1925. 157-170.

1926

A forgósziel. In: Jubileumi Emlékkönyv Dr. Blau Lajos... jubileuma alkalmából. Bp., 279- 290. (=Magyar Zsidó Szemle XLIII. 1926. 279-290.).
 Der böse Blick. Nach jüdischen Quellen. Menorah IV. 1926. 551-569 (=Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde XXIX. 1926. 551-569).

1927

Vom Livjathan. Menorah V. 1927. 619-628 (=Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde XXX. 1927. 21-26., 49-53).

1971

Preuss, Julius: Biblisch-talmudische Medizin. Berlin, 1911. New edition, with register of Hebrew and Aramaic terms by Adolph Lowinger, New York, 1971. pp. 85 + 735.

Hidvégi Máté

A Szeged-kutatás alapos ismerője

Löv Immánuel a „Szeged és népe” kéziratáról

Az alábbi bírálat a Dugonics Társaság iratai között, az 1895. év termésében lappangva maradt fenn a szegedi levéltárban. Publikálását több tény is indokolja. 1. A szerző, Löw Immánuel (1854–1944) szegedi főrabbi a magyar és zsidó kultúra történetének oly jelentős alakja, hogy minden, ami életművét, életművének ismeretét gazdagítja érdemes a publikálásra. 2. Ennél a meglehetősen általános szempontnál konkrétabb ok a közlésre az, hogy ez a maga nemében kitűnő írás a Szeged-kutatás történetének is egyik fontos dokumentuma. Azzá teszi, hogy az első szegedi néprajzi összefoglalás Kovács János műve, előzetes bírálatként született, s kritikája így valamiképpen belejárt a mű végleges, publikált változatának (1901) kialakításába is. Fontos dokumentummá teszi a bírálatot a benne megjelenő sokrétű és magas fokú szakmai tudás is, amely Löw fölkészültségét a kor legmagasabb színvonalán állónak mutatja. (E tekintetben mélyen jellemző, hogy a legjobb mintára, Katona Lajos etnológiai programjára hivatkozik, arra építi érvelését.) S legalább ennyire fontos annak dokumentálása is, hogy Löw, az úgynevezett zsidó tudományok nemzetközi rangú művelője, mint e bírálat is mutatja, a Szeged-kutatásnak is alapos és fölkészült értője volt.

A bírálat, amelyet az olvasás minden nebezksége ellenére betűhíven közlünk, önmagáért beszél. Megállapításai szabatosak, ma is akceptálандók. Érdekességként szempontjai közül most csak kettőt emelek ki. 1. Löw, Katonára hivatkozva, nevezményezi, hogy a megbírált műből teljesen hiányzik „a flóra és fauna a nép életére való vonatkozásának tekintetéből”. E megállapítás, s a Katonára való hivatkozás tudománytörténeti súlyát az adja meg, hogy — mint köztudott — Löw utóbb a zsidó flóra és fauna máig legjelentősebb kutatója lett. Főműve, amelyet annak idején Móra Ferenc is méltatott, épp e tárgykörben született. 2. Löw, a rabbi, biányolja a parasztság olvasási gyakorlatának tárgyalását. Hogy ez mennyire lényeges, s korát sok vonatkozásban megelőző modern szempont, nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ma, a kommunikációs technológia gondolkodásmeghatározó szerepének fölismerése után méltányolhatjuk csak igazán e szempont fölvetését. Sajnos, a témakör igazi földolgozásával máig adós a kutatás, s csak fájlalhatjuk, hogy Löw szempontját a maga korában, amikor ez az olvasási gyakorlat még közvetlenül vizsgálható lett volna, nem fogadták meg.

Löv Immánuel — barátaitval, a folklorista Kálmány Lajossal és az író Tömörkény Istvánnal hármásban — a századvég szegedi kultúrájának legsúlyosabb személyisége volt.

Lengyel András

Tisztelt Szakosztály!

F. év január 16-odikán tartott szakosztályi ülésünkön javaslatba hoztuk, hogy mult évi pályakérdésünk újólag tüzessék ki ilyformán: Szeged és népe, népszerű geographiai és ethnographiai értekezés, tekintettel a történelmi fejlődésre. Terjedelme 5-6 nyomtatott ív. A teljes ülés elfogadván a szakosztály javaslatát, a pályázat ki is íratott és idén arra az eredményre vezetett, hogy a határidőre be is érkezett egy pályamű.

E pályamű címe: Szeged népe, jeligeje: „Ez a faj véred, sajátod sat.” Terjedelme a pályázati feltételeknek megfelel.

Megfelel-e a mű különben is a pályázati feltételeknek? Nézetem szerint csak részben. Már címe, Szeged népe, mutatja, hogy a geographiai része a szerző kellő figyelmet nem akar fordítani s az erre vonatkozó követelést kellő módon tekintetbe nem vette. A főszólyt az ethnographiai részre kívánta fektetni, ami már a mű külső beosztásából is kitűnik mert a geographiai részre összesen 14 oldal esik, míg az ethnographiai 116 oldalra terjed.

A földrajzi rész bevezetése rövid történelmi visszaillesztést vet Szeged vidékének őstörténetére, utal többek közt arra, hogy „az eddig határozottan el nem döntött” historiai emlékek szerint e város területén állott Attila sátra és constatálja, hogy „az Árpád hadával jött magyarság azon része, mely a foglalkozásának kiválóan megfelelő és alkalmas volta mellett a védelem szükségének előnyével (!) is-bíró területet elfoglalva azt többé el nem hagyta.” (7 l.) Az itt lételepült magyarságról azt állítja, „hogy ősi tűzhelyét el nem hagyta és az eredetiséget megőrizve, régi szokásait fönrtartotta.” Ezek az állítások csak részben állanak, mert a Temesköz szegedi telepesei (24 l.) elhagyták az ősi fészket, az eredetiség és a régi szokások pedig, mint szerzőtől (35. 38. 59 l.) megtudjuk, jórészt elenyésztek.

A tulajdonképi földrajzi részt kénytelen vagyok teljesen elégtelennek jelezni. Ez a rész még akkor sem volna jelen alakjában kielégítő, ha e téren első kísérlet volna és ha kellő előmunkálatok hiányában a szerzőnek kellett volna az adatokat összehöngészni; még kevésbé tekinthető kielégítőnek, ha azt látjuk, hogy a meglévő és könnyen hozzáférhető előmunkálatok kész anyagát sem dolgozta föl. Pap János 1878-ban behatóan értekezett városunk birtokterületének földtani és talajviszonyairól, Bertalan Alajos pedig 1884-ben becses tanulmányt írt Szeged

földrajzi és meteorológiai viszonyairól. — Mindkét tanulmány a főgymnázium értesítőjében jelent meg. — Sem egyik, sem másik munkának szerző nem vette hasznát, hanem beírte pl a földrajzi fekvés tüzetes megjelölése helyett avval az egy adattal, amelyet Varga Ferenc történetének első lapján talált, holott Bertalannál a legfontosabb és legmegbízhatóbb adatok állottak rendelkezésére, úgy hogy a határpontokat a legnagyobb pontossággal megjelölhette volna. A földrajzi fekvés, a bel és külterület pontos körülírása, a terület határa, alakja, kiterjedése, talaj és domborzati viszonyai és a vízrajzi ismertetés Bertalan munkája alapján rendszeresen lettek volna tárgyalandók. Területünk helyrajzi névtárát szerző nem gyűjtött össze, hanem beírte a mostani kapitányságok neveinek felsorolásával, amely névsort egyébiránt Reizner a Régi Szegedben (II 92) közölte. Szerző erre nem utalva s úgy tesz mintha a jegyzőkönyv alapján közölné újra. Ezzel szemben kiemelendő, hogy a városrészek, kisebb belterületi vidékek, utcák, terek, külterületi részek, dűlők (Bertalan 11 l.) erdők, erek, tavak sat elnevezéseinek lehetőleg teljes gyűjteményével nagyon érdemes munkát végzett volna a szerző, úgy hogy a geographiai résznek ez az összeállítás, a nevek lehető identificálása mellett, lett volna legérdekesebb pontja. Amit most közöl az említett jegyzőkönyvből és a jelenleg dívó elnevezésekből, az csak véletlenül kikapott adatcsoport s ily módon való közlése a tudományos módszer szempontjából alapos kifogás alá esik.

Szeged nevével is foglalkozik ebben a részben a szerző és egy rosszul formulázott mondatban egy lélekzetre kétféle véleményhez szól: az egyik az, hogy Szeged a „zege” szóból származik, mely a XIII és XIV században halfogó helyet jelentett, a másik az, hogy a szeg szóra vezendő vissza, amely barna, fekete földet jelent. Az első levezetésre nézve megjegyzendő, hogy Herman Ottó a magyar halászat könyvében (842 l.) felhossa: zege XIII század: „cum clausura Ticiae Zege vocata” továbbá zege és zegye XV század, és hogy úgy ezeket, mint a többi változatot — czege, segye, szegye, szegye — a czege szóra vezeti vissza, (779 l.) amely NagyBeregen erős husángokból való rekesztést jelent, melylyel a folyót átfogják. Ettől a szótól származtatja Herman Ottó a Czege, Kis és Nagy Czég nevű helységek neveit. Zege tehát nem jelent szorosan halfogó helyet és — amit a mai czege igazol — nem is hangzott szeg-nek, úgy hogy ebből nem származtathatjuk városunk nevét. — A másik levezetés szerint szeg barna, fekete földet jelent. A Nagyszótár szerint

szög (2) mondatik hajról, szörről, melynek színe érett gesztenyehéjhoz hasonló: szögszín, szögbarna, szögsgárga. A nyelvtörténeti szótár szerint szög annyi mint barna, fuscus, subniger s mondatik hajról, emberről, lórol, de nem jelent épen fekete földet. Pethő Gergely Krónikája (Nysz i.h.) Szegszárd nevét erre a szóra vezeti vissza a helyi monda vagy ethimologicus combinatio alapján. Végül azt állítja a szerző, hogy Szeged elnevezése nem lehet geographiai, mert a folyók nem szeged, hanem fokot képeznek, hanem lehet topographiai a sziget szóból. A sziget szó, noha utolsó elemzésben a szeg és a szeglethez tartozik, (Simonyi, Tüzetes MNyt I 92) Szegeddé a nép ajkán soha nem vált volna. Ami a szeg és fok szókat illeti, Varga Ferenc helyesen utalt (11 l.) 18 hazai helynévre, amelyben a szeg ily értelemben mint az összetett helynevek alapszava fordul elő. Nem szabad azonban elfeledni, hogy Szeged nem fekszik sem a Tisza-Maros szögében, sem fokán, hanem a két folyó összeshögellésével szemben.

Annyi bizonyos, hogy Szeged nevét szerzőnk sem magyarázta meg elfogadhatóbban, mint azok akik e kérdéssel előtte foglalkoztak.

A lakosságra vonatkozólag ki van emelve a nép nagy hasonlítóereje (33 l.), de nincs kellően hangsúlyozva, hogy a magyarodás milyen mértékben köszönhető az utolsó századnak, részben egyenesen az utolsó évtizedeknek. Hiszen a mult század végén Szeged lakossága „valóságos nemzetiségi conglomeratum” volt. (Reizner, Régi Szeged I 7-9)

Az utolsó népszámlálás adatai csak nagyjában vannak Reizner nyomán felhasználva (24 l.), pedig részletesebb ismertetés anyanyelv és nemzetiség szerint bizonyára helyén lett volna.

Telepítéseinkről, melyekről Kálmány és Reizner értekeztek, csaknem teljesen hallgat a szerző. Kálmány kutatásaiból (II K. VIII l. III K. XII l.) látta volna, hogy mint a földrajzi részben a helyneveket, úgy a lakosság leírásában a családneveket nem szabad elhanyagolni. Régibb szegedi családnevekből még csak mutatványt sem kapunk.

II.

A szegedi nyelvjárásra vonatkozó rész nem vall szakavatott nyelvész kezére. Az általános jellemzés Balassa idevágó műve alapján szabatosabban lett volna körülírandó.

A localis patriotismus hivalkodása és nem a nyelvészeti iskolázottság nyilatkozik abban a téves állításban, hogy nyelvjárásunk a köznyelvtől nagyon keveset, csakis a tájkiejtés által különbözik (39 l.) és legközelebb áll a köznyelvhez' (41 l.). Ezt mindnyájunk tudata épűgy megcáfolja, mint Szinyei tájszótárának minden egyes lapja. Inkább azt óhajtottuk volna látni, hogy a szerző a közfigyelmet felhívta volna nyelvjárásunk veszni indult s a terjedő irodalom hatása alatt közeli jövőben veszendőbe menő nyelvkincsére.

Divatját multa az ö-ző kiejtés védelmére a nyelvtudomány ellen irányuló megjegyzés helyi hazafisága is (39 l.). A nyelvtudomány kétséget kizáró módon megállapította, hogy „az özés újabb fejlődés s a két hang (ö és é) között az é-t kell eredetibbnek tartanunk.” (Simonyi Tüzetes MNyt I 93). Hogy az özés labilizálásnak hatása, azt szerző előtt is tudtuk. (Lásd most Simonyi i.h. 12 l. 11 sor, 93 l. utolsó sor). A Dugonics-társaságnak nem lehet feladata, hogy Dugonicsnak azt a sajátját, mely szerint „a helyesírásban valamit a Tiszamelléki szokásbul megtartott”, (Karácsonyi Incé János – K. Chrysostom – a Magyar Példabeszédek előszavában XX l.) védelmezze.

Szerző egyébiránt a szegedi nyelvjárást úgy tárgyalja, mintha az tudományos úton még nem lett volna leírva és méltatva, pedig amit e részben Négyesi László tanulmányában (Nyelvőr XV 391. 442. 486. 939) és Kálmány műveiben találunk, sokkal bővebb és különösen Négyesi tanulmányában rendszeresebb, mint pályaművünk adatai.

Nem is teljesen otthonos egyébiránt szerző a mi nyelvjárásunkban, mert különben nem írná tödide-tödoda (45 l.) hanem tödide-tödöda, s nem is írná így: dolgozó hanem dógozó. Legjobban kitűnik ez azonban a következő sorából: „Szegeden nem mondja a nép, mint még Simonyi is idézi: Pöre ögyél köny-

eret möggyel; ha nem köll, majd mögöszöd röggel, erős gömbölyűen ejtett ö-kkel, hanem legfeljebb így: Pöre egyél kënyeret mëggyel, ha nem këll, maj mëgöszöd rëggé”. Ezzel szemben constatáljuk, hogy mi a szegedi dialectusban ezt így mondjuk: Pöre ögyé kënyeret meggyé, ha nem kó maj mögöszöd röggé.

A szenvedő igét, úgymond szerző, nagyon ritkán használja nyelvjárásunk, például: dicsértecsék a Jézus Krisztus. Hiszen ez nem népies formula, hanem az egyház által a latin laudetür viszszaadására használt szenvedő alak!

A 44 lapon tévesen hozza föl szerző a szókezdő mássalhangzó elveszésének példájául az ászló szót, mert ennél a z elveszése nem hangtani deformáció, hanem a nyelvérzék tévedése, amelylyel a z a névelőhöz vonatott át. (Simonyi Tüzetes MNyt I 152.) Annál könnyebben eshetett meg ez a tévedés, mert a szó végső mássalhangzójának áthúzása a magánhangzós kezdetű szóhoz, pl a – zisten, a – zárnyeka, nem ritka a mi tájéjtésünkben. (Nyelvőr XV 548).

III.

A tulajdonképi népiesei rész értékesebb az eddig tárgyalt földrajzi és nyelvtudományi résznél, de ennek is vannak hiányai.

Katona Lajos az Ethnographia első kötetében (83 l. 1890) részletes és módszeres programot közölt arról, mi mindenre kell az ethnographiai tanulmányok kiterjednie. Ha ezen alapos szakismerettel megállapított programhoz mérjük pályaműnkünket, észreveszszük, hogy szerző figyelmét nem egy fontos kérdés kikerülte.

Katona az egész földadatot hat szakaszban tartja megoldandónak. Ezek: geographia, anthropologia, ethnographia, ethnologia, néppszichologia, sociologia. Mindjárt az első szakaszból „a flóra és fauna a nép életére való vonatkozásának tekintetéből” teljesen hiányzik. Mindössze egy kétsoros idevágó megjegyzést találunk a 124. lapon.

A második részben Lakatos [valószínűleg előírás; helyesen: Katona] követeli a) a lakosság testalkatának teljes képét, és b) demographiai adatokat. A lakosság testalkatát szerző leírja ugyan, de erre vonatkozólag tüzetes anthropometrikai adatokat kellett volna az általa contemplált felső és alsóvárosi külön típusokra vonatkozólag beszerezni. A koponya és egyéb mérések kívül egyéb dolgok, például a haj színe, göndörsége, a szemek színe, ha nem is széles alakra fektetett statistikai adatgyűjtés, de legalább egypár próbaadat pl. egy-egy felső és alsótanyasi iskolára vonatkozó statistika alapján, meg lettek volna állapítandók.

A demographiai adatok, minők a népesedési mozgalom, egészségügyi [,] moralstatistikai viszonyok alig vannak érintve. Így például még csak pedzve sincs az a kérdés, hogy egy-egy családra hány gyermek esik, holott ez a nép jellemzéséhez kétségtelenül jelentős adatnak tekintendő.

A szorosabb értelemben vett ethnographiai részben Katona követelményeivel szemben hallgat Szerző az egészséges és beteg test ápolásáról, pl a fürdésről, népies orvosságokról, hallgat teljesen a rablóromantikáról, mintha Rózsa Sándor nem lett volna földünk, hallgat a nép mai politikai meggyőződéseiről és politikai mozgalmakban pl választásoknál tanúsított impozans magatartásáról.

Nem tudjuk meg, olvas-e a nép? Mit olvas? Olvas-e könyvet, kalendáriumot, hírlapot?

Az ethnologiai, folkloristikus részben aránylag legtöbbet nyújt a szerző s különösen a népviseletre vonatkozó fejtegetései emelendők ki. De hiányzanak ebben a részben is a közmondások, stereotyp szólásmódok, gúnynevek, gúnyversek, csúfolódások, táncszók és felkiáltások.

Mindezek után véleményem az, hogy tekintettel arra, hogy a pályamű geographiai és nyelvészeti része teljesen elégtelen s hogy a népiesei részben vannak ugyan sikerült részletek, de ugyanebben tetemes hiányok is észlelhetők, a pályadíj e műnek oda nem ítéltető.

Szeged 1895 nov. 3.

Lőw Immánuel

1 Szerzőt ebben az állításban Négyesi Lászlónak nézete vezérelhetette, aki a Nyelvőrben XV 391 állította, hogy „Szegednek nem annyira nyelvjárása, mint tájéjtése van. Különbsége a köznyelvtől jóformán csak kiejtésbeli.” Négyesi a grammatikusnak szeméjvegén nézte a dolgot és elhanyagolta a lexicographiai szempontot.

Kettős kötés

Löw Immánuel és Debrecen kapcsolata

Megtiszteltetés számomra, hogy a két szegedi zsinagóga felavatásának emlékünnepe rendezett konferencián előadás tartására kértek fel. Öröm és megtiszteltetés, hiszen mindkettőhöz kötődik gyermekkorom és kora ifjúságom. Ebben az utcában is születtem. Családomnak mindig fontos volt a templom közelsége. Nagypám a régi templom gabeja, világi előjárója volt. Ma is tudom hol volt állandó széke, helye. Nem járt az új, orgonás templomba. Modernebb felfogású nagymamám és szüleim viszont az új templomhoz kötődtek, itt volt állandó helyünk.

Én ahhoz a – ma már sajnos fogyatkozó számú – generációhoz tartozom, aki még ismerhette nagyhírű főrabbinokat, Löw Immánuel és hallottuk veretes irodalmi nyelvű prédikációit. Ma is emlékszem arra az árvízi évfordulós beszédre, amelyben elmondta, hogy csónakon mentek be a templomba, hogy a frigszekrényből kimentsék a Tóra tekerceket.

Löw Immánuel a magyar zsidóság egyik legkiemelkedőbb egyénisége, nagyhírű tudós, országos tekintély volt. Bizonyára ennek tudható be első debreceni kapcsolata is. 1894-ben Debrecen zsidósága létszámban gyarapodván, újabb nagyobb templom építését határozta el. Nem volt egységes az előjáróság nézete az omed, a tóraolvasó asztal elhelyezését illetően. Ezért a kör legnagyobb rabbinikus tekintélyéhez Löw Immánuelhez fordultak levélben, és véleményét kérték ebben a kérdésben. Válaszát autentikusnak tekintették, így épült fel Debrecen legnagyobb gyönyörű bizánci-mór stílusú temploma, amelyből sajnos mára egy kődarab sem áll, csupán fénykép őrzi az egykori szent helyet.

Löw Immánuel és Debrecen következő kapcsolata egy szomorúbb korszakhoz fűződik. Amikor a főrabbit provokatív és hamis vádakkal 1919-ben letartóztatták, akkor Debrecen nagytekintélyű református püspöke Dr. Baltazár Dezső Szegedre jött, prédikációt tartott a péntek esti istentisztelet keretében. Bízatta és erőt öntött a megfélemlített zsidó közösségbe.

Engedtessek meg, hogy itt egy családi vonatkozású tény is megemlítsek. Löw főrabbi házi őrizete idején folyamodványt nyújtott be a kormányzó kabinet irodájához. Leírta, hogy vallása gyakorlásában akadályozva van, hiszen az imához minjan tíz felnőtt férfi együttléte szükséges. A kabinetiroda válaszában kért tőle egy névsort tíz megbízható vallásos férfiról, akiket a reggeli és esti imához beengednek lakásába. A főrabbi leánya Patzauer Sándorné Löw Eszter néni mondta el nekem egyetemi hallgató koromban, hogy a

lista első neve Reitzer Zsigmond volt, az én anyai nagypámé. Nagypám mindig nagyon tisztelte Löw Immánuel és a megbecsülés kölcsönös volt. Amikor nagypapa szemén szürke hályog képződés kezdődött, akkor a főrabbi úr egy botot faragtott neki egy, a templom udvarán éppen akkor kivágott öreg meggyfából. Ezt a botot nagypapa olyan nagyra becsülte, hogy amikor elhunyt, Dr. Schindler József akkori rabbin, még a temetési beszédében is megemlékezett erről.

A ma centenáriumát ünneplő templomban eszkette Löw Immánuel az én szüleimet és itt volt az én esküvőmön is a chupa kadisa. Schindler rabbi volt első szülőtt gyermekünk kvaterje. Egy későbbi Szegedhez és Debrecenhez is kötődő rabbi a sorainkban ülő Schöner Alfréd pedig első fiú unokánkat tartotta, amikor felvették Ábrahám szövetségébe.

Löw főrabbi és Debrecen kapcsolata ma sem szűnt meg. A Debreceni Református Teológia kiváló őszötvetség professzora Dr. Karasszon Dezső férjemnek és nekem adományozta saját könyvtárából Löw Immánuel két könyvét.

Löw Immánuel: „100 beszéd”, Schwartz Jenő kiadása, Szeged, 1923. A másik könyv:

„70 beszéd”, 1928. Megjegyezném, hogy ez utóbbi kiadásban Löw neve már hosszú ő-vel jelent meg, noha eredetileg a név rövid ö-vel szerepel, és a család ma is így használja.

Ismeretes, hogy Löw háziőrizete ideje alatt írta meg „Flora der Juden” című könyvét, amely a Biblia növényvilágát dolgozta fel. Ennek megjelenítésére utalnak az új zsinagóga csodálatosan szép üveg mozaik ablakai. Lelki rokonság ez talán Debrecen híres botanikusával Méliusz Juhász Péterrel, akinek Herbáriuma 1578-ban jelent meg, valamint Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály 1813-ban megjelent „Füveskönyv” című munkája szerzőivel.

Magam szegedi születésű, és majd fél évszázada debreceni lakos lévén nagy szeretettel ápolom a két város kapcsolatát. Úgy vélem közösségeink századok óta közös történelme ezt nem teszi nehezzé. Végül utalnék arra, hogy az a kormány, amely 1849. május 14-én Debrecenben törvényjavaslatot készített. „A nemzet nevében a zsidók polgárosításáról a nemzetgyűlés által törvényalkottatott”, a törvény Szegeden, július 28-án, 1849-ben Kossuth Lajos kormányzó és Szemere Bertalan belügyminiszter aláírásával iktattatott be, a Klauzál téren ma is álló impozáns épületben.

Reméljük, hogy a törvény örökérvényű és a két város kapcsolata is maradandóan megpecsételtetett.

Gergely Judit

Megújul a zsidó élet

A neológ zsidóság értékei

Amikor ezt a témát és a címet kiválasztottam, úgy gondoltam könnyű dolgom lesz. Szegeden Lów Lipót és Lów Immánuel rabbik városában, és az általuk létrehozott zsinagóga árnyékában könnyű, lesz beszélnem a neológ zsidóságról. Ha csak néhány dolgot említiünk Pl. Lów Immánuel csodálatosan szép magyar prédikációit, nem kell más éreztetnünk a neológ zsidóság értékeivel kapcsolatban. Ha valaki járatos a történelemben és az Országos Rabbiképző létrejöttének körülményeit is ismeri, akkor tudja, a neológ zsidóság nélkül nem jöhetett volna létre. De ha valaki az eredetileg csak család és iskola részére készült magyar nyelvű zsidó rabbik által készített Bibliafordítást nézi, amelyben számos neológ rabbi tehetségének legjavát fektette, akkor szintén erős érvként szolgál a neológ zsidóság mellett. Persze, ha már elkövetjük azt a hibát, hogy a magyar neológ zsidóságot az ortodoxia kárára dicsérjük, olyan területre tévedünk, ahol már könnyen futbatunk kiengesztelhetetlen ellentétek világába. Ha viszont Paul Johnson nemrégiben magyarul is kiadott Zsidók története c. munkájában keressük a neológ zsidóság helyét, aki az asszimilációval és a zsidó kikeresztelkedési hullám elindulásával kapcsolja össze a német reform zsidóságot, akkor reménytelen keserűség kerít hatalmába még egy katolikus papot is, hiszen egy értékes zsidó irányzatot készült vizsgálni és amint közelített ennek történetéhez, egyre összetettebbé vált a kép. Ha még azt is tudjuk, hogy az egyik legbátrabb zsidó bankár család a Rothschildok, soha sem voltak neológok, akkor végképp úgy érezzük, meg kell vizsgálnunk ezt a képet közelebről is. De mivel a hagyományokhoz való viszony a mai zsidó vezetőket is izgatja, ezért talán érdemes foglalkozni ezzel a témával erről tanúskodik Schöner Alfréd rabbi előadása is, amelyet a tudomány napján tartott az elmúlt évben Budapesten így emlékezik a Lów féle közösségre: „Hatalmas megtiszteltetés és egyben hatalmas kibívás. Felállni arra a szövegre, amelyen egykoron Lów Immánuel prédikált. Beleülni abba a rabbi székbe, amelyben a háború utáni magyar rabbikar egyik – fiatalon meghalt – zseniális főrabbija Schindler József ült. Hatalmas feladát, Meginogtam, szabad-e vállalni ezt? Végül is Scheiber Sándor professzor szavában bízva, megkezdtem rabbinikus pályámat Szegeden”

A neológia

Az Újvári-féle zsidó lexikon így határozza meg a neológot: „Új elveket követő. A magyar kongresszusi zsidóságnak nem hivatalos, de jellemző elnevezése. Új hitelveket ez a párt nem vall, sőt hangoztatja, hogy éppen úgy, mint az ortodoxia a Sulhan Aruch alapján áll, mindamellet tagadhatatlan, hogy számos tekintetben letért a hagyomány folytonosságának alapjáról, és itt-ott a Sulchan Aruchérol is. Főbb eltérések az ortodox rítustól: Ornátus viselete, orgona kíséret az énekhez, templomban való esketés, temetők díszítése, ének a

temetéseknél, a bibliai részeknek etikai és esztétikai szempontból történő kiválogatása a tanításban, imák és pijutok mellőzése, külsőséges esztétikai szempontok érvényesítése a régi hagyományok rovására.”

Gyanítom, aki ezt a címszót írta nem akarta dicsérni a neológokat. Ha ugyanis valaki meghallgatja a szegedi vagy a pesti hitközség orgonáját, azt mindenki csodálatosnak találhatja. Azt sejtem a magyar neológ közösségnek inkább a megszületésének története a beszédes, mint a rítusa és a hitelvei.

A magyar zsidó hitközségek megszületése

A magyar zsidóság „összefogásának” és az országos hitközségi rendszer megalakulásának idejé Baró Eötvös József miniszterségére esik. 1867-ben egy emlékiratot szerkesztettek, amelyben egy a kérdéssel foglalkozó országos gyűlés összehívására kéri a minisztert a következő céllal:

„Ezért a mi tiszteletjes kérésünk, hiszenint Nagyméltóságod ily gyűlést egybehívni kegyeskédek, hogy ez az országos egyetemes községnek és központi képviselőnek szervezésével, az új rendszernek és az ettől várt jobb jövőnek alapját megvehesse.”

Ez a jobb jövő jámbor óhaj maradt, mint azt következőkben látni fogjuk. A szervezők az emlékirat másolatát megküldték a hitközségeknek és az ötlet, ahogy lenni szokott nem aratott osztatlan sikert. Ennek egyik oka az volt, hogy állítólag néhány hitközségben a rabbik túllépték hatáskörüket ezért „civil eljáróság” bevezetésére tesznek javaslatot. Ez az ötlet leginkább az ortodox közösségeket zavarta. Még Lów is, aki támogatta a kongresszusnak az ötletét, élesen ellenezte ezt a kitétel. De mi húzódik meg az ó-hitű és az új-hitű zsidó megnevezés mögött. A jesivákban csak szent tudományt oktattak, és világi tudományt nem. A kor emberét a zsidókat erősen érdekelték az új tudományok, tehát új oktatási program bevezetését javasolták. Lów Lipót Pápan sokat küszködött azzal a problémával, hogy közössége nem tolerálta azt az elképzelést, hogy leányiskolát is létrehozott és a lányokat is taníttatni akarta.

A gyűlés szervezésének feszült légkörében születik meg az ortodoxok érdekvédelmi szervezete a „Somre Hadatám (Vallásór). Később az ortodoxok saját magyar lapot is alapítanak. Többek között azt ígérlik: (1) minden eszközzel

védekezni fognak az ortodox zsidóságot ért igazságtalan támadások ellen; (2) támogatni fogják azokat az ortodox közösségeket és személyeket, amelyek hitük miatt hátrányt szenvednek.

1808 februárjában jön létre egy értekezlet, mely igyekszik kerülni a hitelvi kérdéseket ezért az összehívás tárgya oktatási jellegű: „Magyarország izraelita hiten levő polgárainak hitközségi, de főként köznevelési, oktatási és iskolai ügyeinek rendezése, s újabb, alkotmányos, társadalmi és közigazgatási viszonyaihoz való törvényes átalakítása”

Azaz is hangsúlyozni kívánják ezt a célt, hogy csak előljárókat és közéleti szereplőket hívnak meg mintegy 30 főt. Ezek azonban többségében neológok. Vagyis az értekezlet neológ túlerővel indul, amit az ortodoxok természetesen nehezményeztek. Azt utólag már nem könnyen megállapítható, hogy vajon Eötvös miniszter szándéka szerint volt-e ez, vagy a tanácsadója dr. Hirschler Ignác (1823-1891) ismert szemorvos, a neológ közösség egyik vezetője, később a főrendi ház tagja sugallatára történt-e így. A jó egyensúly érzékkel rendelkező Lów ismét tiltakozott, mivel az ortodoxia véleményét nem kérték ki. Mint kiderült ennek elmulasztása nagy hiba volt. A gyűlés azzal próbálta megnyugtatni az ortodoxokat, hogy jesiváknak is támogatást javasolt. De az ortodoxok önmagában a centralizált elképzelések ellen is tiltakoztak. Bizonyára sejtették, hogy az országos központban kisebbségben fognak maradni, a többségében lévő városi neológokkal szemben. 1868 novemberében megtartott választásokon a neológok sokkal kisebb arányban győztek, mint az először gondolták volna. A neológok 57,5%-ot szereztek, szemben az ortodoxia 42,5%-ával. A végén azonban mégis a 220 kongresszusi küldöttről 120-an a

neológokat képviselték és csak 94-en képviselték a kisebbségben maradt ortodoxokat. Erre a vereségre más úton

érkezett az ortodox visszavágása.

Ortodox tiltakozás

Röviddel a kongresszus megkezdése előtt 1868. november 24-én, Pesten, kétszáz ortodox rabbi tartott külön összejövetelt. Sajnos nem tudtak kiegyezni annak ellenére, hogy egy békülékeny rabbi, a tanácskozás egyik tekintélyes szónoka volt R. Jiszrael Azriel Hildesheimer (1820-1890) abban az időben eisenstadti rabbi, később a berlini ortodox rabbiképző alapítója és vezetője. A két tábort szerette volna egyesíteni békés eszközökkel, a hit erősítésére céljából, úgy vélte ugyanis, hogy a vallási parancsolatok megtartása a legfontosabb. Szerette volna, ha a jesivákban a vallási ismereten túl általános műveltséget is oktatnak, azonban ez az ötlet nem nyerte el a résztvevő haszid rabbik tetszését.

Az Egyetemes Gyűlés megnyitására -Bárá. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében került sor Pesten 1868. december 10-én, a Megyeházán. A miniszter hangsúlyozta, hogy nem akar hitelvi kérdésekkel foglalkozni, hanem csak külső szabályozásról van szó. A gyűlés legfontosabb eredménye, hogy megszületett a hitközség fogalma és definíciója: „(c. ..) az egy helyben lakó izraelitáknak egyesülése a célból, hogy vallásbeli szükségleteiket a megkívánható egyházi, tan- és jótékonyági intézetek, valamint a szükséges hivatal-személyek által kielégítsék

-képezi az izraelita hitközséget.” Az ortodoxok javaslata a következő definíció volt: „A Sulchan Aruchban kodifikált mózesi-rabbinikus hittételek és törvények vallói képezik Magyar- és Erdélyország izraelita közösségét.”

Sajnos ezt a verziót elvetették, pedig szerintem, ki kiegészítéssel el lehetett volna fogadni, Hirschler Ignác azonban hajthatatlan volt, sőt a személyeskedő vita eredményeként 48 ortodox képviselő kivonult az értekezletről. A már korábban említett Hildesheimer rabbi, helytelenítette a távozást, és 35 ortodox képviselőt visszatartott, de a 48 kivonult képviselő miatt a későbbiekben jelentéktelen lett a befolyásuk.

Megszületett a gyűlés határozata: Minden helységben csak egy zsidó hitközség szerveződhet. Ha azonban II(...) valamely községben a tagok egy része a községben fennállóól eltérő istentiszteleti intézményt kíván a maga részére életbe léptetni, s imaházi egyesületet képezni, úgy ez fel van jogosítva: a) alkalmazni berendezni, b) saktert és c) hitszónokot, illetően dajant alkalmazni -már amennyiben ezzel a hitközség és a rabbiág adminisztratív egysége nem szenved kárt.

A gyűlés következményei

Ennek a gyűlésnek két figyelemreméltó következménye lett. Egyrészt az ortodox neológ ellentét Magyarországon elmélyült, másrészt lehetőség nyílt arra, hogy 1850-től egy oktatási alap megteremtésével megnyíljon az Országos Rabbiképző intézet és számos más oktatási intézet.

A neológ zsidóság a városokban és kömyékén, pl. Szegeden is többségben volt, szemben az országos átlaggal, amely majdnem kiegyenlítette egymást. Ennek oka, hogy a történelmi Magyarországon Kárpátalján és Erdélyben többségben voltak az ortodoxok. Sokan úgy tartják, hogy a szegénység és az üldözések elől sokan később Pestre költöztek:

	neológ (%)	Stat.q. (%)	ortodox (%)	Létszám (fő)
Rituális bázasság				
Tisza-Maros	95,5	-	4,5	201
Duna-Tisza köze	88	4,3	7,7	1.647
Magyarország	55,7	11,1	33,2	4.289
Körülmetelés				
Tisza-Maros	90,5	2,3	7,2	222
Duna-Tisza köze	88,1	3,7	8,2	3.084
Magyarország	49,1	9,5	41,3	8.074

Európai zsidó felvilágosodás

Érdekes módon Németországban a Moses Mendelson (1720-1786) szellemi vezetése alatt a német nyelv elsajátítása fontos cél lett és a kitérés hullám igen magasra csapott. A zsidó vallási élet reformálását sok helyen a zsidó hagyomány elhagyásának első lépésének tekintik. Angliában 1824 Augusztus 26-án Disraeli megkeresztelkedése pecsételte reform zsidóság megítélését az ortodoxia részéről. Az igazi kitérés hullám azonban Németországban, Heine után következett be, aki a keresztséggel, mint mondta „megváltotta a belépőt a német társadalomba”. Triér német városkában új nevet kapott egy

kisfiú: Karl Heinrich Marx, akinek papája 1789-ig rabbi volt. Édesanyja is híres rabbi családjából született a Meir Katzellenberg családból. Az ortodoxok gyakorta felemlegetik, ide vezetett az, hogy a papa sokat olvasta Voltaire és Rousseau műveit. Közép Európában 250.000-ren „váltották meg a keresztesléssel a belépőt” az európai társadalomba, és csak később jöttek rá egyfajta keserű lelki furdalást is vásároltak mellé, nem csak maguknak, hanem és több generáció zsidósága számára is. De ugyanarról beszélünk-e a magyar neológok esetében?

Magyar neológok

Magyarországon a neológ zsidóságot éppen úgy jellemezte a megtartó erő, mint az ortodoxiát. Sőt azt mondhatjuk, hogy a magyar neológ zsidók, hitük megtartásával is megválthatták a belépőt a magyar társadalomba, hiszen a rabbi diploma mellé bölcsész diplomát is szereztek. Igaz akadt kitérő is, mint pl. Bloch (Ballagi) Mór, aki jesivában kezdte, és Tübingeni református teológián fejezte be teológiai tanulmányait, de ez azért kivételnek számít. 1877-től Országos Rabbiképző minden tanárának bölcsészkarri diplomája is volt és természetesen a neológ templomokban 88%-ban magyarul prédikáltak. A magyar

predikációban kiemelkedett Lów Lipót és Immánuel. Retorikájuk alól a nem zsidók sem vonhatták ki magukat. Ezzel a magyar neológ zsidóságnak egyfajta társadalmi elismerést is kivívtak, de nem mint kikeresztelkedettek, hanem mint zsidók. De ugyanekkor elindult az asszimiláció, elsősorban nevek magyarosításával. 1939 szegedi hitközség tisztviselőinek 47% magyar nevet viselt. A neológ zsidók türelmes – együttműködők voltak a keresztyen felekezetekkel, sőt gyakorta felmondták a chedes és jesiva működését is, és állami, vagy keresztyen iskolákba járaták gyerekeiket.

Szegedi neológok

Szegeden és Pesten is a Piarista iskolában tanult sok zsidó gimnazista. Azt is tudnunk kell, hogy állami támogatást zsidó iskola – valójában csak akkor kaphatott, ha neológ volt.

Szegeden érdekesen alakult a kép. 1884-ben lány iskola is épült a hitközség vezetésével, – eredeti tanterv héber és német, magyar oktatást tűzte ki célul. Ennek következtében már reggel

8–12 és délután 2–7 órától folyt az oktatás. Tehát egyrészt megakarták tartani hagyományaikat a szegedi zsidók, másrészt magyar és német nyelv elsajátításával meg akarták növelni társadalmi mozgásterüket.

A szegedi zsidó népesség 1930-ban igen jelentős, ha hinni lehet az adatoknak: (5.560 ha a környékbelieket is beleszámoljuk) 2.560 (ez csak Szeged városára vonatkozó) főből állt és ebből a férfiak 31,8% végzett 8 gimnáziumot. 32,1% 4-6 gimnáziumot, jelentős a nők végzettsége is 34,5% végzett 4 gimnáziumot. A 6 éven felüliek közül pedig csak 4,5% frásztudatlan.

1839-ben Lonovics József Csanádi püspök zsidóság teljes polgárosodását hirdette meg a szegedi iskolarendszer megtartó erőt képviselt, jelenti ki. Ez a püspök számos iskolát alapított szegeden és támogatta a zsidó iskolát is. A szegedi modellről 1901-ben az országos zsidó iskolázatása jelentősen eltér, 65,1% végez egyházi gimnáziumban.

Szegedi hitközség 1944

Ezt az állapotot Schöner Alfréd, mára tiszteletbeli szegedi főrabbi így idézte fel az elmúlt évben.

„Szeged, akkor két monumentális zsinagógával rendelkezett. Az egyik az 1840-es években épült úgynevezett Öregtemplom, a másik a pont most centenáriumi ünneplő Új zsinagóga, a Lőw által megálmodott templom, a világ talán – építészetileg – egyik legszebb zsinagógája, melyet 1903-ban avattak fel Baumhorn Lipót tervei alapján. A zsinagógát körülölelte az a botanikus kert, amelyet Lőw ültetett, ahogy ezt ő megálmodta a „Flóra”-ban. Szemben a zsinagógával ott magasodott a közösség kultúrháza, benne téli imaterem és egy kisebb imaház, ahol reggel és este minjannal imádkoztak. Reggel és este... Egy Makóron elszármazott szorgalmas, kedves hangú kántora, Klein Márton, nagyfelkészültségű samesza, főállású orgonistája, és 8 tagból álló kórusa volt a közösségnek. Minden péntek este, szombaton és ünnepeken a kórus énekelt”.

A száraz adatok tükrében a szegedi hitközség 1944-ben így nézett ki: A hitközség tagjai: – 2852 fő, – 982 adózó, elnök Pap Róbert ügyvéd, anyakönyvvezető rabbi dr. Frenkel Jenő, főrabbi dr. Lőw Immanuel.

A hitközségnek 38 alkalmazottja van, 1 elemi iskola, 5

1910-ben szegedi zsidók aktív népessége 2.338 fő, a foglalkozási megoszlás 48,3% kereskedelemben dolgozik, 0,8% fölművelés, 17% kereskedelmi tisztviselő, ipari munkás 20%. Tehát erőteljesen polgári közösségről van szó.

Szegeden a zsidó értelmiség igen magas. 1910-ben az orvosok 61%-a, az ügyvédek 51% zsidó származású. A kitérések száma nem igazán jelentős 1941 zsidó eredetű keresztény 15,8% a szegedi hitközségben a vegyes házasságok fővárosi szinten voltak, de érdekes, hogy a vegyes házasságot kötött neológok nem jelentkeznek ki a hitközségből. 1942-ben 7 férfi és 72 nő volt a betérő volt a szegedi zsidósága.

1919-20 között sincs kitérési hullám, ez csak később kezdődik 1938-39-ben 62 fő, 1940-43-ban 23 fő, 1944-ben 248 fő hagyta el a hitközséget. De talán az évszámol is látjuk, nem a hitközség gyengült meg, hanem a történelem változott meg és vált félelmetessé. Ennek ellenére, érdemes megnézni a szegedi neológ hitközség személyi állományát.

tanerővel és 123 tanuló tartozik a hitközséghez, 1 szeretetház, amelyben 40 ápoló van, 1 árvaház 41 lakóval, egy népkonyha 30 főt lát el. A férfiak egyleti tagszáma 670 fő, nőegylet 447 fő, árva egylet 401 fő, leány egylet 67 fő, ima egyesület 30 fő, ezen kívül 71 kisebb alapítvány tartozik a hitközséghez.

Jelentős a zsidók részvétele a szegedi sajtóban is. A Délmagyarországnál és Szegedi Naplónál igen sok zsidó talált munkára. A Szegedi Új Nemzedék az előző két orgánus ellenlábas, minden tekintetben. Mind a Délmagyarország kiadója Pásztor József, szerkesztő Balla Jenő zsidó volt, mind a részvényesek Doman Mátyás, Pick Jenő, Eidus Bentján, Berger Henrik, Eisner Manó, Taussing Ármin, Back Bernát, Rosenfeld Nándor, Holtzer Tivadar jelentő zsidók voltak. Mindez nem befolyásolja azt, hogy a lap két sztár írója Juhász Gyula, Móra Ferenc keresztények lehettek. Egyébként melegen ajánlom ezeket a lapszámokat olvasásra a mai DM dolgozóink is. Érdekes megjegyezni, hogy az akkori polgármester mennyire ragaszkodott a szegedi zsidósághoz, személy szerint Lőw Immanuelhez azt írta marasztalando őt Szegeden 1927-ben, hogy „Szeged nem lesz Szeged nélkül”.

Összegés

Azt, hogy a neológ zsidóságot, vagyis a speciálisan magyar zsidó megújulást, és irányvonalát a holocaust után hogyan ítéli meg a zsidó közvélemény szerte a világon, nem tudom. Feltehetően nem egységesen. Ha valaki azt gondolja, hogy a zsidóság asszimilációjával elkerülhetné volna a vészorszakot, szerintem rosszul gondolkodik. A holocaust okai nem a zsidóság elmaradottságában keresendők, nem is a másságából adódnak, hanem véleményem a szerint ezek az okok, a szakrális ellenőrzés alól kikerült, szélsőséges politikában keresendők. Hitler és Sztálin előbb számolt le az Istennel, aztán a zsidósággal, és a vallásos emberekkel. A zsidó cionizmus politikai jellegű és nem vallási típusú védekező válasz erre a zsidókat irtani akaró, egyre sokszínűbb gyűlölet keltő politikára.

A magyar neológ zsidóságot azért tartom igen értékes vallási csoportnak, mert egyrészt megőrizte zsidók identitását, másrészt kulturálisan gyarapította a magyar kultúrát, és igen nagyban fellendítette a szegedi szellemi életét is.

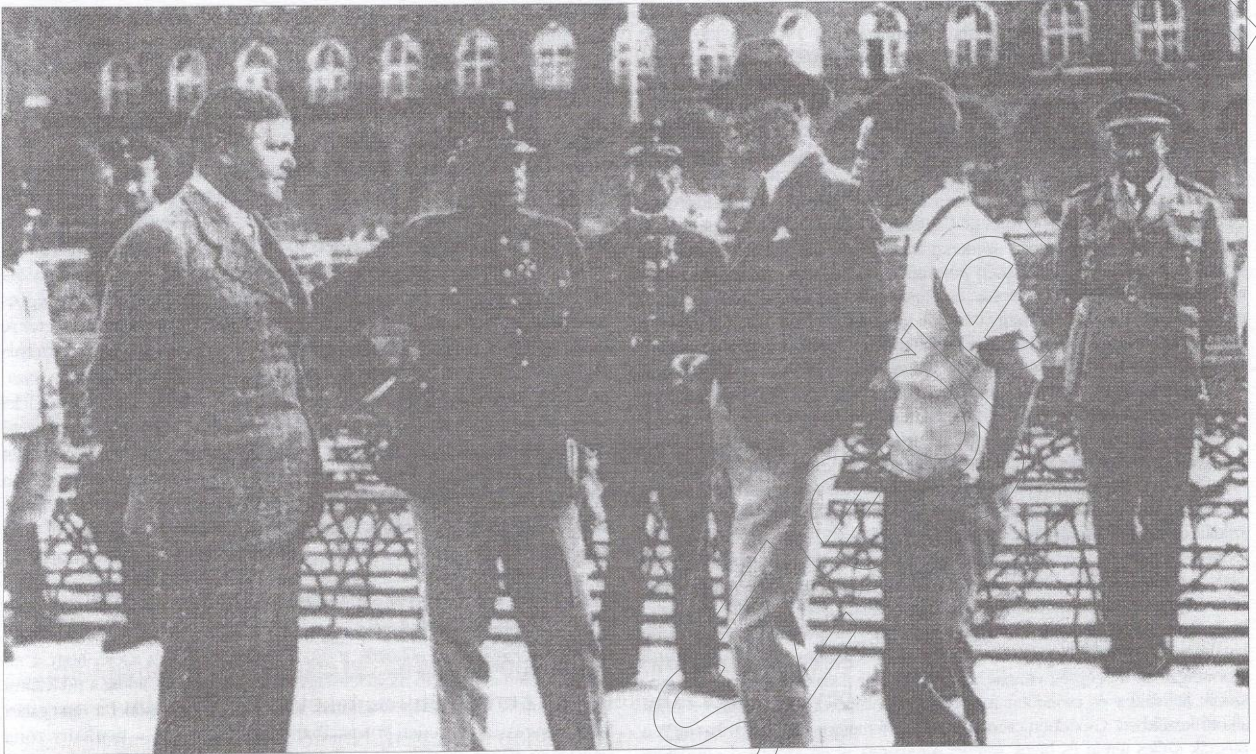
A II. Vatikáni zsinat Notra Aetate enciklikája, új fejezetet nyitott a zsidóság és kereszténység párbeszédében. II. János Pál pápa római zsinagógába tett látogatása, majd pedig Szentföldi útra az „idősebb testvér iránti tisztelet” gesztusai a római katolikus egyház vezetője részéről. A pápa magyarországi látogatása során különös figyelmet szentelt a zsidóság vezetőivel való találkozásnak, találkozott a MAZSIHISZ vezetőivel is. Mióta a Vatikán elismerte Izrael államot, örvendetesen megindult a zsidó Jézus-kutatás is, melyet magyar részről olyan kiváló qumrán tudós, mint az oxfordban tanító Vermes Géza fémjelez.

II. János Pál kezdeményezésére 2001-ben a Pápai Bibliikus Bizottság dokumentumot adott ki, „A zsidó nép és Szentírása” címmel. Ebben elutasítja az Újszövetség antijudaista értelmezéseit. A magyar katolikus vezetők, általában jól megértik egymást, a neológvezetőkkel, és közösen képviselik a zsidók magyarországi vallás szabadságát.

Ezekiel prófétával (37,3) együtt kérdezhetjük: „Emberfia, életre kelnek-e, azok a csontok?” Mi, keresztények, a vészorszak ártatlan lelkeit nem tudjuk vissza hozni, de mi úgy hisszük, hogy nem a Seolban vannak ők, hanem ők is az örök életben vannak. Sőt személyesen úgy vélem, szellemük a jelenben is hat.

Pár hónappal ezelőtt dr. Schweitzer József nyugalmazott főrabbi, a Mindentudás Egyetemén együtt lépett fel dr. Erdő Péter prímás érsekkel a zsidó pészach és a keresztény húsvét ünnepének bemutatására. A magyar közvélemény 80%-a, az értelmes része, ezt a párosítást megnyugvással vette tudomásul, sőt sokan voltak, akik kifejezetten örültek ennek a tanítói kettősnek. Bár csak ezek a példák szaporodnának, és feloldódna a holocaust utáni magyar zsidóság félelme, és újra kivirágoznának a hitközségek, megtelnének a zsinagógák, a magyar zsidóság félelem nélkül vissza találna vallási gyökereihez! Úgy hiszem, ha a Mindenható bölcsességét jobban megtanuljuk, talán ez is bekövetkezhet, és az Úr újra inakat és húst ad a csontokra, megújul a zsidó élet, és akkor nem csak Magyarország, hanem Szeged is, „szébb lesz, mint volt.”

Benyik György

Az ember tragédiájára készülve (balra Sziklai Jenő, fehér ingben Hont Ferenc)

volt." A továbbiakban eszmei egymásra találásuk és az *Igen* című folyóirat megindításának történetét idézi: „A cím a cselekvés, a társadalomalakítás, a forradalom igényését akarta kifejezni. Az Igen-csoportban közös platformot kellett találnunk, mert stílus, irodalmi megnyilatkozás szempontjából nagy különbségek voltak közöttünk. Egyesek esküdtek a szabad versre, mások a nyugat-európai rímest, időmértékes verselésnek voltak rendíthetetlen hívei. A platformot a tartalmi törekvésben találtuk meg: szembenállás a fennálló renddel, és egy új, igazságos társadalom igénylése.” Időközben József Attila Pestre került, az Igent pénz híján nem sikerült megjeleníteni, de amikor az Igen matinéjét 1923. november 25-ére meghirdettük, a műsoron az ő neve is szerepelt, ezzel a címmel: A budapesti *Kék madár* folyóirat munkatársa. [...] Emlékezetes maradt számomra hosszú beszélgetésünk Attilával a nagyszerű matiné után. Feddő szóval, szinte atyai szigorral (máskülönben volt idősebb nálam) intett, hogy hagyjam abba a versírást, nincs nekem ahhoz tehetségem; legyek színész, rendező és esztéta. A versírást akkor még nem hagytam abba, de a tanács másik részét megfogadtam, s egy hónap múlva már én is Pesten voltam, ahol színészetet és rendezést kezdtem tanulni Gál Gyulánál.” (József Attila Emlékkönyv, 105-108). A pesti közös élményekkel kapcsolatban érdekes, hogy Hont is elmondja a költőre vonatkozó jellemző sajátosságot, amit egy másik zsidó intellektuális, Sikk Sándor is elmesélt: Egyikőjük sem tudta, hogy a költő notórius hazakísérő híreben állott, Sikkal mindez a Baumgarten-ünnepe után történt, 1936-ban, Nontal jóval korábban: „A Rottenbiller utcában laktam. Attila hazakísért. A kapuból visszafordultunk, és én kísértem visszafelé a Dob utcán a Korutig. Ezt többször megismételtük. Így vitakoztunk sétálva, meg-megállva hajnalig.” Hontnak egyébként szokása volt, hogy napi találkozásairól, vitáiról feljegyzéseket készített. Visszaemlékezéseiben gyakran idézi saját céduláit. Egy mindkettőjükre jellemző részt emelek ki: Több feljegyzésem maradt meg ezekről a vitákról, amelyekben tapogatózva és naiv megfogalmazásokkal igyekeztünk tisztázni ilyen fogalmakat, mint *vers és próza, ritmus és dinamika, újítás a költészetben, líra és epika, allegória, szimbólum és érzés-realizálás, téma és mondanivaló* stb. A szabad vers és az újítás kérdésében együttesen kialakított álláspontunkat a következő feljegyzésem örzite meg 1924-ből: „Nagyon divatos mostanában, hogy különböző elméleteket állítanak fel, amelyeknek a szabályai szerint szabadna csak alkotni, s mindazon mű, mely a más törvények szerint épül fel, káros és elvetendő, az illető elmélet szolgáinak a szemében. Ilyen elvek mellett egészséges alkotás elképzelhetetlen. Az alkotónak nem l'art pour l'art kell adnia. Az újat adás kényszer, mely magából a kifejezendő tartalomról, a pszichikai anyagból kell, hogy fakadjon. Ha a régi forma nem eléggé alkalmas a kifejezendő tartalom kifejtésére, alkalmazhat kell keresni. Így jut el az alkotó új eszközökhöz és új formákhoz. Van egy külső körülmény is, amely kényszeríthet az új forma kreálására. Vannak bizonyos műfajok, formák és eszközök, melyek eljutottak a csúcspontra. Másokhoz kell tehát nyúlnia annak, aki nem akar epigon lenni. Az alkotónak kötelessége tartalom, témában, formában többletet, pluszt nyújtani. És

ezért kell, hogy előre lépjen.” Hasonlóképpen bár József Attila szájába adja a következő gondolatsort is szerzőnk, igazából sejtjük, hogy itt magának Hontnak az ízlés- és szemléletvilága köszön vissza, amikor a „jövendő irodalomról” zajlott beszélgetésük lényegét idézi föl: „A célja: az Emberért (és ebből kifolyólag az életért. Ez a l'art pour l'homme). A lényege: örök törvények felismerése, megmutatása. (Tehát nem az élet felszínes látása, hanem az impresszionizmus legtökéletesebb ellentéte: mindenből a lényeg – a törvényszerű – kifejezni.)” (111-112) Párizsi élményeik azért is érdekesek, mert Hont Ferenc és felesége: Hont Erzsébet, majd szerez szállást József Attilának és viszi el különböző estekre, mutatja be költőknek, színészeknek. Hont segítségével kerül kapcsolatba a költő a *L'Esprit Nouveau* szerkesztőségével és Seuphorékkal, elviszi József Attilát az avantgardisták estjeire is. Eről így mesél: „Az alapvető ellentét köztünk és a féltelen vadviták között hamarosan nyílt összeütközésben robbant ki, mégpedig akkor, amikor az olasz futuristák, Marinetti és Prampolini vezetésével Párizsba látogattak. [...]”

De maradjunk még József Attilánál s közelítsünk egyik közös első folyóiratuk felé, mely megismerkedésükben is nagy szerepet játszott. József Attila már 1922-ben írt több olyan verset, amelyekben szerepel a csend szó, és amelyekben megfogalmazódik a némaság még ötletszerűen jelentkező gondolata, sőt ugyanebben az esztendőben írt verset ilyen címmel is: *Csend*. A vers nem jelent meg másutt, mint a Szépség koldusa című első kötetében. Ezeket a verseket jól érezhető Juhász Gyula hatása, még abban is, hogy ily gyakran kerül szóba a csend (Vö. Juhász Gyula költői nyelvének szótára) Hogy maga a motívum mennyire nem sajátos, jelzi, hogy a korszak fiatal szegedi költőitől-íróitól sem idegen, olyannyira nem, hogy 1923-ban ilyen címmel folyóirat indult meg Szegeden. Maga József Attila is tudósít a lap megindulásáról a Makói Friss Újság február 7-i számában. Hogy az aláírás nélküli kis hírt valóban a költő írta, bizonyítja 1923. február 10-én, Koroknay Józsefhez írt levele: „Kedves Mester... Mindjárt, hogy megérkeztem, írtam a Csöndről a Frisbe – de csak annyit, hogy megjelent és tartalmát, meg, hogy mennyibe kerül.” (27. sz. levél, először Péter László 1955, 26-7. közölte). A rövid hír, mely egyúttal a költő első nyomtatásban megjelent prózája, így hangzik: „Új szépirodalmi folyóirat indult meg Szegeden, díszes és szép kiállásban: a Csönd. Az első szám Babits Mihály, József Attila, Pór Tibor, Terescsényi György és Ungváry Elemér versein kívül Vér György, Szomorú Dezső, Fenyő Andor, Szép Ernő, Lackó Géza novelláit, Kárpáti Aurél és Homályos Ferenc egy-egy tanulmányát, továbbá Móra Ferenc Harbakusz házassága c. folytatásos regényét hozza és a Szemlével záródik. A nívós és sok reménnyel biztató lap ára 200 korona.” (JAÖM III. 7.) Mit tudunk meg a költőről és a folyóiratról, ha kézbe vesszük a Csönd három számát? Először is azt, milyen öntudattal szól magáról e kis rövid hírből, hiszen a költőket-írókat nem közléstük rendje szerint sorolja fel, hanem valószínűleg saját értékrendje szerint, melyben csak Babitsot helyezi önmaga elé. Ráadásul ebben is kegyes csalásnak lehetünk tanúi, Babits ugyanis nem önálló költeményével szerepel,

„zsidónak nem tekintendő”

Dettre János (1886–1944) idézése

Szegeden — három nappal megelőzve a fővárosit — 1918. október 22-én alakult meg a nemzeti tanács, amely Móra Ferencet, az első időkben Juhász Gyulát is, vezetői közé számíthatta. Móra alelnöke, Juhász a jegyzője volt, titkára pedig régi barátjuk, Dettre János ügyvéd, Szeged tisztii alügyésze. Amikor a gr. Károlyi Mihály vezette népkormány sorra lecserélte a régi főispánokat, így a későbbi ellenforradalmár Kelemen Bélát is, a Szegedi Nemzeti Tanács javaslatára november 20-án Dettret nevezte ki a Város élére, a szokásosnál nagyobb, a kormánybiztosít is magában foglaló hatáskörrel.

A költőbarát valamikor decemberben meg is látogatta a polgári demokrata kormánybiztos főispánt. Nem hivatalában, hanem Horváth Mihály utca 1. sz. alatti otthonában, amelyben a könyvek, a képek, a szobrok a régi időkre emlékeztettek. (E képzőművészeti alkotások és bútorai 1984-től az új Somogyi-könyvtár Dettre-emlékszobájának ékességei lettek, ám 1998-ban a Móra Ferenc Múzeumba kerültek.) *Látogatóiban dr. Dettre Jánosnál* címmel lírai hangulatú írásban számolt be erről a Tűz című forradalmi hetilap december 21-i számában.

„Az Ipar-utcai fiúkra gondoltam — írta —, amikor meglátogattam őt, aki ma első vezető embere Szegednek. [...] Az Ipar-utcai fiúk az időben nagyon erősen készültek valamire. Az életre, a magyar életre, amelyé a jövő [...], amely akkor Ady Endre első verseiben, Jób Dániel novelláiban, Rippl-Rónai képein bizonyítálanzkodott. [...] Jánosnak akkor gyöngye volt a szeme a sok könyvek fölött való virrasztástól, nagyon fájt neki az élet, egy hervadt nyárvégi esten Ady párizsi strófáit zümmögte leverten az őszről. [...] János volt közöttük a legfiatalabb, de a legidősebb bölcsességű, kevés barátja csupa induló írő, művész, az egyik drámákba, a másik dalokba, a harmadik szobrokba fojtotta tüzet, amely a fénylő, forró, forrongó fiatalság. Mi játszottunk az élettel melábusan vagy lázasan, ő alakítani akarta.” S megemlíti Lajost, a szobrászt (Petri-Pick Lajos), Kornélt, az énekest (Ocskay Kornél), Bélát (Balázs Béla), testvérét Ervint (Bauer Ervin), Manót (Eisner Manó ügyvéd), Józsefet (Szöri József festő). E legendás „Ipar-utcai fiúk” közül valójában egyedül Juhász Gyula született és élt a 20-as évek klinikatelepítése miatt lebontott utcában. No meg Klima Ilé, a modern diáklány, közös ideáljuk, aki ide vonzotta e kis diák-, majd értelmiségi csoportot, s akinek éppen Dettre udvarolt a legsikeresebben...

Dettre János 1886. május 15-én született Budapesten; korán elhunyt apja Dettre (1881-ig Diamant) Benó (1852–1891)

földbirtokos vagy inkább -bérlő s tisztviselő; anyja Klein Mária (1859–1944) tanítónő. Mindketten katolizáltak. Négyen voltak testvérek. Fiatalon megözvegyült édesanyjuknak köszönhetően mindnyájan értelmiségiek: *úri emberek* lettek.

Hősünk a szegedi piarista gimnázium kiváló növendéke volt. 1904-ben kitűnően érettségizett, majd 1909-ben doktorált a kolozsvári egyetemen. 1911-ben ügyvéd, 1913-tól pedig alügyészként „a Város cselédje” lett. Az Ady-hívó polgári radikális – szabadműves fiatal értelmiség egyik jelentős személyisége. A Szegedi Napló 1917-től rendszeresen közölte *d. j.* betűjelű vezércikkeit; amint arra főispáni kinevezésekor Móra emlékeztette is a közönséget.

E pozíciójában ellátta mindazt a feladatot, amelyet a polgári demokratikus kormányzat rábízott, s ami a szerb és francia csapatok

szorongatta, forradalmas Szegeden naponta adódott. Sokat fáradozott a társadalmi-politikai egyensúly megőrzésén. Ennek egyik, jogtörténetileg is számontartandó jeleként még az 1919: VIII. néptörvény előtt, a demokratikus pártok és a munkástanács kiküldötteiből *néptanácsot* alakított, amely némi módosulással a tanácsköztársaságig a város legfőbb testületének, törvényhatósági bizottságának helyébe lépett, s egyebek mellett nagyszabású munkáslakás-építési terv is foglalkoztatta.

Juhász Gyula szerint „Ady első szegedi imádója” Dettre volt. A költő halálának másnapján elsőként az országban ő indítványozta, hogy nevezzenek el róla utcát.

„Polgármester Úr,

Ady Endre, a mai magyar kultúra legragyogóbb képviselője, a glóriás magyar költő, a forradalom jövőlátó fogantatója meghalt.

A szorongattatások idején is fölmérbetetlen veszteség halála, emléke és hatása nem fog fakulni addig, amíg a magyarság nemzeti érzésében vagy kultúrájában történelmi életet fog élni.

Hogy e leverő nemzeti gyászban primitív külsőségekben is osztozhasson a város közönsége, arra kérem Polgármester urat: húzassa föl a városbáza tornyára a gyászlobogót, a temetés idejére kondíttassa meg a barangot, s a városi tanács útján egy utcának Ady Endréről leendő elnevezése végett a Néptanácshoz tegyen előterjesztést.

Szegeden, 1919. január hó 28-án

Dettre János
kormánybiztos főispán”

A Dugonics Társaságban *Ady Endre emlékezete* címmel február 16-án tartotta székfoglaló előadását.

A tanácskormány március 22-én mentette föl állásából, és ezzel visszakerült a Városhoz. A Szegeden ténylegesen öt napig tartó proletárdiktatúra után Béatrix francia városkormányzó utasítására március 28-án ismét elfoglalta hivatalát, amelyet előbb politikai, majd kormányzó-biztosként május 5-ig látott el, amikor a szerveződé ellenforradalom nyomására idegileg megviselten távozott posztjáról. Az addig is közvetítő Dettre két malomkő között őrldött. A Tanács-Magyarországhoz való tartozást őszintén óhajtotta; miként a szegedi lakosság túlnyomó többsége is. Másként mivel magyarázhatnánk, hogy a francia csapatok jelenlétében április 14-én több mint negyvenezren szavaztak az első választott munkás-, paraszt- és katonatanácsra? Ő maga mindvégig *polgári demokrata* értelmiségiként viselkedett. Helyén maradása a szegedi polgárság javát is szolgálta, ő ezzel együtt igyekezett átmenteni a forradalom vívmányait. Ki tudja, hogy önfeláldozó kitarása, amely mindenképpen *késleltette* a városban lappangó, jelentős részben mégis kívülről hozott ellenforradalmat, mi mindentől óvta meg, ha ideig-óráig is a lakosságot, benne a munkásságot?

„Továbbszolgáltatáért” nem sok köszönetet kapott. A Felsőközponton (Balástyán) Szeged-Külvárosként szervezkedő menekült direktórium tagjai is hibáztatták maradásáért; a dühödtt ellenforradalmárok nyomására pedig a Városló május 16-ával elbocsátották, majd fegyelmi eljárások szervenő alanya lett.

1920. február elején emigrált; nem távolra, csak Szabadkára, ahol 1925. október 23-i kiutasításáig a Bácsmezei Napló szerkesztőjeként irodalmi és publicisztikai tevékenységet folytatva jelentős kulturális missziót teljesített. Itteni válogatott cikkeit *Új partok felé* címmel 1979-ben adta ki Szabadkán az Életjel Könyvek 20. darabjaként Dér Zoltán, és utószavaként *A kezdeményező* címmel első életrajzát is megírta.

Dettre lapja 1921. karácsonyi számában emígyen emlékezett:

„Az én feladatomban az időben szinte beláthatatlánul súlyos volt. A munkásság és polgárság két tíze között kellett képviselnem teljes magamrabagyottságban a *sub speciae aeternitatis* [az örökkévalóság jegye alatt] való magyar érdekeket. Tudtam, hogy akár a polgárság, akár a munkásság kerekedik felül, bennem, aki a kiegyenlítést és társadalmi békét szolgáltam, ellenségét fogja látni. Forradalmak idején csak a szélső álláspontok győzhetnek, a mérsékelt álláspontja törvényszerű fátummal mindig elbukik. Mérsékelt feladat volt ekkor a pusztá rendcsinálás. Egyfelől a munkásság — ebben az időben a szegedi üllőmábla elmökétől kezdve az utolsó útkaparóig minden közalkalmazott tagja volt a kommunista pártnak — követelte jogait, s ezeket a jogokat nem lehetett teljesíteni, másfelől a megriadt és lelket vesztett polgárságnak kellett testi biztonságát és vagyonát megvédeni. Ebben az elképzelhetetlenül túlfeszített levegőben a francia katonaság rendet követelt a várostól, s 160 ágyút állított fel a Tisza másik partján arra az esetre, hogy ha felborul a rend és veszélyeztetett lesz a franciák helyzete, összelövetik a várost. Ilyen körülmények között, ilyen helyzetben kellett nekem megőriznem a város rendjét és békéjét. S ilyen körülmények között s ilyen konzekvenciákkal számolva kellett megfelelnem azoknak a várakozásoknak is, amiket a megszálló katonaság legfőbb parancsnokai munkásságom eredményéhez fűztek. Ohlykor pedig nem közönséges feladatoknak kellett megfelelnem. Egy alkalommal például sietve jön hozzám egy francia ezredes s közölte, hogy Franchet d'Espérey tábornagy jelentést kér, hogy a román offenzíva, amit a Vörös Hadsereg ellen terveznek, előreláthatólag milyen kibatással lesz a diktatúra uralmának biztonságára.

Hogy milyen választ adtam, azt ma nem lenne bölcs dolog

nyilvánosságra hozni. Akkor úgy kellett szerepelnem sokszor, mintha én lennék Magyarország külügyminisztere, s ma, amikor nem a legtisztább a szándék, a legjötevebb cselekedet, hanem a politikai érdek szolgálata diktálja az igazságszolgáltatást, soha nem tudhatjuk, hogy melyik cselekedetért leszünk nemzeti bősök s melyikért bazaárulók és hazátlanok.” (Az ellenforradalom napjaiból. [...] Bácsmezei Napló, 1921. dec. 25. = Dér hiv. m. 10–11.)

Szegeden — igazolása után — újra ügyvédként és a Dél-magyarország meg a Hétfői Reggeli Újság vezércikkírójaként dolgozott. Bár e tevékenysége a „négyezer vezércikk” (1915–1917–1937) — még alig van föltárva, az kétségtelen, hogy mindvégig a progresszió oldalán állt. A törvényhatóság 1929-ben történt újjáalakításától 1944. április eleji lemondásáig, elhurcoltatásáig — az országosan Rassay Károly nevével fémjelzett — liberális párt képviselőjében közgyűlési tag: városatyja volt, s e minőségében több szakbizottságban, sőt egy ideig a kisgyűlésben is tevékenykedett.

Addig sem könnyű helyzete a harmincas évek végétől megnehezült. Egzisztenciája is veszélyben forgott. A polgármesteri hivatal levéltári aktai szerint 1938. szeptember 27-én kérésére a belügyminisztertől állampolgársági bizonyítványt kapott, 1942. január 24-én — huszonegy irattal alátámasztott kérelmére — megkapta a címben is idézett tanúsítványát arról, hogy az 1938. IV. tc. szerint „zsidónak nem tekintendő”. Felesége, Eisenstein Ilona pár nappal korábban kapott hasonló tanúsítványt. A kort jellemzik ezek az iratok. Kutatásaim során korábban sem tőle, sem róla nem találtam még utalást sem családjának zsidó eredetére!

Az ügyvédi kamara tagjaként nem vették föl a sajtókamarába. Cikkeit a Balogh István kezében jócskán átalakult Dél-magyarországba vagy névtelenül vagy B. G. (Berey Géza) neve alatt írta. *A gázgyár, a város és a fogyasztók* címmel 1943. augusztus 29-én jelent meg legutolsó vezércikke. „Előbb — emlékezett rá Berey — aláírta, a nyomdában [mégis] töröltette nevét.”

Utolsó interpellációját a Torony alatt 1939. december 21-én mondta el a pótdöemelés ügyében; a közgyűlésben is egyre ritkábban — utoljára 1943. október 30-án — jelent meg.

Hazánk német megszállásával megpecsételődött a sorsa.

Szegeden akkoriban fogadókézség nem lévén rá, a Magyar Nemzet 1986. május 20-i számában jelent meg — jelen előadásomnak is alapjául szolgáló s életrajzi könyvem (1994) mintegy megelőlegező — *Dettre János centenáriuma* című cikkem, melyben megírtam: „Berey Géza *Hitler-Allé* (1979) című visszaemlékezése szerint Dettre János 1944. április végén vagy május elején a topolyai gyűjtőtáborban megmérgezte magát.” E Péter Lászlótól és Dér Zoltántól is tényként elfogadott adathoz a szegedi születésű, Svédországban élő, akkor 76 esztendő Lányi (Landesberg) György 1986. július 12-én Huddingeben kelt levelében fontos kiegészítő megjegyzést fűzött.

Mladen Vrbunski *Kuāa uzasa* (A borzalmak háza) című, Belgrádban 1970-ben kiadott krónikájának Dér Zoltán közvetítette anyagából ismeretes, hogy Topolyán 1941. május 29-e és október 5-e között a honvédség „101-es mozgó, gyűjtő és elosztó tábora” működött, melyet azután „a Magyar Királyi Rendőrség kíségető toloncházának [...] neveztek” (*Új partok felé*, Szabadka, 1979. 245–246.). A levélíró e háborús közigazgatás kreálta intézményt „a budapesti toloncház kíségető toloncházának” titulálta. Dér több jeles magyar és szerb munkásmozgalmi vezető is említ a tábor lakói között. A tábor 1944. március végére lényegében kiürült; csupán két szerb férfi és öt gyurgyevői asszony maradt ott. Április 17-e és május 15-e között mintegy 3000 személyt „internáltak” ide, majd vitték őket tovább: a halálba. A tábor április végéig a magyar rendőrség felügyelete alatt állt, valójában azonban

az SS volt az úr. A bánásmód durva és kegyetlen volt.

Lányi György megírta, hogy ő Dettrével együtt azon 308 baloldali liberális vagy szocialista gondolkodású, politikai okokból internált személy közé tartozott, akiket a Gestapo a német megszállás után fogatott össze. (Neve egyébként a m. kir. államrendőrségnek az „állambiztonsági szempontból internált egyének” III. sz., 1944. április 15-én kelt listáján 29. számon szerepel, emígyen: Dr. Dettre János, Bp., 1886., rk., ügyvéd, Takaréktár u. 3., 1148/1944.) Kívülük eredetileg gyanús szerbek, a fegyverfogást megtagadó adventisták, sőt utcanők is voltak ott, akiket azonban a zsidók „begyűjtésekor” ismeretlen helyre szállítottak. Csak a két szerb kocsis: Gyuro és Valent maradt ott.

Egy általa megnevezni nem kívánt, később elítélt magyar rendőr ezredes, magyar rendőrlégénységgel volt a forma szerinti parancsnok, a tényleges irányítást azonban szerinte a német *Sicherheitsdienst* egyik Strumscharführere, a Szabadkán elítélt és 1946. március 20-án felakasztott August Rosendahl gyakorolta, őt SS-legényével, akik között két magyar is volt. Emlékezete szerint a „válogatás” 1944 májusának első hetére esett. A foglyoknak az udvaron fölállított asztal elé kellett állniuk, ahol egy írrok szorgoskodott kitöltött és kitöltetlen kartotékokkal. A német parancsnok a foglyokat három csoportba osztotta. Az asztaltól jobbra és balra két nagyobb, mögötte pedig egy kisebb csoportot alakítottak. A bal oldali csoport visszakerült a gettóba, a jobb oldalra állítottakat deportálták. (Berey szerint 180 és 1600 emberről volt szó.) Az utóbbiaknak cinikusan azt mondták, hogy munkára viszik őket „Waldsee”-be. Szentanúnk részese s közvetlen megfigyelője volt az eseményeknek. A német parancsnok a szüetett katolikus Dettre Jánost balra intette, mire a mellette asszisztáló magyar rendőr ezredes zubbonya ujját meghúva, ezt mondta neki: „1919 war er Statthalter und Mitglied des Direktoriums.” Magyarul: „1919-ben helytartó [kormánybiztos] és a direktórium tagja volt.” Erre a német visszahívta, és a jobb oldalon álló, a halálba transportálandó csoportba sorolta be.

Dettrét ez teljesen összetörte. Az emlékező, aki apja révén már Szegeden is ismerte, hiába próbálta vigasztalni. Berey szerint Dettre idegösszeomlását az a hír okozta, hogy feleségét Szegeden gettóba szállították. Mindketten említik azt a bizonyos, felesége hímezte kispárnát, amely utolsó otthoni tárgyi emléke maradt. Másnap a deportáltakat gyalogmenetben a mintegy három kilométerre lévő vasútállomásra irányították, ahol bevagonírozásukat a német parancsnok személyesen ellenőrizte. „Lehet — írja Berey —, hogy Dettre ebben a pillanatban vette be a luminált. Az azonban biztos, hogy a vagonba már nem került be. Állítólag a topolyai zsidótemetőbe vitték [...]” Levélírónk megkérdőjelezte ezt, bár maga sem tartotta kizártnak, hogy megtörténhetett. *Gyuro*, a kocsis — aki mellett ő maga istállófiúként szolgált — visszatérve szomorú hallgatásba burkolózva nem említette az esetet. A német parancsnokot homokfutón szállító, Bácsstopolyán vagy környékén keresendő szerb kocsis — ha élne még — lehetne az egyetlen hiteles tanú arra, hogy valójában mi is történt. Föllelésére tett kísérletem az akkori szabadkai hetilapban közölt cikkem révén már közel másfél év-tizeddel ezelőtt is hiábavalónak bizonyult (*Ismét Dettre János tragédiájáról* = 7 Nap, 1989. márc.).

Pontos biográfiai adalékként jó volna hitelesen ismernünk minden részletet, a tragikus véget illetően azonban így sem lehet kétségünk. A családi tragédia Szegeden teljesedett ki: az édesanya legkisebb és legkedvesebb fiának halálát hírül véve, a feleség pedig deportálás közben lett öngyilkos. Lányi közlésében Dettre János sorsát fatálisan meghatározó, előbb idézett német mondatnak tulajdonítok inkább történelmi jelentőséget.

Dettre János 1918. november 20-tól 1919. március 22-ig Szeged kormánybiztos főispánja volt; majd az ötnapos prole-

tárdiktatúra után, március 28-án a francia városparancsnok utasítására ismét elfoglalta hivatalát, melyet az ellenforradalom előretörése miatt május 6-ától adott föl. Mint kormánybiztos, Tabódy Zsolttal, a forradalmár karhatalmi parancsnokkal és a minden rendszerben helyben maradó Somogyi Szilveszter polgármesterrel a visszamaradt Munkástanácstól is elismert ún. polgári direktóriumnak volt a tagja, e féloldalas triumvirátus testületi működéséről azonban mit sem tudunk. Dettre két malomkö között örölvde próbálta menteni a menthetőt. Utólag tett, szerencsétlen magamentő kijelentésért — „A munkásságnak adtuk az uralom látszatát, s a polgárságnak az uralom lényegét” — a hálátlan utókor némely ítése túlontúl megróttá, s már-már elfeledtette városában is. Méltányos megítélése sokáig váratott — vagy talán még mindig várat? — magára, pedig — mint Péter László írja — „a hegyet nem a völgye, hanem csúcsa magasságával mérjük” (*Dettre János tragédiája* (1969) = *A szerette Város*, 1986. 367.).

Köszönettel tartozunk az azóta eltávozott Lányi Györgynek (1911–1995), hogy *koronatanúként* megírta Dettre János sorsának e tragikus fordulátát. Már akkor egyet kellett értenünk vele, hogy ma, amikor Szeged emlékezik fiáról vagy azokról, akik érte dolgoztak, Dettre megérdemelné, hogy nevét legalább utcanévvél, vagy a Takaréktár utcai háznak a falán emléktáblával megörökítsék”. (Vö. Péter László: *Elhunyt Lányi György*. Délmagyarország, 1995. febr. 7.)

Utcat, melyet Berey Géza (1946) és Péter László (1974) is indítványozott, ha kurtácskát is, a vasúti töltésen túl, a Szabadkai útból kiágazót, 1990-ben kapott. Takaréktár utca 3. sz. alatti utolsó lakásának falára pedig 1991. május 20-án helyezhettük el — mára a grafitinek „becézett” ákombákkal éktelenített — emléktábláját.

Városától mindkettőt megérdemelte. Hogy ez utóbbit a *Tizenkét év kőben és érben* (2002) c. kiadványban hiába keressük, noha az „Irodalom” éppenséggel utal a róla szóló könyvemre, ne tulajdonítsunk neki nagyobb jelentőséget. Talán a rögzítő *kampóösszőgek* látványa sértette volna a kényesebb olvasói műélvezetet...

Dettre János egyszerre gazdag és tragikus életútjának értékét, Szeged szellemi és közéletében betöltött szerepének valóságos megítélését ez a *kibagyatás* igazán nem befolyásolhatja.

Megvallom: mikor a megtisztelő fölkérést megkaptam jelen, a szegedi zsidóság történetének válogatott kérdéseit éppen két zsinagógája (1843, 1903) kerek évfordulóihoz kapcsolódóan föltárni hivatott jubileumi tudományos konferencián való részvételre, gondban voltam. Ledniczky András elnök úr, egykori kedves hallgatóm a jogi karon, erősített meg: Dettre Jánosnak *hitfelekezeti kötődés híján* is helye lehet e körben. Így az esetleges további nehezteéseket magamra vállalva idéztem fel emlékéit e helyütt is. Nem csupán a tragikus végkifejletben osztozás okán. Remélem: nem hiába.

Mert vallom: nélküle nincs 20. századi szegedi történelem.

Főbb munkáim róla: *Dettre János és kora* (1994); *A szegedi néptanács* (1919) + Dettre János élete és halála = RUSZOLY JÓZSEF: *A Város és polgára*. Válogatott írások Szegedről (1999); mindkettőt a Somogyi-könyvtár adta ki, s ott is kaphatók. *Utcanevadalek*. *Ady utca, Ady tér Szegeden* = RUSZOLY JÓZSEF: *Költőnk és joga*. Írások Ady Endre életéhez és korához (Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. LIV. Fasc. 16., 1998.) 49–50.

Ruszoly József

Isten komédiásai

Bartos, Beregi, Sziklai

Magyar László, a neves szegedi újságíró, 1924-ben édesbús tárcában örökítette meg azt a nyárestet, melyet egy Brüsszeli-körúti kiskocsmában töltött el *Jubász Gyula*, *Bartos Gyula* és *Lugosi Döme* társaságában. Színes tollal rajzolta meg a pillanatot, amikor a banda nélkül maradt Kukac (Urbán Lajos), az öreg primás megjelent a lombsátras kertben, odatípett a bohémok pirosabroszos asztalához, és rossz szemével egymás után ismerte föl a társaság tagjait. Bartos Gyulához érve már húzta is a nótáját:

*Kidőlt a fa mandulástul,
Elválok én a babámtul...*

E meghitt est emlékére írta Juhász Gyula Bartosnak ajánlott, Az ideál című szonettje alábbi drámai sorait:

*„Be sok ripacs álcázza most magát
Hős hódítónak és híres művésznek,
Nérók ezek, hóhérok és pecérek,
Rossz hisztriók, kik megcsalják a máit!*

*De vannak, és köztük te, s jönni fognak,
Kik karneválján a mohó Molochnak
Nem ropnak táncot, mert szívük szelíd*

*S erős hitével a csillagra néznek,
Mely az örök és az igaz Művészet
Fényével beragyogja biveit.”*

Ki ez a színész, akinek alakja már-már ködbe vész? Aki-re csak e szonett, meg egy hajdanvolt ház helyén árválkozó márványtábla emlékeztet?

Bartos régi, szegedi ősök sarja, igaz, a familia eredetileg a Princz nevet viselte. Egy, a város izraelita lakóit számba vevő, 1788-ból származó följegyzése már ott a Solomon Princz név. 1848. július 10-én ismét összeírták a város izraelitáit, és e listán szerepel a szegedi születésű Princz Móric 39 éves házaló, neje a 26 esztendőes Sollinger Háni és gyermekeik, a kilenc éves Vilmos, valamint a tizenegy éves Mária. Húsz év elteltével, 1868. május 31-én Vilmos megnősül, és felesége szüleihez költözik, a Három Korona - ma Hajnóczy - utca, a víz előtt 199-es helyrajzi számmal jelölt házába. Itt látja meg a világot 1872. április hetedikén a kis Számi, vagyis Salamon, a mi Bartos Gyulánk. Ekkor Princz Vilmos, az édesapá, a regále-bérlet tisztviselője. A népes családban Számin kívül még négy fiú pusztítja a kenyeret: Béla, Lipót, József és Ármin.

Számi még csak ötéves, amikor a szegedi zsidó iskola tanulója lesz. Az 1844-ben alapított iskolában - mint azt Karády Viktor kitűnő tanulmányában megállapítja - „a magyar nyelv oktatása kezdettől fogva kiemelt fontossággal bírt. A zsidó elemi a helyi zsidóság polgári érettségét, hazafiságát, az elmagyarosodásért való áldozatkészségét és elkötelezettségét is bízva volt demonstrálni.”

A kisfiú nem sokáig kóptatja a zsidó iskola padját. Hogy miért, erről beszéljen ő, maga:

„Apám, aki szegény ember volt, nem tudott annyi tandíjat fizetni, amennyit ott kértek. Abhoz túl szemérmes volt, hogy szegénységi bizonyítványt húzzon elő inkább átiratott a városi iskolába, ahol csak évi 60 krajcár díjat szedtek. Külön ültették a kezdőket, külön a baladókat és külön az olvasókat. Engem a tanító rögtön azok közé ültetett, akik már tudtak olvasni.”

A Víz után a Princz család a városi bérházban, (Széchenyi tér 11.) húzza meg magát. Itt kap szállást Huszka Ödön, a tekintélyes törvényszéki bíró és családja is. A kis

Huszka Jenőke, a későbbi neves zeneszerző hamarosan összebarátkozik a nála három évvel idősebb Princz Számmal. A két gyermek kapcsolatáról érdekes történetet jegyez föl Huszkané Arányi Mária, Szellő szárnyán című könyvében.

„Híre járt, hogy a színbáznnyítás alkalmából 1883-ban I. Ferenc József Szegedre látogat. Az volt a protokoll terv, hogy a belvárosi iskolát is meglátogatja. A tanító elbátározta: a legjobb tanuló, tehát Huszka Jenőke fogja az uralkodót verssel köszönteni. (...) A gyerek szorgalmasan tanulja a köszöntőt, és próbaképp a házába lakó barátjának, bizonyos Princz Száminak is elmondta, pontosabban el-kántálta.

– Ezt nem így kell! – rázta meg a fejét egytagú hallgató-sága, és kézbe fogva a papírlapot, maga kezdte recitálni a verset, a mága módján. Meg kell vallani, a bazafias költemény így egészen másként hangzott...”

A szót most adjuk vissza Bartos Gyulának:

„Negyedik elemista voltam, amikor először olvastam el a Bánk bánt és kijelentettem, hogy színész leszek. Elbátározásomat nyomban írásban is leszögeztem, de nem prózában, hanem versben. Az elemiből a gimnáziumba kerültem, és három osztályt elvégeztem, azután a sok statisztálás miatt megbuktam és kivettek. Gyakornok voltam Wimmer Fülöp kenderfonójában, a főnököm azonban egy alkalommal birtelen fejemből vágott egy üzleti könyvet, és én erre sértett önérzettel végleg búcsút mondtam a pályának. Tizennégy éves koromban kaptam az első szerződést Pesti Ibász Lajos társulatánál, de az sem felelt meg nekem. Egy kollégámmal tél közepén Hódmezővásárhelyről Kiskunfélegyházára gyalogoltunk, ahol új szerződéshez jutottam. Minden voltam, színész, színpadépítő, kulisszatologató, színlapíró és színlapkihordó.”

A polgári iskola évkönyve szerint Princz Samu az 1886/87-es esztendőben maradt ki a negyedik osztályból. Az említett, nevezetes téli gyaloglás Pesti Ihász társulatától Kiskunfélegyházára pedig 1888-ban lehetett, mert ebben az évben volt Pesti Hódmezővásárhelyen színigazgató.

1889 tavaszán a színészet röögős útjára tévedt Princz Számi beleunván a koplalásba, felhagy a komédiás élettel, visszatér a szülői házába, és ősszel már a szegedi kereskedelmi iskola padjában találjuk a megtért tekozló fiút. Jeles oktatói közt van Szögedi Endre ének és Lów Immanuel vallásnár is.

1891-ben a Belügyminisztérium helyt ad a Princz család névváltoztatási kérelmének, és 89870/891 sz. engedélyével hozzájárul a Bartos név használatához. Ettől kezdve Princz Számmal Bartos Gyulaként találkozhatunk a magyar színháztörténetben.

Tanulmányai végeztével, a kereskedelmi pótérettségén sikerült elégséggel átcúsúznia, így már édesanyjának sem lehet kifogása az ellen, hogy Budapesten a színiiskolában folytassa tanulmányait 1892-1895 között.

Bartos a tanoda legragyogóbb korszakában sajátította el a színművészet fortélyait. Az intézmény főigazgatója a Nemzeti Színház direktora: Paulay Ede; tanárai: Ujházi Ede, Császár Imre, Jászai Mari, Náday Ferenc és Somló Sándor, a színjátszás óriásai. A színészosztályban huszonegy művészjelölt próbálgatja a szakma első lépéseit, közöttük Ligeti Juliska, Beregi Oszkár, Bakó László, a Nemzeti Színház későbbi kitűnőségei. Bartos és Bakó hamarosan annyira összebarátkozik, hogy még szobát is közösen bérel. Barátságuk oly meghitt és őszinte, hogy Bartos föl-kérésére a jó hangú, mélyen vallásos, katolikus Bakó még a Kol Nidré-t is elénekli a Dohány utcai főtemplomban.

Az akadémia elvégzése után Bartos Kövessy Albert sá-

Bartos Gyula

Sziklai Jenő

Beregi Oszkár

toraljaúj helyi társulatához szerződik, majd az 1896/97-es szezontól a kolozsvári színház tagja lesz. Bartos alacsony termetű, ám bikaerejű férfi, s mint a nagyon erős emberek általában, jámbor és szelíd. Békésen tűri, hogy két éven át szerep nélkül tengjen-lengjen Kolozsvár utcáin, aztán meglepően a művészi vegetálást 1899-ben átszerződik Krecsányi Ignáchoz, Szegedre.

Időközben a város megnőtt, új épületek ágaskodnak az utak verőerei mellett. Hét év után ismét megölelheti szüleit, találkozhat testvéreivel. Lipót könyv és papírüzletet nyitott a Klauzál téren, Árminnak fakereskedése van a Jósika utcában, míg Béla tisztviselőnek állt, felesége pedig női szabó a Kálvária utca 38. számú házában.

Az évad folyamán jellem szerepek egész sorát formálta meg, nyolc hónap alatt 54 szerepet játszik el. Mind közül kiemelkedik azonban a Bánk bán Tiborca, mely egész pályáját végigkíséri majd. Bartos maga mondta a szerepeiről: „Tiborcot nem kellett alakítanom. Én Tiborcban a magyar paraszt inkarnációját láttam, a magyar parasztot pedig közelről ismerem. Vándorszínész koromban együtt aludtam paraszttal, sokszor egy szobában velük. Bölcsességük, méltóságuk és sok más tulajdonságuk mind-mind közel állt hozzám.”

A jó szemű Krecsányi az első évad tapasztalatai alapján főként idős zsánerszerepeket oszt Bartosra. Nemes hevű Brabantot az Othelloban, fenséges Színészkirály a Hamletben Beregi Oszkár oldalán, a Romeo és Juliában figyelemre méltó Lőrinc barátot formál, és pompás kabinet-alakítást nyújt a Liliomfiban, mint Kányai fogadós.

Szegeden Krecsányi keze alatt érik nagyformátumú színésszé, nem csoda, hogy követi őt Temesvárra is. Szerencséjére! Mert a temesvári színház nyári állomása Buda. Így Bartos neve, kitűnő alakításai nyomán bekerül a fővárosi színházi köztudatba is, míg végül volt tanára, Somló Sándor, aki ekkor a Nemzeti Színház igazgatója, 1907-ben szerződteti. Május 13-án debütál az ország első színházában Capulet szerepében.

Magánéletét azonban nem kíséri szerencse. Felesége elhagyja, rajongásig szeretett kislánya korán meghal. Csak szakmai sikerei nyújtanak némi vigaszt a bibliai Jóbként próbára tett embernek. A tízes években nagyszerű alakítások sora fűződik nevéhez. Tökéletes a Vadkacsa öreg Ekdalijában, a Kisértekek Engströndjében valamennyi elődjét felül múlja, és kifogyhatatlanul leleményes a különböző parasztfigurák megformálásában is. Színészi fejlődését jelzi, hogy megkapja a nagyon áhított Lear szerepét. Amíg a nagy földatra készül, a civil életben is valóságos Lear királlyá változik. Egyik partnere, Környei Paula jegyezte fel róla: „A színészek mély megbajlással köszöntötték, vagy tiszteletteljesen kikerülték, oly fönségesen járkált a kiskapu előtt, a batos megállójánál.” Alakítását egy

szegedi vendégjátéka alkalmával Juhász Gyula méltatta: „...a patológikus igazságon kívül és felül az örök emberi tragédiát is érezteti, néha olyan mély zengéssel és magasztos szépséggel, amely a színpad legelső mestereinek sorába emeli a mi művésznünket”.

Másik páratlan szerepfarmálásáról a neves kritikus, Kárpáti Aurél írta: „Megrázó erő nyilatkozik meg benne a harmadik felvonás átkozódó, jajongó jelenetében s a darab csúcspontján, a negyedik felvonás bírósági scéájában. Bartos Gyula ezzel az alakítással színészi pályájának egyik legjelentékenyebb állomáshoz érkezett el, Shylockja jól és mélyen átgondolt, rendkívül karakteres, művészi munka...”

Pesti sikerei közben sem feleli szülővárosát és Szegeden is vállal vendégszerepléseket. Almássynál 1914-ben, Palágyinál 1921 és 1922-ben, Faragónál 1927-ben. Erdemei elismeréséül Bartos 1932-ben, hatvan évesen megkapja a Nemzetitől az örökös tagságot. Rá három évvel nyugalomba vonul, s bár továbbra is játszik a Nemzeti Színházban, gyakran vállal vendégfellépéseket Sziklai Jenőnél a szegedi Városi Színház két világháború közötti, legkiemelkedőbb direktoránál.

Sziklai Jenő 1888 júniusában, Schwarcz Jenő néven látta meg a napvilágot a Losonc és Salgótarján közt fekvő Nógrád megyei Füleken (ma Filikovo). Betűszedő inaként az ipari iskola második osztályát végzi, mikor egy műkedvelő előadáson, az akkor 35 éves, neves táncoskomikus Sziklay Kornél meglátja a tehetséges, 16 esztendőes fiatalembert s arra biztatja, álljon be színésznek. Ő hallgat a szóra és felfedezője iránti tiszteletből, a művész engedélyével a Schwarcz nevet Sziklaira cserélve, beáll Micskei F. György társulatába kardalosnak.

Ettől kezdve pályája töretlenül ível 1933-ig, a szegedi direktori szélig. Sziklai nemcsak vezeti a színházat, hanem játszik és rendez is. Tehetségével páratlan zenés teátrumot varázsol a Tisza partjára. Igazgatóként eredeti beutatókra törekszik. Ő segíti színpadra - többek között - Buday Dénest, Harmath Imrét, Kellér Dezsőt és Rejtő Jenőt. Direktorsága alatt két Kálmán Imre-ösbemutatót tart a színház és az ő igazgatása idején dirigál Szegeden Lehár Ferenc is. Kitűnő színpadérzéke, biztos ízlése a fővárosi Vígszínházhoz mérhető drámai és zenei műhelyt alakított ki. Példa nélküli, hogy a pesti színházak szolgálai utánjátszása helyett, igazgatása hat évében 25 ösbemutatót tartott, s a színre került darabok nagyobb része Szegedről indult országos, nem egy esetben nemzetközi sikeresorozat felé. A jó szemű művész színészválasztása is egyedülálló. Az 1950 utáni színházi élet legtöbb kiválósága Sziklai keze alatt tette meg első színpadi lépéseit.

Beköszönt azonban a tragikus 1939-es esztendő, s mint

Glattfelder Gyula csanádi püspök újévi szózatában mondta: „A világ a keresztény névnek sűrű emlegetése mellett is valósággal tobzódik a pogány gyűlöletben.” A „tiszelt ház” elfogadja a második zsidótörvényt, Hitler csapatai lerohanják Lengyelországot.

A színügyi bizottság e kritikus napokban is kiáll Sziklai mellett és kijelenti: „*kapja meg a koncessziót továbbra is*”, és előrelátóan azt ajánlja, ha ez akadályba ütközne, felesége Patkós Irma kérje az engedélyt, őt a zsidótörvény nem érinti.

Augusztus közepén megjelenik a törvény végrehajtási utasítása, mely egyebek mellett kimondja: a színház szellemét meghatározó személy zsidó nem lehet. A színügyi bizottság kénytelen beadni a derekát és kijelenti: „*Sziklai színingazgatásának törvényes alapja megszűnt.*”

Sziklai egyetlen fillér nélkül hagyta el Szegedet, és 1939 őszétől ő az Operettszínház névtelen, háttérbe maradó szellemi irányítója. A plakátokon Sereghy Andor neve szerepel, de mindenki tudja, a brilliáns előadásokat Sziklai rendezi.

A nyilas hatalomátvételt követően, 1944. október 23-án munkaszolgálatra viszik. A magyar színházművészet tehetséges, színes egyéniségét, aki életében mindig vidám operettek és fergeteges komédiák főszerepeit játszotta, most szörnyű tragédia csoportos szereplőjévé degradálja egy örült eszme. Sziklai soha többé nem tér vissza erről az útról...

Bartos is megszenvedi a vérzivataros napokat. Őt már 1938 őszén leparancsolja a Nemzeti színpadáról a zsidótörvénynek nevezett jogtalan jogszabály. Hosszú időn keresztül csupán egyetlen alkalommal lép föl: 1940. november 6-án, a Goldmark teremben, az OMIKE Művész Akció Színházi Est sorozatának első előadásán. A Szózatot adja elő „*jelképül annak, hogy az OMIKE Művész Akció egy pillanatra sem feledkezik meg a magyar szellemiség szövegálatáról.*”

A művész az OMIKE körében üli hetvenedik születésnapját 1942-ben. A Nemzeti Színház társulata nevében Németh Antal dr. is köszönti hallgatásra kárhozott örökös tagját.

Bartos születésnapján nyilatkozik a Magyar Zsidók Lapjának: „*Tiszta lelkiismerettel tekintek vissza hét évtizedes életemre, mindig jót akartam, és ha valaha nem lettem jót, az nem mindig rajtam múlt, mélységes istenhittél nézek a jövő felé. Nem félek a baláltól. Minden zsidó óvakodjék bármilyen bűn elkövetésétől. Ha valaki közülünk vétezik, mindnyájunkat felelőssé tesznek érte. Sohasem feledkezem meg arról, hogy önmagamon kívül talán a magyar zsidósággért is helytálló, és a magyar zsidóknak is becsületet szerzek.*”

Az idős művész köszönti egykori Akadémiai osztálytársa Beregi Oszkár is. Ő szintén zsidó származású, így színpadi fellépéshez csak az OMIKE-ben juthat.

Az OMIKE társulata a zsidó származású színészeket tömörítette, többek között Vidor Ferikét, Lendvay Andort, Gellért Lajost, Keleti Lászlót, Ernster Dezsőt. Az irodalmi esteken pedig Zelk Zoltán, Várnai Zseni, Szép Ernő, Zsolt Béla és Füst Milán írők is színpadra léptek.

Az alkalmi társulat tagja volt Aczél György is, a Kádárkorszak kultur-mindenhatója, aki 1940-ben egy vidám esten, 1941-ben meg Molnár Ferenc Marsall-jában San Friano szerepében lépett fel Mányai Lajossal és Zsudi Józseffel felváltva.

Beregi jelentős szerepet játszik szinte minden prózai darabban és címszereplője a Dybuknak. Ez utóbbiról írt egy néző: „*Beregi Oszkár alakítása nemcsak felejthetetlen élmény, nem csak tökéletes művészi teljesítmény, hanem nagy emberi tett is, mert élővé tett egy eszmét...*”

Miközben Pesten játszik, egy alkalommal, 1940. június 9-én a szegedi izraelita hitközség dísztermében is szerepel. Amikor egyre fenyegetőbbé válik körülötte a világ,

Beregi vejéhez, a világhírű Pataky Kálmán énekeshez költözik az Andrassy út 105. számú ház második emeletére. A német megszállás után azonban ez a hely sem bizonyul elég biztonságosnak, ezért 1944 nyarán a család kalandos körülmények között elhagyja Pestet. Az izgalmas szökés történetét maga Beregi örökítette meg:

„*Elmenekültem szülővárosomból repülő ezredesi uniformisban, hivatalos állami autón, Majoros János repülőkapitány volt a megszóktató sofőröm, és az elbolondított magyar és német náci katonák nem vették észre, hogy a szakállas, bajuszos ezredesi maszkban a színész Beregi szokik ki Pestről. Kijutottunk a Belsőn kapott állami autón a Monor melletti kisközségbe, ahol lányom és a katolikus unitárius vérből született igazi keresztény vöm, ki állami színházi tagsága dacára nem tette le a kötelező bűségesküt Szálásra, kertés parasztházat vett, hogy oda elbújassunk.*”

Beregiék heteken át két tűz között élnek a kis tanyán. Állandó légitámadás és ágyutüz tombol körülöttük. Végül innen is menekülniük kell. Így jutnak a „híros város”-ba, ahol a szerencse összehozza őket dr. Pálfy György szegedi helyettes polgármesterrel, aki szíves szóval invitálja őket Szegedre, hová tizenkét órai utazás után meg is érkeznek. Átmeneti kabátban, egy szál ruhában és cipőben. 1945. januárját írják!

A háromtagú család nyomban bekapcsolódik a szegedi színházi életbe, és április végéig számos előadásban lépnek fel. Ekkor a Nemzeti ismét tagjai sorába fogadja Beregit, ám ő leányával és vejével rövideen Dél-Amerikába emigrál.

A vesztérhes időket Bartos is túléli, de családtagjai közül csak Lipót mondhatja magát ilyen szerencsésnek. Az agg színész újra visszatér a Nemzeti Színpadra és megadatik neki, hogy megint eljuttassa kedves szerepét, a Lear királyt. Még nyolcvanadik évéhez közeledve is kinyújtott karján, magasra emelve hozza be a színre a halott Cordéliát, azaz Szörényi...vát.

Nemzeti Színházi tagsága negyvenedik évfordulója alkalmából 1947. április 20-án Stern Márton, a szegedi zsidó hitközség elnöke levélben köszönti:

„*Városunk szülötte ön, aki közöttünk nőtt föl, és innen vitte magával ritka, ragyogó tehetőségével, kimagasló értékes munkásságával a zsidó szellemet, a vallásból való tradicionális ragaszkodást. Bartos Gyulát mindenkor nem csak közülünk valónak, de közénk tartozónak tekintjük, és érezzük, tudja azt, hogy valahányszor Bartos Gyula Szegedre jön, mindannyiszor Bartos Gyula a zsidó vallású és zsidó érzésű hittestvér jelenik meg körünkben, aki mindenkor dísz és megbecsülést szerzett felekezetünknek, elismerően művészi szereplésével fényt árasztott a magyar zsidóságra.*”

Életművét 1952-ben – Tiborc alakjának megformálásáért – Kossuth-díjjal jutalmazták. Ezzel ő lesz Szeged első Kossuth-díjas művésze.

A címere érkezett tengernyi távirat és gratuláló levél közül most emeljünk ki egyet. Írója a szintén Kossuth-díjas Kiss Lajos etnográfus, a hódmezővásárhelyi múzeum egykori igazgatója. Ajándékként levelével elküldi Tornyai János „Il Vesuvio” című, 1900 tavaszán írt úti jegyzetét, ugyanis a kézirat hátoldalára Tornyai Bartos portrékat rajzolt. A képek alá maga a festőművész jegyezte a találó címet: „*Isten komédiása.*”

Az öreg színész már nem soká élvezi a Kossuth-díj csillogását, mert két esztendővel később, oly sok színpadi halál után megtalálja őt az igazi, a megmásíthatatlan. 1954. május 21-én hunyja örök álmra szemét, szeretett szülővárosától messze, Budapesten. Élt nyolcvankét sikerekben gazdag évet. Most az égi társulatban mulattatják az Örökkévalót, ők hárman: Beregi, Sziklai, Bartos, az „Isten komédiásai.”

Sándor János

Kérdések és válaszok

Ben S'lomo költeménye a szegedi új zsinagógában

A százéves új zsinagóga épületébe, „a földkerekségen szét-szórt Izraelnek legragyogóbb eme szentélyébe” lépve, még inkább csarnokából távozva – a látogató szemébe tűnik az a megrendítő költemény, amelynek szerzőjéről – egy másik emlékvors alkotójának személyével összefűzve – immár legendát szőtt az emlékezet. A héber-magyar versről Szegeden az a hír járta, hogy egy fiatal lánytól származik, aki a deportálásból megtérve ily módon emlékezett meg társairól. A fiatal lány, aki egykor a másik, a pályázat-nyertes költeményt írta, – dr. Gergely Judith professzorasszony – itt van közöttünk a kettős jubileumi ünnepségen.

Az első kérdés a két márványlapba vésett szignó nélküli vers kapcsán, hogy ki annak a költeménynek a szerzője? Ezzel kapcsolatosak a mű keletkezési körülményeire, eszmei fogantatására vonatkozó megállapítások is. A versbeli kérdésekhez, mint tartalmi elemekhez fűzendő néhány észrevételt követően a költeménynek a zsinagógában történt elhelyezéséről kívánok még szólni.

A költő, Steinmetz Herman Máramaros vármegyéből, Bruszturáról származik. A falucska (ma Lopuhov) Kőrösmészától északra található, ez volt a Tereszulka patak völgyében az utolsó lakott helység az ezeréves határ előtt. „Mikor kerek volt a világ”, a falu 1655 lakosából 54 volt magyar, 21 pedig ortodox zsidó. A közéjük tartozó költő Budapesten született 1915. március 20-án. Trianon után az 1939-es határváltozások következtében lett ismét magyarországi lakos. Házassága révén 1940-ben Debrecenben telepedett le.

Itt került kapcsolatba Kardos Lászlóval (Debrecen, 1898–Budapest, 1987.), aki 1922 szeptemberétől a Debreceni Zsidó Gimnázium tanára, majd 1927-től a Zsidó Diákinternátus igazgatója volt. Kardos a harmincas években angol, francia,

héber nyelvtanfolyamokat szervezett, s miközben maga is elismert műfordítóvá vált, valóságos műfordító-irodalmár műhely szerveződétt körülötte.

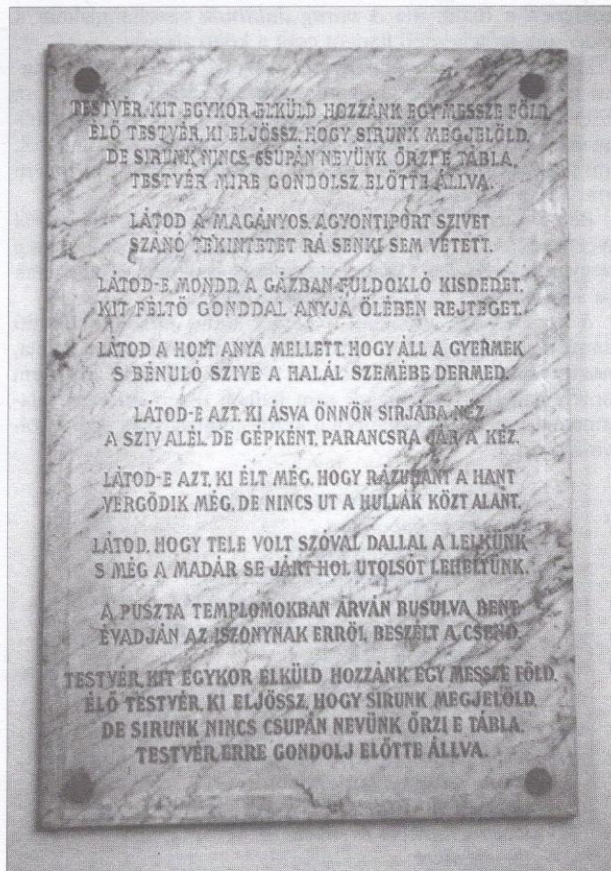
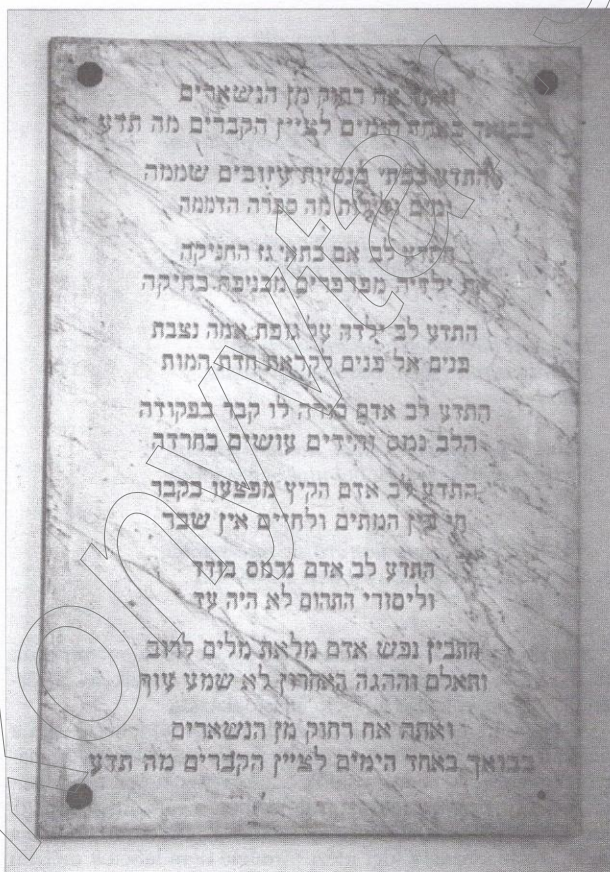
A szigorúan ortodox haszid életmódot folytató Steinmetz vallási szempontból nem tartozhatott a debreceni neológ irodalmárok, vagy akárcsak a status quo ante felekezetű dr. Weisz Pál főrabbi körébe, ám irodalmi munkásságára hatást gyakorolt a debreceni zsidó kulturális gócpont. A kapcsolatot kölcsönösen gyümölcsöző lehetett, hiszen Kardos László *Héber költők antológiájának* előszavában megemlékezett a jeles hebraista nyújtotta fordítói segítségéről.

Steinmetz Herman, aki előbb jiddis anyanyelvén, majd pozsonyi német gimnáziumi magántanulói tanulmányai után németül írt, Debrecenben kezdett héberül verselni, s vette fel a Ben S'lomo, Salamon fia nevet.

Az 1784-től számított újkori héber költészetnek Ben S'lomo előtt is voltak magyarországi művelői, de Patai József (Gyöngyöspata, 1882/–Tel-Aviv, 1953.) és Hameiri Avigdor (Ódávidháza, 1890/–Tel-Aviv 1970.) kivételével nem tudtak maguknak jelentős elismertséget szerezni. Ben S'lomónak nem ők, hanem Hajim Nahman Bialik, a modern héber költészet legnagyobb hatású alakja adott példát akkor, midőn költői alkatától idegen, de a történelem által rákényszerített témához kellett nyúlania.

Bialik a legzsidóbb héber költő. Nyomában egész költői iskola támadt, melynek poézise zsidóbb a régi spanyol iskolának és utódainak költészeténél. Az 1873-ban az oroszországi Volhíniában született Bialik már fiatalon kirobbanó tehetséggel verselt jiddisül. Érett költőként azonban a hébert használta, annak mesterévé vált.

A világ számos országában beszéltek az askenázi zsidók

jiddis nyelvét, amely a germán nyelvek egyike, közép- és fel- német dialektusokból keletkezett, a héberből, arámiból is építkezett, és szláv hatásokat is mutat.

A szent nyelvet, a hébert a Török Birodalomba tagolt Szentföldön élesztették újjá. Ez lett a hetven országból érke- zett, s hetven nyelven beszélő, érző, gondolkodó zsidó né- pesség minden tagjának egyenlőképpen megtanulandó „új” nyelve.

Különleges jelenség, s egyáltalán nem gyakori a világiro- dalomban, hogy a huszadik század első felében a héber költők nem voltak héber anyanyelvűek. Nem beszéltek hébe- rül mindennapi életükben, és így nem is tudták a Biblia segít- sége nélkül, mélyebb érzéseiket jól kifejezni. Egy elemzőjének hasonlata szerint a Bialik előtti költők a Biblia mezejéről zöld ágakat és színes virágokat szakítottak le és azokkal díszítették költészetük hajlékát. Bialik azonban a Biblia melegágyából átültette a maga talajába, gondozta és ápolta ezeket a növényeket, míg végül szép zöldellő kertté varázsolta” poézisét.

Bialikot biblikus nyelvezete, pátosza, tehetsége és küldet- éstudata jelölte ki arra a vezető szerepre, amely a próféták jelentőségéhez hasonlítható. Amint megtalálta az e szerephez illő témáját, akkor alkotott nagyot.

Még Oroszországban, az 1903-as rendkívül véres kisinyovi pogrom után írta meg elégiáját, amelyet a cári cenzúra miatt először *Nemirovi látomás* címen közölt. Ennek az egész vers- nek a kerete egy prófétai vízió. Égi hatalom szólítja fel a költőt, hasonlóan Ézsaiáshoz (Jesájához): „*Menj az öldöklések városába*”, aki e földöntúli vezetés irányításával sorban keresi fel a tragédiák színhelyeit, hogy hangot és hírt adjon, figyel- mel keltsen, és figyelmeztessen.

Ben S'lomo is erre az útra lépett akkor, amikor a Ma- gyarországon élt külhonos zsidókat elérte el a népirtás pusztító dühe. 1941 augusztusában mintegy 16-18 ezer, hazánk- ból kiutasított és elhurcolt embert öltek meg német és ukrán fegyveresek Kamenyec-Podolszokban. A kamenyec-podolszki elő-holokauszt kiváltotta megrendülésből tört fel Ben S'lomo profétikus erejű költeménye, *A nemirovi gyűlés*, amelynek té- mája és hangvétele jelentősen különbözött az ő addigi finom árnyalatokat megjelenítő költői világától. Ez az a poéma, amelyben a Bialik írta *A harag dalainak* visszhangjaként a zsidó sors erőteljesebb hangot csalt a költő ajkaira.

Maga a cím, *A nemirovi gyűlés* látszólag az 1648. évi ukraj- nai pogromot jelölte tárgyául, akárcsak Bialik elégiája, az 1903-as kisinyovi pogromról szólván. A címbeli megfelelés egyértelművé tette a költői szándékot: megemlékezni arról, ami megtörtént, gyászolni azt, ami történik, és figyelmeztetni arra, ami megtörténhet.

Ben S'lomo 1942-ben héberül írott balladája dr. Weisz Pál nyersfordítása alapján Kardos László átköltésében szólalt meg magyarul. A *Félelem* címmel ugyancsak ismerték és szavalták ezt a költeményt a cionista fiatalok körében.

A vershelyzet, amelyből a képek sodró erejű, fokozódó áramlással elősorjáznak, a véres kozák-pogrom utáni néma, mozdulatlan vidék, ahol árnyak, alakok sejlenek, kik nem mozdulnak már, s hangjuk sem hallani. Ezért érkezik vala- honnan, a megfoghatatlanságból a kérdés, amelyre az egész köl- temény épül:

*A fátvak közt, bozontos hegy tövén
egy halom kuporog,
erről az ősbózót, amarról
a folyam mentén egy út kanyarog.
Ha jó az est, s a vándorok se járnak
s a zúgó hab s a parti csöndes árnyak
összebékülnek szeliden,
az erdő szélén s a lágy domb-íven
figurák balk csoportja suttog.
Ott ülnek körbe,
mind oly feszes és furcsa-görbe
oly merevek s a ferde pózbul
egyik se mozdul,
szavuk darabos és süket,
csengésüket*

*nem hallani,
valami tompa, valami
vontatott panasz jajja lebben:
"Kit küldjünk hát?"*

Ki menjen helyettünk, ki menjen?"

Sorra jelentkeznek és ajánlkoznak bosszúra a vér, a víz, az éhség, a járvány, a fagy, a halál. A kín és a szenvedés eszkö- zei. Mindet túlszárnyalja a félelem. Ő jelentkezik:

„Velük voltam a szörnyű éjjelen.

Ó, engem küldjete!

Hadd rázza meg a Földet A FÉLELEM!”

A kérdés, amely a retentő sereglést elindította – Ézsaiást (Jesáját) idézi:

„S hallám az Úrnak szavát, a ki ezt mondja vala: Kit küld- jek el és ki megyen el nekünk? Én pedig mondek: Ímhol va- gyok én, küldj el engemet!” (6,8).

Eleven parázzsal az ajkán, mely tisztává tette a feladatra, vállalta önként a küldetést a próféta. Bialik után Ben S'lomo sem habozott a próféták nyomába lépni. Ézsaiást idézve saját prófétálása kudarcával is számolt. Tudta, hogy nem sokára „a városok pusztán állanak lakos nélkül, és a házak emberek nélkül, s a föld is pusztá lesz; És az Úr az embert messze elveti, s nagy pusztaság lesz a földön” (6,11-12).

A világegést követően Kardos László fordításában jelent meg magyarul az a Ben S'lomo vers, amely *Ha eljössz...* cím- mel, s Kamenyec-Podolszkot megnevező alcímmel a vészkor- szak gyászát jelentette meg. Ez a költemény az előbbinél tö- mörebb, líraibb, a költő egyéniségéhez hűségesebb hangon szólalt meg, de ismét kérdezett.

Ha eljössz...

1941. A kamenyec-podolszki német mészárlás emlékére.

*S ha eljössz egykoron, testvérünk, messzeföldi,
Ki életben maradtál, sírunkat megjelölni,
Mit látsz?*

*Látod-e dült szívét az elkínzott anyának,
Ki halni rettegett és gyermekeire támadt,
Látod-e?*

*Látod, a holt anya mellett hogy állt a gyermek,
S benuól szíve a Halál szemébe dermedt,
Látod-e?*

*Látod-e azt a szívet, amely magában, árván
Típródot, s senkise látta a kin, homályán,
Látod-e?*

*Látod-e azt, ki önnön sírját parancsra ásta,
Mozgott a kéz, de halkult a szíve dobbanása,
Látod-e?*

*Látod, ki még lebelt a hullák közt alul –
S biába vert a szív, a bús remény fakult,
Látod-e?*

*Látod, hogy tele volt szóval, dallal a lelkünk,
S még a madár se járt, hol utolsóit lebeltünk,
Látod-e?*

*Ha eljössz egykoron, testvérünk, messzeföldi,
Ki életben maradtál, sírunkat megjelölni,
Mit látsz?*

A túlélőt kérdezi a nyolcszor két sor. A két keret-versek közé azonos kérdésekkel illeszkedő képek idézik fel a tör- ténteket, s provokálják a túlélő állásfoglalását.

A túlélő, az életben maradt: zsidó ember. Ő tehet eleget a megemlékezés kötelezettségének: a sír megjelölés zsidó ha- gymányának. A zsidók ósidők óta köveket helyeznek a sír- ra, mintegy *megjelölvén* azt, ellentétben a sírhalmot *díszítő*, oda virágot helyező keresztény szokással. Holtnak holtat – a zsidó szólás a Szentföldet idézi. Arrafelé nem lehetett mélyen

ásott sírba tenni a halottakat, a vékony, köves talaj nem alkalmas rá, s az éghajlati sajátosságok miatti gyors bomlás sem enged mély sír készítésére elég időt. A holttesteket kis kőhalmok, apró piramisok védték a kóborló állatok kártevéseitől. A sírba helyezett kövekkel az utolsó utáni szolgálatot tették a túlélők az elhunytak: Testi maradványait emlékezetével együtt őrizték.

A Kardos László által készített fordítás belső hat versszaka majdnem minden sorában a halál pillanatait látta a túlélővel. Bialiknál a pókok maradtak szemtanúnak, ők mesélnek majd „Mesét fűrészekről, mik nyakakon mentek keresztül, / S mesét csecsemőről, kit leszúrt anyja mellett / Alva találtak, s szájában a véres hideg mellett. Ben S'lomo az áldozatok hangján szólalt meg, a szentek és tiszták – *Kedolim U Teborim* – szólítanak meg bennünket általa.

A tömeggyilkosságot felidéző utolsó kép értékertalmat, a szót, a dalt, a költészet eszközeit állítja szembe a méltatlan halállal.

A keret-versszakok utalása világosan jelzi, hogy a tömegsír földrajzilag is távol, „ahol a madár se járt” – lelhető fel. De megtalálható, ha a távolban, ha Ukrajnában is; ide eljuthat majd a messzeföldi életben maradt, a testvér.

Az új zsinagóga előcsarnokába a Gáspár Endre (Debrecen, 1897. – Budapest 1955.) által átdolgozott fordítás került. A változtatások betűszám szerint csekélyek, hatásuk azonban a költemény líraiságának kiemelésében, továbbá egy nem lényegtelen szemléleti átalakulásban nyilvánul meg.

*Testvér, kit egykor elküldt hozzánk a messze föld,
Élő testvér, ki eljössz, hogy sírunk megjelöld,
De sírunk nincs, csupán nevünk őrzi e tábla,
Testvér, mire gondolsz előtte állva.*

*Látod a magányos, agyontiport szívet,
Szánó tekintetet rá senki sem vetett.*

*Látod-e, mondd, a gázban fuldokló kisdedet,
Kit féltő gonddal anyja ölében rejtetet.*

*Látod a holt anya mellett hogy áll a gyermek,
S bémuló szíve a halál szemébe dermed.*

*Látod-e azt, ki ásva önnön sírjába néz
A szív alél, de gépként, parancsra jár a kéz.*

*Látod-e azt, ki élt még, hogy rázúban a hant
Vergődik még, de nincs út a hullák közt alatt.*

*Látod, hogy tele volt szóval, dallyal a lelkünk
S még a madár se járt, hol utolsó lebeltünk.*

*A puszta templomokban árván búsulva bent
Évadján az iszonynak erről beszél a csend.*

*Testvér, kit egykor elküldt hozzánk egy messze föld,
Élő testvér, ki eljössz, hogy sírunk megjelöld,
De sírunk nincs, csupán nevünk őrzi e tábla,
Testvér, erre gondoldj előtte állva.*

A megszólítás: Testvér – nem kapott birtokos személyragot. A szöveg kinyílik minden ember számára. Így nem csak a túlélő zsidókhöz szól a költemény. Nem csupán az üldözöttek hozzátartozóié a gyász.

„Testvér, kit egykor elküldt hozzánk egy messze föld” – nem annak az embernek szól, aki keresi a megemlékezés helyét, hanem annak, akit elküldtetett, bármilyen messziről. Nem tudható pontosan, ki az elküldő. Ahogy Bialik *Nemirovi látomása*, vagy Ben S'lomo *Nemirovi gyűlése* felütésében, úgy valószínűleg itt sincs megnevezve. Talán nem illő kiejteni a nevét...

Mindenki, aki eljön, rész vállalhat a gyászból, hiszen minden egyes versolvasó maga szólítatik fel belső válaszára, az immár a szakaszok elejére helyezett *Látod-e?* kérdésekkel. A kérdést követő képek ily módon nagyobb súlyt kapnak, a kérdések nem rántják vissza az általuk keltett érzelmek hatá-

sa alól a vershelyzet jelenébe azt, akitől a felidézett valóság-elemek közvetlen hatásaként személyes állásfoglalás várható.

A tragédia képeinek kérdés formájában történő közvetítése szabadon válaszoló, autonóm embert tételez fel. A szöveg nem írja elő, mit kell, mit kellene érezni, nem határozza meg a részvét vagy az állásfoglalás szavait. Nem használja a társadalmi érintkezésben megszokott, közeledést könnyítő automatizmusokat, ezzel elutasítja a közhelyekkel történő reagálást. Az autonóm erkölcsi lényt aktivizálja.

Ben S'lomo kérdéseire a választ a belülről vezérelt, a totalitarizmus által birtokba nem vett emberi személyiség keresheti és lelheti fel magában. Minél inkább ilyenek maradunk, vagy ilyené építjük magunkat, annál kevésbé lesz esélye az ordas eszmék bármelyikének „államosítani” vagy csak „elbirkásítani”, elszigetelt egyénekből álló, jól vezényelhető tömeggé változtatni bennünket.

Vajon lehetséges-e ezt a tragédiát felfogni, belőle részt vállalni annak az embernek, aki egyébként nem keresné fel a szegedi őskert zsidó sírhelyeit, aki nem szokott követ, kavicsozt helyezni a hantra, aki nem a mártírok névsorában keresi véreit, felmenőit, szeretteit?

A költemény nem a lehetetlenre szólít. Nem kíván hangos feleletet. A kifejezés, a nyelv lehetetlenségének kihívását Kertész Imre vállalta fel. Bennünket csupán személyes belső válaszára készítet a vers, halk, őszinte, megrendülésre.

A költemény megrázó ereje abból fakad, hogy csupán felidéz és kérdez. Gyöngéden felidézi az elhurcolt ember végtelen magányát a végtelen gonosszal szemben. Az anya és gyermek egymáshoz kapcsolódó teste és tekintete örök bensőségeiségének lerombolása után a nagyüzemi halál civilizáció néz a saját sírját megásó emberre. A tömegsírban élve maradt, aki legfeljebb a szent golyót remélheti, egyszerű üzemzavar volna, már ha életben maradna végül.

A keretes szerkezet megmaradt, ám a keret-versszakok kibővültek: „*Sírunk nincs, csupán nevünk őrzi e tábla,*” mondja ez a szöveg 1944, Auschwitz után.

A halál beláthatatlan és elfogadhatatlan tényével nem a sírnál, nem a temetőben szembesülünk, nem is a tragédia helyszínén, hanem egy véletlenszerű helyen, amely bárhol lehetne a világban, ahol értik a költeményt. A műremek szegedi új zsinagóga falán elhelyezve a vers kiemeli a teremtés művét folytatni rendelt alkotó ember – és az európai kultúrát tagadó pusztítás közötti ellentétet.

A vézskorszakról való közös megemlékezésre a túlélő zsidóság kezdetben az esztendő utolsó napját jelölte ki. Szegeden 1946-ban újra megalakult a Szentegylet, amelynek feladata a temetkezés, az utolsó, hálára számot nem tartó szolgálat elvégzése. Gyűjtés indítottak az emlékmű elkészítésére, a jelképes sírok felállítására.

A Mártírok Emléksamokának felavatására 1947. szeptember 21-én, az újév és az engesztelőnap közötti vasárnap került sor. Ugyanezen a napon helyezték el Ben S'lomo héber versét, valamint ennek Kardos László és Gáspár Endre által készített magyar fordítását is az Emléksamok keleti falán. A költeményről sem az Új Élet című országos érdekű zsidó periodika, sem a szegedi napilapok nem tettek említést. Ekkori elhelyezésének bizonyítékául az avatóünnep meghívójának szövege szolgál, amely – cím nélkül, ahogyan a falra felkerült – Ben S'lomo költeményét is tartalmazza. Maga a költő is, aki az avatóünnepre feleségével érkezett, ebből a meghívóból értesült arról, hogy versét Szegeden márványba vészték.

Steinmetz Hermann az avató ünnepség után néhány hónappal elhagyta az új diktatúra elé néző országot, s immár több mint fél évszázada az Egyesült Államokban él. Idén márciusban töltötte be 88. életévét. Költészete Izraelben a nemzeti irodalom megbecsült részét képezi. A százéves szegedi zsinagógában elhelyezett költeménye sok ezer látogatót készített gondolkodásra, tisztító elmélkedésre, köztük ennek az ismertetésnek az íróját is.

Varga László

Aki nyújtotta kezét

Hamvas Endre csanádi püspök a szegedi zsidóságért

Volt egy püspök, Hamvas Endrének bívták, akiről csak felnőt fejjel tudtam meg mindazt, amit a szegedi zsidóságért tett, vagy tenni próbált. Tizenéves voltam és a Tisza-parti sétányon találkoztam össze vele, amint titkárával, Nagy Tibor atyával sétált, beszélgetett, aki szintén nem keveset tett egykor az üldözöttekért. Ismeretlenül ugyan, de köszöntem a püspöknek és ő a kezét nyújtotta. Ilyen ember volt. Kinyújtotta a kezét, és erre jó emlékezni.

Hamvas Endre püspök elvi és gyakorlati kiállása a szegedi zsidóságért a holocaust idején

Hamvas Endre püspöki kinevezése telibe találta 1944 eseményeit. Március 3-án nevezték ki csanádi püspökké, március 25-én szentelték püspökké Esztergomban és március 29-én már szegeden volt, és 30-án átvette az egyházmegye vezetését. Édesapja Hirsch István volt, édesanyja Rádl Hermina. A kilencgyermekes sváb család 1904-ben magyarosított Hamvasra. Nem voltak tehát zsidók, mint azt később a püspök egyes jóakarói tudni vélték. 1928-ig Budapesten a Notre Dame de Sion Leánynevelő Intézetben volt hitoktató és intézeti lelkész. A szerzetesrend profilja a megkeresztelkedett zsidókkal való foglalkozás volt. Itt került Hamvas Endre emberközelpelbe a zsidósággal. 1940 márc. 31-től budapesti általános érseki helynök volt. Részt vett a konvertita zsidók Magyar Szent Kereszt Egyesületének létrehozatalában, és tevékenységének szervezésében. 1942-ben Zichy Gyula kalocsai érsek halála után, Apor Vilmos győri püspök kinevezéséig a szervezet elnöke és fővédnöke volt. A szervezet gondoskodott a zsidótörvények miatt állásvesztettekről, segélyezett a munkaszolgálatosok itthon maradt családtagjait. Hamvas Endre a minisztériumokban eljár a munkaszolgálatosok sorsának enyhítése érdekében. Nádas Viktor társadalmi elnök, az 1945-ben újjászervezett Magyar Szent Kereszt Egyesület közgyűlése nevében megköszöntötte Hamvas Endrének „arról a felbecsülhetetlen segítségéről és páratlan készségről, amelyben az üldözésnek kitétt zsidó származású katolikusok, különösen a közérdeklő munkaszolgálatra bevonultak seregét helyzetük enyhítésére és életük mentése érdekében részesítette.”

Mint budapesti érseki helytartót, mivel korábban a náciizmust elitelő sajtó és nyilvános gyűléseken elitelő nyilatkozatokat tett, 1944 márc. 20-án a külügyi minisztérium egyik tisztviselője felkereste, és kérte, hogy hagyja el Budapestet, mert neve szerepel a németek letartóztatási listáján. Hamvas püspök Havass Gézával, titkárával bemutatkozó látogatást tett a városházán, ahol kifejtette, hogy hol van az a határ, ahol a zsidóellenes törvényeket végrehajthatják, vagyis nem léphetik át az emberiség törvényeit. Igyekezni kell a nagyobb rosszat elkerülni és a rendeletek végrehajtásakor mindig a humánusabb utat kell választani. A vétek helyeslését is véteknek tartotta. A kényszerített intézkedéseket pedig lehetőség szerint mérsékelni kell. Hamvas Endre a szegedi gettó embertelen körülményei ellen felszólalt a polgármesternél és értesítette Serédi bíborost.

Ebben a helyzetben megpróbálta a megkeresztelt zsidók sorsát enyhíteni, kérte elkülönítésüket a többitől engedélyezni nekik a misehallgatást és hogy lelki gondozásukra Majtényi Béla kijárhasson. Egyéni mentésekkel is próbálkozott. Május 14-én részt vehettek misén a katolikus zsidók a jezsuiták kongregációs termében. A keresztyén zsidókat a Kelemen u. 11.sz., a Horthy Miklós u. 2. sz. és a Polgár u. 24. sz. alá telepítették. Szivessy Lehelnek, a szegedi katolikus zsidók vallási szervezete, a Magyar Szent Kereszt Egyesület kerületi csoportja elnökének 1944. máj. 23-i jelentése szerint a keresztyén zsidók száma 503 volt, 421 római katolikus, 48 református, 25 evangélikus, 4 unitárius, 5 görög katolikus. A keresztyén zsidók helyzete a gyakorlatban azonos volt a többiekével. A három ház zsúfoló volt, a kapuk zárva voltak, a házak falán háromnegyed méter átmérőjű sárga csillagot festettek, és a földszinti ablakokat bemeszelték. Misére csoportban, kiserővel kimehettek, de jövevényeket senkivel sem beszélhettek, se keresztyénekkel, se gettobeliekkel. Az 1944. ápr. 4-i rendelet szerint nem kellett sárga csillagot viselni a keresztyén felekezettek papjainak, szerzeteseinek és szerzetesnőinek.

Hamvas Endre püspök körül voltak bátor és igaz szegedi katolikus lelkészek, akik részt vettek az üldözöttek sorsának enyhítésében. Nagy Tibort, a fiatal papot Budapestre küldte és Angelo Rotta nuncius megbízottjaként is sokat és bátran tett az üldözöttekért. Majtényi Béla szintén legendás működést hajtott végre Budapesten. Megvolt a véleménye a kicsinyes és hazug egyházi magaratásról, és inkább bízott a nunciatúrában, mely szerint európai módon viselkedett és jelentésére a pápa azonnal reagált. Budapesten a Népszínház utcában a szíréna beindításával

gyűjtötte egybe hallgatóságát a pincébe, a Központi Szemináriumban pedig azonnal zsúfoló zsidóhallgatósága volt, aminek eredményeként mennie is kellett, és Budán működött tovább. Hittantanárom volt. Szájátva hallgattuk a jezsuiták templomának könyvtárszobájában elbeszéléseit a zsidók bujtatásáról, a szegedi mentés epizódjairól.

Jún. 15-én este fél tízkor bejelentették a gettóban, hogy reggel 6 órakor indul a deportálás. Majtényi Béla így emlékezett vissza erre az éjszakára: „Egyik júliusi éjszakán holtfáradtan a napi izgalmak után akartam nekifogni a breviáriumnak, amikor megszólalt a telefon: jöjtek azonnal a gettóba mert kiadták a parancsot, hogy reggel 6-ra legyen mindenki menetkész állapotban. Tehát be kell fejezni a állandóan szaporodó keresztleveleket, okmányokkal ellátni a szerencsétleneket, akik maguk se tudták hova viszik őket. Az optimisták új munkahelyről álmodtak, a pesszimisták hátralevő napjait számították. Hamar telefonáltam dr. Müller Antal lelkésznek, aki elszánt bátorsággal vállalta a hivatalos okmányok kiadását a belvárosi plébánián Halász Pállal együtt. Minden esetet anyakönyvezni kellett, mert e nélkül hamis lett volna minden keresztlevél. Müller is beszélt velünk a gettóba, meg két jezsuita (P. Sas és Izay). A gettó megerősített rendőri készültség vette körül. Nekem csak az volt a szerencsém, hogy olyan bejáratnál próbálkoztam, ahol egy fiatal rendőr uralkodott, aki nekem valamikor tanítványom volt: „Menjen be, én nem látam semmit.” Amint az emberek meglátták a sötét éjszakában a zsinagóga közelségében, rajokban rohantak felém, mert váltak valami biztató hír, vigaszt, elmagasztalást. De már egy megértő emberi szó is kincset ért számukra. Hiszen a náci sajtó letiport bennük már minden emberméltóságot és jogot. Reggel hatig folyt a tanítás és keresztlevés. Meg is mondtam nekik: Aranyam, ezüstöm nincs, se fegyverem, se hadseregem, csak keresztyénem meg hitem. Ilyenkor annak is hasznát veszik. Hallgatóm a lépcsőházat fel az emeletig megtöltöttek, s áhítattal hallgatták szavaimat.”

A zsinagóga körüli gettóból a Kertész-féle téglagyárba hajtották a szegedi zsidókat. Majtényi másik három lelkészárszával azonnal odament. „Négyen mentünk oda rögtön, hogy lelkészi segítséget nyújthassunk a meggyötört embereknek. Bejutni a kapun lehetetlen volt, pedig Hamvas püspök írásos engedélyt szerzett a belügyi államtitkártól, Endre Lászlótól, hogy bármikor beléphetünk a gettó területére. De akkor már német parancsnokság vette át az egész tábort. Egyetlen SS-főhadnagy volt a főhóhér, aki kajánul rohögött a belügyi államtitkáron, s karhatalommal zavart el bennünket.”

Majtényi majdnem belépett a deportáltak vagonjába a Rókusai Pályaudvaron. Majtényi Béla elkísérte az üldözötteket az út szélén, így írt: „Borzalmas látvány volt. Az emberek hátán batyuk, ágyneműk, ruhák, ételmezer szakszerűtlenül csomagolva, ahogy összekapkodnak megrémült emberek valamit földrengéskor vagy árvízkor. A menet végén rossz gebe húzott egy rozoga stráfkocsit, amire frissen operált beteg volt fedelbaja egy-két járóképtelen öreg társaságában. Az áldozatokkal lehetetlen volt beszélni, csak integetni. Pedig volt köztük ismerős elég... A deportálás után olyan volt a város, mint egy halottas ház temetés után. Lehúzott redőnyök, lezárt lakások. Az emberek lelkiismerete kezdett ébredni.” Majtényi leírta emlékirataiban, hogy „marékkal kínálták nekem az aranyat s egész köteg százpengősöket. Mindezt megmentésre sem fogadtam el, mert az idő tájt az a hír járta, hogy a zsidók aranyai a jezsuiták kertjében vannak elásva. Ebből persze egy szó sem volt igaz.”

Hamvas püspök Majtényi Béla lelkésznek, aki nyíltan náci ellenes volt azt javasolta, hogy egyre szorultabb helyzetben tűnjön el Szegedről. Majtényi azonban maradt, hogy keresztlevelekkel próbálja menteni a zsidókat. Majtényi mentőakcióját az utolsó pillanatig folytatta. „A keresztlevés akkor mentési akciónak látszott, mert a magyarországi zsidótörvény is vallási kategóriában gondolkodik és fogalmaz. Főleg pedig az üldözött zsidók teokratikus múltja toltta előtérbe ezt a szemléletet, amely Németországban hírvél sem került annyira megvilágításba. A keresztlevés

keresztény jelzőt címéből, amit nem tettek meg.

Hamvas Endre egyéni mentési akcióit is végzett. Purjesz Béla egyetemi tanár, Falta Marcell orvos és a 92 éves Lów Immánuel főrabbi érdekében. Endre László belügyi államtitkárhoz személyesen vitte el a levelet. Csak Purjesz Bélának kegyelmeztek meg. A Szent Kereszt Egyesület kerületi csoportjának kérésére száz keresztény munkaszolgálatost foglalkoztatott a püspöki uradalomban. Közbejárt főleg keresztény zsidók érdekében a rendőrfőkapitánynál, a polgármesternél és főispánnál. Így kiharcolta a gettóból Szentesi

Ferencét. Fölkeresték egykori budapesti tartózkodása idején megismert zsidók, akik ügyében szintén próbált eljárni. Mindszentyhi bíborshoz 1945 őszén küldött jelentésében Hamvas beszámolt arról, hogy a szegedi jezsuiták, a katolikus fiú és leánykollégiumokban 10 zsidó származású keresztényt rejtgettek, és meg is menekültek, kivéve dr. Balogh József íróit, akit a jezsuita rendházból felfedeztek, és gyűjtőtáborba hurcoltak. A rendház főnökét a rejtgetésért felelősségre akarták vonni, de Hamvas elsímította az ügyet a rendőr-főkapitányságon.

Hamvas Endre püspök tettei a holocaustot túlélő szegedi zsidókért

A holocaust túlélői 1945. ápr. 4-én kiáltványban fordultak Szeged lakosságához, segítséget kérve a visszatérőknek. Hamvas püspöknek ezt írták: „Bízunk benne, hogy Megyéspüspök Úr egyházmegyéjének papjai körében ezen a téren is készséges, lelkes segítőtársakat talál, akik a krisztusi szó erejével már annyiszor megnyitották hűveik szívét a jó, a nemes, az emberi és a magyar érzések számára.” A 4000 elhurcoltából 700-an tértek vissza. Hamvas püspök azonnal válaszolt és jelezte, hogy a hazatértek fogadásáról személyesen fog intézkedni a szegedi papság felé. Április 13-án a keresztény zsidók szervezetének, a Szent Kereszt Egyesületnek kérésére Hamvas püspök levelet küldött a szegedi plébánásoknak: „A Szent Kereszt Egyesület felkérésére utasítom a plébános és lelkész urakat, hogy a hűveket a szószékről a deportáltak visszatérésére előkészítsék, rövid bevezetéssel úgy, hogy távol legyen tőlük minden ellenséges indulat, ellenkezőleg, a keresztény szeretet igazságát érezzék azok, akiket a keresztény név megcsúfolásával illettek igazságtalan elbánásban. Nyilvánuljon a keresztény szeretet a segítőkészségben is, különösen azok iránt, akiket bár kereszténynek voltak származásuk miatt mégis elhurcoltak. Hisszünk, hogy magyarságunknak ügyét is szolgálják ezen szent vallásunktól megkívánt magatartással.” A levél felolvastatását azonban visszavonta. Arra gondolt, hogy helytelen

lenne, ha a levél alapján arra gondolnának az emberek, hogy csak a megkeresztelt zsidók érdeklik az egyházat. A papság feladatait az ápr. 19-oi espereskerületi értekezleten mondta el: „Alkalmos módon közölje a papság a hívekkel, hogy a közel egy év előtt történt deportáció ellenkezett a természetes emberi jogokkal, minden igazságossággal és a keresztény szeretet törvényével.” Az ún. Nemzeti Segély szervezetbe a püspök Halász Pál kanonok, esperes plébános delegálta. A Zsidó Pártfogó iroda kérésére a hazatérő deportáltak elhelyezésére a püspök fölajánlotta a Szegény Iskolanővérek alsóvárosi zárdáját és az újszegedi Tanítóképzőt. Katolikus egyházi szervezetek segítségét nagyra értékelték: „A belvárosi Kari társz szervezet tervszerűség és alaposág, valamint eredmény tekintetében is, minden mást megelőzt.” A segélyezés gyakorlatában volt probléma zsidók és keresztény zsidók között. Volt aki arról panaszkodott a püspöknek, hogy mint megkeresztelkedett zsidót mellőzik a zsidó segélyezésnél. A püspök válaszában nem értette egyet azzal, hogy a konvertiták ügyeit is a zsidó szervezetek intézik. A püspök eseti anyagi támogatást ajánlott fel a túlélőknek.

Hamvas Endre püspök elvi és gyakorlati kiállása az üldözöttekért

Hamvas Endre a katolikus hierarchiához hasonlóan tudta, hogy nem egyszerűen munkára viszik a zsidókat, a betegeket, csecsemőket, agyokat és várandós anyákat. Hamvas Endre csanádi püspök gyakorlati hozzáállása az üldözöttek mentéséhez nemcsak a keresztény normáknak, de az általános emberi elvárásoknak, vagyis a lex naturalisnak, az Istentől szívünkbe írt természet törvénynek megfelelő volt. Ezen mentésének voltak budapesti vonatkozásai, amikor is konvertita munkaszolgálatosokat próbálta segíteni. Szegeden volt egy papi kör, egy csoport, mely intenzíven részt vett a szenvedések napi enyhítésében, vagy keresztelésekkel, keresztlevelek elkészítésével, vagy a gettóból való bemenetelekkel. Volt konkrét bujtatás is, embermentés, ami ugyan szám szerint nem volt sok, de ezen a téren is léptek. A keresztény zsidó munkaszolgálatosok mentésére is intézkedett az egyházmegye birtokain szülő munka lehetőségével. Kiállt egyéni mentésként Lów Immánuel főrabbi esetében is. Végül a gettóbéjártól szitkozódó őrség zavartá el. Tartotta a kapcsolatot a belföldi katolikus hierarchiával, mindeket előtt Serédivel, de a szentszéki nunciaturával is. Voltak papjai akiket megbízott ilyen feladatokkal: Majtényi Bélát és Nagy Tíbor atyákat. Hamvas püspöknek beszédes, mégis szó nélkül megnyilatkozásai is voltak az antiszemitizmus ellen az emlékeztetés, makói bémálásán. Személyes tárgyalásai a szegedi „torony” és „toronyalja” hatalmasaival rendszeresek voltak, levelezései pedig eljutottak az ország legfelső vezetéséhez, vagy a belügyi tárca uraihoz és kieszközölt engedélyeket, melyek ideig óráig segítséget nyújtottak. Lépéseket tett az újságok antiszemita mocsa ellen. A szegedi zsidók deportálásakor megrázó beszédet mondott a szegedi dómban, nyíltan kiállt a gaztetek ellen. A szegedi zsidók visszatértek pedig világos instrukciót adott a szegedi papságnak a hozzáállásra. Működtek a katolikus segélyezések, épületeket ajánlott fel a túlélőknek.

nemzetidegen test, de itt mégis más a helyzet. Vagyis a konvertita zsidók igazából nem bűnös zsidók, csak a tényleges zsidók egy része a hazaáruló zsidó. Ez azonban csak a szegedi zsidók hazatértekor visszatov püspöki körlevele kapcsán válhatott előtte is világossá.

Gyakorlati és elvi kiállása azért is volt jelentős, mert azt ellenséges közegben tette. A szegedi papság egy része, vagyis saját klérusának egy jelentős szelete sem támogatta munkáját, vagyis nem állt ki vagy nem megfelelően az üldözöttek mellett. A velejéig antiszemita szegedi „toronyalja”-val vállalta a konfliktust, ugyanígy az ország vezetése felé is. Vállalta saját felső hierarchiája felé is bel- és külföldi viszonylatban az eljárását.

Hamvas Endre püspök gyakorlati hozzáállása fontosabb, mint elvi hozzáállásának egyes negatívumai. Nyilatkozásaiban ugyanazt a képletet követte, mint Serédi és más püspökök, ti. hogy a magyar zsidóság egy része bűnös, mert vallási, kulturális, gazdasági, politikai vonalon az országot szétzilálta és ezért jogos őket megbüntetni egyenként, egyéni vétüknek megfelelő súlyal. A többi, nem bűnös zsidó nem emelte fel szavát a bűnös zsidó ellen, vagyis asszisztáltak nekik, tehát ők is bűnösök. Elítélte ő is a kollektív büntetést, az egyénre szabottat viszont támogatta. Teljes mértékben elítélte a zsidóknak faji alapon való megbélyegzését, megállítását, jogfosztását, egészen a gettóbéli aljasságokig, a nők motovásáig, porig alázásáig. Különösképpen a megkeresztelt zsidók sorsát próbálta enyhíteni, mert ez inkább hatalmába tartozott, és ez mint püspöknek joga és kötelessége is volt. A katolikus hierarchia azonban csak a megkeresztelt zsidók felé emelte fel szavát és ezzel azt az álláspontot képviselte, hogy a megkeresztelt zsidók bár zsidók és egy részük közülük is bűnös

Hamvas Endre csanádi püspök igaz ember volt, akinek tettei és megnyilatkozásai példát adnak a jelennek. Sajnos az elmúlt évtizedben, az ún. rendszerváltás utáni időszakban a hazánkban jelentkező politikai antiszemitizmus eltűlése körüli lépések idején ugyanazok a rugók működtek, mint 1944-ben. Az egyházi álláspont akkor és évekkel ezelőtt is az volt, hogy az egyháznak van egy központi tanítása, abból következik a napi álláspont is, tehát nem kell itt semmiféle újabb, napi szintű megnyilatkozás politikai antiszemitizmus ügyében. II. János Pál pápa nem így gondolkodott az elmúlt években. Napi szinten ítélte el a világban jelentkező ilyen jellegű megnyilatkozásokat, tetteket. Megkezdődött a kétezer éves teológiai antijudaizmus felszámolása mindelelőtt a hittankönyvek és a teológiai oktatás területén. A templomi igehirdetésben még vannak tennivalók. A holocaust teológiai vonatkozásai még fehér foltnak számítanak Magyarországon. Van egy új jelenség: Jézus pártus királyfi volt, természetesen édesanyja is, de leginkább magyarok voltak. Ez a jelenlegi hazai szélsőjobb oldali politikai antiszemitizmus teológiai vetülete, mely burjánzik katolikus és protestáns hívek körében is. Azonos a náci alapállással: zsidótanítani kell a kereszténységet, vagyis az Öszövetségi Szentírást is vonjuk ki a forgalomból. Kiváló tanáromnak, Kecskés Pál professzornak, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia filozófusának Bölcselőttörténetét olyan kiadó jelentette új kiadásban, mely a könyv végén a holocaustot tagadó írások legalsó rétegét reklámozza a holocaustot tagadó irodalom társaságában. Hamvas püspöknek ez a mai üzenete: ha jelentkezik a politikai és a vallási antiszemitizmus, azt a katolikus hierarchiának és a papságnak nyíltan a szószékről el kell ítélnie.

Szécsi József

Ellenállástól az együttműködésig

Csendőr, rendőr és hivatalnok magatartástípusok a pécsi és szegedi csendőrkerületben 1944-ben

Előadásom fő címét talán rosszul fogalmaztam meg, hiszen azonnal föltehetnék a kérdést: Volt-e egyáltalán ellenállás? Remélem előadásomból ez ki fog derülni.

Mi adta az ötletet, hogy a két város és egyben a két csendőrkerület vezetőinek tevékenységét összehasonlítsam. Az nem lenne megfelelő magyarázat, hogy a Csongrád Megyei és a Baranya Megyei Levéltárban is évek óta végzek tudományos kutatást. A jeruzsálemi Yad Vashem Levéltára Magyarországi Kutatócsoportjának tagjaként más megyei illetve fővárosi levéltárban is kutattam már. Az ok a hasonlóságok a két város között. Pécs és Szeged egyaránt a déli határhoz közeli törvényhatósági jogú város. Mindkettő csendőrkerületi székhely is egyben 1944-ben (Pécs a IV., Szeged az V. csendőrkerület központja volt). Mindkét városban viszonylag nagy számban éltek zsidók, akik a neológ, asszimiláns közösséghez tartoztak.

	Pécs	Szeged
1920	4292 (9%)	6954 (5,6%)
1930	4030 (6,5%)	5560 (4,1%)
1941	3486 (4,8%)	4161 (3%)

Szűkebb értelemben, az 1944-es események szempontjából is vannak hasonlóságok a két város történetében. Az úgynevezett délvidéki akció, melynek során a déli határsávból kb. 10.000 zsidót gyűjtöttek össze április végén, majd deportáltak májusban, mindkét csendőrkerületet érintette. Májusban mindkét városban zárt gettót hoztak létre, és végül mindkét városban volt gyűjtőtábor, illetve vagonírozási központ.

Magyarország német megszállását, 1944. március 19-ét követően Európa ekkor még életben lévő legnagyobb zsidó közösségének viszonylagos létbiztonsága megszűnt. Mindössze néhány hónap leforgása alatt bekövetkezett több mint 430 ezer, Pécsről megközelítően 6000, Szegedről majdnem 9000 zsidónak minősített magyar állampolgár kifosztása, megalázása, elkülönítése, marhavagonokba zsúfolása, majd deportálása.

Előadásomban azt szeretném vizsgálni, hogyan éltek meg az új helyzetet a csendőrség, rendőrség és közigazgatás helyi vezetői? Hogyan hajtották végre, illetve végrehajtották-e a kormány rendeleteit, utasításait? Legitimnek tekintették-e a Sztójay-kormányt és intézkedéseit? Hiszen megszállt országról volt szó, miközben Horthy Miklós kormányzó a helyén maradt, új kormányt nevezett ki, s hivatalosan a parlamentet sem oszlatták fel, mindössze néhány ellenzéki pártot tiltottak be.

Ahhoz, hogy az Eichmann vezette mindössze 150-200 emberből álló kommandó végre tudja hajtani a „zsidótanítási” akciót – pláne ilyen tempóban –, feltétlen szüksége volt a magyar közigazgatási és rendőri, csendőri szervek támogatására, aktív közreműködésére.

Hogyan épült fel a városok, megyék közigazgatási, közbiztonsági szerveinek rendszere? 1944. március 19-ét követően alapvetően az a közigazgatási rendszer működött Magyarországon, amelyet az 1887-es alapokon állítottak helyre 1919 augusztusában a forradalmakat követően. Formálisan a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok élén a belügyminiszter előterjesztésére a kormányzó által kinevezett főispán állt, akinek felügyelete, ellenőrző jogköre minden helyi közigazgatási szerve kiterjedt. A mindennapi életben azonban a valódi irányítás a vármegyékben a törvényhatósági bizottság által választott alispán, járásokban a neki alárendelt főszolgabíró, a megyei városokban és törvényhatósági jogú városokban a szintén törvényhatósági bizottság által választott polgármester kezében volt. Az önkormányzati hatáskör szűkítésének fontos elemét képezte az 1942. évi XXII. tc., amely lehetőséget biztosított a belügyminiszternek, hogy a választás mellőzésével kinevezzen tisztviselőket úgynevezett „közszolgálat érdekében”. 1944. március 19. után a tömeges köztisztviselői leváltások, áthelyezések e törvényre hivatkozással történtek. A helyi közigazgatás vezetői városokban a rendőrségre, a megyék egyéb területein, járásokban, falvakban

a csendőrségre támaszkodtak. A csendőrség szervezeti felépítése nem a vármegyei beosztáshoz igazodott, hanem a honvédség felépítését, illetve az országos honvédkerületi beosztást követte. Eltérően a rendőrségtől, amely a belügyminisztérium felügyelete alá tartozott, a csendőrség a belügyminisztérium és honvédelmi minisztérium kettős irányítása alatt állt. A csendőrség katonai szervezeti közbiztonsági/testületként működött. A legénységi és tisztai állomány egyaránt erőteljes militarista kiképzésben részesült, melybe beletartozott a feltétlen kormányzói hangszílyozása is. A minisztertanács 1944. június 21-én fogadta el Jaross Andor belügyminiszter előterjesztését, miszerint a rendőrség is katonailag szervezett testülettel alakított. A csendőrség és rendőrség egységes vezetője Faragó Gábor altábornagy lett, aki 1942 novemberétől a csendőrség legmagasabb katonai parancsnoka volt a csendőrség felügyelőjeként. Pécs és Szeged városok sajátos helyzetben voltak, ugyanis mint törvényhatósági jogú városok, nem tartoztak a csendőrség felügyelete alá, ugyanakkor mindkettő csendőrkerületi központ volt.

Horthy Miklós kormányzó tehát a helyén maradt március 19-én. Alig néhány nappal a megszállást követően, 1944. március 22-én megalakult – Edmund Veesenmayer, birodalmi teljhatalmi megbízott, Horthy Miklós és a szélsőjobboldali politikusok tárgyalásainak eredményeként – az új kormány Sztójay Döme, berlini követ vezetésével. A kormány elsősorban a kormánypárt németbarát tagjaiból illetve az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártja (MMP) tagjaiból „verbuválódott”. A Magyar Megújulás Párti belügyminiszter, Jaross Andor javaslatára Horthy március 24-én kinevezte Baky László nyugállományú csendőr őrnagyot, a Magyar Nemzetiszocialista Párt országgyűlési képviselőjét a csendőrségért és rendőrségért felelős belügyi államtitkárrá, majd április 8-án a hírhedt antiszemita alispánt, Endre Lászlót a közigazgatásért felelős államtitkárrá. A belügyminiszter és államtitkárai valamint német részről Veesenmayer nem bíztak a helyi közigazgatásban annak ellenére sem, hogy – mivel a kontinuitás látszata fennmaradt azáltal, hogy Horthy a helyén maradt, s kinevezte az új kormányt illetve államtitkárokat – a vidéki közigazgatási vezetők többsége végrehajtotta a sorozatban kiadott zsidóellenes rendeleteket is épp úgy mint a megszállás előtti törvényeket, utasításokat. A politikai megbízhatóság azonban fontosabbnak bizonyult. Jaross belügyminiszter tavasszal szinte az összes főispánt lecserélte MMP-be tartozó tagokkal, de mellettük számos alsóbb szinten levő alispánt, polgármestert, főszolgabírót, szolgabírót is leváltott vagy áthelyeztetett. Veesenmayer május 10-én elégedetten jelentette Ribbentrop birodalmi külügyminiszternek, hogy „a magyar vidéki közigazgatás tisztogatása kielégítően halad. Eddig 41 főispánt mentettek fel, és 38 főispáni állást töltöttek be”.

Érdekes módon Szegeden megtörténik a főispáni váltás Pécsen azonban nem. Miért érdekes ez? Sem Tukats Sándor szegedi főispán, sem Nikolits Mihály pécsi (és egyben Baranya megyei) főispán nem volt az MMP tagja. Tukats azonban kinevezésekor 1939 márciusában a szegedi gondolat „fanatikus híveként” mondott beszédet, és fajvédőként a magyar nemzet életében jelentkező „káros tényezők” eltávolításáról szolt. 1944-ben minden zsidó vonatkozású rendeletet habozás nélkül végrehajtott, az úgynevezett gettó-rendelet megjelenésének másnapján (április 29-én szombaton) felszólította a polgármestert azonnali intézkedésre, és az első gettó-értekezleteken is ott ült. Shvoy Kálmán altábornagy ironikusan naplójában ezeket a lépéseket úgy minősítette, hogy „ez nyalás felfelé, hogy maradjon”. Május elején még úgy tűnhetett Tukats számára, hogy az országos leváltások ellenére ő biztosan ül székeiben. Endre László államtitkár ezen a napon Szegeden tartózkodott néhány órát. Megtekintette a délvidéki zsidók elhelyezését, majd tájékozódott a szegedi helyzetről Tóth Bélától, Szeged város helyettes-polgármesterétől, ezt követően Tukats Sándorral folytatott hosszabb megbeszélést, végül a város vezetőivel a további tenniva-

lőket beszélték meg. Endre elismeréssel nyilatkozott arról, hogy Szeged a zsidókérdés megoldásában vezet a vidéki városok között: „Egész sor intézkedést foganatosított a városi hatóság saját kezdeményezéséből, mielőtt még az országos érvényű kormányintézkedés megjelent”. Tukats még sem felügyelhet, irányíthatja a várost a továbbiakban. A Magyar Élet Pártja tagjaként megbízhatatlannak minősült, és május 11-én már Magyar-Kossa Aladár ült főispáni székében. Magyar-Kossa nem volt ugyan szegedi lakos, de az MMP embereként Jaross bizalmával tüntette ki. Joggal, ugyanis Magyar-Kossa Szegedre érkezésekor azonnal hozzájárult a gettókérdés megoldásához. Értekezletet tartott a gettóügyben, melynek zárásaként annyit mondott: „Uraim a megbeszélést holnap délután folytatjuk és addig nem kelünk fel az asztaltól, amíg nem döntöttünk!” Két napos értekezlet és helyszíni szemle után a város többi előjárójával együtt Magyar-Kossa összeállította a gettó végleges tervét.

Nikolits Mihály 1938-tól vezette Pécs városát főispánként, és emellett 1943-tól a várost körülvevő Baranya vármegye irányítását is ellátta. Ellentétben Tukats főispánnal Nikolits nem hogy elébe ment volna a kormányrendeleteknek, hanem maga adta be lemondását már a Sztójay-kormány megalakulását követő napon, március 23-án. Ennek ellenére nem történik meg felmentése. Sőt, eddigi kutatásaink alapján szinte egyedülállónak mondható, hogy Pécsset sem a közigazgatásban, sem a rendőrség vezetésében nem következett be változás. Nikolits március 23-i lemondása ellenére – mint népbíróssági perében vallotta, és amint ezt Nagy Ferenc is megerősítette – a betiltott Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt helyi vezetőinek kérésére mégis a helyén maradt. Nikolitsnak egyetlen olyan beszéde nem került elő, amelyben zsidóellenes hangulatot keltett volna. Május 19-én Pécs törvényhatósági bizottságának közgyűlésén kijelentette: „most, amikor annyi minden változik, én nem változtam, és nem is akarok más lenni, mint aki voltam”. Majd hozzáfűzte: „Az alkotmányos jogrendet nekünk kell őriznünk.” Kérdés azonban, hogy alkotmányosnak lehet-e tekinteni az adott körülmények között megalakult Sztójay-kormány zsidó vonatkozású rendeleteit. Nikolits nem változott ugyan, de a felügyelete alá tartozó közigazgatási vezetők – ha nem is lelkesen – végrehajtották úgy a hivatalos mint bizalmas rendeleteket. Így május első felében Pécsset is kijelölték a gettó területét. Nincs nyoma az iratok között, hogy Nikolits a gettó tervezésében részt vett volna. Sőt, amikor június 7-én a belügyminiszter felszólítja a deportálást előkészítő értekezlet összehívására, azt megtagadja, és másnap írásban kéri megbízatása alól való mielőbbi felmentését. Felmentése azonban nem történt meg és az értekezletre június 22-én Siófokon került sor. Nikolits nem ment el az értekezletre. Június 21-én ismét lemondott. Jarosshoz intézett levelében közölte a belügyminiszterrel: „a politikai felelősséget – a Nagyméltóságodnak már élőszóval jelentett elvi álláspontomra való tekintettel – felmentésem időpontjáig sem vállalom”. Ezért ügyének rendezéséig szabadságot kért, amit nem kapott meg. Július 31-én immáron negyedik alkalommal intézett levelet a belügyminiszterhez, amelyben még határozottabban fogalmazza meg lemondását: „meggyőződésemmel ellentétes politikát folytatni hajlandó nem vagyok, a politikai felelősséget átmenetileg sem vállalhatom, azokra az elvi ellentétekre való tekintettel, amelyek a kormány politikája és köztem úgy elvi, mint módszerbeli tekintetben felmerültek... ezentűl hivatalom adminisztratív teendőinek ellátását sem vállalom.” Arra nincs adat, hogy Jaross egyrészt miért nem fogadta el Nikolits lemondását, másrészt miért nem érte semmiféle megtorlás annak ellenére, hogy kifejezetten elutasította a kormány hivatalos politikáját.

Szeged és Pécs város vezetőit összehasonlítva a polgármesterek esetében – a főispánokkal ellentétben – fordított a helyzet. Szegeden lemondott a polgármester, Pécsset viszont a helyén maradt. Pálffy József, Szeged polgármestere azon közigazgatási vezetők egyike, aki kérte nyugdíjazását a megszállást követően. Hivatalosan május végén – 70. életévének betöltésekor – búcsúztatták, de 1944 márciusától egyetlen iraton sem található aláírása. Esztergár Lajos, Pécs polgármestere a helyén maradt. Az iratok tanúsága szerint nem kezdeményez helyi szinten rendeleteket a zsidókkal szemben, nem lelkesedik, de nem is lassítja a végrehajtást, hanem a központi rendeletek betűje szerint végrehajtja a „keresztény érdekek” figyelembevételével.

Ha Pálffy polgármester nyugdíjaztatta is magát Szegeden, helyettese Tóth Béla vállalta a város vezetését és ezzel együtt a zsidó-rendeletek végrehajtását. Sőt, túl azon, hogy a kiadott hivatalos rendeleteket igyekezett azonnal vagy minél gyorsabban

végrehajtani, amikor április 6-án úgy értesült, hogy szegedi lakosok tömegesen költöztek ki a város környéki tanyákra – úgy értelmezve, hogy az illetők csakis zsidók lehetnek – azonnal közzétette hirdetményét, miszerint a „zsidók városi belterületi lakásaitak nem hagyhatják el, akik pedig ... már kiköltöztek, három (3) napon belül visszaköltözni kötelesek!” Egyébként a nyomozások eredményeként egyetlen zsidót sem találtak a környező tanyákon. Szintén Tóth öntevékenységet bizonyítja, hogy május 27-től megtiltotta zsidók belépését a Városházára. Űgyeiket csak a Zsidó Tanácson keresztül intézhették, amelynek tagjai külön engedéllyel beléphettek az épületbe.

Továbbá, a főispánok – előbb Tukats, majd Magyar-Kossa – felszólítására több gettóértekezletet is összehívott, majd kiadta május 17-én gettó-határozatát. Ennek értelmében gyakorlatilag minden költséget a zsidókra, vagy a zsidóktól elkobzott vagyona-ra terhelte: úgy a zsidók mint a keresztény lakosok költözését. A férőhelyet 6 m²-ben állapította meg. Pap Róbert, a Szegedi Zsidók Központi Tanácsának elnöke minimum 7-8 m²/fő megállapítását tartotta szükségesnek, hogy „túlzsúfoltság okából ragályos betegség el ne terjedjen, valamint a feltétlen megkívánt erkölcsi követelményeknek eleget tudjunk tenni”. Számításai szerint azonban mindössze 2,2 m² jutott egy főre a kijelölt területen. Pap többszöri kérvényének eredményeként a gettóhoz hozzácsatolt ugyan néhány újabb házat Tóth h. polgármester, de mindösszesen még sem érte el az egy főre jutó „lakrészt” a 3 m²-t.

Pap Róbert további kérése volt, hogy Tóth h. polgármester engedélyezze a zsidó iskola kórházzá történő átalakítását. A hivatalos sűrűs véleményét kért a tiszti főosztóval, aki azonnal megírta támogató levelét. Érthetetlen, hogy miért kérték a véleményt, mert egy héttel később (május 31.) a támogató jelentést figyelmen kívül hagyó határozat született Tóth részéről: „A kérelmet nem teljesítem. ... A zsidó iskolában gettóba költöző zsidókat kell elhelyezni”.

A feltárt iratokból úgy tűnik, hogy Magyar-Kossa és Tóth között nem volt nézeteltérés a zsidó rendeletek végrehajtása során. Május 31-i utolsó gettóval kapcsolatos egész napos értekezletük után Tóth kiadta határozatát, hogy m²-re tekintet nélkül kötelesek a zsidók a gettóba vonulni. Magyar-Kossa sajtóértekezletet tartott ugyanezen a napon, s beszámolt a végső döntésről: megkezdődik a gettó bekerítése, az egyetlen kijárat kivételével valamennyi utcatorkolatot lezárják, a gettó szélére eső házak utcai ablakait fehérre meszelik. „A gettó kijáratát a rendőrség állandóan őrizteti, a gettón belül pedig a zsidóság saját kebelében állít fel belső rendőrséget.”

Magyar-Kossa főispán amikor azt a javaslatot kapja a Szegedi Cukrárszopari Szakosztálytól, hogy cukrárszopát ne látogathassanak zsidók, levelet intéz Tóth h. polgármesterhez: a gettó nem tette fölöslegessé meghatározott vendéglátóüzemek kijelölését zsidók számára, hiszen „a munkaszolgálatosok továbbra sincsenek korlátozva szabad mozgásukban és a vásárlásokban”. Véleménye szerint az egyetlen elfogadható megoldás, hogy „a zsidók vagy zsidó munkaszolgálatosok a cukrárszopát látogatását teljesen eltiltassanak”. Tóth rövid egy héten belül választ és kiadja határozatát: „a zsidók használatára a vendéglátó üzemek közül egyet sem jelöltem”. Mindez történt június 24-én és 30-án. Már túl vagyunk a belügyi államtitkárok elnökletével megtartott szegedi értekezleten, ahol meghatározták a gettó felszámolásának időpontját, valamint a deportálás szervezési részleteit az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkörületben, június 24-én már közel 9000 embert zsúfoltak a szegedi és Szeged környéki városok gettóiból a Rókusi pályaudvar melletti téglaágyárba, ahonnan június 25-28 között deportálták a szerencsétleneket.

Az iratok közt annak nincs nyoma – amint azt már jeleztük –, hogy Nikolits Mihály, Pécs város főispánja részt vállalt volna a zsidó ügyek „rendezésében”, a gettóításban. Ugyanakkor a polgármester, Esztergár Lajos kiadta helyi szinten a hivatalos rendeleteket végrehajtó utasításokat, és azok szigorú ellenőrzését is előírta. Május elején több tervet is kidolgoztatott a gettó felállítására, melynek fő szempontja az volt, hogy „minél kevesebb keresztény családot kelljen lakásából kimozdítani”. Végül, szegedi kollégájához hasonlóan, ő is zárt gettóról dönt. Meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalosan kiadott úgynevezett gettó-rendeletben szó sem volt zárt gettóról. Azt mondta ki, hogy „a törvényhatóság első tisztviselője ... városokra vonatkozóan akként rendelkezhetik, hogy a zsidók a városnak ... csak meghatározott részében, illetőleg meghatározott utcákban, esetleg kijelölt házakban

lakhatnak". Mégis mindkét városban zárt gettó mellett döntöttek. Az egyes városokban különböző módon oldották meg a zsidók elkülönítését. Kecskeméten például a város négy különböző pontját jelölték ki a zsidók számára, Baján kijelöltek utcákat, de nem zárták le azokat, Hódmezővásárhelyen pedig nem volt gettó. A pécsi gettót vesszőkerítéssel vették körül, természetesen a zsidó vagyon terhére. A pécsi gettó céljára 50 családi házat és a Magyar Állami Vasutak (MÁV) bérházát jelölték ki. A 600 keresztény lakos (272 család) helyére 3400 zsidót költöztettek. Egy főnek 3 négyzetméternyi hely állt rendelkezésére. A gettóország helyettes parancsnoka, Máthé Ferenc rendőr őrnagy szerint „a gettóban elviselhetetlen zsúfoltság volt, még a szuterénokban és a folyosókon is emberek szállásai voltak”. Esztergár polgármester részéről ennek ellenére nem merült föl, hogy újabb házakat vegyen igénybe gettó céljára. Ugyanakkor a keresztény lakosok érdekében kezdeményező lépést is hajlandó volt tenni. Először is a gettó területéről kiköltözni kényszerült keresztény lakosok új, zsidó lakásainak tatarozását „múlhatatlannul szükségesnek” ítélte. A felmerülő költségek „természetesen a volt zsidó lakókat terhelik” – mint azt Esztergár megállapította. További problémát jelentett számára, hogy „a gettóban levő házak keresztény háztulajdonosai azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy a házaikban lakó zsidók lakbérét állapítsam meg”. Sőt, ezen túl kérték, hogy az épületek „tülrhelésére és fokozott rongálására” tekintettel magasabb lakbért állapítson meg a hivatal, illetve a „magasabb lakbér ne képezze a házadó alapját”. Mivel a kérelem egy utóbbi része már túlhaladta Esztergár hatáskörét, a belügyminiszterhez fordult döntés végett. A kérelemnek azon részét azonban teljesíthetőnek találta, miszerint a zsidók a lakbérén túl a „házhhoz tartozó kert megmunkálási költségét, továbbá az elvetett mag értékét, valamint a várható vetemény és gyümölcs forgalmi értékét” is fizessék ki.

A helyi rendőrkapitánysággal mindkét városban harmonikus volt a kapcsolat. Ez azt jelenti, hogy Szegeden Tóth h. polgármesterhez hasonlóan Buócz Béla rendőrfőkapitány-helyettes, majd vidéki rendőrkapitánnyá történt kinevezését követően utódaik öntevékenyen, kezdeményezően léptek fel a város zsidó lakóival szemben. Pécssett pedig Esztergár polgármesterhez hasonlóan Borbola Jenő rendőrfőkapitány-helyettes és beosztottai többségében igyekeztek a központilag kiadott rendelkezéseket végrehajtani, s a helyi szinten kiadott határozatokban a „keresztény érdekeket” szem előtt tartani.

Buócz Béla például Szegeden már a zsidók rádiójának összeírását elrendelő központi utasítást megelőzően elrendelte a rádiók beszolgáltatását. Aki nem tesz eleget rendelkezésének, az ellen internálási eljárást helyezett kilátásba. Tehát szigorúbban és korábban intézkedett. A zsidók vagyonának zárolásakor rendkívüli parancsban adott utasítást beosztottjainak: alaposítást, kíméletlen szigorú várt el tőlük. A zsidók bevásárlási lehetőségét napi egy órában engedélyezte az országos rendelettel ellentétben, mely két órát irányzott elő, és egy hónappal később jelent meg a hivatalos lapban. Nem lehetetlen, hogy Buócz Béla éppen fenti tevékenységének köszönhetően, hogy május második felében kinevezték vidéki rendőrkapitánnyá.

A szegedi gettóban uralkodó szigorúak a híre Pécsig is eljutott. A helyi sajtó többek között a következőket írta az itteni viszonyokról: „A zsidók valamennyien katonás fegyelem alatt állnak [ti. a szegedi gettóban] és a kijelölt rendőri közegeknek, valamint a kijelölt zsidó előjáróknak feltétlen engedelmességgel tartoznak”.

Borbola Jenő pécsi rendőrfőkapitány-helyettes is lezárta a gettót, de nem írta elő „katonás fegyelmet”, nem ad utasítást, hogy „a gettóban és a zsidó házakban a nap minden szakában csend uralkodjék” – ahogyan azt szegedi kollégája, a Buóczot követő Horváth József teszi. Tény, hogy Borbola rendelet szerinti sem hagyhatták el a zsidók a gettót, csak ha csoportos munkára voltak kirendelve. Megjegyezzük ez utóbbi rendelkezés is új a szegedi határozathoz képest. Ugyanakkor számos visszaemlékezés szerint a gettóország meglepő jóindulatról tett tanúbizonyságot. Leveleket közvetítettek a gettóból ki illetve be. Sőt engedély nélkül is kiengedtek gettólakókat orvosi kezelésre, természetesen rendőri kísérettel. Tették ezt úgy, hogy tudták, közvetlen felelősek, Királyfalvi János rendőrfelügyelő igen szigorúan, rendszeresen ellenőrzi őket.

A gettó ügyeit, a zsidók kérelmeit intéző Németh László rendőrfogalmazó tevékenységéről azonban meglehetősen ellentmondásosan nyilatkoztak a túlélők. Egyesek szerint kifejezetten segítőkész volt, mások szerint ellenkezőleg: ha segített is

időnként, akkor azt pénzért tette. Tevékenységére egyetlen példát szeretnék említeni. A pécsi Zsidó Tanácsnak fölvetette, hogy „erkölcsrendészeti” célból – tekintettel a zsúfoltságra – rendezni kellene a házastársi életet a gettóban. Lehetséges ötletként fölvetette, hogy esetleg külön szobát kellene létrehozni erre a célra, vagy az udvaron levő bokrokat lehetne kijelölni. A Zsidó Tanács válasza: „nekünk most egészen más gondjaink vannak”.

A gettók felszámolását, és a vagonirozasi központok létrehozását megelőzően a belügyi államtitkárok minden csendőrkörületben értekezletet hívtak össze, ahol szóban tájékoztatták a közigazgatási és közbiztonsági szervek vezetőit a további teendőkről. Szegeden június 10-én tartották meg az értekezletet az V. (szegedi) és VI. (debredeni) csendőrkörület vezetői számára. Pécsre – mint már említettük – Nikolits főispán nem volt hajlandó értekezletet összehívni, így arra Siófokon került sor június 22-én, melyre a III. (szombathelyi) és IV. (pécsi) csendőrkörület vezetői voltak hivatalosak. A csendőrkörületi parancsnokokat nem érte váratlanul az értekezlet, hiszen mindketlen részt vettek már április 19-én a Belügyminisztériumban – az úgynevezett délvidéki akció megelőző – hasonló jellegű értekezleten. Sőt Hajnóczky László, a pécsi csendőrkörület parancsnoka maga tett „javaslatot a határsáv soron kívüli zsidótanítására is, ami... úgy itt, mint a két szomszédos [ti. a szombathelyi és szegedi csendőrkörületek] területén a javaslatom következtében... meg is történt”.

Ugyanakkor Liptay László, a szegedi csendőrkörület parancsnoka – az eddig feltárt iratok tanúsága szerint – nem vállalt szerepet a délvidéki akció során. Mégis Szeged város lakói – zsidók és nem zsidók egyaránt – már április végén május első felében szembesültek a deportálással, hiszen néhány hétig itt helyezték el a magyarkanizsai, zentai, zombori, stb. zsidókat a zsidó iskolában, a régi zsinagógában, a hitközségi székházban és sertésórákban. Tóth Béla h. polgármester panaszkodott is egyik nyilatkozatában: „sok a dolgnak... a délvidéki zsidók ügyével is nekünk kell foglalkoznunk”.

A szegedi és siófoki értekezlet után a belügyi államtitkárok utasításának megfelelően mindkét csendőrkörületben felszámolták a gettókat, a gettó lakóit Szegeden orvosok és bábák motozták meg „felelősségteljes és fáradságos munkával” – ahogy Tóth h. polgármester írta, Pécssett a bábák a nőket úgy motozták meg, hogy tízüknek összesen két gumikesztyűjük volt.

A deportálás előtti hetekben illetve napokban Szegeden a Röküsi pályaudvar melletti téglagyárban zsúfoltak több mint 8000 embert, Pécssett a Lakits-laktanya lovardájában és istállójában közel 6000 embert. Itt már a csendőrség őrizte a deportálásra „ítélteket”.

Liptay csendőr ezredes a népbíróóság előtt azt mondta, hogy azért nem ment ki a téglagyárba, mert „nem szívesen nézte volna az ott sínylő és nyomorban lévő embereket... szegyetlenes dolgot tartotta, hogy kimenjen, amikor sorsukon úgy sem segíthet”. Azt azonban nem tartotta szegyetlenesnek, hogy Tóth h. polgármester a számára kiutalt zsidó lakásba „2 db megfelelő cserépkályhát” szerezzen be, s a lakást „krémszínűre” festesse.

Összefoglalva:

A közigazgatási, közbiztonsági szervek részéről nem mutatkozott szembenállás a zsidóellenes kormányrendeletekkel. Helyi szinten a központi rendelkezésektől általában a szigorúbb végrehajtás irányában tértek el, s csak elvétve találhatók példák az enyhébb eljárásra. Szegeden inkább az öntevékenység, kezdeményezés figyelhető meg a város vezetői részéről. Pécssett jóindulatúbb, elveikben a Sztójay-kormány politikáját nem támogató hivatalnokok, rendőrök működtek. Bár olyan közigazgatási vezető itt sem volt, mint Hódmezővásárhelyen Beretz Pál polgármester, aki nem állított fel gettót.

Az évtizedek óta jól működő gépezet most sem mondott csődöt. Az Eichmann-kommandó tagjai mindkét városban illetve csendőrkörületben bizton számíthattak a gördülékeny végrehajtásra – ha itt-ott kicsit csikorogva is – a hatóságok együttműködésére.

Szegedről – a terveknek megfelelően – június végén, Pécsről július elején deportálták a zsidókat.

Molnár Judit

Hitben és tevékenységben

A háború utáni zsidó élet Szegeden

Előadásom a háború utáni zsidó életet és annak jeles rabbiát, kántorait fogja bemutatni.

Engedelmükkel, csak néhány mondat erejéig fogok kitérni azokra az évekre, amikor dr. Domán István főrabbi és dr. Schöner Alfréd főrabbi működtek közösségünk élén, hiszen mindketten előadásuk témájaként személyes élményeiket fogják velünk megosztani.

A háború utáni zsidó élet folytatása és újjászervezése igen nehéz és nemes feladat volt. 1948-tól dr. Schindler József főrabbi irányította e tevékenységet, akit 1950. június 23-án dr. Scheiber Sándor a Rabbiképző Intézet igazgatója iktatott be a szegedi rabbiszékbe. Dr. Schindler korának egyik legjelentősebb hitszónoka, aki tudásával és emberszeretetével életet lehelt közösségünkbe. Fő feladatának a vallási élet mellett a kulturális élet megszervezését és erősítését tűzi ki célul. Ennek érdekében virágzó kulturális életet hoz létre hitközségünkben.

– 1953. november 17. Dr. László Zsigmond előadása: Utazás a zsidó zenetörténet múltjában és humor a zenében. Fellépnek Feleki Rezső és Gerő Ersi.

– 1953. december 8. Kiss József és a zsidóság Vág Sándor előadása

– 1958. március 30. Zenés teadélután, közreműködik Kármán György zongoraművész

– 1958. május 1-jén a kulturdélután követően eljárási ülésre kerül sor, ahol a Szegedi főrabbi felszólal, hogy rámutasson közössége vallási életére és azok problémáira: a hitközség tagjainak száma 927 fő, ebből 380 adófizető, 14 éven aluli gyerekek létszáma 55, 15-29 év közötti személyek száma 70, a közösség 37%-a a Széder esti résztvevők száma 174 fő. Dr. Schindler József már ekkor felveti egy gondozói hálózat megszervezését és kiépítését, mely a 1960-as évektől kezdve meg is valósul.

– 1958. június 15-én délelőtt 11 órakor Községkerületi közgyűlésre kerül sor, ahol a város és a hazai zsidó élet prominens személyiségei is megjelennek. A közgyűlés 150000 Ft. rendkívüli segílyt állapít meg az Öreg Zsinagóga javára, valamint ünnepélyes keretek között köszönti a 84. születésnapját ünneplő Káldor József hitközségi elnököt. Ebben az időszakban még működik az Alföldi Izraelita Községkerület, amely Szeged, Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza és Orosháza taghitközségeiből áll. Az 1960-as évek közepétől a taghitközségek önállóan működnek.

– 1958. augusztusában New York főrabbija Dr. Harold Gordon látogatja meg Szeged világhírű zsinagógáját.

– 1960-ban a MIOK vezetői tesznek látogatást közösségünkben, s ennek eredményeképpen megkezdődik a gondozói hálózat kiépítése. A tanácskozáson elhangzik, hogy a közösség időseinek aránya 70%: a Széder estén 140 fő vett részt, valamint a pénteki és ünnepi istentiszteleteken gyermekkórus közreműködik.

– 1961. augusztusában Samuel Licht a Montevideói magyar zsidó közösség egyik vezetője, majd ezt követően Pierre Paraf neves rádiós és szociológus

tesznek látogatást a Zsinagógában.

– 1962. augusztusa és szeptembere a fájdalom és a gyász időszaka közösségünkben. 1962. aug. 13-án elhunyt Káldor József elnök, majd szept. 17-én kísérik utolsó útjára dr. Schindler József fiatalon elhunyt szegedi főrabbit.

– 1963. július 14-én közgyűlésre kerül sor, ahol dr. László Józsefet választják az Alföldi Izraelita Községkerület elnökévé. A Szegedi Zsidó Hitközség elnökének egyhangúlag Just Frigyeszt választják.

– 1963. október 27-én ünnepélyes eljárási ülés keretében Raj Tamást választják Szeged főrabbijának.

– 1964-től a kántori teendőket Rubovics Imre látja el.

– 1964. aug. 30-án Raj Tamás beiktatása Szegeden.

– 1965-ben az Új Élet októberi számában egy oldalas cikk köszönti a 180 éves Szegedi Zsidó Hitközséget. Raj főrabbi úr beszámol a szegedi vallási életéről: reggel-este minjen van, 100-150 fő péntek este, orgona+kórus, 500-600 fő a Nagypüneppek alkalmával pezsgő kulturális élet: Löw Immanuel kiállítás, évi 10000-12000 látogató a Zsinagógában, hagyományos estek megtartása, kapcsolattartás a határon túli hitközségekkel, nőtagozat, Talmud-Tóra, olvashatjuk az Új Élet cikkében.

– 1969. júniusában a Szegedi Zsidó Hitközség 3 napos gyászünnepélyt szervez a deportálások 25. évfordulója alkalmából. A gyászistentisztelet és díszülés mellett emlékhangversenyre majd Löw Immanuel emléktáblájának felavatására kerül sor a Hajnóczy u. 8. szám alatt lévő egykori Löw házban. A következő néhány hónapban cionizmus vádjával tartóztatják a hitközség vezetőségét és annak rabbiát. Ha megengedik erről az időszakról nem szölok részletesen, hiszen nem ez előadásom témája.

– Az 1970-es évek elején dr. Domán István látja el a rabbiteendőket, majd 1972-től Dr. Schöner Alfréd él és dolgozik Szegeden.

– 1977-ben Zucker Istvánt iktatják be a szegedi rabbiszékbe, aki 6 éven keresztül szervezi a közösség vallási életét. A fiatal főrabbi 1983-ban tragikus hirtelenséggel elhunyt. A következő években Jári Zoltán hitszónok látta el a rabbiteendőket. Majd néhány év szünet után Schönberger András lett a szegedi főrabbi, aki ma a Pécsi Zsidó Hitközség főrabbija.

– 1970-től a közösség kántori teendőit a Makóról elszármazott Klein Márton látta el, aki majd 25 éven keresztül volt közösségi életünk meghatározó szereplője. Marci bácsi ma szociális otthonunk lakója, akinek ezúton is kívánunk hosszú, egészségben gazdag életet.

1974-ben dr. Schöner Alfréd fiatal szegedi rabbi azt kapta feladatául, hogy a zsidóság tüzét eljuttassa a családokhoz és ápolja, őrizze azt. Közösségünk vallási életének irányítói mindannyian ebben a hitben éltek és tevékenykedtek. Akik ma már nincsenek közöttünk azoknak emléke legyen áldott, akik pedig élnek azoknak adjon az Örökkévaló áldásos, hosszú életet.

Markovics Zsolt

Zsidó diákok a szegedi középiskolákban 1948 előtt

Adalékok a magyar-zsidó „túliskolázás” témájához

A zsidóság igen korán, már a 19. század első felében megjelent a szegedi iskolai piacon, hiszen a zsidó elemit már 1844-ben megalapították nyilvános jogú intézményként s az ősi, 1721 óta működő kegyesrendi kollégiumba is jártak már legalább a reformkortól kezdve zsidó diákok. Mindenesetre erre az 1810-es évektől kezdve utalnak adatok. Az érettségi intézményesítése óta (1852) az évekkel egyre növekvő számban végeztek zsidó diákok a piarista főgimnáziumban, az abszolutizmus első éveiben még csak kettő-három, s utána egyre több. 1885-ig a főgimnáziumban érettek 20,6 % volt zsidó, a kitűnően végzősök között még valamivel több is (21,5 %).

Erős zsidó képviseltséget lehet találni a 1851-ben állami reálskolává (egyelőre 'alrealtanodává') átalakuló intézményben is, mely Szeged második tulajdonképpeni középiskolájaként 1870-ben lett érettségire is képesítő főreál, bár a középiskolai besorolást hivatalosan csak az 1883-as középiskolai törvény biztosította. Itt (az 1922-től majd Baross Gábor nevét viselő főreáliskolában) például 1894-ben már a tanulók 26 %-a volt zsidó s a későbbiekben is rendre egy-egyede-egy ötöde, egészen az 1930-as évekig. Hasonló volt a helyzet a működését 1898-ban kezdő állami Klauzál gimnáziumban, ahová az első világháború végéig körülbelül ugyanannyi zsidó tanuló járt, mint a Barossba. A két 1873-ban illetve 1894-ben alakuló polgári iskolában s még inkább az 1885-ben beindított felső kereskedelmiben szintén feltűnően magas volt a zsidó részvétel. Ha csak a három illetve (1898-ig) két hagyományos, érettségit adó középiskola első osztályosait vesszük számba, a zsidó nebulók 1875-től 1921-ig bezárólag az összes beiratkozott 17-23 %-át tették ki, s csak a 'keresztény kurzus' alatt csökkent egyre inkább arányuk. Tekintve, hogy az összes Szegeden született gyerekeknek csak 6,7 % volt zsidó 1900-ban s 1910-ben mindössze 5,2 %-a, a jelen lévő fiatalok nyers számaát tekintve (s nem számolva a nem helyi születésűeket) így a már az utolsó előtti században is jól kimutatható a zsidóság (ekkor még persze inkább csak a fiúk) markáns – három-négyszeres – mennyiségi túliskolázása.

A 'mennyiségi túliskolázás' jelenségét a magyar társadalomtörténelemben elsősorban három többé-kevésbé jól körülhatárolható illetve kitapítható tényező-köteggel lehet magyarázni.

Az első egy sor objektív, nem csak a zsidóknál fellelhető, de a zsidóságnál (különösen a neológ, reformzsidóságnál) sajátosan azonosítható szociológiai tényező: Ebben az összefüggésben mindenekelőtt a polgárabb szakmai rétegszerkezetet kell említeni, s Szegeden és általában az Alföldön itt főképp a paraszti-szegényparaszti réteg hiányára kell gondolni. Lényeges lehetett a keresztényekkel összehasonlítva sokkal korábbi és sokkal erősebb városiasodás is. Ez még a nagyobb városokon belül is iskolázási tényezőként funkcionált, hiszen a városi zsidók a településen belül is legtöbbször a központban alakították ki preferenciális lakónegyedeket s nem kültelken, amelyek így leggyakrabban a fontosabb iskolák közelébe estek. A múlt század végétől fontossá vált a zsidók differenciális (a többitől eltérő) ütemű, gyors demográfiai modernizációja, amely többek között a kiscsalád-modell kialakulásával járt. A kis gyerekszámmal azonos anyagi körülmények között egy gyerekre arányosan magasabb ráfordítások, nevezetesen iskolai befektetések, eshetek. Márpedig a születések ritkulása a szegedi zsidóságban elég korán megfigyelhető. Így például miközben a zsidó összlakosság száma egyre nőtt (közel duplájára 1880 és

1910 között), a zsidó iskolák tanulóinak létszáma az 1887 utáni évektől csökkenő tendenciát mutat.

Másodsorban kellene hivatkozni a zsidó vallásos intellektualizmus hatására, amely paradox módon – sokkal jobban kimutatható a neológiában, mint az ortodoxiában. Ugyanis a neológ zsidóság nyilvános jogú iskolákat frekventált, amelyekről pontos adataink vannak egy sor megbízható, állami vagy helyi forrásból, például a középiskolák éves értesítőiből. Az ortodoxia azonban sokáig, egyes helyeken még a soá után is, megtartotta tradicionális intézményeit – a *hedereket* és a *jesisvákat* – amelyeknek diáklétszámáról nincsenek ellenőrizhető információink. Ha a hagyományos felekezeti művelődés újratermelésének mértékét tehát alig lehet adatszerűen kimutatni, viszont joggal tételezhető fel, hogy a kevésbé vallású neológ iskolázási befektetései sokat köszönhetnek annak a szokás- és értékrendnek, a tanulás abszolút tisztelésének s mindenek feletti, feltétlen családi támogatásának, amely korábban a hederekben és a jesisvákból tömörülő fiatal zsidó férfiakat is motiválta.

Végül az iskola által igazolt műveltség intenzív keresése megfelelt az elmagyarosodás útjára lépett honi zsidóság egészében, különösen az 1868 óta intézményesen is elkülönülő neológiában jól megfigyelhető *asszimilációs stratégiának*. A magas iskolázás természetesen egyben az asszimiláció alapvető eszköze is volt. A jiddis vagy német anyanyelvű zsidó fiatalok itt tanulhatták meg legalaposabban új anyanyelvüket s itt vehették át a nemzeti elit művelődési kánonját, amely formálisan is (pl. az érettségi gazdas státusszimbolikát hordozó jelentéstartalmain keresztül) a magyar úri osztály tagjaivá avathatta őket. Az asszimiláció és az iskolázás összefüggéseinek egyebütt számos oknyomozó tanulmányt szenteltem. A magyar-zsidó asszimiláció szegedi vonatkozásait, mely a lenti fejtegetések egészének kereteit is szolgáltatja, szintén külön munkában igyekeztem összefoglalni.

Ebben a szükségszerűen rövidre szabott előadásban nem térhetek ki a túliskolázás történelmi szociológiájának minden fontosabb részletére. Viszont igen érdekes s a problémakört sok szempontból gazdagító adalékokat lehet találni egy szegedi esettanulmányban. Ez itt kiadatlan felvételi eredmények elemeit foglalja össze, amelyek végső változata reményeim szerint egy monográfia tárgyát fogja képezni a szegedi iskolai piac működése tárgyában. Mostani megjegyzéseimet helyhiány miatt kizárólag a három klasszikus, érettségit nyújtó szegedi középiskolára korlátozom, mégpedig arra a szocialista fordulat előtti éppen fél évszázadnyi időtartamra nézve, mely alatt már mindhárom iskola ténylegesen működött. Az itt érintendő főbb kérdések mind a zsidóság középiskolai részvételének mennyiségi és minőségi mutatói körül forognak. Tekintve, hogy a zsidó túliskolázás jelzéseit csak a nem zsidók iskolai szerepléséhez viszonyítva lehet értelmezni, itt hasonlítás alapul rendre a szegedi népesség túlnyomó többségét képviselő katolikusokat fogom felhasználni. Az amúgy is komplex túliskolázási paradigma bemutatásának egyszerűsítése végett a lánytanulókra vonatkozó adatokat ebben az összefüggésben elhanyagolom. Ezt avval a megfigyeléssel lehet igazolni, hogy a zsidó fiúk 'túliskolázására' vonatkozó megállapítások általában a lányokra még egyértelműbben érvényesek.

Mindenekelőtt a három iskola helyét kell meghatározni a zsidó elitképzésre gyakorolt hatásuk szempontjából. Itt ugyanis Szegeden látszólag egyedülálló s némiképp paradox helyzetről kell számot adni. A zsidóság iskolai stratégiá-

jára és a magyar középiskolai piac felügyeleti szervek szerinti megosztottságára egyaránt jellemző ugyanis, hogy a századforduló, illetve az 1894-96-os egyházpolitikai törvényhozás óta a katolikus iskolák egyre inkább bezárultak a másvallásúak, nevezetesen a zsidók elől, illetve a zsidó jelöltek egyre inkább a kiépülő állami és (Budapesten) városi iskolákban, valamint a sokkal liberálisabb felvételi politikát folytató protestáns, elsősorban evangélikus intézményekben kerestek felvételt. A szegregációs jelenségek mind az elemi, mind a középiskolázás szintjén különösen a világháborúk között erősödtek fel, majd az 1939-ben a középiskolákra is kiterjesztett 6%-os *numerus clausus-ba* torkolltak. Márpedig a szegedi középiskolai piac annyiban sajátos képlet, hogy itt a zsidó középiskolásoknak egészen az 1938-as zsidótörvényekig átlagosan *mindig többsége* járt a piarista atyákhoz, szemben a két állami középiskolával. Ilyen helyzet vizsgálataim szerint sehol másutt nem állt elő olyan városokban, ahol katolikus középiskola mellett közületi vagy protestáns is működött. Budapesten, az ország legnagyobb és felekezeti legosztottabb középiskolai piacán 1919 után zsidó diákokat már gyakorlatilag (bár itt is kivételt képeznek a pesti kegyesrendiek!) sehol nem vagy csak egészen kivételesen találni katolikus középiskolában. A sajátos szegedi tolerancia kialakulásában nagy súllyal nyomhatott a latba a kegyesrendi gimnázium történelmi és szellemi nimbusza (amely az ambíciózusabb zsidó diákságra is vonzerőt gyakorolt) és városi támogatottsága mellett minden bizonnyal a piarista tanítórend egyebütt is megnyilvánuló s a katolikus gimnáziumi hálózatban mindenképpen kiemelkedő nyitottsága a másvallásúak irányában, de főképp magának a szegedi zsidó asszimilációnak a sikere: a helyi zsidóság egyedülállóan gyors s viszonylag harmonikus 'elhonosodásának', elvegyülésének, elmagyarosodásának valamint társadalmi tekintélyének (melyhez a Löw rabbi nevével fémjelzett hitközség presztízse maga is jelentősen hozzájárult) egy sor más területen is nyomon követhető (de itt persze csak utalászerűen felemlíthető) tényezője.

A mennyiségi 'túliskolázás' alaptényeire jó fényt vetnek a helyi felnőtt (14 évnél idősebb) férfinepesség iskolázottsági szintjére vonatkozó hivatalos népszámlálási adatok. Ezek szerint Szegeden és Csongrád megyében a 1910-ben már az érintett zsidók 28%-a végzett el legalább 8 középiskolai osztályt (ami az érettségizeteken túl az egyetemi és főiskolai diplomásokat is magába foglalja), míg a katolikusoknak mindössze 5%-a. Húsz évvel később a zsidók 37%-a haladta meg a fenti középiskolási szintet, szemben a katolikusoknak továbbra is csak 8%-nyi töredékével. Ha a középiskolának legalább négy osztályát bejártak arányát vesszük alapul, akkor a zsidó férfiaknak már 1910-ben is túlnyomó többsége (60%) valamelyes igazolt műveltséggel rendelkezett a katolikusoknak csupán 11%-ával szemben. 1930-ra az utóbbi arányok a zsidóknál már 68%-ot, a katolikusoknál továbbra is csak 18%-ot értek el.

A népesség nyers iskolázottsági adatai közötti különbségek tehát igencsak számottevőek, de nem biztos, hogy ezeket teljes egészükben a helyi iskolázásbeli eltéréseknek kell tulajdonítani. Szeged regionális fővárosként is fungált s mint ilyen a városi funkciókat elvégző értelmiségi csoportok gyülekező helyének is szolgált. Az igazolt műveltséggel rendelkezők egy része bizonyosan 'bevándorlónak' tekinthető, különösen 1920 után, amikor a kolozsvári magyar egyetem áttelepülésével, majd 1928-ban az állami Polgári iskolai tanárképző főiskola ideköltözésével Szeged valódi egyetemi városá alakult s nagyszámú főiskolást és egyetemistát is falai közé vonzott s ezek megemelték (igaz, hogy nem egyformán) a helyi felekezeti csoportok iskolázottsági szintjét.

Pontosabb képet festhetünk tehát a helyi zsidó mennyiségi 'túliskolázásról', ha például az egyes középiskolai osztályokban *beiratkozottakat* vesszük számba, mégpedig az érintett fiú korcsoportok arányában. Továbbra is az 1910-es és 1930-as népszámlálások demográfiai eredményeit hasonlítva a középiskolai évkönyvekben szereplő felekezeti csoportok nagyságával igen érdekes, részben meglepően új eredményekre jutunk, amelyek azonban szintén szemlélete-

sen igazolják a zsidóság erős középiskolai túlképviselettségét. Az első osztályokba a két évszám között a 10 éves zsidó fiúknak mindkét közel fele (47-49%-a) iratkozott be, míg a katolikusok korszajátos képviselete az elsősöknél mindössze 7,9%-ról 13,6%-ra változott.

A 8. osztályosoknál kissé másfajta fejlődést figyelhetünk meg. Itt a zsidók képviselete a 18 évesek között 18%-ról 26%-ra emelkedett, míg a katolikusoknál a képviselettség 2,5%-ról nőtt 5,9%-ra. Az eltérések olloja a két nagy felekezeti aggregátum között tehát az elsősöknél is (mintegy hat-szorosról három és félszeresre), a nyolcadikosoknál is (itt több mint hétszeresről körülbelül négy és félszeresre) elég látványosan összeháródott, anélkül azonban, hogy a zsidóság iskolai előnyeinek mértéke ne maradt volna továbbra is, még a faszizmus kialakulásának előestéjének tekinthető 1930-as évek fordulóján is nagyon markáns.

Érdeemes egyébként felfigyelni a zsidó és katolikus elsősök és a nyolcadikosok népességi képviselettségének igencsak különböző időbeni alakulására, mégpedig két szempontból. Egyrészt az elsősök közötti eltérések mindig nagyobbaknak bizonyultak, mint a nyolcadikosok közöttiek. Másrészt míg a zsidó fiúk láthatóan ugyanolyan magas arányban kerültek be elsősnek 1910-ben (sőt már 1910-ben is - 45%-kal) mint 1930-ban, addig közöttük egyre többen érettségiztek. Ez azonban még fokozottabban igaz a katolikusokra (és az itt nem részletezett többi keresztény diákra). Logikusan ezeknek a különbségeknek a felekezetek közötti lemorzsolódási arányokban valamelyes csökkenésében is tükröződnie kell. Ennek megfelelően a zsidó elsősöknek hozzávetőlegesen 1900 körül mintegy harmada, a katolikusoknak pedig csak negyedrésze jutott el érettségiig. 1930-ra azonban ezek az arányok becslésszerűen a zsidóknál meghaladták s a katolikusoknál pedig megközelítették az elsősök felét. Az iskolán belüli lemorzsolódási különbségek olloja is jelentősen összehárult tehát, de a zsidók előnye azért itt is kimutatható maradt még az 1930 körüli években is.

A lemorzsolódásokra pontosabb jelzéseink is vannak. Ezeknek értelmezéséhez azonban nem szabad elfelejteni, hogy a szegedi középiskolákba távolról sem csak szegedi születésű vagy illetőségű tanulók járhattak. Ellenkezőleg, már a századforduló előtt jól kimutatható, hogy a tanulók többsége tulajdonképpen 'beköltöző' volt, illetve csak tanulmányi végzésére jött be Szegedre. A Klauzál megalakulása előtt mindkét szegedi középiskola tanulóinak többsége (1885-ben például a piarista gimnáziumban 59%, a reáliskolában 80%) vidéki származású volt. 1900 után csak a piaristáknál alakult ki számottevő (1910-ben 62%-os) szegedi többség, míg a későbbi Baross-ban és a Klauzálban a szegediéket továbbra is csak csekély kisebbséget alkotnak (1910-ben 38%, illetve 28% erejéig). Ennek következtében, ha az iskolai osztályok létszámát hasonlítjuk össze, az így nyert 'lemorzsolódási' arány tulajdonképpen nagyon pontatlan, hiszen minden osztályba iratkozhattak s ténylegesen iratkoztak is be 'kívülről', nevezetesen a környező vármegyékből jövő diákok. A felekezetek iskolai osztályok szerinti részvételének összehasonlítása inkább vagy egyaránt tükrözi a szegedi középiskolák felsőbb osztályainak felekezetei szerinti is változó vonzerejét (szemben például a kisvárosi, alacsonyabb presztízszű, esetleg felsőbb osztályokat nem is tartalmazó iskolákkal) és a tényleges lemorzsolódás mértékét.

Mindenesetre az ilyen becslések is jól mutatják, hogy a elsős vagy negyedikes zsidó beiratkozók számai Szegeden a felsőbb osztályokban sokkal kevésbé csökkentek, mint keresztény társaiké. Igen hosszú távon, 1882 és 1936 között az így mért eltérések a zsidó elsősök és negyedikesek között 84%-ot tettek ki, szemben a 64%-kal a katolikusoknál és 77%-kal a többi kereszténynél. A hasonló látszólagos 'lemorzsolódási' eltérések a negyedikesek és nyolcadikosok között sokkal csekélyebbek voltak ugyan, de továbbra is a zsidók előnyét mutatták 58%-kal szemben a keresztények átlagos 53-54%-ával.

Ezek után át lehet térni az iskolázás *minőségi egyenlőtlenségeinek* vizsgálatára. Az ezen a téren rendelkez-

zésre álló jelzősorok között kiemelten fontosak és beszédesek a felekezet és tantárgysajátos átlagjegyek. Sajnos ezek csak gimnáziumokként külön-külön (tehát nem összesítve) és a kizárólag a 8. osztályosokra vonatkozólag kerültek eddig összesítésre. Az adatok bemutatásának egyszerűsítése végett itt csak a zsidó és katolikus diákok *jegyátlagainak egymás közötti eltéréseit* fogom felhasználni. Tehát tulajdonképpen a zsidók és katolikusok *átlagjegyei közötti pozitív vagy negatív eltérések átlagairól* lesz szó, mégpedig abszolút értékben. Így a négyes-kalás jegyrendszerben (jeles = 1, bukás = 4) a *negatív különbség* azt fejezi ki, hogy a zsidók jegyátlagban mennyivel jobban, a *pozitív különbségek* pedig azt, hogy a zsidók *mennyivel gyengébben* teljesítettek.

Vizsgáljuk meg először a három iskolában az összes 'nehéz szellemi' tantárgyban mért átlagjegyek különbségeit (tehát a hittan, a magaviselet, a torna és a választható tárgyak nélkül). Ezek a piaristáknál 0,16 jegynyi, a Barossban 0,21-jegynyi és a Klauzálban mindössze 0,07 jegynyi tettek ki. A zsidók és katolikusok között mért teljesítmény-eltérések tehát mindenütt egyértelműek, amennyiben a zsidók átlagosan mindig jobb eredményeket értek el társaiknál, de ezek azért markánsan különböznek a három intézmény között. A Barossban és a piaristáknál a zsidók viszonylag sokkal emnensebbeknek bizonyultak, mint a Klauzálban. Ezek a különbségek arra mutatnak, hogy a legambiciózusabb zsidó diákok inkább az előbbi intézményt választották, mint a később alapított állami gimnáziumot. Ez valószínűleg tükrözte egyben a kegyesrendi gimnázium kiemelt státusát az egész szegedi középiskolai piacon is, amellyel a Klauzál nem kelhetett versenyre. Ennek a státuskülönbségnek része lehetett abban is, hogy a piaristákhoz mindig a diákok többségét tekintve helybeli szegediek, míg a Klauzálban sokkal inkább vidékiek jártak. S ez mind a zsidó, mind a katolikus diákokra érvényes volt. A katolikusok viszonylagos teljesítménybeli deficitje a piaristáknál annál is feltűnőbb, hogy a paptanárok valamelyest érdekeltek voltak a saját felekezethez tartozók jó tanulásiában, hiszen ez a tanítórind utánpótlását is szolgálta. Nincs okunk feltételezni, hogy a kegyesrendi tanárok a saját valláshoz tartozást *tudatosan* jobb jegyekkel is honorálták volna, de az azért valószínű, hogy zsidóknak lenni nem jelentett előnyt a katolikus gimnáziumban. Így elképzelhető (bár nem bizonyítható), hogy a zsidó diákok tényleges teljesítménye itt valójában a mértnél jobbnak is minősíthető lehetett.

A legfontosabb eredmény azonban maguknak a 'kemény' szellemi tárgyakban elért jegyek közötti eltérésekben rejlik, amelyek mindhárom intézményben átlagosan mindig a zsidók előnyére alakultak. A zsidók tanulmányi fölénye látszólag a németben volt a legnagyobb – a piaristáknál 0,43 jegynyi, ami óriási közel féljegy eltérést jelentett! De jelentősnek bizonyult a zsidó előny magyarban és latinban is. Ez utóbbi a legnehezebb tantárgy volt a kiadott jegyek átlaga szerint. Mindkét tantárgy hagyományosan központi szerepet játszott mint 'nemzeti' tárgy, a magyar irodalom és az nyelv fájlagos magás súlya következtében a nemzeti elit műveltségében. A latin mint volt államnyelv és a klasszikus műveltség hordozója a régi rendszer egésze alatt megtartotta kiemelt fontosságát az úriosztály középiskolai képzésében. Márpedig az utóbbi két tantárgyból a zsidók előnye még a Klauzál gimnáziumban is számottevő (0,17 és 0,12 jegynyi), ami arra mutat, hogy a magyarban és a latinban való viszonylagos jeleskedés a zsidó diákoknak mindenütt lényegesnek tűnhetett. Matematikában a piaristáknál (0,15 jegynyi) és a Barossban (0,24 jegynyi) jelentős, a Klauzálban elhanyagolható (0,02 jegynyi, talán még a hibahatáron belüli) a zsidók tanulmányi előnye. Összesítve tehát ezek a szegedi adatok is megerősíteni látszanak a nagyobb országos mintákon megfigyelt összefüggést, mely szerint a zsidó középiskolások kiúnósége a verbális és 'nemzeti' tárgyakban meghaladta a természettudományos tárgyaknál megfigyelhető.

Végül külön figyelmet érdemel a testnevelés, melyben a zsidók teljesítménye *mindenütt messze elmaradt a többiekétől*, 0,30-0,40 jegynyi értékben. Az elmaradás mértéke tehát sokkal nagyobb, mint a szellemi tárgyakban kimutatható norma-túlteljesítésé. Evvel megint csak egy országos

eredmény helyi vetületét lehet megragadni, hiszen a zsidók tornából való gyenge szereplése eddig kivétel nélkül minden vizsgálat alá eső iskolánál kimutatható volt Budapesten éppúgy, mint vidéken. Szegeden az is jól kimutatható, hogy a zsidó diákok a többenél sokkal gyakrabban is mentették fel magukat tornából (pl. a piaristáknál 14% erejéig szemben a katolikusok 7%-ával, a Klauzálban már 20% erejéig szemben az ottani katolikusok szintén csak 7%-ával, a Barossban 34% erejéig szemben a katolikusok 21%-ával.) Egy általános paradigmáról van tehát itt szó, amely talán még a határokon túl is tipikusnak tekinthető, de erre még hiányzanak a pontosabb felmérések. A tornajegyeknél persze elvben nem lehet kizárni – különösen a fasizálódás korában –, hogy a zsidókat eleve rosszabbul osztályozták tornából. Az antiszemita előítéletek a gyakran leszerelt katonatisztekkel verbuvált tornatanároknál könnyen találkozhattak a 'gyenge', 'nem férfias', 'túlsgósan szellemi beállítottságú' zsidók elleni (s nem is feltétlenül antiszemita indítatású) sztereotípiák hatásával.

A zsidó diákok iskolai 'befektetési' Szegeden éppúgy mint egyebütt tehát elsősorban a nehéz, szellemileg igényes és a nemzeti asszimiláció szempontjából – amennyiben a nemzeti úri osztály és a közép-európai középosztályok művelődési eszményének megfelelő – tantárgyak felé irányultak. Ezeknél azonban nagyfokú megterülesi rátát értek el. A zsidó érettségizők minden tárgyban egyértelműen lekörozték kortársaikat az átlagjegyek tanúsága szerint, kivéve tornában, ahol rendre alul teljesítettek. A zsidó érettségizők iskolai kiúnóségének tisztázása után nem meglepő, hogy az érintettek átlagosan a többiekénél sokkal korábban is képesek voltak lezárni középiskolai tanulmányaikat. Erre utal az az adat, mely szerint a zsidó nyolcadikosoknak már 1890 óta – mindig a többsége volt 19 évnél fiatalabb (1900 után átlagosan már 70%-a), míg a többenél a 19 éves kor alatti érettségizők legtöbbször csak egy kisebbséget képeztek, a katolikusoknál mindig (pl. 1890-1900-ban 35%-nyit, 1900 után kerekén 43%-nyit). A tanulmányi előnyök és hátrányok az érintett csoportokban rendre halmozódtak. Az átlagosan gyengébben teljesítők később is jutottak el az érett polgár státuszához, ha ugyan eljutottak, hiszen az ebbéli objektív hátrányok a bukások magasabb arányaiban is kifejeződtek.

Előadásom inkább csak leíró jellegű lehetett s nem térhetett ki ezeknek a meggyőződésem szerint igen nagy horderejű iskolai egyenlőtlenségeknek elmélyült elemzésére. Csupán jelezni, hogy a szegedi zsidó és keresztény középiskolai közönség viselkedési különbségei egy sor, az államnemzeti modernizáció egész ideje alatt országos méretekben felmerülő probléma megvilágításához is fontos adalékokat szolgáltatnak.

Ilyen az egyenlőtlen iskolai mobilitással járó *polgárosodási készségek terén megnyilvánuló egyenlőtlenségek* kérdése (hiszen a jó tanulás is polgári érték, akárcsak általánosabban a szellemi munka), a zsidó asszimiláció iskolai teljesítményekben is megnyilvánuló *hátrány-kompenzáló jellege*, vagy a zsidókra vonatkozó közbeszéd (antiszemita érvnek is alkalmazható) egyik konstans, sztereotíp eleme a 'túl okos', 'túl agyafúrt', 'túl szorgalmas' zsidókról – akik a modernizációs versenyben erősebbek a keresztényeknél s mint ilyenek eluralkodhatnak az előbbieken illetve kedvezőtlenül módosíthatják a magyarság 'nemzeti jellegét'. (Az érvelés szellemi hagyománya nálunk legalább Széchenyiig visszavezethető.) De a 'túliskolázás' témája fontos a zsidó asszimilációs stratégiák szempontjából is. A társadalmi érvényesülés korabeli piacain közismerten legtöbbször a többieknél súlyosabb mércével megítélt zsidó fiatalok talán csak az iskolákban kerülhettek egyenrangúként s nagyjából egyenlő feltételek között, mintegy megközelítőlegesen 'tisztá' versenyhelyzetbe a többségi társadalom fiataljaival. Ezeknek a tényezőknek a tárgyalása, láthatjuk, a magyarországi modernizáció társadalomtörténetének nem egy kulcskérdéséhez szolgálhat bevezetőül.

Karády Viktor

„Megszelídítette a fényt”

Müller Miklós spanyol korszaka

„Már régóta álmatlanságban szenvedek és különböző altatókkal küzdök ellene, és még ha gyakran váltogatom is őket, hatástalanokká válnak, és én minden éjjel ébren vagyok. Ilyenkor merülnek fel bennem ezek a furcsa kérdések, amelyekre választ keresek. Ki vagyok én? Mi vagyok én?”

Az a helyzet, hogy kétség kívül spanyol vagyok, és nem csak kérdésből, hanem sok ok miatt: itt éltem le életem felét, itt születtek gyermekeim, a hön vágyott gyökereket itt eresztetem, munkám nagy részét itt végeztem, könyveimet itt adták ki; ez az az ország, amit legjobban ismerék, többször bejárták tájait, olvasom történelmét, művészetét, itt vannak barátaim, akiket szeretek...

Mindazonáltal az is tény, hogy Magyarországon születtem, és ott volt, ahol elkezdtem járni, ott mentem gimnáziumba, egyetemre. Magyarországon van szüleim sírja, és az az ország, ahol első sikereim voltak, költészete, zenéje, tájai ismerősen csengenek emlékezetemben, kétségtelenül megszépülve a messzeségtől. Ifjúságom barátai továbbra is a testvéreim...

...De a dolog nem áll meg itt. Azon kívül, hogy spanyol vagyok és magyar, zsidó is vagyok. Zsidó, nem a soha nem gyakorlott vallás miatt, hanem az összes többiért: a jóért és a rosszért. Elismerem, hogy ez hülyeség, de minden zsidó sikert úgy érzek, mintha az enyém volna, ugyanúgy, mint ahogy minden magyar vagy spanyol siker az enyém is. Következésképpen így, a hárommal sok sikert kellene sajátomnak éreznem.

Micsoda boldogság, nem? Hát azt hiszem, hogy nem. Megpróbáltam megfejteni az egymást követő éjszakákon. Talán mert szenvedtem, és szenvedni láttam szeretteimet pusztán azért az egyszerű és véletlen tény miatt, mert zsidónak születünk.

A világ semmi kincseért sem szeretnék más lenni, mint zsidó...

Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, hogy amiatt, hogy zsidó vagyok, olyan dolgokat, tényeket, gondolatokat van lehetőségem megérteni, amiket másként nem értenék, nem is érdekelnének, nem is számítanának.

Másrészt lehetséges, hogy más dolgok érthetlenekek az én

számomra, viszont világosak egy buddhista vagy egy mormon számára. Mi vagyok én? Egy elpolgárosodott, egy megöregedett művészféle lennék? Ez a legvalószínűbb.”

„Az én életem hasonlít egy kicsit az ótestamentumi zsidókéhoz. Az Egyiptomból való menekülés, a sivatagon és a Vörös-tengeren való átkelés az ígéret földére, a „Tejfel-mézzel folyó Kánaán”-ba való érkezésig. A helyzet (persze) az, hogy az a tej, mit ebben a „Kánaánban” találtam, nem volt mindig jó, és a nekem jutó mézcspepekért nagyon meg kellett dolgoznom. Érdekes, hogy ebben a korban még az identitásomat keresem. Még szerencse, hogy mindez főként álmatlan éjszakákon történik” (p. 82-84)

Ezt az idézetet Müller Miklós 1978-ban, 75 éves korában írt spanyolnyelvű visszaemlékezéseiből választottam. A könyvnyi méretű kéziratot már felnőtt gyermekei kérésére és talán unokáinak kezdte írni, akik igen keveset tudtak apjuk, nagypapjuk életének magyarországi fejezetéről, gyökereiről.

Amikor José Girón ovidéói történész barátommal 1991-1992-ben többször felkerestem, s kezdett körvonalazódni tervünk, hogy könyvet írunk életéről, munkásságáról, adta egyszer Andriában kezembe a kéziratot; olvassam el. Azonnal tudtam, hogy e visszaemlékezéseket ki kell adni, mert fontos adatokkal, adalékokkal szolgálnak az 1930-as évek alföldi kisvárosainak (Orosháza, Hódmezővásárhely) és Szegednek az 1920-30-as évtizedeiről, a szegedi piarista gimnáziumról, az egyetemről, a „Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumáról”. Mert Müller ide, hozzájuk kötődik: Hont, Buday, Ortutay, Radnóti hat rá; utóbbi kettővel bensőséges barátsága alakul ki. Itt, Szegeden kapcsolódott Müller a falukutató mozgalomhoz, fotósként tartott velük s illusztrálta műveiket: először Ortutay egy könyvét.

Müller Miklós szegedi, illetve magyar korszakáról nem kívánok beszélni, erről Lengyel András írt könyvet. Ami témánk szempontjából most fontos: Müller itt, Szegeden lett fotós, és falukutató társai hatására a szociofotó egyik képviselője, aki ezt a látásmódot, a szegények, az elesettek, a nehezen élők iránt érdeklődést és persze a liberális értelmiségi értékeket vitte magával 1938-ban, amikor elhagyta Magyarországot.

Párizs, Portugália, Tanger e peregrináció fő állomásai, melynek lenyomatait itt készült fényképei jelentik. A világháború idején a spanyol megszállás alatti Marokkóban „fedezik” fel: a hivatalos Franco-Spanyolország propagandahivatala rendelt tőle fényképalbumot Marokkóról, majd még egyet Marokkó arab báb-alfajjáról. Müller e két albuma azonban túllépett a hivatalos propaganda elvárásain, s második kötete már szenczió lett: nyertő lovak, éneklő gyerekek, az egyszerű katona, lépcsőkön tolongó asszonyok, emberi arcok és élethelyzetek tették mozgalmassá az eredetileg protokollcélokra szánt kötetet. A siker jele volt persze az is, hogy a spanyol propagandahivatal 8 képét is felhasználta – Müller tudomása nélkül – eltérő címletű, TANGER feliratú bélyegeihez.

Tanger jelentette Müller életében a fordulatot. Ebben kulcszerepe volt a liberális író-újságírónak Fernando Velának, aki Ortega y Gasset titkára volt a Revista de Occidente folyóiratnál, és aki 1939-ben Franco győzelme után Tangerben látta jónak egyideig meghúzódni. Itt az España de Tanger nevű újság főszerkesztője lett. Vela szigorú szerkesztő és nagy munkabírási író. Itt, Tangerben írt könyvet Rooseveltről és Talleyrandról, megírta az USA történetét, s lefordította franciából spanyolra (álnéven) – valószínűleg Müller biztatására – Kosáry Domokos Magyarország történetét.

A 25 évvel idősebb Vela ismerte fel Müller tehetségét, képeinek újdonságát: ugyanis a spanyol fotóművészet korábban nem ismerte a szociofotó műfaját, mely a triumphalista, propagandáizáló, totalitarista fotófogástól is idegen volt.

Vela szervezett kiállítást Müller műveiből 1947-ben Madridban; ez ugyanakkor a liberális, Franco-rendszertől távolságot tartó értelmiséggel – Ortega y Gasset körével való kapcsolat létrejöttét jelentette és persze a sikeres indulást és a végleges letelepedést is. Müller ugyanis a háború után nem akart visszatérni Magyarországra; a 40-es évek végén igen befolyásos Ortutay Gyula hívó levelei ellenére is félt visszatérni; testvére, Pál és sok gyermekkori barátja is a kommunista hatalomátvétel után hagyta el az országot.

Az ugyancsak 1947-ben rendezett második kiállításakor már híres fotósként fogadta a spanyol főváros. 1947-ben Fernando

Vela, aki kiállítását megnyitotta, a következőképpen jellemezte Müller képeit: „Müller megtanít bennünket arra, hogy képeivel milyen mélységig hatolhat a dolgok és az ember lényegébe az egyszerű lencse.”

Müller Miklós „spanyol korszaka” harminc évet ölel át. Az érdekes az, hogy a pályája elején és a munkásságának lezárulta utáni kritika ugyanúgy látta, értékelte művét, tükrözve művészetének állandó vonulatait.

Vela (1947) jó szemmel vette észre, hogy a háború utáni spanyol „tisztá fotóművészet”, a „művészi fotó” embert elfelejtő, a tájra koncentráló, hamis költői atmoszférát teremtő, mesterkelt beállításaival szemben Müller friss szellőt, a valóságot hozta a spanyol fotózásba.

Hasonlóképpen vélekedett negyvenöt évvel később (1993) P. López Mondejar, aki a spanyol fotótörténet harmadik kötetét (1939-1975) készítette elő, és kérdéseivel levélben fordult Müllerhez, aki López Mondejar kötetében önálló, monografikus fejezetet kapott. López Mondejar egy kérdésében jól foglalta össze Müller művészetének lényegét:

„Őn önként távol tartotta magát az „újjazdagok arisz-

tokratikus társaságától”, hogy Spanyolország népeinek társadalmi valóságával szembesüljön. Mi mozgatta e hosszú munka útjain?” – kérdezte.

Müller ekkor kitért az egyenes válasz elől, csak halványan utalt a lényegre: „A Mundo Hispánico-nál kapott megbízásaim, s aztán az ország különböző régióiról készített hét kötet köreleztek arra, hogy utazzam, s természetesen mindez jobban érdekelte...” – írta.

Hasonlóképpen, visszafogottan válaszolt López Mondejar másik kérdésére is:

„Őn szoros kapcsolatokat tartott fenn az 1950-1960-as évek spanyol értelmiségi és művészvilágával. Milyen jelentősége volt e körökben a fotográfiának?”

Müller válasza: „Hosszú évek során talán én voltam az egyetlen külföldi, aki a Barbara de Braganza 12-ben, a Revista de Occidente tertulián ott voltam. Ezekre az összejövetelekre természetesen eljött Juana Mordó és persze a Gijón-utcaiakra is, költőkkel, írókkal, festőkkel együtt. Minderről szó esett, kivéve a fényképészetről. Én voltam a fényképészük.”

A kérdés természetesen összetettebb. S hogy megértsük Müller fotós művészetét és filozófiáját, érdemes az ezidőben itt élő másik nagy fotóművésszel, Juan (János) Gyenessel összevetni munkásságát.

Mert azt azért meg kell jegyezni, hogy a második világháború utáni Spanyolország legnagyobb fotósai – Gyenes és Müller – magyarok voltak.

Gyenes kaposvári zsidó művészcsaládból indult, apja a vároosi színház karnestere volt. S bár 1930-tól már Spanyolországban élt, a szakmában csak később, 1950-től lett ismert; de ettől kezdve gyorsan tört fel: 1958-ban már az egyik legnagyobb állami kitüntetést kapta meg.

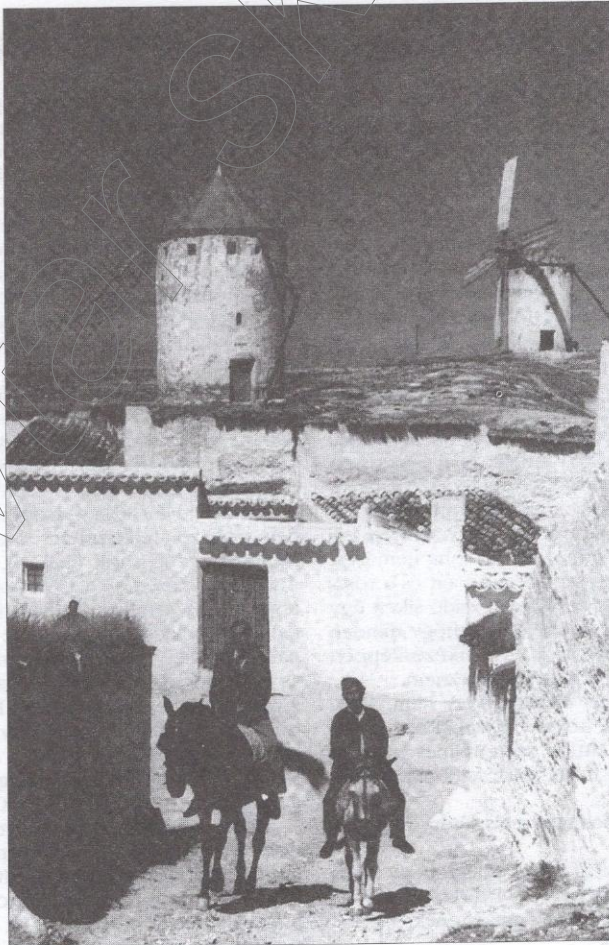
Gyenes a „Társaság” fotósa, főleg zárt térben, stúdiókban dolgozott. Gyűjteményes albumaiban a Caudillo, Francisco Franco, Juan Carlos trónörökös, színésznök, torreadorok, az összes Madridban élő kelet-európai arisztokrata és exuralkodó (bolgár, román, albán, görög egyiptomi), ismert diktátorok (pl. a Fülöp-szigeti Marcos és felesége Imeda) spanyol arisztokraták és nyugat-európai politikusok képeit láthatjuk.

Nyilvánvalóan más értékek mentén építette fel Müller és Gyenes művészetét – miközben érdekes módon, mindketten az 1938 előtti Magyarország értékeit – persze más-más részét – hozták magukkal.

Müllert a dolgozó, egyszerű ember, a nép, annak világa foglalkoztatja: asturiási parasztok, piac Llanesben, halászasszonyok, tevével szántó paraszt a Kanári-szigeteken, pletykáló asszonyok; a szegénység drámáját, az egyszerű emberek méltóságát, küzdelmeit, mutatta be tisztaságával és nehézségeivel együtt.

Gyeneset a ranghoz, a hatalomhoz kötődő elit vonzotta, és a művészet populáris hatást, attraktivitást jelentő személyei és helyzetei. Legfontosabb jellemzője talán e fotós-filozófiának, hogy a tekintélyt és a presztízst, a tekintélyelvűséget állítja középpontba. Azt mondhatnánk: Gyeneset az 1945 előtti Magyarországból hozott, neobarokként jellemezhető úri világkép jellemzi. Ezzel szemben Müller a munka és a szellem értékei mentén építi művészetét.

Leginkább a fényhez való viszonyuk jellemezheti eltéréseit. Gyenes egyik méltatója, Gallego Morel dicsérőleg írta róla: „Gyenes ott, a stúdióban hozza létre mesterségesen a fényt.”

La Mancha

Pablo Serrato

Ilyen dicsőretet Müller sértésnek érzett volna. Az ő művészetét Ortega y Gasset egy megállapítása jellemezheti, melyet Ortega egy Müllerrel tett látogatásakor írt Müller vendégkönyvébe: „Nicolás Müller tiene a la luz domesticada”; azaz Ortega y Gasset szerint Müller „megszelídítette a fényt”. Gyenes, tehetnének hozzá, a fényt szolgálva tette és kommercializálta.

Müller értelmiségi köre, ahol jól érezte magát és ahová tartozott, sokszínű. Liberálisok, liberális és konzervatív katolikusok, a Falangétól távolodó „népiesek”, mérsékelt baloldaliak tartoztak e tudós és művészelitéz, akik azonban egyben közösek voltak: elutasították a totalitarizmust és a szabadságra szerveződtek, s nem tartottak fenn semmilyen kapcsolatot a hivatalossággal.

A tengelye e csoportnak Ortega y Gasset, akinek Müller szinte „családi” fotósa, Ortega y Gasset fiainak jó barátja. Müller barátai között – vendégkönyve, levelezése és dedikált könyvei alapján mondjuk – ott találjuk a két későbbi Nobel-díjas író, Camilo José Cela-t és Alexandre-t, Pío Baroját, Gabriel Celayát, a Falangéval szembeforduló Dioniso Ridruejót és másokat. De csinált közös könyvet a 98-as nemzedék nagy írójával, Azorínnal is (1966).

Ezzel kapcsolatosan érdemes kritikailag szóvá tenni, hogy a Müllerről szóló szakmai kritikát a spanyol sajtóban mindig a neves barátokra történő utalás helyettesítette. Mintha arról lenne szó, hogy Müller azért nagy, mert barátai is azok. Ez a jószándékú, de tekintélyelvű érvelés Müller művészetének önértékű elemzését helyettesítette, amiből kiderülhetett volna: azért vannak „nagy” barátai, mert maga is korszakot meghatározó művésze a spanyol fotózásnak.

Az 1960-as években, amikor Spanyolország kinyílik Európa felé, s a turizmus fellendítését tervezi, Müller nagy albumsorozatra kapott megbízást: egy-egy régiót kellett bemutatnia. Nagy feladat volt: a tervezett 12 kötetből 7 régió albuma készült el.

É köteteket lapozva vehetjük észre, hogy Müller az iparosítás nekilendülésének elején, még az „utolsó pillanatban” rögzítette

a tradicionális spanyol vidéket földközeli, gyönyörű és meglepő pillanatképekkel. Ez Müller Spanyolországa.

1968 után, átalakuló modernizálódó Spanyolország új feltételeket teremt, új értékeket mutat. Iparosodott, nyugatiasodott; a technikai forradalmat meghonosító, agresszívan lüktető Spanyolország már idegen Müller számára.

A fényképészetben is robbanásszerű a technikai fejlődés – Müller nem akart, s kora miatt talán nem is tudott ezzel a változással együtt haladni. Bár Franco halála (1975), a rendszerváltás után még hat nagy állami megbízást kapott kiállítások összeállítására képeiből – az idegenforgalom megrendelésére –, de ezek már régi képeiből történő válogatások – amiket persze a külföld most ismert csak meg. E vándorkiállításokat Rómát követően (1979), például Stuttgartban, New Yorkban, Jeruzsálemben, Caracasban láthatták: Müller maga sem tudta követni kiállításainak útját és sorsát. Müller nemzetközi értékét viszont éppen e kiállítások tették nyilvánvalóvá.

A 70-es években fokozatosan visszavonult, műtermét leányára, Annára hagyta, aki maga is fotóművész lett. Visszavonult Asturias kis helységébe a Llanes városhoz csatolt tengerparti Andrín nevű falucskába, ahol, ahogy mondta „ötven ház és négyszáz tehén” volt csupán. Az 1980-90-es években itt élt már visszavonultan, de a helyi közélet aktív formálójaként. Még megszervezte szülővárosa, Orosháza és Llanes közötti testvérvárosi kapcsolatot, kiállítást kezdeményezett Orosházán (1992), ahol még hallhatta Göncz Árpád, kiállítását megnyitó, méltató szavait. Ezidőben már azonban anyagi gondokkal küszködött, alacsony nyugdíja miatt, s eközben arról ábrándozott, hogy ha a szegedi fiatalok művészeti mozgalmának Szeged városa emlékházat adna, akkor erre hagyományozná archívumát.

Utolsó éveiben már igen rosszul látott, ezért zenét és rádiót hallgatott, s Magyarországról hozott pulijával perlekedett, „aki”, mondta Don Nicolás, ugyan „magyar kutya, de jól ugat spanyolul”. 2000-ben halt meg: idén lenne 90 éves.

Anderle Ádám

Szegedtől a GULAG-ig

Schwarcz Sándor visszaemlékezései

Kik szoktak visszaemlékezést írni? Tudósok, írók, művészek, visszavonult, esetleg aktív politikusok, ritkábban történészek. A kisemberek, a Schwarcz Sándorok csak ritkán, s ha mégis, az utódok nemigen tudnak mit kezdeni a rájuk hagyományozódott kéziratokkal és azok többnyire elkallódnak. Schwarcz Sándor memoárjával szerencsére nem ez történt. Néhány tényező szerencsés egybeesése folytán a hosszú évtizedekig lapangó kézirat nem kallódott el, és "Szegedtől a GULAG-ig. Schwarcz Sándor visszaemlékezése" címmel pár évvel ezelőtt megjelentünk.

Az írás a maga nemében egyedülálló. Nem műfaji értelemben, hiszen a szovjet büntető-és munkatáborokat, a GULAG-ot megjárta foglyok közül sokan megírták visszaemlékezéseiket. Bizonyára önközül is sokan olvasták a híres orosz író, A.I. Szolzsenyicin GULAG szigetcsoport című nagyhatású írását, talán ismerik Varlam Salomov Kolima c. megrázó erejű dokumentum-regényét, esetleg kézbe vették Lengyel József író visszaemlékezését, vagy a budapesti polgári családból származó Cséri Lili lágerben és száműzetésben eltöltött éveinek krónikáját, az Elfelejtett éveinket is, hogy magyar szerzőket is említsék.

A Schwarcz-memoár egyedisége egyrészt a szerző személyében és magában a történetben van, mivel tudomásom szerint ő az egyetlen szegedi, aki édesanyjával, öccsével és néhány közeli osztrák ismerősével a zsidótörvények elől önként emigrált a Szovjetunióba és kalandos életútját meg is örökölte.

Mielőtt felidézném e zsidó kisember szokványosnak egyáltalán nem nevezhető történetét, engedjék meg, hogy néhány módszertani megjegyzést tegyek a visszaemlékezés mint történelmi forrás "káráról és hasznosságáról". Tévedés azt gondolnunk, hogy a memoár, a személyesen elbeszélte élettörténet arra alkalmas csupán, hogy az írott, konvencionális levéltári források alapján rekonstruált történelemhez kiegészítő adatokat szolgáltatson, vagy hogy már-már rutinból rábizonyítsuk, hogy egyik, vagy másik kérdésben a szerző szándékosan felnagyította saját történelmi szerepét, esetleg tudatosan hazudott. Természetesen így is lehet közelíteni egy-egy visszaemlékezéshez, sőt esetenként egyenesen elkerülhetetlen, de az adott esetben tudományosan is vállalható, ha az emlékeket és konkrétan Schwarcz Sándor emlékeit személyes történelemként, önreflexióként kezeljük és beemléjük a történelmi emlékezetbe, mert csak ezáltal tudhatjuk meg, hogyan fogták fel, hogyan éltek meg saját világukat egy adott korban az emberek.

Nézzük hát hősünk 20. századi történetét személyes, "relatív" történelmének. Társadalomtörténelmi szempontból a visszaemlékezés lapjain a magyarországi zsidóság általánosan ismert társadalomtörténelmi sémájának "ellentörténete" bontakozik ki. Egyrészt azért, mert a szegedi Schwarcz-család Galiciából származott (a nagymama még erős lengyel) akcentussal beszélt magyarul és mint ismeretes a trianoni Magyarország területén élőknek csak a töredéke származott innen) s bár igen korán kiléptek az ortodoxia szűk világából, de még így is csak a polgárosodásból kiszorult, pontosabban annak a perifériáján megkapaszkodni tudó családtörténet és személyes életpálya bontakoznak ki szemünk előtt. A magyar polgárosodásban oly nagy szerepet játszó gazdag zsidó polgár csak felvillan a történetben, hogy mindjárt el is tűnjön. Ő memoár írók apja, akinek családja megtiltotta, hogy elvegye a korabeli kifejezéssel élve megesett szegény családból származó Schwarcz lányt, titkos szerelmét.

Az első világháborút megjárta nagyapa vásári szabóként kereste kenyerét. Korai halála után felesége, hősünk nagyanyja minden törekvése ellenére sem tudta folytatni férje mesterségét és alkalmi munkákból igyekezett eltartani három gyermekét és az 1922-ben "szerelemgyerekként" megszületett unokáját, Sándort. A házasságon kívül született gyermek anyjának sorsa társadalomtörténelmi szempontból tipikus budapesti családors : ahhoz a többséghez tartozott, akik minden törekvésük ellenére sem tudták a nagyvárosi létet szocializációs emeltyüként felhasználni, azaz férjhez menni, biztos fővárosi egzisztenciát teremteni, sőt pont az ellenkezője történt. Az anya csakhamar két, ismét csak házasságon kívül született újabb gyermekkel tért vissza Szegedre, akiket szintén a nagymamára bízott. Érdemes felidézni,

hogyan próbált a család megkapaszkodni: "Nagyanyámnak újabb ötlete támadt. Üveges lett. Vásárolt néhány tábla üveget, egy kiló gittet és egy, a nagyapámtól hátramaradt üvegvágo gyémánttal járt házról házra". - olvashatjuk a visszaemlékezésben. Azonban ez sem segített és a nagymama előbb "lelencbe" adta unokáit, majd a legidősebb, Sándor innen csakhamar a Szegedi Zsidó Árvaházba került. Ezt az árvaházat olyan híres szegedi zsidó családok patronálták, mint a szalámi gyáros Pick Jenő, Varga Mihály kötélgyáros, de említhetném a Szegeden csaknem mindenki által ismert Déri Miksa mérnök nevét is.

Memoár íróknak szeretettel emlékezik itt töltött éveire. Mint írja: "Itt értem meg a kamaszkort, itt voltam először szerelmes, itt >fejeztem< be az iskolát, itt tanultam szakmát, itt ismertem meg a munkát, és itt váltam emberré." Schwarcz Sándor persze idézőjelbe teszi, hogy befejezte iskoláit, mert nem sikerült kijárnia a polgárit, így csak hat elemi végzet. Az ő egyedi élettörténetére véggépp nem érvényes, amit Karády Viktor a zsidóság öröklött "belső műveltségtökéjének", illetve "viszonylagos túlsiklózottságnak" nevez, a fő tendenciát tekintve egyébként joggal. A szegedi zsidó közösség azonban még így is szakmát adott a kezébe, a Szegedi Zsidó Árvaház Tanoncotthon első végzős növendékei között tanulta ki a szabó mesterséget. Anyja hívására és a jobb életfeltételek reményében felment Budapestre, tehát száraz szaknyelven fogalmazva kísérletet tett a felfelé történő mobilizációra, de mint látni fogjuk, meglehetősen csekély eredménnyel.

A fővárosban, paradox módon, egyszerre két szellemi áramlat befolyásolta gondolkodását, a marxi gyökerű szociáldemokrácia és a kelet-európai hagyományokból jócskán táplálkozó zsidó nemzeti gondolkodás, a cionizmus. Visszaemlékezésében így ír erről: "Egyik focista barátom egy este felvitte a cionistákhoz az Andrássy út sarkán (nem messze a nyilas háztól). Elég jó társaság volt, többnyire dolgozó fiatalok. Minden vasárnap tűrákra jártak a budai hegyekben, és ott sok esetben marxista teóriát hallgattak. Sok pihenés és játék volt, énekelünk cionista és munkásdalokat. A focival összeegyeztettem a szabadidőmet és amikor csak tehettem, összejöttem új barátaimmal. A ruházatom miatt sem kellett feszélyezni magamat, mert többnyire kockás ingben és sima nadrágban jártak, amilyen nekem is volt."

Élete minden bizonnyal egészen másként alakult volna, ha ő is felül arra a vonatra, amely a 40-es évek elején fiatal, 15-17 éves zsidó fiatalokat vitt legálisan az akkori Magyarország területéről Törökországban át Palesztinába. De csak cionista barátait kísérte ki az állomásra. Így emlékszik erre: "Az Andrássy úti székházban nagy raktárt halmoztak fel. Hátizsákok és bőröndök megteltek pokrócokkal, viharkabátokkal, fehérneművel, élelem, szalámi, készersült, konzerv, édességek, gyümölcsfélék. Jöttek a fiatalok, teljesen ingyen utazhattak, és így próbálták menteni a menthetőt. Két-három csoportot búcsúztattunk a Keleti pályaudvarról. Volt egy érdekes eset. Mielőtt az utazni készülő fiatalok beszálltak volna a vagonokba, felsorakoztak, és elénekeltek a zsidó himnuszt. A pályaudvaron ott oládkodott néhány fasiszta német tiszt és látván, hogy a fiatalok fessze vigyázzállásban éneklnek himnuszukat, ők is tisztelegve hallgatták végig." Ha nem is követte cionista barátait Palesztinába, az ő segítségükkel sikerült kiegészítő állást kapnia a török követségen és továbbra is csak ábrándozott arról, hogy a gazdag ortodox családból származó szerelmével, Gross Klárral majd kivándorolnak Palesztinába. Tervét egyrészt a lány családja (a lányt tiltották tőle), másrészt a háború hiúsította meg.

1939 szeptembere után Budapesten lengyel, osztrák, francia és más menekültek ezrei igyekeztek átvészelné a háborút, köztük egy osztrák szakács, bizonyos Fritz Puhl is. Puhlnak Buchenwaldból sikerült megszöknie, ahová szociáldemokrata múltja miatt került az Anschluss után. De forduljunk elbeszélésünk írójához: "Anyám elmondta bizalmasan, hogy a pártzban ők is bújtatnak egy osztrák menekültet, nevezetesen Puhl Fritzet, akinek Buchenwaldból sikerült megszöknie. (...) szakács volt, de örült, hogy mosogató legénynek alkalmazták egy pesti étteremben. Egy razzia alkalmával majdnem lebukott. (...) Elmondta anyám azt is, hogy érzelmi kapcsolat alakult ki közte és Fritz között, és azt is, hogy Fritz szervez egy menekülő csoportot Jugoszlávián keresztül bármelyik nyugati államban, de leginkább

„A világ igaza”

Magyar Pál életútja

Jeruzsálemben nyilvántartják azoknak a magyaroknak emlékét, akik 1944-ben üldözött zsidókat mentettek meg. A Jad Vasem Intézet emléktáblán örökíti meg „a világ igazainak” nevét.

Beck Mihály ny. egyetemi tanár, akadémikus (Budapest) és testvére, Beck Lívia ny. tisztviselő (Szeged) 2000. augusztus 8-án javaslatot tett vitéz Magyar Pál (1891–1958) ny. honvéd vezérőrnagy életmentő tevékenységének elismerésére. (Beck Lívia, Beck Mihály: Javaslat néhai Magyar Pál tábornok életmentő tevékenységének elismerésére. Bp., 2000. aug. 8. Kézirat, másolatban birtokomban.)

Magyar Pál Zomborban született 1891. január 5-én. Édesapja Magyar Antal közös hadseregbeli őrmester volt. Édesanyja Cselyuszka Amália. 1906-tól hadapródiskolába járt Budapesten, 1909-től pedig Bécsűjhelyt a császári és királyi katonai akadémiába. 1912-ben hadnagyi rendfokozottal végzett. Németül, horvátul, szerbül és oroszul beszélt.

1912-től a szabadkai 86. közös gyalogezredben szolgált, 1915-től főhadnagyként. Ekkor már a galíciai fronton. Még ebben az évben fogságba került, s csak 1918-ban jutott haza. Ekkor századosá léptették elő. A Honvédelmi Minisztériumban a növendéki akadémikusi és sportügyek előadója lett. 1930-ban őrmagy, 1935-ben alezredesi, 1940-ben ezredesi kinevezést kapott. 1939-ben a 17. határvédész zászlóalj parancsnoka. 1940-ben a szegedi 9. Hunyadi János gyalogezredbe osztották be, de már 1941-ben kinevezték a Zrínyi Miklós középiskolai nevelőintézet parancsnokává. Ezt sem sokáig töltötte be, mert 1942-ben ő lett a szegedi 9. gyalogezred parancsnoka. 1943-ban léptették elő vezérőrnaggyá. Ugyanakkor lett az V. hadtest beosztott tábornoka, majd 1943. július 1-jétől 1944. január 1-jéig a doni katasztrófa után hazahozott kassai 23. könnyű hadosztály parancsnoka. 1944. szeptember 1-jén nyugdíjazták. (Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés. 1938-1945. Bp., 2001. 209-210.)

1944 nyarán tehát újból az V. hadtest beosztott tábornoka volt. Beck Mihály emlékezése erre az időre vonatkozik.

Felesége, Tukats Etelka (1894-1976) szintén az elszakított Bácskából, Magyaránizsáról *optált*, települt át 1922-ben a csonka Magyarországára. Édesapjától, Tukats Jánostól (1837–1915) örökölt mintegy száz hold földjét 1923-ban elserélte a Szerbiából átköltöző, korábban együtt gazdálkodó szőregi Nedelkov testvérekkel „Mákszóval és Bogoljubbal. A 10–12 darabban kapott cserföldet szőregi gazdák bérelték. Hasonlóképpen jutott birtokukba a mostani Szerb u. 40. sz. ház is, amelyet évtizedeken át szintén bérbé adtak. Itt működött az anya- és csecsemővédelmet szolgáló Zöld Kereszt helyi kirendeltsége.

Beck Lívia és Beck Mihály édesapja, Beck Dezső (1897–1978) kereskedő az első világháborúban a szegedi 46. gyalogezred géppuskásaként három évet szolgált az olasz fronton. Közben hadnagysággig vitte. Helytállásáért III. osztályú érdemkereszttel, nagyezüst, kisezüst, bronz vitézségi éremmel tüntették ki. Leszerelésekor főhadnaggyá léptették elő.

A zsidótörvény szerint ezekért az érdemeiért mentesült a deportálástól. 1944 áprilisában több hasonló társával katonai szolgálatra hívták be. Munkaszolgálatos században szakaszparancsnoki beosztásban működött. Szolgálatát Szamosújvárot, polgári ruhában, de rangját föltüntetve katonasapkában és nemzeti színű szalaggal látta el.

Június elején rövid szabadságra Szegedre utazott a hasonló szolgálatot ellátó barátaival, Patzauer Dezsővel és dr. Lénárth Pállal. Nagyváradon egy csendőrfőnök elfogta, és fűtyülve papírjaikra az ottani gettóba záratta őket. Amint erről Beck Dezsőné értesült, fölkereste a Szőregről jól ismert Magyar Pál tábornokot, Szegeden az Oroszlán u. 4. sz. házban. Idézem Beck Mihályék javaslatából: „Magyar Pál igen kedvesen fogadta, de jelezte, hogy keveset tehet, mert az ugyanabban a házban lakó Feketehalmy-Czeidner Ferenc altábornagy – akit a népbírózás később az újdíki mérszárlások miatt halálra ítél – feljelentette.” Mégis módot talált arra, hogy Bali György tartalékos főhadnagyt, a Merino textilüzlet vezetőjét, nyílt parancsral Váradra küldte, és a deportálás előtti utol-

olsó pillanatban mindhármukat kihozta a gettóból. Ők ezután Szegeden teljesítettek a szamosújvárral azonos beosztásban szolgáló szintén munkaszolgálatos században.

A szőregi községi előjáróság a mentességet Beck Dezső családjára is érvényesnek ítélte. Am a gettósítás után valamelyik rosszakarójuk kiderítette, hogy a törvény betűje szerint a mentesség nem vonatkozik rájuk. Ezért Beck Dezsőné és két gyermekét július 17-én (éppen Beck Dezső születésnapján!) mégis kitelepítették házukból, Szegedre vitték. Mivel ekkorra a deportáltakat már elvitték Szegedről, őket a városháza fogdájába (!) zárták. Szerencsére csak egyetlen éjszakára; másnap kiengedték őket. Így vészelhették át 1944 nyarat. *Tobát Magyar Pálnak Beck Dezső, Patzauer Dezső és Lénárth Pál közvetlenül, de közvetve a három család többi tagja is (Patzauer Dezsőné és lányuk, Patzauer Anna, Lénárth Pálné, Beck Dezsőné, Beck Lívia és Beck Mihály) életét köszönhette.* „Az érdekesség kedvéért említem meg, hogy a most Torontóban élő Patzauer Annáról kapta nevét az első szegedi hévíz, a Patzauer Dezső kezdeményezésére gyógyvízzé minősített Anna-víz.

„Sőt” - tette hozzá Beck Mihály -, tulajdonképpen az egész munkásszázad is annak folytán menekülhetett meg, hogy [Magyar Pál] édesapámékat kiszabadította a nagyváradai gettóból. Ugyanis Szeged kiürítésekor, 1944. október 7-én vagy 8-án, századuk is elhagyta Szegedet, és Baja felé indult. Szerencsére a kerettel meg tudtak egyezni, hogy ne keljenek át a Dunán. A keret tagjai is civilruhába öltöztek, és gyalogosan visszaindultak Szeged felé. Bácsalmás körül találkoztak a szovjet csapatokkal, és azok az egész századot fogságba akarták ejteni. Édesapám Szőregen még gyermekkorában megtanult szerbül, és így el tudta magyarázni egy szerencsére zsidó tisztnek, hogy ők nem katonák, hanem munkaszolgálatosok. A tiszt elengedte őket, és október 25-én szerencsésen megérkeztek Szegedre. Úgy véljük, hogy ez a több mint száz ember is tulajdonképpen Magyar Pálnak köszönheti megmenekülését.”

Magyar Pált 1945-ben „igazolták”. Rangsja és tekintélye alapján őt választották meg a Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetsége szegedi szervezetének elnökévé. Ugyanezért szemelte ki a keményedő kommunista hatalom, hogy elrettenésül politikai bűnpör részesévé tegye.

Földije, a szintén Zomborban született Falcione Kálmán (1883–1975) ny. alezredes, ügyvéd, szatymazi birtokos, 1935-től az első világháború veteránjait tömörítő Frontharcos Szövetség szegedi elnöke, az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választások alkalmával a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt jelöltjeként három társával (Vándor Ferencsel, Bárkányi Ferencsel és Fodor Istvánnal) mandátumhoz jutott. Ez a választás a kommunisták számára – a kék cédulás családok ellenére – országosan, de különösen Szegeden kudarcot hozott. A Magyar Kommunista Pártnak alig több mint 15, a szociáldemokrata pártnak 11, valamint a többi kisebb pártnak szétszórt, jelentéktelen százalékával szemben a Pfeiffer-párt 52,94%-ot ért el. Ezt nem tűrhette a berendezkedő kommunista párt, így rendőrségét azonnal ráuszította legyőzőikre. Szeptemberben Krekuska István törzsőrmester – később az Államvédelmi Hatóság tisztje – még kénytelen volt azt jelenteni: „Falcione Kálmán ügyében a vizsgálatot lefolytattam, de semmi tudható adatot nem tudtam összegyűjteni.” (Bálint László: Szervezkedések Szegeden és környékén. 1945–1951. 85. Pályamunka a Kisteleki Ede Alapítvány 2000. évi pályázatára. Kézirat a Somogyi-könyvtárban. E 1765.)

Ebbe azonban nem nyugodhatott bele. Konstruáltak tehát Falcione és társai ellen vádat: rémhírterjesztésért és erre való szervezkedésért letartóztatták őket. Minthogy Magyar Pál Falcione baráti köréhez tartozott, és ő volta nyugalmazott tisztnek közt a legmagasabb rangú, őt is hozzájuk csapták, noha nem volt tagja a Pfeiffer-pártnak, nem is politizált.

1947 őszén a kiéleződött kül- és belpolitikai helyzet táptalaja volt a rémhíreknek. Folyt a görög polgárháború. Beszéltek, hogy Veres Péter honvédelmi miniszter megszökött, mert az oroszok és

a jugoszlávok három hadosztályt kértek tőle a görög partizánok támogatására, de ezt a kívánságot nem teljesítette. Híre járt, hogy Balatonfüreden a görög harcokban sebesült orosz katonákat ápoltak. Terjesztették, hogy a magyar kormány 60 000 munkát adott át az oroszoknak a hazaengedett hadifoglyok ellenébe. A szóbeszéd szerint Vorosilov marsall, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, kegyvesztett lett Sztalin előtt. Zsukov marsall szintén, ezért Ankarába szökött. Rákosi Mátyást megverték a csepeli munkások. Orosz tankok vonultak Fehértón át Jugoszláviába, hogy az ott kitört lázadásokat elfojtsák, és részt vegyenek a görög harcokban. Állítólag valamelyik külföldi rádióból származott a hír, mely szerint 85 magyar katona átszökött Ausztriába, mert félt, hogy a Szovjetunióba viszik őket embeni „jövátelkint”; az orosz zónába kerültek, s a szovjetek visszaadták őket... De a legfőbb rémhír az volt: nemsokára jönnek az amerikaiak...

Könnyű volt a vádat úgy sarkítani, hogy a rémhírek kitalálói és céltudatos terjesztői a Pfeiffer-párt vezetői és a nyugalmazott katonatisztek. Az államvédelmi osztály november 8-án őrizetbe vette Gaál Róbertet, Henn Lászlót és Császár Vilmost; 9-én D. Nagy Gézát és Gaál Gyulát, 15-én Magyar Pált és Takács Miklóst, 17-én Dalmády Ernőt és Kuba Vilmost, 19-én Titze Györgyöt. November 20-án az Országgyűlés fölfüggesztette a négy szegedi képviselő mentelmi jogát, így még aznap este őrizetbe vették Falcione Kálmánt és Fodor Istvánt. Bárkányi Ferenc és Vándor Ferenc időközben elhagyta az országot. 22-én Madaras László, 28-án Sebestyén Zoltán is az ávo kezébe került.

A Délmagyarország 27-i száma első oldalán *A nyugalmazott katonatisztek szövetsége volt a rémhírterjesztés egyik operációs bázisa* címmel nagy cikkben ismertette a koncepció sör kezdetét. Alcíme: *Őrizetbe vettek négy nyugalmazott magasrangú tisztet.* A cikk Magyar Pál mellett Kuba Vilmos ezredes, Titze György ezredes és Dalmády Ernő alezredes letartóztatását adta hírül.

A kihallgatásokat Janikovszky Béla rendőr ezredes, az államvédelmi osztály vezetője, Komlós János, Bolgár György, Váradi György nyomozó főhadnagy és Geszty Mihály hadnagy vezette. A koronatanú a munkásmozgalmi múltját dicsekvő, ám a Pfeiffer-pártnál a dél-szegedi titkár tisztét betöltő Kóró-Króó Imre (1896-1989) újságíró, író lett.

Magyar Pál november 27-én az ügyész kérdésére ezt a mindent eláruló, jellemző vallomást tette: „Azon kérdésre, hogy bántalmaztak-e, megtagadom a választ.” Kijelentette: „En semmiféle rémhírt nem terjesztettem, a kihallgatott tanúk és gyanúsítottak vallomása nem felel meg a valóságnak.”

A rendőrségi fogdából csak az ügyészi kihallgatások után, december 8-án vitték át őket a bíróság fogdáiba. Ennek is az volt az oka, hogy a rendőrségen fenyegették őket, nehogy visszavonják vagy megmánsítsák vallomásukat. Jellemző, hogy később, januárban a tárgyalás előtti héten néhány napra valamennyiüket visszavitték a bíróságról az ávo fogdájaiba, hogy ismét megpuhítsák a makacszkodókat. Újabb „kihallgatásuk” egyikük jegyzőkönyve szerint „jelki összeroppanáshoz vezetett”.

A vádiratot Polónyi Jenő vezető néppüsz már előbb, december 3-án elkészítette. Gondja volt rá, hogy a „demokratikus államrendnek és a demokratikus köztársaságnak megdöntésére” irányuló szervezkedés észmei alapjaiba a hírhedt *szegedi gondolat* is belemagyarázza. Összefüggésbe hozta a „mozgalmat” a fakultatív hitoktatás bevezetése elleni márciusi szegedi tüntetésekkel is. (Bálint László: *Diákmozgalmok Szegeden 1947-ben. Szegedi Műhely.* 2002. 137-145.)

Az ügyből a társadalom megfélemlítésére kirakatpört rendeztek: a tárgyalás 1948. január 19-én a városháza közgyűlési teremben tartották. A hírhedt szegedi vérbíró, az ötvenes évek elején és 1956 után is sok halálos ítéletet kiosztó Kiss Dezső (1898-1963) népbírói tanácselnök nyitotta meg. Laikus népbíróként Nagy Sándor, Szabó László, Trischler Ferenc és Komáromi István vett részt az ítélethozatalban. A törvénytelenséget fokozták, hogy Magyar Pál védőjét, a vádlottak testi fenyegetése ellen szót emelő Jezemiczky Ákost (1901-1981) az első tárgyalási napot követő éjjel letartóztatták.

Magyar Pált, mint hatodrendű vádlottat január 22-én védőügyvédjének jelenléte nélkül hallgatták ki. Kijelentette, hogy mindenben ártatlannak érzi magát. Bátran elpanaszolta, hogy a rendőrségen kegyetlenkedtek vele. „Az egész ’bűnügy’ – úgymond – egy teljesen alaptalan hajszá.” Annnyit ismert el, hogy „tett valamilyen kijelentést a jugoszláv viszonyokkal kapcsolatban”. A rá terhelően valló társai, mondotta, a rendőrségen presszió hatása alatt tettek hamis vallomást, írták alá a jegyzőkönyveket.

Polónyi Jenő február 3-án ismét a *szegedi gondolatra* alapította frázisokkal teli vádbeszédét. A közvéleményt a Délmagyarország vezetőcikke *Ítélet előtt* címmel készítette elő. A 7-én hozott ítélet kénytelen volt elismerni, hogy a „vádlottak közül egyedül Magyar Pál nem tett beismerő vallomást”. (A Szegedi Népbíróság 493/1947/23. sz. és a Népbíróság Országos Tanácsa 1773/1928/58. sz. ítélete: Szegedi Állami Levéltár.) Viszont: „megkísérelte a rendőrség bemocskolását.” „Megrágalmazta a néppüszséget is, mint olyant, aki [...] az államvédelmi osztálynak ki van szolgáltatva, minden kívánságát teljesíti. Megrágalmazta a tanács elnökét azzal, hogy összejátszott az államvédelmi osztállyal.” Mindezek ellenére az ítéletnek azt is el kellett ismernie: „nincs adat, hogy Magyar Pál a Pfeiffer-féle szervezkedés tagja lett volna”. Fölröta azonban neki, hogy rangja és tekintélye miatt kijelentéseinek „nagyobb súlya volt”. Az ítéletet súlyosbító körülményt azonban a bíróság nem észlelt. Enyhítő körülménynek vette figyelembe, hogy családos, három gyermek apja, és „a németekkel szemben bizonyos ellenállást fejtett ki”. Emiatt, ismerte el az ítélet, 1944-ben eljárás folyt ellene, és nyugdíjazták. A harctéren pedig „a parancs ellenére igyekezett csapattestét kivonni a harcból, s ez bizonyos tekintetben sikerült is neki”. „További enyhítő körülmény volt az is, hogy [a] vádlott zsidó munkaszolgálatos egyénnekkel szemben a rendelkezések ellenére humánus magatartást tanúsított, és azok segítségére volt.” Ezért rótt ki számára a bíróság „aránylag enyhébb büntetést”.

Ez az enyhébb büntetés Kiss Dezső mércéjén 2 év fegyházat jelentett. Az első- és másodrendű vádlott, a két Pfeiffer-párti képviselő, Falcione Kálmán és Fodor István 10-10 évet, a két szökésben lévő képviselő, Bárkányi Ferenc és Vándor Ferenc távollétében 8-8 évi kényszermunkát, a függetlenségi párt helyi titkára, D. Nagy Géza 5 év fegyházat kapott. A másik három magasrangú tisztét, Kuba Vilmost, Titze Györgyöt és Dalmády Ernőt 1-1 évi börtönrel sújtották. Jellemző és az egész eljárásra árulkodó az ítéletnek ez az indoklása:

„Elegendő, ha a szóban forgó cselekmény alkalmas az államrend megdöntésére. Lehet tehát a cselekmény olyan is, ami egyébként önmagában nem jogellenes, tehát megengedett cselekmény. Éppen ezért nem is volt szükséges annak a vizsgálata, hogy az egyes cselekmények önmagukban bűncselekmények-e, vagy pedig nem.”

A föllebbviteli bíróság, a Népbíróságok Országos Tanácsa Janó Péter tanácselnök vezetésével 1949. január 20-án enyhített Kiss Dezső ítéletein. A jogerős ítélet szerint Falcione Kálmán 5 évet, Fodor István 4 évet, D. Nagy Géza 3 és fél évet, Magyar Pál másfél évet kapott.

Még börtönben volt, amikor felesége 1949 novemberében kiköltözött szőregi házukba. Szabadulása után ide tért családjához Magyar Pál is. Nem sokáig élvezhette azonban a kedvező környezet előnyeit. 1950 nyarán 34 szőregivel együtt őt és feleségét a határsávba eső Szőregről kitelepítették a Hortobágy-széki Tiszaszentimrére. (Péter László: *Az ezeréves Szőreg. Szeged-Szőreg, 2001.* 301.)

Fiaik szerencséjükre már nem laktak velük. Ifjabb Magyar Pál (1925) 1949-ben Szegeden jogot végzett, majd 1968-ban a budapesti műszaki egyetemen mérnöki oklevelet szerzett. Magyar Miklós (1927-1995) 1950-ben a szegedi egyetemen vegyészdiplomát kapott, 1966-ban kandidátusi, 1978-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett. A Magyar Ásványolaj- és Földgázkísérleti Intézetnek, 1952-től a veszpremi egyetemnek tudományos munkatársa, később tanára lett. Ő volt a reaktortechnika oktatójának egyik bevezetője. 1969-től a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (IAEA) hulladékkezelési munkabizottságának szakértőjeként is működött. (Ki kicsoda. Bp. 1994. 610.) A harmadik fiút, Lászlót (1930) nem vették föl az egyetemre, érettségivel kalkulátorként dolgozott.

Magyar Pál feleségével Tiszaszentimréről Nagy Imre kormányprogramja után, 1953. szeptemberben térhetett haza. Ám Szőregre nem, sőt Pál fiához sem, Budapestre: nem kapott letelepedési engedélyt. Miklós fiához költöztek Veszprémbe. Magyar Pál ott hunyt el 1958. április 22-én. Dr. Magyar Pál kérésére a Csongrád Megyei Bíróság 1990. május 10-én posztumusz rehabilitálta. (Az ST. 11/1990. 5. sz. igazolás másolatát dr. Magyar Páltól kaptam. Ez tette lehetővé, hogy a póranycagot megtaláljam a levéltárban.)

Beck Livia és Beck Mihály javaslatukra mindaddig nem kaptak kedvező választ, De kérelmüket meg fogják ismételni.

Péter László

Két év Szegeden

Emlékeim a neológ zsidóság hajdani központjáról

1970-ben a Miok akkori vezetője Kaposvár-Nagykanizsa körzetből Szegedre helyezett át. Tiltakozásomra, hogy ott működik rabbi, aki nagy népszerűségnek örvend, azt felelte, hogy óriási botrányok voltak „s ezért a szegedi hitközség léte forog kockán. Rejtélyesen fel-fel, mutatott, amivel azt akarta tudtomra adni, hogy nincs válaszádom. „Ön bőrére” mondja a Talmud „s abban az időben ez az ősi megállapítás tökéletesen jellemezte a viszonyokat...

Egy pénteki napon érkeztem először Szegedre. Szállodában helyeztek el, mert a szociális otthonban nem volt üres szoba. A hitközség akkori elnöke idős ember volt, szívélyesen üdvözölt.

– Nagy terhet vesz le rólam – sóhajtott hatalmasat. Nagy érdeklődés előzi meg a bemutatkozását, rengetegen lesznek az este.

Az elnök egész magatartásából látszott, hogy valami olyan dolog van a háttérben amiről nem beszélnek, de itt mindenki tud róla.

Késő őszt volt, ezért a nagy kultúrteremben imádkoztunk, a zsinagógát nem fűtötték. Valóban rengetegen jöttek el. Szombat délelőtt is szép számban voltak jelen az imánál. A Hitközség székházában levő szociális otthonban aránylag számos magas korú férfi volt, több közülük közel a 100-dik évéhez.

Eljött a szombat este „s az elnök közölte velem, hogy a szállodai szobát csak vasárnapig vették ki. Egyelőre szűk a pénzügyi keretük – mondta, de majd igyekeznek kibővíteni. Nem rajta múlik, „a központnak kell lépnie ebben az ügyben”.

A következőkben csak minden második, vagy harmadik héten kaptam meghívást Szegedre. Közben elmúlt a tél „s a tavasz. Nyáron nagyon megélnék a város, kezdődtek az ünnepi szabadtéri játékok a Dóm téren. Rengetegen jöttek a fővárosból, az ország más vidékeiről „s külföldről is, hogy megnézzék a nagyszerű előadásokat. A gyönyörű „új” zsinagóga (1903-ban épült) is része volt a városnéző programnak. Az Idegenforgalmi vállalat felkért, hogy hetente legalább négy, de ha szükséges hat előadást is tartsak a Baumhorn Lipót és Lów Immánuel által tervezett épületben, ismertessen a történetét valamint a fal-, és ablakfestészetét. A különleges ábrázolásokat, amelyek a messze földön ismert fő rabbinak a bibliai „s talmudi idők florájának „s faunájának szinte egyedülálló kutatásán alapultak. Itt aztán bőven volt feladat. Alaposan fel kellett készülni az előadásokra, mert a magyar értelmiség színe-java megfordult a nyári szezonban Szegeden, és ezek mind ellátogattak a zsinagógába is. Egyik előadáson például észrevettem, hogy Kállai Ferenc „s Darvas Iván Kosuth-díjas színművészek is ott ülnek a hallgatók között.

Közben megismertem a régi templomot is, ami kerekén 60 évvel volt idősebb az újnál és ugyancsak sok építészeti érdekességet találhattam az ódon falakon kívül és belül. Ennek a templomnak volt a rabbija Lów Lipót, akinek írásai „s tanításai messze földre vitték el e város hírét. Sokat foglalkozhattam ottani működésem alatt a két Lów munkásságával. Ezért tudtam eleget tenni a TV felkérésének 1989-ben, hogy egy óras műsor keretében ismertessem a világhíres szegedi zsinagógát.

A nyári évadban nem volt probléma a szegedi elhelyezéssel. A vállalat IBUSZ szobát bérelt a részemre. A hitközség is jól járt, mert belépődíjat szedtek az előadásokhoz.

Jöttek az őszi ünnepek. A hívők szép számban vettek részt az istentiszteleteken. Zavartalanul zajlott le minden. Elmultukkal ismét felmerült a lakásprobléma. Csak akkor tud-

tam lejönni Szegedre, ha gondoskodtak szállásról.

Egy napon idézést kaptam Budapesten, hogy tartalékos katonai szolgálati ügyben jelenjek meg az egyik kerületi Tanács hivatali épületében. Nem értettem, hogy mi közöm nekem ehhez, hisz mint rabbi nem voltam katonaköteles. Biztos tévedés – gondoltam. Elmentem a megadott időben, hogy tisztázzam a dolgot. Két civil ruhás férfi fogadott és felmutatták BM-es igazolványukat. Ha jól emlékszem az egyik százados, a másik őrnagyi rangban volt. Azonnal a tárgyra tértek. Ahol működöm, fontos politikai hely, határváros Jugoszlávia felé. Erős cionista befolyás érvényesül a zsidóság körében. A fiatalok közül többen disszidáltak is. Ezek már Izraelben is vannak. Nekünk viszont – mondták – kötelességünk az arabok és elsősorban a palesztin nép jogos követeléséért harcolni. – Dehát mit tudok én tenni – néztem rájuk csodálkozva. – rabbi vagyok és nem politikus. – Egyáltalán nem kell politizálnia – siettek gyorsan tisztázni a dolgot. –, hanem hangulatjelentést kellene adnia, amiben megjelenőné, hogy kik a hangadói a cionista propagandának.

Nagyon megijedtem. Hirtelen arra gondoltam, hogy újból visszatértek a sztálini idők és a konstruált perek korszaka ismét elkezdődött. Nem tudtam, mit mondjak. Lehet, hogy hallgatásomat valamiféle beleegyezésnek vették, mert vállon veregettek „s hozzátették: „Hamarosan ismét jelentkezünk”.

Napokig stresszben voltam, sokszor magamban beszéltem és magyarázni próbáltam magamnak, hogy talán csak próbálkoztak, és majd abbahagyják. Amikor legközelebb Szegedre jöttem az elnök közölte velem, hogy kilátás van arra, hogy minden héten jöhetnek hozzájuk. Valóban 3 héten át minden hétvégére biztosítottak szállodai szobát. A harmadik hét végén újabb idézést kaptam ugyanarra a helyre Budapesten, ahol ugyanaz a két BM-es férfi fogadott. Széles mosollyal az arcukon kérdezték, hogy mit hoztam a számukra? – Mit kellett volna hoznom? – kérdeztem naivan. – Hát amit megbeszéltünk: jelentést az ottani cionistákról! – Nem találkoztam cionistákkal. Csak vallási dolgokról beszéltem az ottani zsidó emberekkel. – Férközzön a bizalmukba. Meglesz a lehetősége. Biztosítjuk magának, hogy gyakran köztük lehet. – Féltem kerekén visszaautasítani őket, ezért elhatároztam, hogy semmitmondó általánosításokat írok, ezzel talán semlegesítem őket. Két alkalommal még hümmögve olvasták a handzsámat. A harmadik alkalommal már egyenesen megmondták, hogy használhatatlan a jelentésem, mást várnak! – Nem akarom félrevezetni magukat, hogy kitalálók valami hazugságot. Biztos vagyok benne, hogy nem vennék szívesen. (Zárójelben mondom, hogy valóban ez volt a helyzet. A Hitközségen és a templomban senki nem beszélt a cionizmusról. óvatosan elkerülték ezt a témát)

Kiderült, hogy az említett két úr ezt vette volna szívesen, mert hamarosan behívtattak a Síp utcába „s felelősségre vontak, hogy keveset tartózkodom Szegeden, a hitközségemben. Le kell költöznie Szegedre – mondta az elnök. – Természetesen örömmel leköltözöm, ahogy lakást adnak. – Erre mélységes hallgatás volt a válasz. Viszont néhány nap múlva kaptam egy hivatalos levelet a Szegedi Hitközség vezetőségétől, amelyben közlik, hogy megszüntetik megbízásukat a rabbi funkciók ellátására, mert elhanyagoltam ennek teljesítését, keveset látogattam őket. Fellebbezésnek helye nem volt...

Ez szegedi működésem valódi története, amely mindössze két évig tartott 1970-től 72-ig.

Domán István

„Énekeljetek az örökkévalónak új éneket...”

A szegedi új zsinagóga zenei hagyományai

„Az ének mindig termés, a dal csak akkor él valójában, amikor megzendül az éneklő ajkon. Az éneklő újat teremt, ha mindjárt csak újjá teremt is másnak zenei sugallatát”... „A forró vallásos hangulat, amit szó ki nem fejez, a buzgó áhítat szent érzése, az keres kifejezést a zene művészetében, mert az érzés legkifejezőbb tolmácsa a dallam.”

Lów Immánuel szavait idéztem, amelyek az Új Zsinagóga egykori kántorának, Schorr Mórnak temetésén hangzottak el 1912 december 8.-án. A százéves épület Baumhorn Lipót építóművésszel közös megálmodója, azt a nagyszerű kántort kérte fel a kántorművészet, a cházánut ellátására, aki judaisztikai és zenei képzettségével, tehetségével, méltó társa volt a rabbinikus és zsidó történelem hagyományait képviselő főrabbinak, valamint az építóművésznek. Így lett teljes az "összművészet", az 1903-ban felavatott Isten Házában. Schorr Mór zeneszerző is volt, alkotásai a szegedi zsinagógán kívül is sok templomunkban megszólaltak. Követte a nagy kántorok, cházán-zeneszerzők, Salomon Sulzer, Louis Lewandowsky, Samuel Naumburg és Friedmann Mór példáját műveivel, énekével, hétköznapiaink, ünnepeink vallásos áhítatának művészi tolmácsolásával. Ez az évszázaddal ezelőtti indítás adta meg a zsinagóga zenei hagyományainak alaphangnemt.

A Schorr Mórt követő nagyszerű kántort, Lambert Mór gyermekfejjel, jómagam is hallhattam. Vallásos, neolog családból származom, Édesapám öt éves koromtól kezdve vitt magával az istentiszteletekre. Lambert Mór Észak-Európából származott, a Baltikumból. Lów Immánuel kezdeményezésére nagyszerű amatőr énekkar működött a zsinagógában, a karnagy Fürth Jenő volt, aki a zsidó elemi népiskolában egyben éneket is tanított. Orgonán König Király Péter, a kiváló művész, az akkori Városi Zeneiskola tanára kísért. Gyönyörű hangú szólisták is énekeltek a kórusban, a néhai basszista, Schönfeld Bernát és a szoprán, Kálmánné Hönig Erzsébet és a kórus egyetlen életben lévő tagja, az Izraelben élő alt-mezzo, a 99 éves Mühlhof-ferne Havas Margit, aki 2000-ben résztvett lányával, az újjáépített orgona átadása alkalmából rendezett ünnepélyen.

Egy-egy péntek esti, szombat délelőtti, vagy ünnepi istentisztelet, a legszebb zenei élményt jelentette mindenki számára, aki a vallási ünnepet átérzve volt jelen a templomban. Lambert Mór deklamálása, a kórus éneke, kettejük felelgetése, zenei szaknyelven rezonanzálása, az ősi, Szentélybeli zenei stílust elevenítette fel. Az istentiszteleteket a kórus szólistáinak csodálatos betétszámái ékesítették, amelyek művészi színvonalon szólaltak meg. A szólistákat - ugyanúgy, mint a kórusműveket - kántor-zeneszerzők komponálták.

A Nagyünnepek egyik legfontosabb zenei eseménye a sófár megszólalása. A kosszárvból készült hangszert, ami tulajdonképpen tülöknek nevezhető, Schwarz Ede, a Tóraolvasó szólaltatta meg, felejthetetlenül. A nehezen kezelhető instrumentum olyan gyönyörűen és tisztán hangzott, hogy hangjával megtelt a zsinagóga és arra volt Schwarz Ede büszke, hogy Lów Immánuel minden alkalommal kezét nyújtva gratulált neki a sófárfúvás szertartása után. Jellegetes alakja volt a zsinagógában a samesz, a templomszolga: Fein bácsi is. Ő nemcsak ezt a feladatot tudta ellátni, számtalanszor állt az imaasztal mellett, ha helyettesítenie kellett a főkántort, vagy a másodkántort. Ifjúsági istentiszteleteken sokszor ő vezette az imát és tanította a zsidó elemi népiskola növendékeit a dallamokra.

Mi jellemezte a zsinagóga liturgikus zenéjét? Magyarországon, a holocaust előtt a zsidó kultúra, így a liturgikus zene is

sokszínű képet mutatott. Szeged a neologia fellegvára volt, de a hagyományt követő ortodoxia zenéje ide is beáramlott. Minden közösséget ez jellemezte, de Szegeden a neolog hitközség mellett, egy kis létszámú ortodox közösség is működött. Imaházuk a Török utcában állt, így a tradicionális zene a város zsidósága előtt ismeretes volt. Ugyanakkor a Lów Immánuel vezette zsinagóga zenéje a XIX.századi, S. Sulzer által megteremtett reform-istentisztelet alapján szólalt meg kántorral, kórossal és orgonakísérettel. A két zenei stílus egymás mellett élt a gyakorlatban. Hétköznap reggel, délután és este, szombaton és ünnepeken reggel és délután nem volt kórus, sem orgona, hagyományos dallamokon csendültek fel az imák. Pénteken este, szombaton délelőtt és ugyanígy az ünnepek esti és délelőtti istentiszteletein viszont a kántor, a kórus, a szólisták orgonakísérettel működtek közre, a zsúfolásig megtelt zsinagógában. Nehéz ma már felidézni ezeket az élményeket, de talán elképzelhető ismerve a templom remek akusztikáját, milyen bensőséges élményt jelentett a péntek esti békeért elhangzó könyörgés csendes, szívből jövő zenéje, vagy a "Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, Örökkévaló, egyetlenegy" fenségesebb zenei hitvallása.

Mindennek a holocaust vetett véget. A Szegedről elhurcolt zsidóság töredéke térhetett csak vissza Auschwitzból, Bergen-Belsenből, Ausztriából, vagy a munkaszolgálatból. A zsinagógát meggyalázták, bútorraktárrá változtatták. Lów Immánuel több mint 90 évesen Budapestre hurcolták, ahol éhenhalt. Lambert Mór főkántor sem tért vissza és az orgonaművész, König Király Péter nem volt már az élők sorában. Nehézségekkel küzdöve indult meg a vallási élet, amelyet Frenkel Jenő főrabbi szervezett újjá. Ő Lów Immánuel mellett másodrabbiniként működött hosszú évek óta a városban. Segítségére szietett dr. Korényi Eleménné, Lambert Rózsa énekművésznő, az egykori főkántor lánya. Újjászervezte az énekkart, az életben maradtak mellett új tagokat toborzott. Orgonázott és egyben vezényelt. A kiváló szoprán énekesnő, a Szegedi Nemzeti Színház operatársulatában is működött (legkiemelkedőbb szerepe Rossini: A sevillei borbélyában Rosina alakítása volt). Jól zongorázott és korrepetitorként a színház énekesivel is foglalkozott. Az orgona mellől vezényelni az énekkart nagyon nehéz feladat volt számára.

Ezért 1946 nyarán Frenkel Jenő főrabbi magához hívott. Családomat ismerte, tudta, hogy zongorázni tanulok, az istentiszteleteket látogatom és arra kért, tanuljak meg orgonázni, hogy legyen utánpótlás ezen a téren. 13 éves voltam és boldogan vállaltam, csak azt vettem közbe, hogy szabad-e zsidó gyerekek szombatokon és ünnepeken a vallási törvények alapján orgonázni? (Az orgonával működő neolog zsinagógákban mindenütt nem zsidó művészek játszottak). A főrabbi megnyugtatóan azzal, hogy csak tanuljak, ő majd a Mindenhatóval elintézi az engedélyt... Így folyamatosan a zsinagóga orgonistája lettem. A Legfelsőbb hozzájárulás a mai napig érvényben maradt... Az istentiszteletek vallási és zenei szempontból egyaránt elérték a háború előtti színvonalat. Az énekkarnak kb. 15-20 tagja volt, több kántor is közreműködött ebben az időben. A már említett szólisták szerencsésen túlélték a deportálást és újra résztvettek az istentiszteleteken. 1949 őszén a Zeneakadémián felvételt nyertem, ettől kezdve budapesti zsinagógákban - ahol a hangszer működik - orgonázom.

1948 végén - az utolsó lehetséges pillanatban - az énekkarból többen kivándoroltak Izraelbe. Később Frenkel Jenő

főrabbi is távozhatott családjával a Szentföldre. Az új főrabbi, Schindler József, Kecskemétről jött Szegedre. Az ő családjában a zene, egyben a zsidó liturgikus zene, központi helyet foglalt el. Felesége zongoratanárnő volt a Városi Zeneiskolában, fia fagottni tanult. Kiváló rabbinikus tudása mellett szép tenorhanggal rendelkezett és ha az ő idejében funkcionáló Goldstein főkantor beteg, vagy szabadságon volt, a kántori teendőket is ellátta, orgonakísérettel. Beteg volt a szíve, sajnos fiatalon távozott 1962-ben az élők sorából. Amíg élt, fenntartotta az istentiszteletek zenei hagyományait Korényiné Lamberg Rózsa segítségével, sok esetben az orgonánál felesége, Pannika közreműködésével. Halála után családja Izraelbe távozott, ma Jeruzsálemben élnek.

A hatvanas évek közepétől egyre jobban zsugorodott a kórus létszáma. A kántori teendőket a makói származású Klein kántor úr látta el, Korényiné Lamberg Rózsa közreműködésével. Korényiné halála pótolhatatlan veszteséget jelentett az istentiszteletek szempontjából is. Az orgona is ettől az időtől kezdve egyre rosszabb állapotba került. 1983-ban, amikor dr. Váradai F. Péter adományából az épületen a legfontosabb javításokat elvégezték, az ünnepi istentiszteleten már alig lehetett a hangszert megszólaltatni.

Fordulatot jelentett az 1993-as esztendő. Váradai F. Péter javaslatára megalakult az Alapítvány a Szegedi Zsinagógáért. A kuratórium elnöki teendőit nemrégiben elhunyt barátunk, dr. Pollák László vállalta. Távozása az élők sorából mindnyájunk számára fájdalmas. Amíg élt, minden erejével, tehetségével a zsinagógáért dolgozott. Kettős célt követett az általa vezetett kuratórium: az imádkozás helye álljon ismét régi fényében és legyen a kultúra, elsősorban a zeneművészet fellegvára, Szeged város egyik hangversenyterme. Az évek során világhírű művészek – többek között – a szegedi Sebők György zongoraművész, Frankl Péter zongoraművész, Pauk György hegedűművész, valamint együttesek, mint a Liszt Ferenc Kamarazenekar, a Szegedi Szimfónikus Zenekar, a Szegedi Weiner Kamarazenekar adtak hangversenyt. Liturgikus zenei koncerteken a Goldmark Kórus és nemzetközi hírnév kántoraink

léptek fel. Amióta a Szegedi Hitközségnek ismét főrabbija van Markovics Zsolt személyében és az OR-ZSE kántorjelölt növényedeke: Biczó Tamás látja el az előimádkozói munkakört, az istentiszteletek színvonala felemelkedőben van.

2000-ben újabb adományból újjáépült az orgona. Bővítésére is sor került, aminek eredményeképpen ma már az istentiszteletek ellátása mellett, orgonahangversenyeket is lehet a zsinagógában rendezni. Csanády László művész úr vállalta az istentiszteletek orgonakíséretét és önálló orgonaestjei, más orgonaművészek fellépéseivel együtt, a zenei programokat gazdagítják.

Manapság világszerte sok az ellenérzés az orgona körül, kell-e, szabad-e megszólalnia istentiszteleteinken? Szegeden ez nem lehet vita tárgya... A százéves szegedi Új Zsinagóga orgonája ugyancsak százéves. 1903 május 19-én Lóv Immanuel avatta fel a Bét háKneszet-et, a Gyülekezés Házát. Beszédében fölavatta a Házat, a Frigyszekrényt, az előimádkozó, és Tóraolvassó asztalt, az örökmécses, végül az orgonát. Művészi szónoklata, veretes szavai, száz év után is válaszolnak a kérdésre. Öt idézem:

„...Fölvatom végül az orgonát. Ha élettelen sípjában, fában, ércben érzés kél, fakassza bennünk ájtat hevét, összhangok árján lebegő merengés ringását...”

„...ha szárnyaló dallamok szárnyán kél a művészi alkotás kebléből az Úr dicsőítése, szálljon el rezgésében a lélek árnya, gondja, ködfoszlató sugárként hasson lelkünk mélyére, Hozzád híva a bánatost, a fájó lelkűt, a megtépett, panaszos szívűt, keltse bennünk részvét sajtását, roskadónak felkarolását, rejtelmes túlvilágnak sejtelmét. S ha megzendül rajta ezeréves dallam, méla hangban, dúr-akkordban Izrael ősi áriái, amelyekben sír a szenvedés és triumfál a csüggedetlen élőhit, keljen bennünk lángoló lelkesedés ősök hitéért, elődök örökéért, hogy lángszekerén a lelkesedésnek tündöklő trónodik emelkedjünk, dicsérve életben és halálban Téged, az Egyetlen-egyet. Ámen.”

Kármán György

A Szegedi Zsidó Hitközség közgyűlése

2003. évben Löw Lipót- és Löw Immánuel-díjat alapított azon kiemelkedő személyek számára történő odaítélésre, akik a zsidó vallás fennmaradása, a szegedi község erősítése, értékeinek megőrzése, kultúrája, hagyományai ápolása érdekében maradandót alkottak, cselekedtek. A Löw Lipót díjat első alkalommal öt, további esetekben két fő nem a zsidó felekezethez tartozó, a Löw Immánuel díjat első alkalommal hét, további esetekben két vallásunkat gyakorló kiemelkedő személyiség kaphatja. Az oklevél és díj átadására első alkalommal az új Zsinagóga felavatásának jubileumi évfordulója alkalmából került sor.

Löw Lipót díjat kapott

DR. BENYIK GYÖRGY római katolikus teológiai professzor, **GREGOR JÓZSEF** operaénekes, Kossuth-díjas kiváló művész, **DR. MOLNÁR JUDIT** történész, a Szegedi Tudományegyetem docense, **DR. NOVÁK ISTVÁN** Szeged Megyei Jog Város főépítész, **DR. PETRI ILDIKÓ** egyetemi magántanár.

Az érmeket Lapis András készítette

Löw Immánuel díjat kapott

Posztumusz életművéért: **DR. POLLÁK LÁSZLÓ**, a Szegedi Zsidó Hitközség egykori alelnöke, az Alapítvány a Szegedi Zsinagógáért 2003-ban elhunyt elnöke, **DR. SCHINDLER JÓZSEF**, a Szegedi Zsidó Hitközség egykori főrabbija. *Cselekedeteiért:* **DR. GRÁF IMRE**, a Szegedi Zsidó Hitközség ügyvezető elnöke, az Alapítvány a Szegedi Zsinagógáért kuratóriumának tagja, **KÁRMÁN GYÖRGY** orgonaművész, egyetemi magántanár, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem tanszékvezetője, **DR. SCHÖNER ALFRÉD** főrabbi, tanszékvezető egyetemi tanár, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem rektora, tiszteletbeli szegedi főrabbi, **DR. VÁRADI PÉTER**, az Alapítvány a Szegedi Zsinagógáért alapítója, **ZOLTAI GUSZTÁV**, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége ügyvezető igazgatója.

Egy „Szegedi irodalmi kiskönyvtár” terve

Vitairat

Szegedet speciális hely illeti a magyar irodalom modernkori történetében. Méreteiben is, jelentőségében is kisebb súlyú, mint a főváros, ahol – nemcsak irodalmi vonatkozásban – nagy mértékű koncentráció zajlott le, s a lakosságszámtól az irodalmi intézményekig minden oda összpontosult. Am Budapesten helye egyedi, vele egyetlen magyar város sem versenyezhet. A „vidéki”, azaz Budapesten kívüli Magyarország 3-4 legjelentősebb irodalmi központjainak egyike viszont kétségkívül Szeged. Itt, az ország egyéb településeivel ellentétben, nemcsak születtek – olykor – írók, s nemcsak alkalmi irodalmi esteket tartottak itt, de – változó súllyal ugyan, ám folyamatosan – külön autonóm irodalmi élet is kialakult. Azaz, a „modern”, Víz (1879) utáni Szegeden mindig is éltek s élnek olyan alkotók (írók, költők, különböző rendű és rangú irodalmárok), akik irodalomszociológiai értelemben jól elkülöníthető külön közösséget alkotnak, s akiknek nyilvános szerepléséhez kialakult az irodalom saját, a kultúra más intézményeitől többé-kevésbé megkülönböztethető intézményrendszere is. Itt, mondjuk Mikszáth Kálmántól Baka Istvánig (s tovább) mindig jelen volt a város életében egy alkotói réteg, amelynek legszívnonalasabb tagjai az egész magyar mezőnyben is számottevők voltak, s akik – a helyi második és harmadik vonalbeli alkotókkal együtt – a hely saját problémáira is reagálni tudtak: kifejezték, ábrázolták, alakították azt. Ez a Szegedet (s még néhány magyar várost) jellemző irodalomszociológiai sajátosság élesen megkülönbözteti a várost a magyar települések fennmaradó nagy többségétől: mindazoktól a helyektől, ahol – föltételek híján – autonóm irodalmi élet nem alakult, nem alakulhatott ki, s ahol „csak” befogadók, olvasók lehetnek.

Szeged irodalmát ma mégis a kellenél kevésbé ismerjük. Az iskolai oktatás és a kulturális publicisztika révén csak a „szegedi klasszikusok”: Tömörkény, Móra, Juhász Gyula neve forog, s a tájékozottabbak még azt tudják, hogy néhány más magyar klasszikusnak, pl. Mikszáthnak, majd később József Attilának és Radnótinak is volt hosszabb-rövidebb szegedi életszakasza. A kisebbek neve jó részét elfelejtődött, vagy néhány kutató „magánügye”. S ami még rosszabb: az itt létrehozott irodalmi műalkotások szövegkorpusza is egészében legföljebb néhány kutató előtt ismeretes. A szövegekhez való könnyű és gyors hozzáférés azonban még esetükben sem mondható el. A kutatómunka pedig, az adott körülmények között szükségképpen, elvész a részvizsgálatokban. Magyarán: a Szegeden megalkotott értékes, fontos vagy legalább vonásokkal bíró irodalmi szövegek, mint egységes, az efemernek bizonyuló művektől már megszürt szövegkorpusz, ma nem állnak rendelkezésünkre.

E helyzetet, úgy vélem, célszerű lenne változtatni. Ki kellene adni egy könyvsorozatot, egy Szegedi irodalmi kiskönyvtár-t, amely 35-40 kötetben közreadná a Szegeden született s mai érdeklődésünkre is érdemes irodalmi szövegeket. Nemcsak az úgynevezett nagyok, a klasszikusok műveit, de a nagyokat körülvevő, második és harmadik vonalbeli alkotók java írásait is.

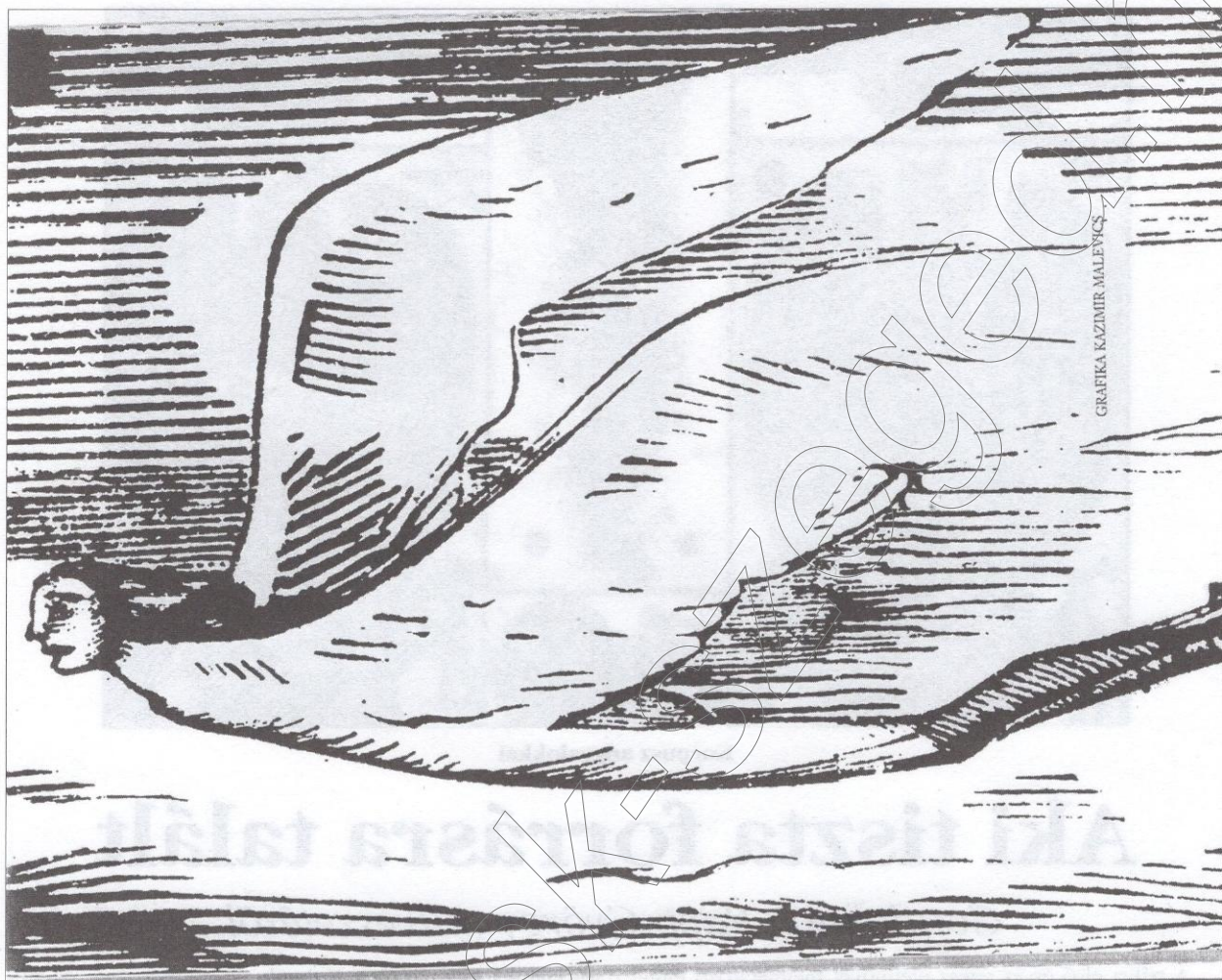
Egy ilyen könyvsorozat megtervezése természetesen számos elvi és gyakorlati problémát fölvet. Fölmerül mindenképp az a kérdés, hogy egy ilyen sorozatban mely szerzők mely műveinek kell helyt adni? A válasz általánosságban könnyű: a szegedi „illetékességű” szerzők szegedi s jó műveit kell közreadni. A döntő kritérium a művek minősége. Az általánosságban erről a szintjéről azonban érdemes alább szólni, s kicsit konkrétabb formában megfogalmazni a sorozat elveit. Az első amit – úgy gondolom – mindjárt ki kell mondani: e sorozat nem az élő szerzők sorozata, csak már lezárt, távlatot nyert életművek jöhetnek szóba. (Az élők fórumhoz juttatása másik kérdés, bár egyáltalán nem lényegtelen kérdés.) Hasonlóképpen bizonyos az is, hogy a vitathatatlan értékű, „klasszikus” életművek (pl. Tömörkény, Móra, Juhász Gyula műveinek) reprezentatív bemutatása e sorozatba is beletartozik. Bár őket más forrásból is ismerheti az olvasó, itt is helyük, méghozzá kiemelt helyük van. Úgy gondolom, az sem kétséges, hogy nem lehet lemondani azokról a neves, sőt klasszikus alkotókról sem, akik kimagaslót produkáltak, de a városhoz közvetlenül csak hosszabb-rövidebb ideig kapcsolódtak, a Szegeden – sajnos – nem főműveiket alkották meg. Ezek száma viszonylag nagy, Mikszáthtól és Gárdonyitól Babitson és József Attilán át Radnótiig hosszú s és illusztris a lista. A gondot itt egyedül az jelenti, hogy ezek az alkotók mivel szerepeljenek a sorozatban: főműveikkel, vagy gyöngébb, de szegedi „születésű” műveikkel? Úgy gondolom, bármily fölemelő érzés volna is a főműveket közreadni, becsapnánk magunkat, eltorzítanánk a város irodalmáról alkotandó képet, ha nem az itt született műveket, például, mondjuk, József Attila fiatalkori verseit adnánk közre. A nagyok Szegeden alkotott művei így is fontosak. Részben, mert beletartoznak egy-egy nagy életműbe, részben, mert megmutatják, hogy ezeknek a nagy alkotóknak a természetéből mi köthető Szegedhez, mi az, ami a város kulturális légkörének a terméke. S itt még a negatívum is: az a tény, hogy ezeket az alkotókat a város nem tudta megtartani, nem tudott teljes kibontakozásukhoz megfelelő lehetőségeket teremteni – roppant tanulságos. A negatívumok körülhatárolják Szeged irodalmi lehetőségeinek körét, megmutatva, ezt az írók még, azt már nem volt képes inspirálni. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban, e sorozatban a helye mindazoknak a Szegeden született műveknek, amelyeknek alkotói az előbbieknél ugyan kisebb rangúak, de életműveiket – vagy annak egy jelentős részét – itt alkották meg. Velük kapcsolatban a cél természetesen nem valamiféle összkiadás létrehozása; írásaikból válogatni kell. De – nyugodtan állítható – lehet belőlük válogatni, s a kisebbektől is meg lehet menteni egy sor olyan írást, amelyek – akár tematikájuk okán, akár más megfontolásból – ma is megérdemlik a figyelmet.

A sorozat természetesen elsősorban szépirodalmat, azaz verset és rövidprózát adna, de – úgy gondolom – ezen túl két irányban is tágítható a bemutatandó szövegek köre. Az egyik bevonandó terület a folklór világa, Kálmány Lajos és Bálint Sándor gyűjtéséből, a másik az esszé különböző változata. Úgy gondolom, mind a publicisztikusabb, „űjságírósbab” változatnak, mind a mélyebb járatú, akadémikusabb változatnak helye van itt. Az utóbbinak a súlya a huszadik században egyenként is fokozatosan megnőtt Szegeden is. Az egyetem idekerülése (1921) ugyanis egy olyan irodalmárértelmisség súlyát növelte meg ugrásszerűen, amelyiknek elsődleges megnyilatkozási formája immár az esszé.

S mivel Szeged irodalmi életének egyik specifikuma az, hogy mérete is, jellege is, légköre is kedvez az átmeneti „képleteknek”, egy sor átmeneti jellegű, nehezen klasszifikálható műfaj is számításba jöhet.

A sorozat kötetei, úgy gondolom, a következők lehetnek:

- 1: Antológia a régi szegedi irodalomból.
- 2: Dugonics András Válogatott írásai.
- 3-4: Válogatás a szegedi folklórból (Kálmány Lajos gyűjtése).
- 5: Mikszáth Kálmán: Szegedi írások (novellák, cikkek).
- 6: Gárdonyi Géza—Sebők Zsigmond—Thury Zoltán: Novellák.
- 7-9: Tömörkény István válogatott írásai; két kötet novella, egy kötet cikk.
- 10: Cserzy Mihály: Válogatott novellák, + Az öreg Szeged.
- 11: Pósa Lajos: Válogatott versek, gyerekversek.
- 12-14: Móra Ferenc válogatott írásai; két kötet novella, egy kötet cikk.
- 15-17: Juhász Gyula válogatott írásai; két kötet vers, egy kötet cikk.
- 18: Balázs Béla: Válogatott versek, novellák, esszék.
- 19: Móricz Pál—Újvári Péter: Válogatott szegedi novellák.
- 20: Babits Mihály—Somlyó Zoltán: Válogatott versek, cikkek.
- 21: Antológia az 1919 előtti „kicsikből” (pl. Békefi Antal, Kun József, Domokos László, Dettre János, Újlaki Antal, Sipos Iván).
- 22: Antológia a szegedi folklórból. (Bálint Sándor gyűjtése).
- 23: Szabó Dezső: Szegedi születésű és szegedi tárgyú cikkek, esszék.
- 24: Terescsényi György—Török Sándor: Válogatott novellák.
- 25: Hegyi István: Novellák.
- 26: József Attila szegedi versei.
- 27: Berczeli Anzelm Károly: Válogatott versek és versfordítások, esetleg emlékezések is.
- 28: Radnóti Miklós szegedi versei és esszéi.
- 29: Magyar László—Vér György: Írások Juhász Gyuláról és Móráról.
- 30: Sz. Szigethy Vilmos: Emlékezések a régi Szegedről.
- 31-32: A Szegedi fiatalok esszéírása (Baróti, Gáspár Z., Hont,

GRAFKA KAZIMIR MALEVICS

Joó Tibor, Ortutay, Tolnai, Perkáti László.

33: Sík Sándor: Válogatott esszék és versek.

34: Zolnai Béla válogatott tanulmányok.

35: Szerb Antal—Kerényi Károly: Válogatott esszék.

36: Sötér István: Esszék, emlékezések, novellák.

37: Nagy Sándor: Novellák.

38: Halász Előd—Szauder József: Válogatott tanulmányok.

39: Mocsár Gábor: Válogatott novellák.

40: Baka István: Válogatott versek.

E sorozat célja (s járulékos következménye) nyilvánvalóan kettős: egyrészt a helyi irodalmi kánon kialakítása, ideiglenes „rögzítése”, azaz annak fölmutatása, hogy Szeged irodalmából mi az igazán érdekes és fontos, -- másrészt az ehhez az irodalomhoz való hozzáférés lehetővé tétele. A kutatók tájékozottsága ugyanis sohasem helyettesítheti, pótolhatja az olvasók (potenciális) tájékozottságát. Eleven irodalmi élet csak ott lehetséges, ahol eleven az irodalmi hagyomány, ahol a régi művek java él – mert olvassák, olvashatják őket. A sorozat Achillesz-sarka így kétségkívül a válogatást irányító ízlés és kvalitásérzék. Célszerű tehát egy három (vagy maximum öt) tagú szerkesztőbizottság létrehozása, hogy ez a grémium a legmegfelelőbb embereket bízta meg az egyes kötetek összeállításával, gondozásával, s a válogatók ízlését, ha szükséges, korrigálja; -- a több szem többet lát elve alapján.

Az egyes köteteket rövid, 5-6 nyomtatott lapnyi informatív utószó kísérné; maga a könyv pedig a szerző arcképével indulna.

A sorozat egységes tipográfiaú kötetekből állna, ezzel is hangsúlyozva az egyes darabok összetartozását. Karcsú, elegáns könyvtestre, a papír, a betűk és a szedéstűkór gondos megválasztására, azaz – professzionális könyvtervezésre lenne szükség. Olyan könyveket kell létrehozni, hogy legyen jó érzés kézbevenni, lapozgatni őket. (Ez természetesen nem valamiféle újra föltámasztott, „barokkos” túldíszítettséget, kereskedelmi ízléshez/ízléstelenséghez való alkalmazkodást jelent. Sőt; inkább egy nagy és nemes tipográfiai hagyományhoz való mai csatlakozást.)

Maga a szöveg minden kötetben úgynevezett gondozott szöveg lehet csak. Még – az újjákeletű szokásokkal ellentétben – a levonatok korrigálása sem spórolható meg.

A sorozat, persze, más, „prózaibb” jellegű problémákat is fölvet. A legnagyobb gond nyilvánvalóan a finanszírozás kérdése. A sorozat egyes kötetei átlag ezer-ezeröttszáz példányban jelenhetnének meg, egy-egy könyv terjedelme kb. 250 oldal lehetne. (Egyes kötetek lehetnének valamivel vékonyabbak, egyesek pedig vastagabbak, de ez utóbbiak sem terjedelmesebbek, mint 350 oldal.) Ha azt akarjuk, hogy a „könyvtár” belátható időn belül teljes legyen, évente legalább 8 kötetet kellene kiadni. A megjelenítés így öt év alatt lenne lebonyolítható. (Sokkal hosszabb átfutási idő már a félbenmaradás lehetőségeit növeli meg.)

A sorozatban szereplő szerzők egy része szerencsére már nem jogdíjköteles, így örökösüknek már nem kell fizetni. Valamennyi – szerény – honorárium azonban az összeállítóknak mindenképpen dukál.

Mindéhez tehát pénz kell, méghozzá viszonylag sok pénz. Ma sajnos, alighanem egyik szegedi kiadónak sincs akkora szabad tőkéje, hogy egy ilyen, nem profitábilis vállalkozásba saját erőből belekezdjen – gondolom, önmagában még a különben altruizmusáról ismert Bába Kiadó is meggondolja, elkezdjen-e egy ilyen munkát. A kiadást magára vállaló könyvkiadó tehát külső támogatásra szorul. Esetünkben, úgy gondolom, a feladat jellege és fontossága okán, három nagy külső finanszírozó jöhet szóba. 1. Szeged városa, 2. a Szegedért Alapítvány és 3. a Nemzeti Kulturális Alapprogram. S természetesen nem kellene elzárkózni a támogatásra kész cégek és magánszemélyek följánlásai elől sem.

A terhek döntő hányadát azonban így is, úgy is a kiadónak és Szeged városának kellene állnia.

Hic Rhodus, hic salta.

Lengyel András

Korpusz angyalokkal

Aki tiszta forrásra talált

Gondolatok Papp György művészetéről

A pálya első és az egész életművet meghatározó élménye a magyar népművészet. A népdalok, balladák, szólamok, mondások és mítoszok világa. S ezzel a művészi programmal már a hatvanas évek végén hatalmas alkotói feladatot vállalt. Olyan művészi ars poetikát, mely áldás és átok egyszerre. De nehéz hűségét és megharcolt szépségét sosem tagadta meg.

Nem lehet véletlen ez az orientáció. A hatvanas évek szellemi pezsdülésének egyik meghatározó élménye a változás kényszere és szabadsága, a szarvassá változott fiúk forráskeresésének közösségi és egyéni feladatvállalása volt. Papp György is annak a generációnak tagja, akik szembesültek az elszakadás és rátalálás drámai és felszabadító konfliktusaival. Fiatalon másfél évtizedig volt vitorlázó sportrepülő, és aki oly sokszor látta fölülről a földet, az alföldi mezőket, folyókat, parányira zsugorodott embereket, akinek megadatott a lényeglátás-titka és a lényeglátás veszélye, az nehezen szabadul ettől akkor is, amikor az anyaföldet érzi talpai alatt. Egyszerre élheti át a föld megtartó erejét és a levegő fölzsabadított élményét. A „szarvasosnak” keresztelt nemzedék szinte minden művész tagja szembesült ennek a kettősségnek kihívásával. Tömören és világosan: szembesült a Bartók által megalkotott modell nemzeti-általános modelljével. A „Csak tiszta forrásból” igényével és a szarvassá válás kényszerével. Azzal a művészi programmal, melyet Kodály így fogalmazott meg: „... a kultúrát nem lehet örökíteni. Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.” De mit lehet megszerezni a múltból úgy, hogy ne tűnjön nosztalgikus révedezőnek és a régészet vagy néprajzi tudományos szikárságát is elkerülhessük? Ez volt annak a nemzedéknek a legnagyobb kihívása, s Bar-

tók munkássága a példa. Kiderült, ez olyan ember- és művészpróbáló feladat, amire divatok idején olyan sokan, ám hosszú távon, a múlt iránti olthatatlan kíváncsisággal és tisztelettel – ugyanakkor a kor kérdéseire is autentikus feleleteket adva –, igencsak kevesen vállalkoztak. Közéjük tartozik Papp György.

Több mint négy évtizedes alkotói tevékenysége során tudatosan építette pályáját a bartóki modell jegyében. Már egy korai kiállítás katalógusában nagyon pontosan fogalmazta meg célkitűzéseit: „Vonzódom a népművészethez, létjogosultnak és szükségesnek érzem annak az inspiráló hatását a képzőművészet területén. Tudatosan használok fel a magyar népi ábrázolóművészet motívumvilágát - azok képi tömörsége, erőteljes szűkszavúsága, stilizáltsága példamutató számomra. A népdalokban, balladákban rejlő egyetemes, örök emberi érzések és sajátosan nemzeti gondolatvilág új, korszerű képi megfogalmazására törekszem.” Munkássága éppen azért példamutató, mert a tudatosan vállalt program bebizonyította milyen gazdag, inspiratív, új távlatok nyitó és felszabadító ez az örökség. Az illusztratív motívumtérképektől, a dalok, balladák transzponálásától, a mézeskalácsosok, pásztorfaragók, bútór- és kopjafakészítők, himzsoasszonyok jelképvé sűrítő elemeitől eljutott a művészet lényegéhez, szellemiségéhez, sajátos gondolkodásmódjához, nyelvi és képi stílusához, világteremtő és magyarázó filozófiájához. Kiderült ugyanis számára, hogy a legkonzerválóbb erő nem a motívumok pontos lejegyzése – ez a tudományos kutatók feladata –, hanem az életérzés, a stílus, a világhoz való viszony megértése és megértetése, átmentése századokon át, és újrafogalmazás a megváltozott kor kihívásai közepette. Hiszen a stílus maga az ember, s mivel a népművészet kollektív produkció, azonos magával

Papp György kiállítása szeptember 28-ig látható a Kass Galériában

a néppel. A mai alkotó viszont szuverén és szabad ember, aki nevével hitelesíti munkáit, vállalja, hogy megérti és közvetíti mindazt, amit ez a nép és nemzet érez és ért, gondol és igényel.

Papp György éppen ennek a transzponálási igénynek nagymestere. Úgy „születhet meg” egy százados népdal linómetszetén, hogy az mai hangszerelésben idézi annak a kornak és a művésznak mai üzenetét; úgy idéz egy tragikus balladát, hogy annak sűrítőménye mai hétköznapi drámáinkat mutatja föl; úgy kacsint ránk egy ősi szólás rajzi hátlójából, hogy abból valamennyien értjük a mai poénokat; s úgy ragyogtatja föl zománcművein történelmünk legendáit, eleink palackpostáit, hogy fényben fürdő színeiben, rézvonalak-rajzolta tündérkedéseiben nemzeti büszkeségünket táplálja.

Kezdetben Papp György elsősorban rajzokat és linómetszeteket készített – bár pályakezdése éveiben festőnek indult –, mert ezen grafikai műfajokban vélte megtalálni a vállalt program legadekváltabb kifejezési formáit. Nagyszerű rajzi adottsága olyan biztos háttérrel jelentett számára, mely minden műfajban alapot szolgáltatott. A tusrajzok frissessége, elevensége, pontossága, egyértelmősége biztonságot adott számára, sőt, ez a műfaj kínálkozott a szellemes közmondások, megfontolásra érdemes szólások szimultán rajzi közlésére. A linómetszetek először fekete-fehérek változatai a balladák és a komor-bús népdalok képi megjelenítését segítették, később a színes linómetszetek a népi költészet színes palletájának színes grafikai megfogalmazásához vezettek. A hetvenes évek közepén jött a nagy találkozás a tűzzománccal. Olthatatlan szerelmem lett, immáron harminc éve keresi-kutatja fém-festék-anyagok és a tűz titkait. Anyag és gondolat tűzben alakuló és tűzből mentett szintézisét igyekszik tetten érni. Választott tematikája nagyon alkalmas volt az újabb transzformációra, a technika-technológia pedig egy új műfaj, a kép értékű, képzőművészeti kategóriájú

Kapuzőrök

dandóra koncentrált, de az igényes és autentikus megjelenítésre, az „előadásmódra” is. A tűzzománc minden fajtájában marandót alkotott. Ez a műfaj minden erényét összefogja, a biztos rajzosságot, a plasztikai szándékot, a színek elegáns és szimbolikus használatát, a keretezés eleganciáját – tökéletes harmónia mondandó és stílus között.

Papp György nagyformátumú, igényes és példamutatóan tudatos, ugyanakkor rendkívül gazdag művészetének tartópillére az elméleti megalapozottság, a választott tematika mély ismerete és a szárnyaló művészi szabadság kiteljesítő élménye. Ezek szintézise a magyar kortárs képzőművészet nyeresége, értéke, mértékadó minősége. És Csoóri Sándor szavainak igazolása: „...minden erőteljes hagyomány egyedüli célja az, hogy legyőzze a múltat. Még hozzá azt a múltat, amelyik nélkül elképzelhetetlen volna a megéledés. Egy nálamnál bölcselkedőbb bajlamú egyén talán nyugodtan le is írná: a hagyomány annyit jelent, mint újra és újra forradalmasítani a múltat...”

Papp György ezt teszi!

Tandi Lajos

Hungaricum

Száguldás

Galambbőrző harangszó

Déry István nevét vette fel a csanádpalotai iskola

Harangszó kellene most ide, semmi egyéb. Tiszta csengésű, érces hangzatú és messze szóló harangszó. Igaz, ennek zenei skálája roppant egyszerű. Bim-bam, bim-bam és nincs tovább. Csakhogy e püfán, duális hangjáték rendkívül átfogó, történelmi-léptékű üzenetet hordoz. Hogy az emberi létezés természete a férfi és a nő nem kapcsolatrendje közé van kifeszítve. Másrészt meg a földi, anyagi és a magas rendű égi, szellemi szférák közé. Tudjuk: koránt sincs véglletes szakadék e szélsőséges pólusok között. Ahogy az ismétlődő, duális hangpárok is jelzik: igenis létezik a lelki, szellemi megtisztulás, az örökös visszatérés misztériuma. Ne legyünk kishitűek: mostani ünnepi összejövetelünknek is lényegében ez a tartalma. Volt egy tehetséges csanádpalotai fiú, aki festői pályáján komoly, tanulságos eredményeket hozott létre. Csak Déry István pont tíz éve elment közülünk. Neve, szelleme most mégis visszazáll felnevelő közegére, a csanádpalotai nevelési-oktatási intézményre.

Mindössze 56 esztendő telt el a forstól, semmi többet. 1937-ben született, 93-ban már be is végezte életpályáját. S ráadásul születése és hirtelen halála jóformán ugyanarra az időpontra esett. Mintha létezése kereteit is feszesen megkomponálta volna. Hogy mi minden történt e több mint fél évszázados életűn? Itt a művész örömeiről, küzdelmeiről és sikereiről kellene beszélnem, nem is szólva félelmeiről, kudarcairól és szorongásairól. Im így derekasan elvesznénk a részletekben. Inkább úgy tekintsünk Déry István emberi, alkotói pályájára, mint egy sajátos, markáns egyéniség és korszakának különös találkozására. Különöséget említek, mivel az 50-es, 60-as években még a mostaninál is nagyobb szakadék tátongott a falusi és a nagyvárosi életforma között. Márpedig a művész innen, Csanádpalotáról startolt, majd élete jó része a Dél-Alföld metropoliszához, Szegedhez kötődött. Ugyanakkor a 60-as 70-es esztendők hazai valósága a polgárosodás, a kapitalizálódás kezdetét jelent legfrissebb történelmünkben.

Miért érdekesek e társadalmi, történelmi sajátosságok? Mindenekelőtt azért, mert Déry István egy feszültségekkel teli, átmeneti korszak gyermeke. Igaz, napjainkban sokan csak megvetéssel szólnak ezekről az évtizedekről. Mintha minden egyes dolog reménytelen ámyékban lett volna. Holott elég csak a fényes szellők társadalmi felfrissülésére, verbó generációjára gondolnunk. Arra a demokratikus mozgalomra, amelynek

keretében egyszerű, tehetséges és vidéki fiatalok bekerülnek a hazai szellemi élet centrális vérkeringésébe. Ki ne ismerné Szirtes Jdám, Soós Imre, Horváth Teri vagy Bessenyei Ferenc nevét, nagyszerű munkásságukat! Mint ahogy Déry István festői pályája is elszakíthatatlan e dinamikus, progresszív időszak látványos eredményeitől. Elvégre a 60-as években már úgy emlegetik, mint a szerkezetes, konstruktív piktúra egyik legígéretesebb képviselőjét. Más kérdés, hogy e korszak levegőjében már a realista és avantgárd kifejezés feszültsége is ugyanúgy ott vibrál. Mint látni fogjuk: erre a kihívásra is etikus, lakónikus választ tudott adni az alkotó.

Mert mit érnek a merészen cikázó, elvontabb formaelemek, ha hiányzik mögülről a személyes átélés tartalmi és alaki mozzanata. Nos, ez a dilemma akár a kortárs művészet egészére is áttehető. Annál is inkább, mivel a tárlatokon gyakran találkozunk amolyan modernkedő, gyatra utánérezésekkel. Déry Istvántól viszont mi sem áll távolabb, mint a szakmai, érzelmi hiteltelenség. Azt vallotta: csak arról beszélhetünk szépen, meggyőzően, amit érzékletesen átélünk, megtapasztaltunk. A többi csak langyos szósz és halandzsa.

Innen adódik, hogy az alkotó pályáját, munkásságát egy különös, építő természetű ellentmondás járja át. Hiába élt hosszú évtizedekig Szeged zsigongó belvárosában, a Tisza-parti település mozgalmas, artisztikus közegében, ám számára e kedves környezet félig-meddig idegen maradt. Inkább csak a folyó menti fákhöz, a magányos halász figurákhoz vonzódott képein. Habár ez is beszédes irányulás. Hisz Déry Istvánnak a csanádpalotai évek, a gyerekkor jelentette az igazi, felejtethetetlen élménykört. A tágas, pusztai térségek világa, aztán a lovak, az állatok, nem beszélve a kétkezi emberek kemény, karakteres létéről. Azt is mondhatnám: a művész a városi aszfaltrengetegben is megmaradt nomád tisztahágó, természetcentrikus személyiségnek. Nem véletlen hát, hogy Szathmáry Gyöngyi vitális, nagyszerű portrédomborművén is pont egy fa motívumot, egy jellegzetes szélfűjtő fát látunk az alkotó arcképe mellett.

De nézzük konkrétan, karakteresebb művészi megnyilvánulásait! Különös például, hogy a Szegeden élő alkotó épp Vásárhelyen rendezte meg első kiállítását. Pont Vásárhelyen, amely ekkoriban a nemzeti, népi

gyökerű realizmus hazai fellegvár. Más lapra tartozik, hogy a vehemens, pályakezdő Dér Istvánnak édeskevése köze van Tomyai vagy Koszta József festői szellemiségéhez. Sokkal inkább a szentendrei Barcsay Jenő és a mexikói monumentalisták nyomvonalain halad. A vásárhelyiek közül pedig az elementáris, robusztus erejű Kohán György a valódi rokona. Ami annyit tesz: e fortyogó indulatú fiatalember egyféle kemény szigorú formai rendteremtésre vállalkozik. Mértanis, konstruktív jellegű alakzatokban zárja motívumait, közben eleven ragyogású, dekoratív színakkordokat használ. Témavilágában viszont a paraszti létezés hétköznapi és ünnepi akusait idézi. Elég itt csak a meghívón is szereplő Mártélyi gótikára utalni, ahol a gyengéd asszonyok háromszögű sorfalából az élet himnikus, monumentális szentsége bontakozik ki. Innen is látszik: a fiatal művész mindenekelőtt a munka, a kollektivitás és a szépség szószólója. Mégis összefogott, korszerű nyelven beszél.

Ámde halad az idő! Dér István pedig egyre elégedetlenebb önmagával. Zavarja a vaskos, materiális képzetű formálás, ahogy az eleven, csapodár színhangzatokat is megelégteli. Ebből adódik, hogy a 70-es esztendő környékétől már egy megújult, magára talált festővel szembesülünk. Többnyire csak a föld melege barnák és sárgák férfias tónusaira hagyatkozik, s egyféle lírai, meditatív és atmoszférikus világ bomlik ki előttünk. Itt már csapkod a szél, zizegnek a nádák, s a kozmikus égi sugárzás is természetes. Még akkor is, ha a művészi szférában az emberi jelenlét súlya alaposan megcsappant. Immár nem kizárólagos főszereplők ők, hanem csak a természeti létezés szelíd reprezentánsai. A művész megfesti például szeretett édesapját fehér galambokkal. Majd a galambját sirató fiú személyes vallomása következik. Talán mondanom sem kell: ezúttal a hófehér galambok a gyerekkori világ erkölcsi tisztaságára utalnak. Másrészt meg egy vívódó, etikus tartású alkotóra. Mert hiába a megtalált szuverén művészi hang: Dér István ilyenképp is

igazmondó maradt. Többször is felmutatja a magány, az elidegenedés lélektipró gyötrelmeit, ahogy az ásatás öregemberének kezébe is talányos, félelmetes koponyacsontot ad. Ezzel szinte azt kérde tőlünk: mondjátok hát, mi tesz bennünket emberré igazában.

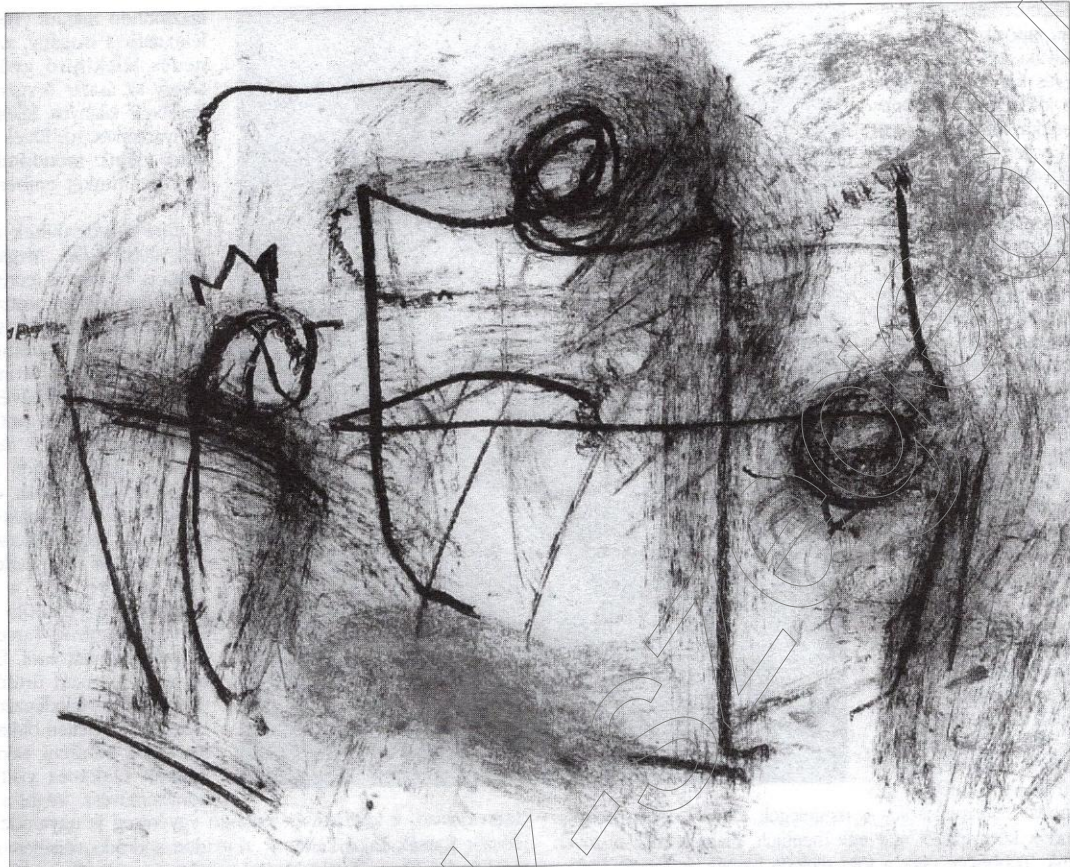
Erre mindenkinek magának kell választ adnia. Megette ezt ő maga is, ha nem is teoretikus módon. Élevtelében, vonzalmaiban viszont egy markáns, sokoldalú személyiséget tisztelhetünk. A ecsetet, palettát szorongató kéz gazdájáról, a festőművészről már szóltam. Egyébként gyötrelmesen, roppant igényesen dolgozott, szinte szabályszerűen kifestette lelkét. Aztán egy táblát, egy krétát és egy naplót kell odaképzelnünk Dér István mellé. Hosszú évtizedekig ugyanis félve tisztelt, legendás mestere volt a Szegedi Tanárképző Főiskola Rajz- és Művészettörténet Tanszékének. Persze a kondérokrol, fakanalakról és a gyorsan ürlülő vodkás üvegekről se feledkezünk meg! Isteni, felejthetetlen birkapörköltet tudott készíteni, szinte a szakácsok szakácsa volt. Valódi konyhaművész. Végül a rendszer-

esen olvasó, a költészetért rajongó egyéniség is ugyanide tartozik. Először Kassák Lajos kemény, szabadon sodródó verseiért rajongott, majd Szabó Lőrinc érzéken gazdag műveit. Így vélte: az igazi poézis voltaképpen nem más, mint a végső, kikezldhetetlen szavak varázsos birodalma.

Végső, megmásíthatatlan szavak és nevek? Ha most valami csoda folytán Dér István barátunk feléledne, s megtudná, hogy szülőfalujának iskolája az ő nevét fogja viselni, akkor bizonyára mélységesen ellágyulna, magába roskadna. ...s sírna, zokogna. Hogy mégis érdemes volt küszködni, vergődni. Aztán újra csend lenne, síri némaság, közben ismét magunkra maradunk. Az elképzelt távoli harangszó viszont továbbra is a tisztos, tartalmas életek becses méltóságát sugallja nekünk.

Szuromi Pál

Háromkirályok

Jákob lajtorjáján

Kereszty Zsolt kiállítása

A meglepetések tárlata. Talán így minősíthetném Kereszty Zsolt nemrégiben látott bemutatóját. Még akkor is, ha igazában minden egyes kiállításnak a meglepetések izgalmát, örömet kellene nyújtania. Sajnos közel sem ez a helyzet. Néha unalomig ismert, szokványos munkák villognak a falakon. Mintha azt sugallnák az adott alkotók: ismétlés a tudás atyja. Amde a tudatlan önelégültségé is. Olyan ez, mint amikor mindennapi diskurzusainkban egyre-másra elővesszük könnyedén kiszámítható, rutinos és agyonhallgatott lemezeinket. És csak mondjuk, mondjuk a magunkét. Kereszty Zsoltot inkább kevés szívű, intelligens embernek ismerem. Aki szemlátomást képes az alkotói felrészülésre, megújulásra. Aki látványosan élvezi az izgalmat, kockázatos kalandokat is.

Hogy miféle megújulásokról, miféle kalandokról beszélnek? Három, négy éve ismerem Kereszty Zsoltot, s két éve láthattuk egyik hangulatos, művészi kiállítását. Akkor főként változatos, könnyed aktképek sorakoztak a falakon, amelyek egy jó képességű, ígéretes fiatalonként állítottak elénk. Igaz, e természetelvé, sommás grafikák szomszédságában egy-egy fanyar, expresszív festmény is megjelent, nem beszélve néhány kubisztikus kísérletről. Ez utóbbi művek azért több mindent elárultak. Egyebek közt azt, hogy az alkotó jórészt biztonságban érzi magát a figurális tanulmányok tartományában, ezért nyilvánvaló kiruccanásokat tehet a modern kifejezés felségvizein is. Mindez reális, természetes mozgásnak tetszett. Hogy mi a helyzet a mostani felvonuláson? Nos, itt jócskán megnőttek, kiterbeleyesedtek a szellemi, stílári dimenziók. Mert immár az életszerű vázlatoktól egészen a minimalizmusig, a monokróm festészetig juthatunk el. Ezek mindenképp bátor, már-már fantasztikus nekirugaszkodások. És a néző akaratlanul is meglepetéssel regisztrálja ezeket.

De vissza a józan, természetelvé alapokhoz. Látható ugyanis: Kereszty Zsolt nemigen ismétli önmagát. Jóllehet innen sem hiányzik néhány oldott, levegős figurális tanulmány, csak nem ők a főszereplők. Inkább csak jelzik, hogy az alkotó az emberi test formai muzsikáját szinte hibátlanul le tudja kottázni. Kiemel, elhagy, közben zenei érzékenységgel vonalakat produkál. Ám ennél is fontosabb, hogy időközben e kifinomult rajzi elemek némiképp megszabadulnak a látványbeli kötöttségektől. Szinte önálló életre kelnek, mintegy vándorútra indulnak, hogy a létezés jelszerűbb, misztikusabb hangulatait közvetítsék. Az *Utolsó látogatókat* például egyféle tragikus, poetikus atmoszféra járja át. Nem az az érdekes, hogy itt álló és fekvő figurák konfrontálódnak. Inkább a fejformák analógiája meglehetősen. Hogy a halál démonát pusztán csak az élet privilégiuma teheti emberivé. Az *Aranykereszt* ennél is tovább megy. A kultikus jelben csak izgó-mozgó, érzékeny és absztrakt vonalak futkároznak. Mintha egyenesen élnének. Pedig formai keretüket az elmúlás szimbóluma biztosítja.

Talán ennyiből is látszik: Kereszty Zsolt számára az elvonatkoztatás, az absztrakció közel sem valami felelőtlen játszadozás. Majd mindig egy-egy téma, gondolat vezérli, amikhez jellegzetes, autentikus foltokat és cikázó vonalfutamokat keres. Többször visszatér a keresztény ikonográfia példázataihoz, miként a születés, a gyermekvilág motívumai is elevenen érdeklik. Szereti ugyan a könnyed, rusztikus, fekete-fehér tolmácsolást, de szemlátomást egyre inkább vonzódik a festői megnyilatkozásokhoz. Innen adódik, hogy alkalmanként puritán grafikai lapjaira is úgyszólván belecsap a villám. Vagyis cikázó, vörösés jelzések dúsítják a komorabb, feketés rajzolatokat.

Ezzel máris a festészeti munkák közelébe értünk. Nem árt meg-

jegyeznem: az művek nagy része az utóbbi esztendőben készült. Szóval: fölöttébb rövid idő alatt. Mégis feltűnő változatosságról, stílári mozgékonyaságról tanúskodnak a művek. Kiderül többek közt: Kereszty Zsoltot már nemigen érdekli a kubista térszervezés, valamiért elpártolt ettől. Csakhogy a szerkesztő elvű komponálás, a konstruktivizmus szemlélete jócskán beépült látásmódjába. Mint ahogy a kortárs festészet szükségzavú, minimalista felfogása is intenzíven befolyásolta szemléletét. E puritán, kevés motívumra hagyatkozó törekvés mindenesetre jótékony átfedésben áll az alkotó levegős, vázlatyszerű rajzi módszerével. Más kérdés, hogy itt azért egy jókora történelmi távolságot ugrotunk, s némiképp az intimítások szelídebb világát is magunk mögött hagytuk.

Mi tagadás: nekem a *Cím nélkül* látomása imponál leginkább. Bár erről a műről az akváriumok misztikus közegére, netán erotikus témákra gondolhatunk. Ám nem is ez a perdöntő. Inkább az,

hogy itt a komor, mértánias keretek és a belső foltmozgások érzékenyen konfrontálják egymást. Ha rajtam múlna: ezt az alkotást nyugodtan beválogatnám a nyári tárlatok kollekcijába. Művészi készenlét dokumentálódik benne. Ahogyan a *Belső képek* kontrasztos, absztrakt folitritmusában is hiteles, érzéki üzeneteket kapunk. Itt látjuk csak igazán: mit tesz a valós formákon edzett szakmai tapasztalat.

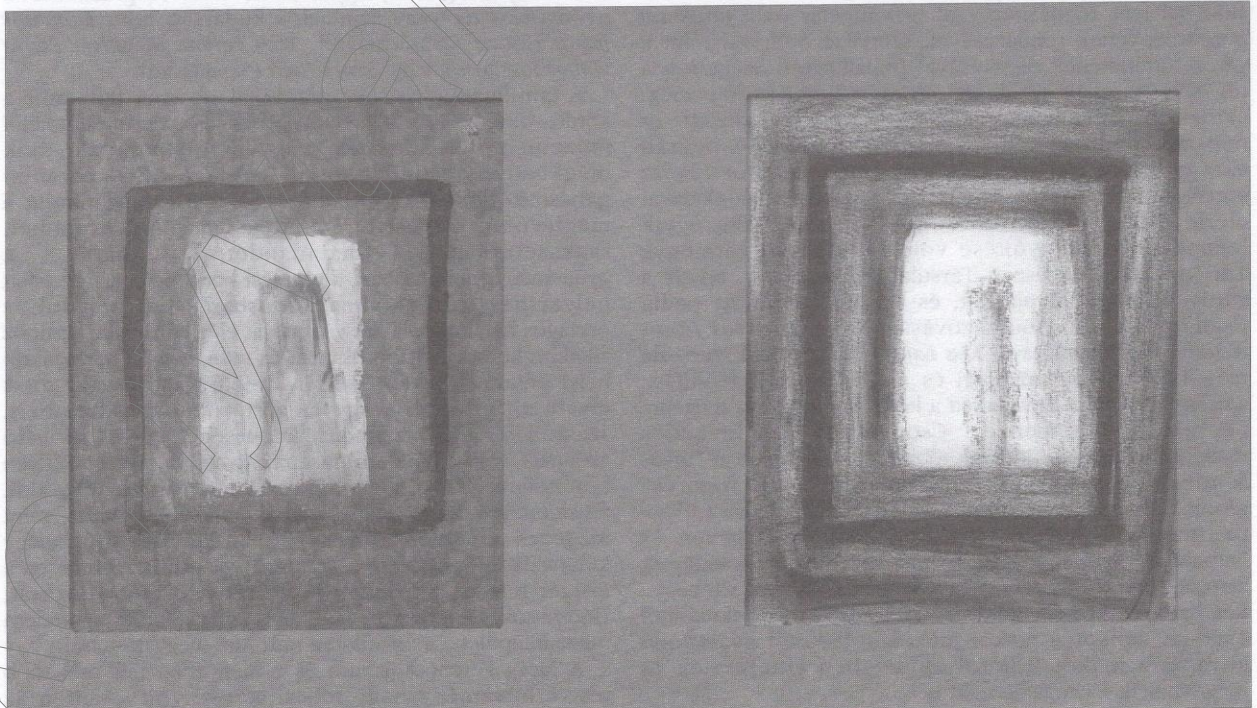
Az emberi kollektívákban igen sok gubanc és katasztrófa abból származik, hogy egy-egy figura a teljesség képzetének gondolja önmagát. Más szóval: a részegyed egészzé próbál avanszálni. Nos, a tárgyformálás a képzőművészet szférájában ez egészen másként

Felcsúszott szoknya

némigen akad hiba. Az idősebb kollega tapasztalatával mégis megjegyzem: némileg csínján kell bánni a stílári ugrádozással, kalandozással. Elvégre Osvát Ernő is arra figyelmeztet valamennyiünket: „A türelem az ember igazi tisztasága.” Persze könnyen meglehet: amit én most erőtlenebb, felszínebb munkának gondolok, abból néhány esztendő múlva átszellemültebb, elmélyültebb művek sarjadnak ki. Mert az alkotó életnek nincsenek merev, kicentizhető szabályai. Annyi azonban bizonyosnak tűnik: egészében izgalmas, dinamikus és tanulságos arcélú tárlatot rendezett Kereszty Zsolt a Bartók B. Galériájában.

Szuromi Pál

Belső képek

Szülőföldünk történetének kincsestárai

Szeged és Csongrád megye múzeumainak története

Amikor 1802. november 25-én gr. Széchenyi Ferenc a nemzetnek ajándékozta könyvtárát és értékes magángyűjteményeit, elindította a múzeum- és a könyvtáralapításnak azt a gondolatát és gyakorlatát, amely saját gyűjteményéből előbb a Magyar Nemzeti Múzeumot és a Széchenyi Könyvtárt hozta létre, majd sorra követték az ország nagyobb városainak gyűjteményalapításai. A hajdani Csongrád és Csanád vármegyében 120 éve kezdődött el ez a folyamat. A múlt kincseit elkezdtek gyűjteni nemcsak az akkori tehetősek, hanem a gondolat nagyszerűségét felismerő helyi magángyűjtők, az ügyet támogató polgármesterek és az önkormányzatok is.

A mai Csongrád megye területén a 20. század fordulóján még ez a két vármegye igyekezett megteremteni a maga múzeumi gyűjteményét, elsősorban a vármegyék székhelyén és a törvényhatósági városokban. 1867-ben megalakult a Magyar Történelmi Társulat, amelyhez kapcsolódva jött létre a vármegyékben a hasonló programú egyesületek. Elsőként a Csongrád vármegyei Történelmi és Régészeti Társaság Szentesen, majd Makón a Csanádvármegyei Régészeti és Történelmi Társulat.

Szegeden a kiegyezés utáni időkhöz még nem volt olyan társulat, amely figyelemmel kísérhette volna a magángyűjtemények gyarapodását, szervezhette volna a történelmi emlékek gyűjtését. 1871-ben a városi Szabadelvíví Körön belül jött létre az a történelmi és régészeti szakosztály, amely megfogalmazta a munkaprogramot a műemlékek gyűjtésére és védelmére. A szakosztály egyik alapítója és a program kidolgozója *Reizner János*, a későbbi szegedi múzeum és könyvtár első igazgatója volt. A városi múzeumalapításban az 1879-es árvíz utáni első lépést *Somogyi Károly* esztergomi kanonok negyvenezer kötetes könyvadománya jelentette. A gyűjtemény élére a város vezetése az akkori főjegyzőt *Reizner Jánost* kérte fel, aki 1882-től már főállásban csak a könyvtár és a múzeum gyűjteményének rendezésével, szervezésével, valamint a város történetének megírásával foglalkozott. Szentesen a régészeti tárgyak gyűjtését *Farkas Sándor* kezdte meg, akinek magánmúzeuma jelentős könyvtárat, kézirat- és néprajzi gyűjteményt is magába foglalt. Csongrád vármegyében először *Csallány Gábor* amatőr régész szervezte meg a régészeti leletek gyűjtését. Munkájával elérte, hogy a századfordulón már az ország egyik legnagyobb leletgyűjtése volt a Csongrád vármegye Történelmi és Régészeti Társulat gyűjteménye, amely a városi múzeum alapja lett, és alapító igazgatója pedig *Csallány Gábor*. Hódmezővásárhelyen *Tornyai János* festőművész irányításával *Kiss Lajos* néprajzkutató szervezte meg 1904-ben azt az ipari és mezőgazdasági kiállítást, amelynek néprajzi anyaga lett a később létrehozott múzeum néprajzi gyűjteménye. Csongrádon a hivatalos múzeumalapítás előtti időszak több mint harminc évét *Farkas Sándor* szentesi gyógyszerész és *Tari László* fogorvos szorgos gyűjtése jellemezte. Ők teremtették meg az 1956-ban megnyílt múzeum régészeti, néprajzi, fegyver- és katonai felszerelési anyagát és más múzeumi gyűjtemények alapját. Makón hosszú utat tettek meg a Csanád vármegye Régészeti és Történelmi Társulat 1885-ös megalakulásától 1906-ig, amikor a makói múzeum 1890-től gyarapodó anyagát a makói DEMKE épületében elhelyezték és megnyitották a látogatók előtt is.

Az alapítók mindenütt a magángyűjtők és az ott lakók segítségével – akik „behordták” a talált cserepeket,

pénzeket, csontokat az igazgatóknak –, teremtették meg a városi múlt kincsestárát.

Erről és a máról szól a közelmúltban megjelent tartalmas és szép kiállítású „Történelmi ismertető Szeged és Csongrád megye múzeumairól”, amely a Bálint Sándortól átvett találó címet kapta: *A hagyomány szolgálatában*.

A kötet öt fejezetének három, egymástól műfajilag is jól elkülöníthető része van: a Móra Ferenc Múzeum története és a hozzá kapcsolódó arcképvázlatok, valamint a gyűjteményeket bemutató tanulmányok; a társintézményekről szóló fejezetek és az életrajzi lexikon.

Egy jól szerkesztett, több szerzős munkát általában a tartalomjegyzék alapján szoktak ismertetni. Ez a Csongrád megyei múzeumokat bemutató tanulmánykötet egyedülálló tartalma és a neves múzeumi szakemberek, mint szerzők miatt is csaknem lehetetlen. A legtöbb szerző egész élete munkájáról, alkotásáról dicsérendő pontossággal, tárgyilagos visszafogottsággal ír, amikor az általa vezetett városi múzeum, vagy egy-egy gyűjtemény történetéről, az elmúlt évtizedek eseményeiről ad számot.

A szegedi Móra Ferenc Múzeum, mint a Csongrád megyei Önkormányzat Múzeuma az egységes megyei múzeumi szervezet élén összesen öt városi múzeum és a hozzájuk kapcsolódó nyolc kisebb különálló gyűjtemény, kiállítás szakmai irányítója. Ebből következik, hogy ezt a szervezeti egységet bemutató kötet nem szokványos tanulmánykötet, de nem is múzeumtörténeti monográfia. A kötetben *huszonnégy szerző* tekinti át mindazt, amit témájukról, munkahelyükről, szaktudásuk, szívük, kedvük szerint – többé-kevésbé azonos szempontok alapján – fontosnak tartottak elmondani. Nehezen akadna más – talán egy-két hivatásos vagy helytörténész –, aki különkülön tudná visszaadni a mindennapos múzeológusi munka szépségét, felelősségét, izgalmát, egyedülálló, örömteli pillanatainak gyönyörűségét vagy sajnálatos kudarcát, mint *Dömötör János* Hódmezővásárhelyről, *Tóth Ferenc* Makóról, *Rózsa Gábor* Szentesről vagy *Szücs Judit* Csongrádról.

E tanulmányokat, beszámolókat olvasva felmerült a kérdés, hogy kinek volt nagyobb az érdeme: a semmiből múzeumot teremtőknek, vagy a folytatóknak, akik megküzdve a mindenkor pénzihiánnyal, a korabeli gáncsoskodókkal úgy teremtettek újat, hogy mindig a meglévőhöz képest teremtettek mást, modernebbet, szakszerűbbet, maradandót. Újat a gyűjteménygyarapításban, a vezetési koncepcióban, az adott helyzethez való alkalmazkodásban. Mint például az országos hatalmi-politikai viszonyok elég sűrű változásaihoz alkalmazkodva. A háborúk alatt és után, vagy a mindenkor helyi önkormányzatok személyi adottságait, jó vagy rossz elvárásait elfogadó vagy megértő mind-mind embert, szaktudást, alkalmazkodási képességet, túrést próbáló alkalmak voltak minden múzeumi igazgató esetében. Ilyen körülmények között mindig azok teremtettek újat, akik felismerték a helyi adottságokban rejlő lehetőséget, mint Szegeden a múzeumbővítést, majd a két nagy gyűjtemény különválását és újabban a korszerű raktározást. Szentesen a Polgár-ház és a Friedrics-féle fényirda létrehozását, Hódmezővásárhelyen az Alföldi Galéria, Makón a modern múzeumépület, Csongrádon a múzeum megvalósítását.

A Móra Ferenc Múzeum és a megyében működő több testvérintézmény nagy teljesítménye volt – ebben az áttekintett történelmi időszakban – *Erdei Ferenc* kezdeményezésére az országosan is elismert vállalkozás: az

Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark létrehozása, amelyben valamennyi múzeum valamennyi osztálya aktívan részt vett. Különösen a régészek, a néprajzosok és a történelmi osztály végzett maradandó és értékes munkát. Létrehozták az ország egyik legszebb, leggazdagabb és ma is leglátogatottabb emlékhelyét, egyedülálló néprajzi együttesét a falumúzeumot, a romkertet, a Feszty kórképet és számos egyéb kiállítást. Csak mindemögött olyan küzdelmes évtizedeket kellett megélni minden résztvevőnek, amelyre nem feltétlenül volt szükség.

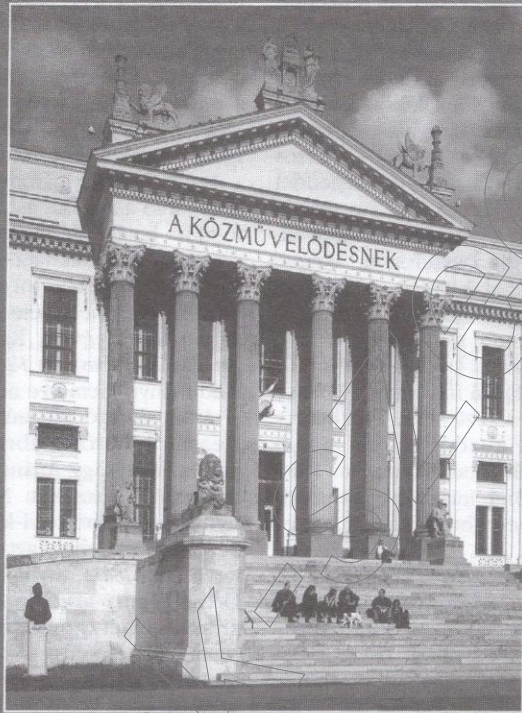
Kinek az érdeme, kinek a vesztesége mindaz, amiről a városi múzeumokat bemutató íráskor szólnak? Az élet bizonyára eldönti éppúgy, mint a keletkezéskor vagy a kibontakozás és az újjáteremtés időszakában is, amikor minden pénzügyi és szakmai vita mindig megoldódott. Sokat vitatták az ópusztaszeri emlékpark létrehozásának szükségességét, megoldásának anyagi hátterét, sőt a szakmai feltételeket is. Végül az élet mégis a megye múzeológus szakembereit igazolta.

A Móra Ferenc Múzeum történetének megírását Nagy Ádám és Fári Irén igen alapos levéltári és irattári kutatásokra támaszkodva, valamint a korábbi rész tanulmányok felhasználásával igen jól oldották meg. Időrendben áttekintik a múzeumlapítástól máig azt a történelmi múltat, amely országos hírűvé tette a szegedi múzeumot az alapító Reizner Jánostól 1998. február 16-ig, amikor a szentesi Koszta József Múzeum régész igazgatója, Vörös Gabriella kapott megbízást az intézmény vezetésére.

A korábbi igazgatók tevékenységének bemutatását úgy oldják meg, hogy objektív képet kapunk a múzeumok és a gyűjtemények egyes igazgatási korszakhoz köthető fejlődéséről. Mondanivalójukat jól kiegészítik azok az arcképvázlatok, amelyek a múzeum kiemelkedő igazgatóit mutatják be. A köretszerkesztő koncepciózus elgondolását igazolja, hogy *A múzeum kincsei* című főfejezet minden egyes beszámolója tartalmilag szervesen kapcsolódik a történelmi fejezethez, annak egy-egy igazgatói periódust bemutató részletéhez.

A bevezető tanulmány első két történelmi periódusát Fári Irén foglalta össze a korábban már megjelent tanulmányai és újabb források alapján. Fári Irén itt sokkal rövidebben és tömörebben mutatja be az alapítás Reizner János nevéhez fűződő eseményeket, majd a gyűjtemények kialakulásának történetét. Jól érzékelteti Reizner János szervező munkásságának sokoldalúságát, munkájának precizitását és gyűjteménygyarapító érdemeit. Az éremtár, a régiségtár és a történelmi képcsarnok, majd a természettudományi tár létrehozását méltán dicséri a későbbi utód, Tömörkény István, ekkor még újságíróként, amikor ezt írja: „Gazdag tárbáz már ma is a városi múzeum s Reizner nem kíméli a fáradságot,

A HAGYOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

TÖRTÉNELMI ISMERTETŐ SZEGED ÉS CSONGRÁD MEGYE MÚZEUMAIRÓL

hogy még gazdagabbá tegye. Tudományos kincstár válik abból, méltó párja a Somogyi-könyvtárnak, s megnyitásával büszke lehet rá Szeged.” 1896. szeptember 6-án ünnepélyesen meg is nyitották a „Közmuvelődésnek” szentelt kultúrpalotát, amelyben az első múzeumi kiállítást három évvel később az egyre bővülő képtári, éremtári, régészeti és történelmi anyagból rendezték. Ez a kiállítás Reizner csaknem húsz éves gyűjtő- és feldolgozó munkájának bemutatása volt. „Szépséges álma” valósult meg. Sajnos, a kötet nem egészíti ki az itt elmondottakat egy Reizner portréval, mint az utódokról írottakat teszi.

Az alapítót követő igazgatók méltó folytatói lettek a „ritka ember” alkotásának. Tömörkény István, aki 1904-től 1917-ig töltötte be az igazgatói tisztelet, olyan kitűnő munkatársaival, mint Móra Ferenc, Szász Gyula, Lányi Béla és Lakatos Károly tovább finomította a múzeumi szervezet kereteit, de a Somogyi-könyvtár is, amelynek élére a fiatal Móra Ferenc nevezte ki. A többi múzeumi gyűjtemény mellett az ő kezdeményezésére bővült a múzeum néprajzi osztálya. Móra később így ír erről: „...az Alföld öt vármegyéjének etnográfikumát képviselő hatalmas gyűjteményével mindjárt a budapesti néprajzi múzeum után következnek.” - a szegedi. Tömörkény István kétségtelen legnagyobb múzeumigazgató alkotása ez volt. De nagy gonddal gyarapította a természettudományi tár, az éremtár, a képtár anyagát és a háborús években a jelenkori történelmi adattárát is. Az igazgatói tevékenységről írottakat jól kiegészíti, sőt mondanivalójával felülmúlja Lengyel András: „Szeged kultúrpalotájának legnagyobb raritása” Tömörkény István című írása, amely az egész életművet méltatva megfogalmazza azt is, hogy „Az életmű, amelyet létrehozott a legjelentősebb, amelyet a szegedi múzeum falai között valaha is megalkottak.”

A múzeumtörténet további fejezeteit már Nagy Ádám írta nagy forrásháttérrel, helyismerettel, ebből következő hozzáértéssel és mértéktartással. Tanulmánya - a területi korlátok között - részletesen feltárja egy-egy igazgató működésének legjellemzőbb tényeit, vezetésének, hozzáértésének egyedi vonásait. A Somogyi-könyvtár és a Városi Múzeum sorrendben következő nagyformátumú igazgatója Móra Ferenc volt, aki 1917-től 1934-ig vezette az intézményt. Nagy Ádám bemutatja, hogy a Móra-korszak milyen nehéz körülmények között indult. Érzékletesen leírja, hogy a háború utolsó éveit, majd a forradalmak elbizonytalanító viszonyai miatt voltak nehezen átvészeltetők. A gyűjteménygyarapítás és a két intézmény működtetése, az anyagi feltételek minimális biztosítása, a megfelelő szakemberek alkalmazása miatt jelentettek egyre súlyosabb gondokat. Még a gyűjtemények biztonságos őrzése sem volt megoldott, amit az 1918-as betörés is mutat,

amely érzékeny veszteséget okozott a múzeumnak. Az eseményeket gondosan leíró tanulmányból megtudjuk, hogy Móra olyan kitűnő munkatársakkal dolgozott, mint Cs. Sebestyén Károly, aki néhány évig utóda is volt, Czögler Károly, Lugosi Döme, mások, akik Móra kezdeményezésére nagy hozzájárulással segítettek létrehozni a meglévő osztályok mellett az országosan egyedülálló művelődéstörténeti gyűjteményt. A könyvtári és múzeumi anyag átrendezésével olyan új tudományos igényességű gyűjtemény-együttes jött létre, amely méltán keltette fel a múzeumi szakemberek és a szegedi nagyközönség érdeklődését is. Móra tervének megfelelően külön kiállítási terembe helyezték el az iparművészeti tárgyakat, a városi céhes tárgyakat és emlékeket, különböző tárgyi és írásos dokumentumokat, a hadtörténeti tárgyakat és a Szegeddel kapcsolatos világháborús emlékeket. Az átszervezés után a múzeum és a könyvtár látogatottsága ugrásszerűen megnőtt. Az anyagi gondok enyhítésére pedig összefogtak Szeged tehető polgárai és 1920-ban megalakították a Szegedi Múzeumbarátok Egyesületét, amely jelentős összegű tagdíjaiból nyújtott a múzeumnak anyagi segítséget.

A tanulmány érzékelten mutatja be azt a heroikus küzdelmet, amelyet Móra és munkatársai folytattak 1927-ig a múzeum és a könyvtár működésének biztosítása érdekében. Csak a gondok enyhülése után kezdődhetek meg a tervszerű ásatások, amelyekről kitűnő tanulmányban Kürti Béla emlékezik. A régész Móra című írásában. Bemutatja Móra régészeti korszakait, ásatási eredményeit és régészeti témájú írásait.

Nagy Ádám tanulmánya a továbbiakban részletesen kitér Móra múzeumbővítési tervére, sőt arra az ötletére is, hogy a kettős intézmény közel ötvenéves fejlődése során olyan mennyiségű szellemi és tárgyi értéket gyűjtött össze, hogy előbb-utóbb szét kell hogy váljon.

Ekkorra már a két intézmény országos elismerést érdemelt ki. Móra Ferenc kitűnő hazai és nemzetközi kapcsolatokat épített ki és munkakapcsolatot alakított ki a

szegedi egyetemmel is. Nagy gondot fordított a tudományos, elsősorban régészeti tanulmányok publikálására. Halálával nemcsak a várost érte pótolhatatlan veszteség, hanem az egész ország múzeumügyét is. Nagy Ádám tényfeltáró írása az intézményszervező, a kutató, a tudományos kapcsolatokat szervező, a közönség igényeire figyelő Mórát, mint múzeumigazgatót mutatja be. Részletesen leírva, érzékeltetve a deformáló napi gondjait és a szegedi Somogyi-könyvtár, Városi Múzeum hírnevének megalapozásáért végzett kiemelkedő, országos jelentőségű munkáját. E fejezetek megismerése után nem véletlen, hogy a múzeum előtti teret Reizner János, Tömörkény István és Móra Ferenc szobra díszíti és 1951 óta Móra Ferenc nevet viseli a szegedi múzeum.

Nagy Ádám a három múzeumteremtő igazgató utódairól is hasonló alaposítással, szakmai hitelességgel és részletesen ír. Móra halála után két évig Cs. Sebestyén Károly, a néprajz egyetemi magántanára volt a megbízott igazgató, akinek a város a Dömötör tornyot, alapos építészettörténeti és művészettörténelmi elemzést köszönheti, a múzeum pedig az ott töltött éveit. Egész életútjáról a kötetben *Juhász Antal: Cs. Sebestyén Károly munkássága* címmel írt kitűnő tanulmányt, kiemelve néprajztudósi tevékenységét.

A következő múzeumigazgatóról és régészről, Csallány Dezsőről Vörös Gabriella írt arcképvázlatot, amely jól kiegészíti a Nagy Ádám által gondosan áttekintett nyolcéves igazgatói időszakát. Munkáját már a közgyűjteménnyé nyilvánított Somogyi-könyvtárban és Városi Múzeumban kezdhetette el, amely azt jelentette, hogy az intézmény többé-kevésbé biztos anyagi támogatásra számíthatott. Csallány Dezső régész alapképzettségű, és édesapja Csallány Gábor szentesi régész, múzeumigazgató révén pedig meghatározó személyes élményei voltak mind a régészeti tepermunkát illetően, mind a múzeumigazgatói munkáról. Mindezek alapján nem véletlen, hogy a sok mindennapos igazgatói gondja mellett a régészeti munkát tekintette egyik fő feladatának. Katonai szolgálata miatt szakadt meg igazgatói

tevékenysége. Az átmeneti időszakban néhány hónapra *Majtényi Béla* kapott igazgatói megbízást, majd *Szóke Mibály* könyvtáros lett igazgató, aki 1949-ben felmentést kapott a múzeumigazgatás alól, és csak a Somogyi-könyvtár igazgatója maradt az államosításig. A múzeum élére pedig *Bálint Alajos* kapott megbízást, aki 1968-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be ezt a posztot.

A következő időszokról írott fejezetek az eddigiektől abban különböznek, hogy míg a szerzőnek az eddigiekhez kevesebb forrás állt rendelkezésére és elsősorban a már hozzáférhető forrásfeldolgozásokra, tanulmányokra, addig 1950-től elsősorban levéltári forrásokra és irattári dokumentumokra támaszkodhatott. Ezek a fejezetek is adatgazdagok, pontosak, részletesek, nemcsak leíróak, hanem értékelők is. Érezni, hogy a szerző is egyre jobban ismeri ezeket az időszakokat.

A tanulmány sokoldalúan bizonyítja, hogy Bálint Alajos igazgatósága rendkívül nehéz időszakban bontakozott ki. A múzeumot hivatalosan 1951. január 1-én államosították: neve ekkor Állami Múzeum, Szeged. Bálint Alajos első teendőjének tartotta, hogy ezt a teljesen jellegtelen elnevezést megváltoztassa. Új nevet kért. Javasolta Móra Ferenc nevét, melyet a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának akkori elnöke, aki természetesen ismerte Móra Ferencet, 1951. április 2-i levelében el is fogadta.

A szerző részletesen bemutatja a múzeumok államosításának folyamatát és a Múzeumi Központ centralizációs törekvéseit. Alaposan elemzi ennek mibenlétét: a központi feladat meghatározó tevékenységét és a bürokratikus felügyeleti gyakorlatot. Jellemző, hogy alig három év múltán már újra átalakították a magyar múzeumok szervezeti és felügyeleti rendszerét, amely továbbra is sok adminisztratív feladatot jelentett az egyes múzeumi osztályoknak, de az igazgatásnak is. 1954-1955 között bővítették a múzeum épületét, amellyel valamelyest enyhült a gyűjtemények elhelyezési gondjai, de lényegében - mint a szerző írja - nem oldott meg semmit.

A tanulmány szerzője bőséges adatokkal mutatja be a múzeumi munkatársak létszámának emelkedését, az újabb és újabb kiállítások, köztük több állandó bemutató szervezését, a múzeum első évkönyvének megjelenését. Majd az 1956 utáni időszak új anyagi és létszám gondjait, és az egész időszak múzeumszemléletét. A múzeumok életében új helyzetet teremtett, hogy 1959-től 1963-ig fokozatosan tanácsi kezelésbe kerültek. Ettől kezdve a Móra Ferenc Múzeum szakmai, gazdasági és adminisztratív irányítása alá került a hódmezővásárhelyi, a szentesi és a makói múzeum, majd a csongrádi és a szegvári falumúzeum is. E nagyarányú átszervezés bemutatása mellett a tanulmány kitér arra is, hogy a tudományos eredmények közzétételére folyamatosan megjelenik a Múzeumi Évkönyv, rendszeressé válik az egyetem Okortudományi és Régészeti Tanszékkal való együttműködés, melynek eredményeként a múzeum óradókat ad az egyetemnek és 1963-ban közösen rendezik meg az első Régészeti Tudományos ülésszakot is. Részletes tájékoztatást kapunk a múzeum létszámviszonyainak alakulásáról, kiállításairól és a munkaszervezési múzeum létrehozásának tervéről is. A kötetben Bálint Alajos életútját *Kőhegyi Mibály* változta fel nagy szakmai hozzáértéssel, adatgazdagsággal, a sokrétű alkotó élet bemutatásával, a gondjait is ismerő kollega, a barát őszinte együtérzésével.

Bálint Alajos nyugdíjba vonulása után átmenetileg Dömötör János, a hódmezővásárhelyi múzeum igazgatója kapott megbízást addig, amíg pályázat útján 1970. február 1-jétől *Trogmayer Ottó*, a Móra Ferenc Múzeum csoportvezető régészét kinevezik a Móra Ferenc Múzeum igazgatójává és egyben a Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága vezetőjévé. Munkásságát a kötetben *Fodor István: A hazátért pannóniai* című sajátos szakmai-baráti, kollegális hangvételű portré-vázlatában mutatja be. Nagy Ádám: A fellendülés évtizedeként mutatja be Trogmayer Ottó igazgatóságának három év híján három évtizedét. A

mindössze nyolc oldalas fejezet szerzője már nem részletez a tőle megszokott alaposággal, hiszen a gyűjteményekről szóló részletes beszámolók már ennek a leghosszabb igazgatási periódusnak az eredményeit tükrözik.

A szerző bemutatja Trogmayer Ottó igazgatásának három szakaszát. Az első a legsikeresebb periódust a közművelődési törvény határozta kiállítás meg, de legfőbb jellemzője mégiscsak az volt, hogy kiteljesedett a korábbi évtizedek múzeumi munkájának, küzdelmének eredménye. Volt mire alapozni az új körülmények között. Elég emlékeztetni, hogy ebben a szakaszban nyílt meg az új szemléletű állandó régészeti kiállítás „*Hunok, avarok, magyarok*” címmel. Ugyanekkor nyílt az állandó képzőművészeti kiállítás is „*Szegedi Galéria*” névvel. Ezek mellett 28 időszakos kiállításban is gyönyörködhetek a múzeumlátogatók, akiknek a száma elérte a több mint kétszázezer főt. Ebben a periódusban indult az ópusztaszeri ásítás, melyet öt éven át háromszor kéthetes nyári régésztáborba szervezett hazai és külföldi régész és történész egyetemi, főiskolai hallgatók, valamint érdeklődő középiskolások segítettek. Ez a munka része volt az ópusztaszeri Nemzeti Emlékpark létrehozásának. Ennek keretében a régészeti ásítások, a néprajzi szabadtéri gyűjtemény kialakítása mellett indult a Feszty-körkép helyreállítása is.

A második szakasz 1983-ban a múzeum száz évének áttekintésével és ünneplésével kezdődött. A csaknem teljesen kicserélődött, megfiatalodott, szakképesített múzeológusok új arculatot adtak az egyes gyűjteményeknek, osztályoknak. Trogmayer Ottó lett a régészeti, Juhász Antal a néprajzi, *Gaskó Béla* a természettudományi, *Szelesi Zoltán* a képzőművészeti osztály vezetője. Ebben a szakaszban adták át a Fekete Házat, amely *Zombori István* vezetésével a Történeti Osztály gyűjtő és kiállító helye lett kitűnő munkatársakkal. Jelentős változás volt, hogy a Somogyi-könyvtár kiköltözött a múzeum főépületéből, amelynek lebonyolításáról, következményeiről részletesen szól a tanulmány.

A régi épület átalakítását 1989-ben fejezték be. Ez az év Trogmayer Ottó igazgatásának harmadik szakaszának és az országban lezajlott rendszerváltásnak a kezdő éve. Az ekkorra kiteljesedett életműről már nem a múzeumtörténet befejező fejezete, hanem az ahhoz kapcsolódó részletes, alapos osztály-beszámoló szólnak. Ezek szakszerűen tájékoztatnak az osztályra szerveződő gyűjtemények történetéről, gyarapodásáról, vezetőikről, kiállításaikról, országos és nemzetközi kapcsolataikról, kiadványaikról. A tényfeltárási tanulmányok, amelyek többségükben már tanulmányok, könyvek, szakmai munkásságuk alapján már országosan ismert szerzők írtak további információkat adnak a bevezető tanulmányhoz is, hiszen áttekintik valamennyi igazgatási szakaszban elért eredményeiket, gondjaikat. Trogmayer Ottó a régészeti gyűjteményről írt tanulmányban nemcsak befejezi a róla szóló történeti fejezetet, hanem elmondja mindazt, amit az osztályra szerveződött gyűjtemény fejlődéséről, állományáról, munkájáról fontosnak tartott. A történeti gyűjtemény fejlődését 1883-tól Zombori István mutatja be, amelyben nemcsak a gyűjtemény fejlődésének, kiteljesedésének történetéről, hanem a történelmi tárgyi gyűjtemény anyagáról: a textil- és viselettörténeti, a bútortörténeti, az iparművészeti, a fegyver- és céhes anyagról, valamint a pecsétnyomókról, bélyegzőkről is tájékoztatást ad. Ugyanígy mutatja be a dokumentum gyűjteményt is, amely magába foglalja az irat-, plakát-, térkép- és nyomtatványgyűjteményt, valamint a fotótárat, a képeslapgyűjteményt, a hangtárat, az adattárat és a közigazgatás-történeti gyűjteményt. Végül áttekinti a történelmi osztály feladatait, emlékezetes kiállításait, rendezvényeit és a zömmel ezekhez kapcsolódó, korántsem teljes kiadványait.

Nagy Ádám az ország egyik legnagyobb numizmatikai gyűjteményét, az éremtárat mutatja be 1814-től a kegyesrendi tanárok, majd Reizner János egyéni

gyűjteményétől kezdve természetesen máig. Nem véletlen, hogy Reizner János határozta meg az éremtár szerkezetét, a leltározás írásos formáját, sőt ő készítette a pénzletek első részletes leírását is, amely máig egyedülálló kincse az éremtárnak. Minderről és a gyűjtemény gyarapodásáról, mai állapotáról a tőle megszokott alaposággal ad számot a kitűnő tanulmány szerzője.

Gaskó Béla szakmai hitelességű írása a természettudományi gyűjteményről a múzeum egyik legrégebbi és az alapítástól kezdve a legszakoszerűbben kezelt gyűjteményét mutatja be. A tanulmánycímekek jelzik a gyűjtemény fejlődésének szakaszait. Ezek: a gyűjtemény kialakítása (1885-1904), a gyűjtemény kibővítése helyi flóra- és faunaelemekkel (1904-1917), a Czögler-korszak (1917-1936), a gyűjtemény szétzilálódása és újjászervezése (1936-1957) és végül a megújult természettudományi részlegről (1957-1999) ír. A tanulmány tehát nem a múzeumigazgatás periódusaihoz köti az osztály bemutatását, hanem a gyarapodáshoz és a szakmai fejlődést teszi hangsúlyossá. Ezt dokumentálja az adományozók számbavétele éppúgy, mint a gyűjtemény számszerű adatokkal való bemutatása, amely a kötetben példamutató adattár a gyűjtemény állományáról.

T. Knottik Márta az iparművészeti gyűjteményt, valamint a fénykép- és negatív tárat mutatja be. Ezek a gyűjtemény bemutatók is igen szakszerűen alaposak, amelyek a szerző gondos, precíz gyűjtő és állományregisztráló munkáját dicsérik. A tanulmányok közös vonása, hogy a gyűjtemény anyagának gyarapodását a leltárkönyvekhez köti, amelyekből kiderül az adományozó neve, és a bekerült tárgy állapota. Az a tény, hogy ezek a gyűjtemények ma már a Történelmi Osztályhoz tartoznak, meghatározza a további gyarapítás lehetőségét, formáját, feltételeit is.

A képzőművészeti gyűjteményt új vezetője, *Nagy Imre* ismerteti, részben a művészettörténeti bemutatás módszerével, de számot adva a gyarapodásról, az ajándékozókra és az állomány mai állapotáról is.

A hányattott sorsú irodalomtörténeti gyűjteményt *Lengyel András* az irodalomtörténetész jártasságával, alapos helyi ismeretével és az általa kezelt anyag forrásértékének szakszerű elemzésével mutatja be. Ide kívánkozik *Tanádi Lajos* két gyűjtemény-bemutató írása, amely hozzáértéssel mutatja be a Kass Galériát és a Varga Mátyás színház-történeti kiállító házát.

Végül a kötetnek két olyan fejezetéről szólunk, amely egyrészt kiegészíti a történeti múltat bemutató fejezetet, másrészt olyan szerves része a múzeumművelődésnek, amely nélkül nehezebben tudna az érdeklődő eligazodni a kötetben szereplő muzeológusok munkásságának számbavételekor. A múzeumi kiadványokról a történeti fejezetet lezáró bibliográfia tájékoztat. *Vukovné Sprok Ildikó* könyvtáros munkája a múzeumban folyó tudományos munka fontos dokumentuma. Érdemes lett volna a Múzeumi Évkönyv és a Múzeumi kutatások Csongrád megyében című sorozatokat úgy bemutatni, hogy az egyes számokban megjelent tanulmányokat is közli, mert így a személyekhez kötött publikációk az évszám mögé rejtözve ismeretlenek maradnának.

Kitűnő szerkesztői ötlet volt, hogy a kötet végén Szeged és Csongrád megye múzeumainak munkatársairól egy életrajzi lexikon is jelenjen meg. A névlegesen csak *Függelék*, valóságosan egy kitűnő önálló része lett a kötetnek. E nélkül nehéz lenne pontos képet kapni azokról, akik életüket töltötték a „hagyomány szolgálatában“, akik létrehozták a múltunk kincseit őrző gyűjteményeket, akik szolgálták a magyar kultúrát a múltkeresés semmivel sem pótolható eszközeivel: a gyűjtés kényszerével és szakmai kíváncsiságával. Olvashatjuk az alapítók életútját, az említésre méltó igazgatók érdemeit és a muzeológusok életrajzeit. *Bodrits István* lexikonszerkesztő a tőle megszokott fegyelmezett, gondos, a biollexikográfia szabályait követő munkájával igyekezett a rendelkezésre bocsátott adatok, és az általa feltárt ismeretek alapján olyan

lexikont készíteni, amelynek közölt adatai önmagukban minősítenek. Egy ilyen munkát nehéz „együltőhelyben elolvasni“, de böngészni érdemes. Olyan ismeretekkel gazdagodunk, amelyekről - ha sejtettünk is - nem lehetett meggyőződésünk.

A lexikon adatgyűjtési műhelytípus, de néhány muzeológusról szívesen olvastunk volna, mint pl. Rózsa Gaborról, aki nemcsak ismerteti a kötetben a szentesi Koszta József Múzeumot, hanem megálmodója és létrehozója volt a Péter-háznak és a Friedrich-féle fényirodának. Ha részletes ismertetőt kapunk a Szenteshez és Csongrádhoz egyaránt kapcsolódó Farkas Sándor múzeumalapító-magángyűjtőről, akkor a névadó Tari László is megérdemelt volna néhány sort. Nyilván a válogatás szempontjai is közrejátszottak abban, hogy ki marad ki és ki kerül be a névsorba, de a mindössze két sorban említettek közé olyanok is besorolhatók lettek volna, akik munkájukkal azt kiérdemelték. Mint pl. Tolnay László, aki Szuromi Pál munkatársaként 1986-1993 között dolgozott a képzőművészeti gyűjtemény kezelőjeként.

A fotók a kötet szépségét emelik, de szakmai dokumentumértékük is elvitatathatlan. Két nagy csoportra oszthatók: az archív felvételekre és a reprodukciókra, illetve a nemrég készült felvételekre. Mindkettő szakmailag kifogástalan. A két képcsoport dokumentumértékű és nem pusztán illusztráció. Mindkettő *Dömötör Mihály* fotográfus szakértelmét dicséri. Különösen szépek a képzőművészeti gyűjtemény anyagából válogatott reprodukciók. *Iffy Dömötör Mihály* képszerkesztő munkája is jó ízlésre vall. A képaláírások azonban lehetnek volna a kötet szakmai tartalmához következetesebben alkalmazkodók. Pl. Az arcképek esetében mindenütt Reizner Jánosé lehetett volna a forrás. A fotódokumentumok esetében növelte volna a kép értékét keletkezésének megjelölése. Különösen jók a múzeum kincsei főfejezet képaláírásai, amelyek a szakszerű képközlési követelményeknek csaknem kivétel nélkül megfelelnek.

Túlzott elvárásnak is tűnhet, amelyre utaltam, de a nagyon szép és tartalmas kötet megérdemelte volna, hogy minden szerző a maga mondanivalójának, színvonalának megfelelően gondolt volna a képaláírásokra is.

Külön érdemes szólni a kötetszerkesztő szakmailag kiemelkedő, koncepciózus munkájáról. Igyekezett ugyan a „maga mentségére“ írott utószóval némi magyarázatot adni, mégis idekívánkozik, hogy egy ilyen sokszerzős tanulmánykötet valóban nem illeszthető egységes műfaji szerkezetbe. Egy ilyen - szerintem minden jó szándékú szerkesztő akarata ellenére is - tanulmánykötet szerzőinek együttgondolkodási, együttműködési alapja csak az a szerkezeti vázlat lehet, amely magába foglalja ugyan a szerkesztői elveket, elvárásokat, követelményeket, de ezek elfogadása ellenére is minden szerző akarva-akaratlanul a maga nézőpontját érvényesíti. Ezek után pedig már a kötetszerkesztő akár erőszakosnak is tűnhet, ha az eredeti elképzeléshez ragaszkodik.

Azt, hogy a szerkesztő mennyire volt erőszakos, csak a szerzők tudják, de azt, hogy mikor volt engedékeny, azt pedig a szerkesztő. Azt, hogy minek alapján módosította az eredeti tervét, azt ma már - amikor a kötet kész - a szerző és a szerkesztő egyformán tudja, de az olvasó nem. Legfeljebb sejtje, de azt mindenképpen elismeri, hogy a megalkotott kötet, mint azt Lengyel András írja: „*Anyagában, adataiban gazdagabb, mint egy 'egyszerű' múzeumművelődés*“. A szegedi muzeológusok létrehoztak egy olyan munkát, amely a múzeumi kiadványok között példamutató, sőt egyedülálló. Követendő, példamutató a többi megyék múzeumai előtt.

Nagy István

— SZEGED

120

B Ú Z A
K A L Á S Z O K,

M E L L Y E K E T

A Z

ARATÓK UTÁN ÖSZVE
SZEDEGETETT,

és

FÜRTÖKBE KÖTÖZGETETT

az az:

Egész esztendőbeli Vasárnapokra intéztetett
APOSTOLI BESZÉDEK,

M E L L Y E K E T

Élő nyelven mondott, és az Előjáróinak, és
másoknak ösztönözéseikből

KÖZREBÓTSÁJTOTT

G Á L L B E R N A R D I N U S

Serafikus Sz. Ferentz Rendén lévő Conventuális
Minorita, és a' felső Városi Parochiá-
nak Administrátora.

1983

2203
42
E L S Ő R É S Z .

S Z E G E D E N

Nyomtattatott Grünna Orbánnál 1817.

Légből kapott képek

Enyedi Zoltán fotósorozata - 6.

2003 AUG 25.

HU ISSN 0239-1384

03007

9 770239 138003

Fotó: Enyedi Zoltán

Borító grafika és előkészítés:

Nyomdamester

RelProStudio